

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
«ОДЕСЬКА ПОЛІТЕХНІКА»
Гуманітарний факультет
Кафедра міжнародних відносин та права**

**КОНСПЕКТ ЛЕКЦІЙ
з дисципліни
«МІЖКУЛЬТУРНІ КОМУНІКАЦІЇ:
КУЛЬТУРА І ВЛАДА»**

ОДЕСА , 2021

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ «ОДЕСЬКА ПОЛІТЕХНІКА»
Гуманітарний факультет
Кафедра міжнародних відносин та права

КОНСПЕКТ ЛЕКЦІЙ
з дисципліни
«МІЖКУЛЬТУРНІ КОМУНІКАЦІЇ: КУЛЬТУРА І ВЛАДА»
для здобувачів вищої освіти ІІ курсу спеціальності
291 «Міжнародні відносини, суспільні комунікації та регіональні
студії» денної форми навчання

**Розглянуто та затверджено на засіданні
кафедри міжнародних відносин та права
Протокол № 1 від «30» серпня 2021 р.**

Одеса: 2021

Конспект лекцій з дисципліни **«Міжкультурні комунікації: культура і влада»** для здобувачів вищої освіти II курсу спеціальності 291 «Міжнародні відносини, суспільні комунікації та регіональні студії» денної форми навчання / Укл.: Чістякова І. М., Кудлай І. В., Білоусов О. С., Бабіна В. О., Моїсеєва Т. М., Латишева В. В. Одеса: ДУ «Одеська політехніка», 2021. 178 с.

Рецензенти: 1. Марушак В. П., канд. юр. наук, доц.,
2. Палько В. І., канд. юр. наук, доц.

Конспект лекцій з дисципліни **«Міжкультурні комунікації: культура і влада»** / Укл. Чістякова І. М., Кудлай І. В., Білоусов О. С., Бабіна В. О., Моїсеєва Т. М., Латишева В. В. Одеса: ДУ «Одеська політехніка», 2021. 178 с.

Конспект лекцій містить 15 тем, які передбачені навчальною програмою дисципліни **«Міжкультурні комунікації: культура і влада»**, для здобувачів вищої освіти спеціальності 291 «Міжнародні відносини, суспільні комунікації та регіональні студії».

Політична культура належить до гуманітарного виміру політики. У конспекті розміщений матеріал, у якому викладений взаємозв'язок міжкультурної комунікації, політичної культури та етики влади, виявляються шляхи вдосконалення етики представників влади через зміни у політичній культурі суспільства й еліти. Українська культура розглядається як цілісний феномен і складова культурного розвитку світу. Крім загальних питань, у посібнику є рекомендована література і контрольні запитання, які можуть бути використані здобувачами вищої освіти при підготовці до занять з навчального предмету **«Міжкультурні комунікації: культура і влада»**.

ЗМІСТ

ЗАГАЛЬНІ ПОЛОЖЕННЯ.....	5
Змістовий модуль 1. СУТНІСТЬ ПОЛІТИЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ. КУЛЬТУРНА ФУНКЦІЯ ДЕРЖАВИ.	6
Лекція 1. СУТНІСТЬ ДИСЦИПЛІНИ «МІЖКУЛЬТУРНІ КОМУНІКАЦІЇ: КУЛЬТУРА І ВЛАДА». ЇЇ ОБ'ЄКТ, ПРЕДМЕТ, ЗАВДАННЯ.....	6
Лекція 2. ФОРМИ ПОЛІТИЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ В ІСТОРІЇ ЛЮДСТВА: ВИНИКНЕННЯ ТА РОЗВИТОК КУЛЬТУРНОГО АСПЕКТУ	14
Лекція 3. ФОРМИ КУЛЬТУРНО-ПОЛІТИЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ В ІСТОРІЇ УКРАЇНСЬКИХ ЗЕМЕЛЬ. КУЛЬТУРНА ФУНКЦІЯ ДЕРЖАВИ.	23
Лекція 4. КУЛЬТУРОЛОГІЧНИЙ ПОГЛЯД НА ЕТНОНАЦІОНАЛЬНІ ВІДНОСИНИ В ПОЛІТИЧНОМУ ЖИТТІ СУСПІЛЬСТВА.	32
Лекція 5. КУЛЬТУРА ТА ПОЛІТИЧНА ЕТИКА	35
Змістовий модуль II. МІЖКУЛЬТУРНА КОМУНІКАЦІЯ ЯК ОСОБЛИВИЙ ВИД СПІЛКУВАННЯ.	39
Лекція 6. ВИНИКНЕННЯ ТА РОЗВИТОК МІЖКУЛЬТУРНОЇ КОМУНІКАЦІЇ. НАСЛІДКИ МІЖКУЛЬТУРНИХ КОНТАКТІВ. ТИПИ ВЗАЄМОДІЙ КУЛЬТУР (ГЕНОЦИД, АСИМІЛЯЦІЯ, СЕГРЕГАЦІЯ, ІНТЕГРАЦІЯ).....	39
Лекція 7. ВЛАДА ТА ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ МІЖКУЛЬТУРНОЇ КОМУНІКАЦІЇ.	47
Лекція 8. СПРИЙНЯТТЯ, СФОРМОВАНІ КУЛЬТУРОЮ ТА ЙОГО ПЕРЕШКОДИ В МІЖКУЛЬТУРНІЙ КОМУНІКАЦІЇ: ОСОБИСТІ СПРИЙНЯТТЯ В РАМКАХ КУЛЬТУРИ.	78
СЕМЕСТРОВИЙ МОДУЛЬ 2. ДЕРЖАВНА ПОЛІТИКА В СФЕРІ КУЛЬТУРИ. ПРАКТИЧНІ АСПЕКТИ МІЖКУЛЬТУРНОЇ КОМУНІКАЦІЇ	97
Змістовий модуль III. КОМУНІКАТИВНІ ПЕРЕШКОДИ ТА ШЛЯХИ ЇХ ПОДОЛАННЯ, МОВА І МІЖКУЛЬТУРНА ВЗАЄМОДІЯ.	97
Лекція 9. ПАРАДОКСИ МІЖКУЛЬТУРНОГО СПІЛКУВАННЯ.	97
Лекція 10. МІЖКУЛЬТУРНА ВЗАЄМОДІЯ В ПРИЗМІ ДІЛОВОЇ КОМУНІКАЦІЇ.....	104
Лекція 11. КОМУНІКАТИВНА АСИМЕТРІЯ. ПОДОЛАННЯ КУЛЬТУРНИХ СТЕРЕОТИПІВ ТА МІЖКУЛЬТУРНИХ ПЕРЕШКОД.	122
Лекція 12. ВЕРБАЛЬНА КОМУНІКАЦІЯ ТА НЕВЕРБАЛЬНА КОМУНІКАЦІЯ, ЇЇ ПЕРЕШКОДИ В МІЖКУЛЬТУРНОМУ СЕРЕДОВИЩІ. КАТЕГОРІЇ НЕВЕРБАЛЬНОГО СПІЛКУВАННЯ.	133
Змістовий модуль IV. КУЛЬТУРНО-ПОЛІТИЧНА СОЦІАЛІЗАЦІЯ ОСОБИСТОСТІ.....	143
Лекція 13. КУЛЬТУРНІ ЗАСАДИ ПОЛІТИЧНОЇ ПОВЕДІНКИ ТА ПОЛІТИЧНОЇ УЧАСТІ. ПОЛІТИКО-КУЛЬТУРНІ АСПЕКТИ СОЦІАЛЬНОГО КОНФЛІКТУ.....	143
Лекція 14. ПОЛІТИЧНЕ РІШЕННЯ. КУЛЬТУРА ПРИЙНЯТТЯ. КУЛЬТУРНО-ПОЛІТИЧНА СОЦІАЛІЗАЦІЯ ОСОБИСТОСТІ.	151
Лекція 15. ПОЛІТИКА І РЕЛІГІЯ. МИСТЕЦТВО В ПОЛІТИЧНОМУ ЖИТТІ СУСПІЛЬСТВА. НЕТРАДИЦІЙНІ ФОРМИ ПОЛІТИЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ.....	158
РЕКОМЕНДОВАНІ ДЖЕРЕЛА:	176

ЗАГАЛЬНІ ПОЛОЖЕННЯ

Для розбудови правової держави та громадянського суспільства в Україні важливим є прагнення розглядати історію культури крізь призму трьох основних проблем: творення певного типу суспільства – умовно кажучи, певної цивілізації; системи спільних цінностей – матеріальних, духовних, ідеальних та розвитку людини її менталітету та ідентичності, тобто ідей (ідеологія), суспільства (цивілізації), людини (культурна антропологія), формування нового, вищого рівня правосвідомості та правової культури населення.

Суспільство – продукт комунікаційної взаємодії людей; комунікація проникає в усі сфери життєдіяльності суспільства, призводить до появи нових комунікаційних процесів (які використовують потенціал інформаційно-комунікаційних технологій), до переосмислення ролі й місця комунікацій у розвитку суспільства. Природно, зростає увага до комунікації як суспільного явища.

ІКТ суттєво впливають на систему міжнародних відносин, взаємодію держав й міжнародних організацій у сфері міжнародного інформаційного обміну. ІКТ, пришвидшуючи формування інформаційного суспільства, провокують серйозні глобальні зрушення. Глобальні процеси концентрації інформації й комунікації істотно вплинули на формування позицій міжнародних й національних інститутів стосовно впровадження ідеології й практики «інформаційного суспільства» в політику більшості держав світу.

Політична еліта країн усвідомлює, що інформаційне лідерство посилює міжнародну взаємодію, визначає значимість країни у світовій ієрархії, є потужним чинником міжнародних впливів, інструментом дипломатії й економічного розвитку. Регіональна й національна інформаційна політика зорієнтована на консолідацію інформаційних ресурсів, координацію інформаційної інфраструктури, забезпечення національного суверенітету й культурної самобутності, інтеграції країн регіону в міжнародний інформаційний простір.

Комунікативні технології здійснюють вплив на забезпечення зовнішньополітичних інтересів держав на міжнародній арені; зростає значимість нових різновидів дипломатичної діяльності: віртуальна (мережева, цифрова, твіттерна, фейсбукова), публічна, іміджева, культурна й медіа-дипломатія. На усіх рівнях взаємодії особи, держави, суспільства, міжнародної спільноти виникає потреба дотримуватися принципів інформаційної й комп'ютерної культури та етики, яка дає змогу гармонізувати інформаційні відносини.

Курс «Міжкультурні комунікації: культура і влада» належить до нормативних навчальних дисциплін, є складовою частиною вивчення циклу дисциплін професійної підготовки обов'язкової частини навчального плану і відповідає навчальним програмам спеціальності 291 «Міжнародні відносини, суспільні комунікації, регіональні студії».

Об'єктом міжкультурної комунікації є спілкування представників різних національних і лінгвокультурних спільнот, а **предметом** — прийняті в національних спільнотах мовні стереотипи і норми поведінки, спілкування, певні «культурні сценарії» різних дій, установлені моделі сприйняття та оцінювання предметів і явищ, соціально унормовані звички, традиції, ритуали, дозволи, заборони тощо. Завданням міжкультурної комунікації є формування міжкультурної компетентності, необхідних знань про різні народи та культури з метою уникнення міжетнічних і міжкультурних конфліктів та встановлення комфортних умов спілкування в різних сферах та життєвих ситуаціях. В межах проблемного поля міжкультурної комунікації відбувається взаємопроникнення «свого» і «чужого» в культурі, що формує культурну ідентичність і виступає підставою міжкультурних відмінностей.

Мета вивчення дисципліни – вивчення дисципліни спрямоване на формування і систематизацію знань, що дозволяють розширити уявлення здобувачів вищої освіти про сутність явищ міжкультурної комунікації, на формування історико-культурної свідомості молоді, в якій поєднуються знання, погляди, уявлення про суспільний, духовний і політичний розвиток, усвідомлення нею нерозривного зв'язку між надбанням минулого і сучасного, традиціями і досвідом різних поколінь українців, виховання громадянського патріотизму, відповідальності за долю своєї Батьківщини; сприяння виробленню навичок теоретичного

осмислення соціокультурної та міжкультурної взаємодії, здатності до аналізу та узагальнення інформації; виховання у здобувачів вищої освіти усвідомлення особливостей рідної культури та неповторності інших культур, формування особистості, здатної ефективно спілкуватися з представниками інших культур, успішно долати бар'єри і конфлікти спілкування.

Задачі вивчення дисципліни: допомогти здобувачу вищої освіти зрозуміти сучасність у взаємозв'язку культури та влади на основі методики аналізу минулого, оволодіти основами методики історичного дослідження, зокрема, ретроспективного, порівняльного, діалектичного методу, історичної хронології. Виробити навички наукової роботи з історико-культурними першоджерелами, різноманітною навчальною літературою. Культура і влада України вчить молоду людину, спираючись на загальнолюдські цінності, творчо опрацьовувати і критично переосмислювати багатство світового історичного досвіду та засвоювати його уроки, формувати на цій основі власні переконання, громадянську позицію, здобувати навички і вміння, соціально-гуманітарні компетенції необхідні для практичної діяльності; сформулювати уявлення здобувачів вищої освіти про особливості та проблеми міжкультурної комунікації; сприяти набуттю у здобувачів вищої освіти умінь виконувати функції посередників в сфері міжкультурної комунікації; розвинути вміння міжкультурного спілкування у різних сферах людської діяльності: загальнокультурної, професійної, побутової, медійної; допомогти здобувачу вищої освіти зрозуміти сучасність у взаємозв'язку культури та влади на основі методики аналізу минулого.

СЕМЕСТРОВИЙ МОДУЛЬ 1

КУЛЬТУРНО-ПОЛІТИЧНА ДІЯЛЬНІСТЬ ДЕРЖАВИ. ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ

МІЖКУЛЬТУРНОЇ КОМУНІКАЦІЇ

Змістовий модуль 1. СУТНІСТЬ ПОЛІТИЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ. КУЛЬТУРНА

ФУНКЦІЯ ДЕРЖАВИ.

Лекція I. СУТНІСТЬ ДИСЦИПЛІНИ «МІЖКУЛЬТУРНІ КОМУНІКАЦІЇ:

КУЛЬТУРА І ВЛАДА». ЇЇ ОБ'ЄКТ, ПРЕДМЕТ, ЗАВДАННЯ.

[3, с. 8-21; 7, с. 29-50].

1. Поняття культури, зміст, структура. Головні категорії в культурології.
2. Мотиваційна структура політичної діяльності та її визначальні фактори.
3. Функції політичної культури. Сутність політичної діяльності.
4. Основний зміст, мета, методи та форми політичної діяльності.
5. Рівні політичної діяльності.

1. Поняття культури, зміст, структура. Головні категорії в культурології.

Багато пов'язаних з культурою проблем мають міжнародний, і навіть глобальний аспект. Гостро стоять проблеми «масової культури», духовності і бездуховності. У той же час все більшого значення набувають вплив, діалог, порозуміння різних культур, в тому числі відносини сучасної західної культури і традиційних культур країн Азії, Латинської Америки.

Таким чином, інтерес до питань теорії культури має глибокі практичні коріння. Все це стимулювало розробку філософських проблем культури і призвело до значного прогресу в цій області знання, аж до постановки питання про створення особливої науки про культуру - культурології.

Дослідження культури має глибокі філософські традиції (філософія історії, філософія культури) і привертає увагу представників інших наук, перш за все - археології, етнографії, психології, історії, соціології, не кажучи вже про науки, які вивчають різні форми свідомості - мистецтво, мораль, релігію і т.д. Кожна з конкретних наук створює певне уявлення про культуру як предмет свого дослідження. Так що «образ культури» в різних

науках виглядає по-різному. Західні дослідники культури налічують від 150 до 250 визначень культури. Це пояснюється не тільки специфічними інтересами конкретних наук, а й розмаїттям світоглядних позицій і навіть різних підходів у рамках одного світогляду, з яких розглядається культура.

Сьогодні існує нагальна необхідність розробки культурологічного підходу до побудови теорії і практики. Культурологічна компетентність передбачає знання культурних технологій і символічних об'єктів, уміння використовувати це знання в повсякденній практичній діяльності. Яким чином можливо враховувати культурологічні фактори. Існує два аспекти культурологічної компетентності: індивідуальний і інституціональний. Індивідуальна компетентність - це розуміння соціальним працівником відмінних рис культури (як власної, так і клієнтів) та їх впливу на екзистенційні, психологічні, світоглядні, соціальні характеристики, на смисложивненню і поведінкову організацію континууму повсякденності. Інституційна компетентність характеризує культурологічну обізнаність соціальної служби та її здатність працювати в ситуаціях полікультурності, адаптуючись до культурної різноманітності.

Під кінець ХХ століття співіснування в соціумі двох (або навіть декількох) культур не є єдиною проблемою. Сьогоднішня проблема - це проблема існування безлічі змішаних і прикордонних форм культури, викликаних тотальним відмовою від норми - соціальної, етичної, естетичної, мовної.

Отже, необхідно мати уявлення про сутність і основні етапи культурної адаптації, про тих особистісних і культурних характеристиках, які поглиблюють або пом'якшують зіткнення індивіда (чи групи) з новою соціокультурною реальністю. Уміння виявити застарілі і заважають клієнту культурні стереотипи, допомогти йому прийняти нові патерни, подолати, якщо це необхідно, реакцію відторгнення нової культурної традиції слід вважати важливими теоретико-практичними навичками.

Зростаюча взаємодія культур викликає значну зміну в культурних формах життєдіяльності (як на загальнонаціональному, так і на локально-груповому рівнях), у мовній та повсякденній практиці. Представники різних культур взаємодіють один з одним з часів виділення в людстві окремих, специфічних груп, тобто з часів виникнення самих культур. Вивчення інших культур не припинялося протягом усього історичного періоду розвитку людства, проте найчастіше носило епізодичний, безсистемний характер: окремі відомості про життя інших народів містяться в древніх хроніках, літописах, щоденниках і мемуарах мандрівників і прочан, а також в Життя святих. Інтерес до вивчення інших культур посилювався в XVI ст., в епоху Великих географічних відкриттів, коли люди Старого Світу дізналися про існування величезної кількості народів, культури яких різко відрізнялися від європейських і сусідніх з ними народів.

Ми спілкуємося не тільки за допомогою природної мови. Ми повідомляємо один одному інформацію за допомогою жестів, міміки, поз, нашого становища в просторі, паравербальних засобів. Як ми повідомляємо співрозмовнику про наш стан, настрої і т. п.? Ми користуємося якоюсь загальною для нас і нашого співрозмовника системою знаків.

Щоб комунікація була можлива, нам потрібен якийсь загальний код, за допомогою якого ми кодифікуємо інформацію, яку хочемо передати, і розшифруємо інформацію, яку отримуємо від співрозмовника. Тому комунікація - об'єкт дослідження семіотики, і в семіотичному сенсі комунікацією буде і споглядання картини або пам'ятки архітектури, перегляд фільму або серіалу (комунікація не завжди передбачає безпосередню реакцію). Комунікантами можуть бути не тільки люди, більш того, не тільки живі істоти. Підключення смартфона до комп'ютера - теж комунікація. Комунікацію можуть здійснювати тварини.

Комунікація - це інформаційний обмін будь-якого роду.

Комунікація - обмін інформацією між людьми за допомогою загальної системи знаків.

Теорія МКК - своєрідна дисципліна, багато її особливості можна зрозуміти, якщо звернутися до її історії.

Культурологія пояснює, що розвиток людини в культурі виявляється в трьох основних формах: по-перше, в культурній творчості; по-друге, в засвоєнні культурних багатств; по-третє, в особистому прояві культури.

Мова йде, в останньому випадку, про культуру як межу діяльної активності людини, за якими вона переходить до самознищення. Отже, культура виявляє себе перш за все у всьому, що гарантує життєдіяльність людини. Це тим більше важливо в умовах, коли суспільний характер діяльності людини став виявлятися в універсальних формах. Тобто, культура є не що інше, як найбільш універсальна характеристика світу людини і відношення людини до світу.

У сучасних умовах проблема формування громадянського суспільства і громадянської політичної культури доповнюється новими змістовними аспектами.

Діяльність людини або груп людей є упорядкованим процесом, що складається з певних елементів. Передусім вона передбачає протистояння об'єкта та суб'єкта: людина протиставляє собі об'єкт діяльності як початковий матеріал, який повинен отримати нову форму та якості, перетворитися на продукт діяльності людини. Основою діяльності є загальнолюдські цінності, що формуються на основі загальнокультурного розвитку суспільства.

У цьому контексті важливе значення має діяльність людини в усіх її проявах, в тому числі й політичному. Політична наука покликана виконувати системне, комплексне дослідження влади, її інститутів, процесів тощо. Діяльність у широкому розумінні є специфічною формою активного відношення до навколишнього світу, змістом якого є його цілеспрямована зміна та перетворення в інтересах людей.

Як зазначав відомий політолог М. Вебер, держава є комплексом специфічних спільних дій людей. Вона припиняє свою діяльність у політичному сенсі тоді, коли зникає можливість функціонування окремих типів спільних дій. Головним чином - відтворення влади від ім'я суспільства особливими групами людей.

Таким чином, розгляд політичної діяльності влади, суспільства та окремої людини скрізь призму взаємовпливу культури та політики є важливим для усвідомлення умов розвитку існування самого суспільства.

2. Мотиваційна структура політичної діяльності та її визначальні фактори.

Політична діяльність - специфічна форма активного ставлення людей до свого суспільного середовища, яка має на меті цілеспрямоване його регулювання та перетворення за допомогою фактору влади. Це комплекс дій як окремих осіб, так і великих груп людей і цілих народів, спрямований на здобуття та здійснення влади або впливу на неї.

Прикладами політичної діяльності можуть бути: дебати в парламенті, переговорний процес, вибори, референдум, мітинг, пікетування, державний заколот і т. ін.

Політичною діяльністю можуть займатися люди на різних рівнях суспільної системи. Отже, вона не є прерогативою лише окремих особистостей або яких-небудь „творчих еліт” чи органів політичної та державної влади.

Політична діяльність - невід'ємна складова загальної людської діяльності, специфічна сутність якої полягає в сукупності дій окремих індивідів і великих соціальних груп (класів, партій, суспільних організацій тощо), спрямованих на реалізацію їхніх політичних інтересів, насамперед завоювання, утримання і використання влади. Вона включає вироблення, формулювання і обґрунтування цілей політики, вибір засобів досягнення цілей, процес використання обраних засобів і результати діяльності.

Характеризується політична діяльність свідомими діями, цілеспрямованістю, задоволенням політичних інтересів, що є однією з найважливіших умов існування суспільства.

Політична діяльність включає два нерозривно пов'язаних аспекти - теоретичний і практичний.

Теоретична розумова політичної діяльності формує політичну свідомість, мислення, менталітет, які характеризують носіїв політики її суб'єктів, їхні орієнтації. Вона включає ряд

творчих начал: мистецтво, творчість, інтуїцію, емоційний стан, політичне проектування, планування тощо.

Практична політична діяльність - це організаційна і контрольна діяльність, конкретне управління, керівництво, добір і розстановка кадрів, їхня підготовка, навчання, вироблення і прийняття рішень, обмін інформацією, організація і функціонування органів влади, взаємодія державних та громадянських закладів тощо.

Взагалі ж **політична діяльність** - це теоретична і практична багатоаспектова праця, зорієнтована на здобуття (захоплення), зміцнення, утримання, вдосконалення та здійснення політичної влади.

Політична діяльність має два рівні:

- перший, нижчий - політична участь та
- другий, вищий - політичне функціонування.

Формами політичної участі є вибори, мітинги, маніфестації, голодовки, збори, альтернативні рухи, страйки і т. ін. Політичне функціонування, тобто професійна політична діяльність, яку здійснюють члени уряду, депутати парламенту, керівники партій, рухів, політичних інститутів, професійні вчені-політологи, це апаратна праця і т. ін.

Політична діяльність завжди має конкретний характер і здійснюється як взаємодія суб'єктів і об'єктів політики, тобто вона має суб'єктивно-об'єктивний характер.

Основні форми політичної взаємодії:

гегемонія, плюралізм, компроміс, консенсус, союз, блок, конфронтація, політичний екстремізм, конфлікт, війна.

Процес політичної діяльності має декілька стадій:

- цілеположення, артикуляція політичних інтересів,
- прийняття політичних рішень,
- політичне прогнозування і політичне моделювання,
- реалізація прийнятих рішень,
- проведення аналізу результатів прийнятих рішень.

Мотивація та передумови політичної діяльності. Політична діяльність цілком залежить від політичної активності людини і поділяється на:

а) аполітичний тип особистості (байдужий до політики, невіруючий у силу своєї участі асоціальний елемент, або особа, яка не має власних політичних поглядів та інтересів);

б) особистість опосередкованої участі у політиці (особи, які мають політичні погляди, що цікавляться політичними проблемами дотримуючись сучасної політичної кон'юнктури та які можуть змінити власну позицію);

в) громадські діячі (особи з великою політичною активністю) - професійні політики;

г) політичний лідер (найвищий тип політичної активності).

Входження людини у політичну діяльність засновується на певних мотивах, зацікавленостях та потребах. З цього питання також є різні підходи:

Марксизм - обумовлює їх класовими інтересами. При цьому роль особистості визнається лише при умові, якщо її діяльність збігається з діяльністю мас та відповідає завданням що стоять перед нею. Таким чином мотиви діяльності людини пов'язуються з мотивами діяльності класу.

Американський політолог Гарольд Лассуел (1902-1978) висунув теорію, відповідно до якої існують такі мотиви участі особистості в політиці:

а) *прагматична мотивація* - участь особи та отримання нею практичних результатів, тобто досягнення конкретних результатів для власної групи, колективу тощо. Вона є самою поширеною формою мотивації;

б) *мотивація участі у історичному процесі* - бажання лишити слід в історії;

в) *безкорисна мотивація* - служити людям, виявляючи турботу про бідних, знедолених тощо;

г) *групова мотивація* пов'язана з перебування людини у певній соціальній групі, колективі, який втягує її у політику відповідно до власних намірів;

д) *корисна мотивація* - пов'язана з намаганням особистості використовувати власну участь у політичній діяльності для задоволення власних амбіцій та бажань, зростання матеріального добробуту.

На мотивацію політичної діяльності людини впливають певні фактори: *матеріальне забезпечення, освіта, соціальні норми та цінності, емоційно-політичні переживання, демократичні традиції, політичні міфи та громадська думка.*

Рівень *матеріального забезпечення населення* створює можливість певної економічної незалежності від держави, а отже, й самостійних політичних, соціальних, економічних та культурних поглядів та політичних дій. *Високий рівень матеріального забезпечення народу створює необхідні умови щодо його освіти. Неосвічена людина не здатна правильно орієнтуватися у подіях, легко піддається різного походження демагогіям, втягується до екстремістських рухів, створює основу охлократії.*

Освіта надає можливість запобігати непродуманим крокам, захищає від політичного шахрайства. Чим вище рівень загальної та політичної культури тим більше можливостей має особистість для формування власної політичної поведінки тим краще вона орієнтується у політичні ситуації. Джерелом практичних знань є політичні, філософські та наукові теорії, трактати, що відображають існуючий соціальний досвід. Але вони не дають практичної відповіді на конкретні питання. Таку відповідь може дати лише правильне оцінювання існуючої соціально-політичної дійсності.

Соціальні норми та цінності. Кожне суспільство надає певним явищам дійсності значення соціальних цінностей. Спектр їх дуже різноманітний: моральні, етичні, економічні, ідеологічні, національні, релігійні тощо. Їхній сенс полягає в регулюванні громадського життя, в інтеграції різних складових соціального організму в єдине ціле.

Політика також має власні цінності, якими мотивується діяльність її учасників. Це можуть бути традиційні форми політичного життя, демократичні інститути та норми, права та свободи громадян, національна незалежність країни, певні ідеологічні уявлення тощо. Учасники політичної діяльності змушені дотримуватися їх, якщо бажають існувати у даному суспільстві, але вони можуть їх порушити для досягнення власної політичної мети або вирішення певної політичної задачі.

Емоційно-політичні переживання виступають одним з головних компонентів мотиваційного механізму політичної діяльності.

Емоції - психічний стан та процеси, що виражаються у формі переживань значення відображених предметів та ситуацій для задоволення потреб та інтересів.

Політика - одна з самих емоційних сфер діяльності людини. Саме емоції іноді визначають розвиток політичної дії. Тому формування стійких емоційних стереотипів є важливою умовою формування людини як особистості та учасника політичної діяльності.

Важливе значення мають демократичні традиції. В країнах Західної Європи вони існують багато сотень років і тому сприймаються громадянами цих країн як норма. Політичні свободи та права створюють можливість задля вільної та незалежної політичної діяльності особистості. У колишній Російській імперії та СРСР таких традицій та свобод майже не було. Авторитарний режим імперії змінився на тоталітарний режим правління керівників комуністичної партії, що намагалися заборонити вільну участь особистості у політичних процесах країни та активно контролювали її політичну діяльність.

Окреме місце посідають *політичні міфи та громадська думка*. Без міфів політика перестане привертати до себе увагу, а громадська думка визначає та спрямовує дії великої кількості людей у певній конкретній соціально-політичній ситуації. Вони порівняно легко змінюються під впливом цензури та пропаганди. Саме тому для досягнення успіху в політиці кожен намагається схилити на свій бік громадську думку, використовуючи для цього засоби масової інформації.

3. Функції політичної культури. Сутність політичної діяльності

Процес формування політичної культури відбувається передусім під впливом політичного життя, певних режимів, політичних систем. Чим вони демократичніші, тим

вищий рівень політичної культури громадян. За таких обставин виховний процес здійснюється об'єктивно. Чим людина активніша, зацікавленіша, конструктивніша, тим вища її політична культура.

Політична культура виконує певні соціальні функції:

Виховна функція. Її призначення полягає в підвищенні політичної свідомості й національної самосвідомості через безпосередню участь громадян в управлінні, політичному житті, зростанні їх інформованості й компетентності, освіченості.

Регулююча функція. Покликана забезпечувати вплив громадян на політичний процес, насамперед через участь у контролі за роботою органів влади й управління, а також за допомогою існуючих норм, традицій, ідеалів тощо. Це сприяє попередженню політичних реформаций, нормалізації та стабілізації життя суспільства.

Захисна функція. Полягає в охороні політичних цінностей, що відповідають вимогам соціального прогресу, демократії, гуманізму (захист прав і свобод людини тощо).

Прогностична функція. Сприяє передбаченню можливих варіантів поведінки суб'єктів політики за певних ситуацій, у перебігу політичних подій.

Комунікативна функція. Забезпечує ідейно-політичний зв'язок громадянина з політичною системою, іншими членами суспільства.

Політичний процес - сукупна діяльність суб'єктів політики, завдяки чому забезпечується функціонування та розвиток політичної системи. Характер і конкретний зміст політичного процесу визначається особливостями політичної системи і існуючого режиму. *Демократичній системі* відповідає тип політичного процесу, відмінний широтою участі громадян в управлінні державою, забезпеченні прав і свобод особи. *Тоталітарна система* припускає інший тип політичного процесу, що виключає реальну політичну участь і свободу соціального і політичного вибору.

З погляду структури політичний процес складається з ряду стадій, що послідовно сколюються і циклічно повторюються.

Розрізняють наступні **стадії політичного процесу:**

- конституювання, утворення політичної системи;
- відтворення компонентів і ознак даної системи;
- ухвалення і виконання політико-управлінських рішень;
- контроль функціонування і напрями розвитку політичної системи.

Основні стадії політичного процесу виражають динаміку розвитку політичної системи, внаслідок чого в ній відбуваються зміни і перетворення. Тому в кожному новому циклі політична система не копіює себе, а збагатив новими сторонами і властивостями (наприклад, поява виборчої системи або нового законодавства, політичних блоків, партій і т.д.), в ній відбуваються політичні зміни. Але головний процес все ж таки - повторення на новий лад того, що існувало раніше - само відтворення.

Політична діяльність - це свідома, цілеспрямована діяльність людей або великих суспільних груп щодо реалізації своїх політичних інтересів, цілей, участь в управлінні державними, суспільними справами.

4. Основний зміст, мета, методи та форми політичної діяльності

Мета політичної діяльності. У широкому розумінні *мета політичної діяльності* полягає у підтриманні та зміцненні існуючого типу суспільних стосунків або у частковому їхньому перетворенні; *знищенні та розбудові нової соціально-політичної системи.*

У більш конкретному прояві політичної діяльності розглядається більш менш конкретна політична задача, яка вирішується певним соціальним суб'єктом у певний політичний момент. Це може бути створення політичної партії чи організації, перемога на виборах, підготовка та прийняття політичного рішення, розробка політичних проектів, захоплення влади тощо. Всі конкретні задачі спрямовані на вирішення більш глобальних питань.

Іноді політичні проекти з перетворення політичної системи за власним змістом взаємовиключають існуючу систему, що приводить до політичного протистояння, а іноді до політичного конфлікту. Це відбувається тому, що нові проекти виключають існуючу систему суспільно-економічних стосунків у суспільстві і моделюють нову систему до якої входять існуючі реалії. У таких проектах розповідається про новий світ, у якому не існує недоліків нашого сьогодення (комунізм). У науці це має назву - *політична утопія*.

Утопії можуть бути *абсолютними* або *відносними*. *Абсолютні* - це такі реалізація яких неможлива в принципі. *Відносні* - ті, які не можуть бути реалізовані у сучасний історичний момент, але при створенні певних умов можливі. Виключити утопії з політичного життя, як і відрізнити їх дуже важко. Вони постійно виникають і стають важливим стимулом до соціально-політичної активності людей. Результати існування або намагань реалізації утопій бувають позитивними та негативними. Достатньо згадати історичні приклади боротьби за права людини або побудову комунізму в окремій країні. Точну відповідь на питання про реалістичність утопії можуть дати тільки практичні результати політичної діяльності.

Суб'єкти політичної діяльності. Як і для будь-якої суспільної діяльності, для політики характерна наявність **суб'єкта**, який здійснює певні дії, і **об'єкта**, на якого ці дії спрямовані. Як суб'єкт, так і об'єкт є учасниками політичного процесу.

Людина є первинним суб'єктом політики, який характеризується:

різною участю у політичному житті; різними можливостями впливу на владу; мірою політичної активності.

Таким чином, суб'єктом політики є та особистість, організація чи суспільна група, яка постійно і відносно самостійно бере участь у політичному житті відповідно до своїх інтересів, впливає на політичну поведінку інших суб'єктів, викликає своїми діями ті чи інші зміни в політичній системі.

Найбільш загальним є *поділ суб'єктів політики на індивідуальних та групових*.

Зовсім не однаковою є включеність у політичний процес та вплив на прийняття і виконання політичних рішень і *групових суб'єктів політики*. Саме з урахуванням цих відмінностей і здійснюється *класифікація суб'єктів політики на базових або первинних, вторинних і безпосередніх*.

Базові або первинні суб'єкти політики — це великі суспільні групи, що виникають спонтанно і спонукають людей, що належать до них, займаючи певне економічне, соціальне та політичне становище, включатися у політичну боротьбу за його збереження або зміну. Суб'єктами цього рівня можуть бути нації, етнічні групи, соціальні верстви, класи, регіональні об'єднання тощо.

Інакшою є роль *вторинних суб'єктів*: громадсько-політичних організацій, партій, груп тиску, лоббі. Вони створюються як інструменти здійснення влади або впливу на неї - заради захисту інтересів базових суб'єктів, формулювання і втілення у життя їхніх цілей і цінностей, закріплених у певних політичних програмах. Їхня вторинність полягає у тому, що вони утворені на базі чогось, що існувало до них, і є похідними від нього.

Найвищий рівень - *безпосередні суб'єкти політичної діяльності*, тобто ті особи або групи людей, що самі приймають рішення і організовують їхнє виконання. До них належать керівні центри всіх політичних та громадсько-політичних партій і організацій, структури державної влади, політичні лідери, еліти і контр еліти, безпосередньо причетні до здійснення влади.

Об'єкти політичної діяльності. Головним об'єктом політичної діяльності є існуючий соціальний та політичний устрій. Політика є сфера діяльності, що пов'язана з реалізацією потреб та інтересів різних груп людей, основу якої складають завоювання, утримання та використання державної влади. Результати такої діяльності закріплюються в політичній системі суспільства, яка є відображенням соціальних інтересів. Таким чином, *об'єктом політичних дій є існуюча система соціально-політичного устрою суспільства*. Її учасники намагаються зберегти та зміцнити, реорганізувати, пристосовуючи до власних інтересів або радикально перетворити існуючу соціально-політичну систему.

Кожну із складових цієї системи можна розглядати як об'єкт політичної діяльності. Тобто суб'єкти політики під час власних дій намагаються перетворити, змінити або зберегти існуючу соціально-політичну структуру суспільства, зміст власних стосунків, а також систему державних та громадських політичних інститутів та організацій.

5. Рівні політичної діяльності

Рівні політичної діяльності. Залежно від місця, яке суб'єкти політики займають у суспільній та політичній ієрархії, виділяють *два основних рівні політичної діяльності*:

а) елітарний рівень функціонування політичних структур і здійснення ними своєї регулювальної діяльності стосовно самих себе, суспільних груп, основних сфер суспільного життя (суспільних відносин);

б) рівень масової участі (або масової політики) через різноманітні форми, за якими народ здійснює свій суверенітет; реалізує своє право контролю за діяльністю владних структур; чинить тиск на владні структури, заявляючи про свої потреби та вимагаючи їхнього задоволення на груповому та індивідуальному рівнях. На цьому рівні відбувається формування організацій, рухів, партій для безпосередньої участі в політичному процесі на вищому державному рівні.

Види політичної діяльності:

а) політичне відчуження - наказується у концентрації зусиль людини на вирішенні проблем особистого життя при їхньому відриві та протиставленні життю громадському, політичному;

б) політична пасивність - вид політичної діяльності у межах якого людина, група, клас не реалізує власні інтереси, не діє у якості самостійної політичної сили, а знаходиться під впливом іншої політичної групи. Формою є конформізм, що зазначається у прийнятті соціальною групою цінностей політичної системи як власних, хоча вони не відповідають її основним інтересам;

в) політична активність - намагання та можливість впливати або безпосередньо використовувати політичну владу, реалізуючи власні інтереси. Формою може бути рух.

Ще однією особливістю політичної діяльності є достатньо *детальна її регламентація правовими нормами*. Вони встановлюються державою і порівняно з іншими типами норм мають певні переваги: закони накладають на людину та державу взаємні обов'язки, що обмежує їхні неправомірні дії; мають відкритий гласний характер та доступні будь-якому члену суспільства; відносно стабільні.

Правова особливість політичної діяльності полягає ще й у тому, що влада повинна бути легітимною. Легітимність влади передбачає її відповідність існуючому порядку. Це поняття дає можливість розрізнити системну та несистемну політичну діяльність відносно влади.

Типи політичної діяльності. У політології немає *єдиного принципу типології політичної діяльності*. В основі типології покладені різні принципи за тією чи іншою характерною особливістю самої дії. З нашої точки зору є доцільним розглянути таку типологію, в основу якої покладено принцип політичних дій, що приводять до змін у політичних стосунках: **а) повстання, революції, контрреволюції**. Дії, що приводять до зміни правлячого класу або групи шляхом використання насилля по відношенню до попередньої групи або груп; **б) реформи та контрреформи**. Інновації, що вводять за допомогою реформ, не знищують саму владу, а лише поступаються певними її елементами. Реформи, що проводять „зверху” з використанням легальних засобів (наприклад, часткова приватизація чи націоналізація), хоча при цьому не виключаються і методи примусу; **в) політичні заколоти**. Державні або дворові заколоти, путч, військовий заколот. Дії такого характеру приводять до зміни стосунків тільки всередині самої влади, в першу чергу до персональних змін в центрі, що приймає політичні рішення. Політичні заколоти, як правило пов'язані з насиллям та наступними репресіями.

Розглянувши основні складові політичної діяльності, ми можемо виокремити ті культурні аспекти, що безпосередньо впливають на неї.

Питання до самопідготовки:

1. Охарактеризуйте вплив культури на політичну діяльність.
2. Визначте, які фактори впливають на мотивацію політичної діяльності? Наведіть приклади мотивації політичної діяльності.
3. Назвати форми, види впливу культури на політику та політичну діяльність.
4. Дайте визначення суб'єкту та об'єкту політичної діяльності.
5. Класифікувати функції політичної культури.
6. Розкрити сутність політичної діяльності.
7. Назвіть та охарактеризуйте основні рівні, види та типи політичної діяльності.

Лекція 2. ФОРМИ ПОЛІТИЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ В ІСТОРІЇ ЛЮДСТВА: ВИНИКНЕННЯ ТА РОЗВИТОК КУЛЬТУРНОГО АСПЕКТУ

[3, с. 22-40; 7, с. 50-55].

1. Культура та політична діяльність Стародавнього Світу.
2. Середньовічна Європа: від занепаду греко-римської цивілізації до Відродження.
3. Культурно-політичне піднесення в Західній Європі епохи Просвітництва.
4. Вплив культури XIX ст. на політичну діяльність.

Політична діяльність - специфічна форма активного ставлення людей до свого суспільного середовища, яка має на меті цілеспрямоване його регулювання та перетворення за допомогою фактору влади. Це комплекс дій як окремих осіб, так і великих груп людей і цілих народів, спрямований на здобуття та здійснення влади або впливу на неї.

Прикладами політичної діяльності можуть бути: дебати в парламенті, переговорний процес, вибори, референдум, мітинг, пікетування, державний заколот, реформи, повстання, революції тощо.

У політології немає єдиного *принципу типології політичної діяльності*. З нашої точки зору є доцільним розглянути таку типологію, в основу якої покладено принцип політичних дій, що приводять до змін у політичних стосунках:

а) повстання, революції, контрреволюції. Дії, що приводять до зміни правлячого класу або групи шляхом використання насилля по відношенню до попередньої групи або груп;

б) реформи та контрреформи. Інновації, що вводять за допомогою реформ, не знищують саму владу, а лише поступаються певними її елементами. Реформи, що проводять „зверху” з використанням легальних засобів (наприклад, часткова приватизація чи націоналізація), хоча при цьому не виключаються і методи примусу;

в) політичні заколоти. Державні або палацові заколоти, путч, військовий заколот. Дії такого характеру приводять до зміни стосунків тільки всередині самої влади, в першу чергу, до персональних змін в центрі, що приймає політичні рішення. Політичні заколоти, як правило, пов'язані з насиллям та наступними репресіями.

Крім типів, можна *відокремити* також і **форми** політичної діяльності: мітинги, демонстрації, маніфестації, пікетування, вибори представницьких органів влади.

Теоретична розумова політичної діяльності формує політичну свідомість, мислення, менталітет, які характеризують носіїв політики, їхніх суб'єктів, їхні орієнтації. Вона вивчає ряд творчих початків: мистецтво, творчість, інтуїцію, емоційний стан, політичне проектування, планування.

Сучасна теорія культури виходить з широкого розуміння національної культури, як певної сторони життєдіяльності суспільства в усіх її сферах, а разом з тим як система матеріальних та духовних цінностей, створених людьми й застосованих в їхній діяльності, норм поведінки та стимулювання людей.

Досліджуючи зміст впливу культури на політичну діяльність, ми повинні зосереджувати увагу як на матеріальній так і на духовній культурі людства. Культура є похідною від людської діяльності у тому сенсі, в якому діяльність творить людський світ. Вона не виробляється у вигляді безпосереднього продукту певної діяльності. Її створює вся сукупність суспільної життєдіяльності, циклічний і повторювальний характер якої в кінцевому рахунку утворює ряд стійких і загальнозначущих станів, котрі мають силу регуляторів людського буття.

У більш широкому розумінні культура є процес та наслідок людської діяльності. Люди не лише створюють культуру в процесі матеріальної та духовної діяльності, але й оволодівають здобутими знаннями, тобто зайняті засвоєнням культури. Будь-яка діяльність - практична чи теоретична, матеріальна чи духовна, поряд із творчим аспектом включає й аспект функціонування, тобто завоювання культури.

1. Культура та політична діяльність Стародавнього Світу

За первісного суспільства, коли людина вже була достатньо розвинута, культурна еволюція досягла розвитку знарядь праці, та процесу передачі робітничого досвіду від старшого до молодшого; існує мова, як засіб спілкування; внутрішні стосунки у колективі; їхнє ставлення один до одного, до осіб іншої статі, оточуючого світу; міфологія, зображуючи „картинки”, намагалась пояснити загальну картину світу у простому та зрозумілому тлумаченні; є магія (передмагія), майбутня релігія; мистецтво.

Однією з перших форм культурної еволюції було одухотворення всього живого - анімізм, та тотемізм.

Міфи - продукт тривалого формування, у них можна виявити нашарування різних епох. Вони робили світ зрозумілим, бо пояснювали походження всього суцього, тлумачили надзвичайні події (природні катаклізми, війни, епідемії). На прикладі богів і героїв підказували норми поведінки, були критерієм добра і зла. Міфи органічно вписувались у буття первісних людей, між міфом і обрядом, обрядом і життям немає жодної грані, у будь-яку важливу мить людина звертається до міфічних прототипів і знаходить правильне рішення, потрібний вихід.

Мудрість міфів і закладена в них філософія виховання полягає у системі правил, які охороняють світовий порядок від людського свавілля. Моральний вплив міфології полягає у вихованні розуміння відносності панування розуму в світі, в якому живе людина.

Витоками політичної думки можна вважати міфи й легенди народів стародавнього світу - єгиптян, індусів, китайців, вавилонян, персів, греків, римлян та ін. За міфологічним уявленням земні порядки становлять невід'ємну частину світових, що мають божественне походження. Перше джерело тогочасних світових порядків - божественне. Отже, міфи є першоджерелом влади, політичної думки та політичної діяльності.

Так у Китаї імператор є єдиною точкою зв'язку з вищими небесними силами. У Єгипті, Вавилоні, Індії боги - першопричина влади правителя - самі залишаються вершителями земних справ і людських дол. Таким чином, що відбувалось в житті, включаючи і політичне, спочатку сприймалось людьми як результат впливу божественної волі або хаос випадковостей.

У філософії Конфуція одна з головних проблем діяльності володаря й адміністрації полягає в забезпеченні блага народу, а соціальний порядок можливий тоді, коли кожен знає свої права і обов'язки й виконує їх. Цим досягається міцність і стабільність суспільства. Своє право на керівництво державні правителі, на думку Конфуція, повинні доводити знанням, здібностями, мудрістю.

У результаті спостереження і порівняння окремих подій, явищ, накопичення знань про суспільні процеси люди навчилися знаходити в політичному житті закономірності й достатньо стабільні зв'язки та залежності, не звертаючись до надприродних сил. Тому політика поступово ставала предметом аналізу, що давало змогу виділити із суспільного потоку подій окремі явища, а також їхні причини. Так політична думка набувала форм логічно розмежованих систем суджень і висновків, тобто форм теорії.

Перехід від теоретичного аналізу до політики вивів людську думку на якісно новий рівень політичного життя. Античні філософи, зокрема Платон і Аристотель, сформулювали низку тверджень, принципів, на які спирається політична діяльність, здійснили кодифікацію всіх відомих на той час типів державного устрою, форм правління тощо.

Платон (427-347 рр. до н. е.), учень Сократа. У діалозі „Держава” ідеальна держава трактується ним, як реалізація ідей й максимально можливе здійснення ідей у земному та громадсько-політичному житті полісу. Він вважав, що справедливість людини не відрізняється від справедливості держави. Людська думка має 3 початки: розумовий, еросний, бажаний - у держави - це дорадчий, захисний та діловий початки. За ними повинні йти 3 стани: правителів, воїнів та виробників. Справедливість полягає у тому, щоб кожен займався своєю справою та не втручався у справи іншого.

Платон заперечує існування приватної власності, зрівнює у правах жінок. Родинні традиції, поняття не існують для перших двох станів. Питання регламентації шлюбу, побуту, власності, праці 3-го стану Платон залишає державі. В ідеальній державі Платона немає місця бідним та багатим тому, що правлять кращі та шляхетні.

Платон виводить форми державного правління: *аристократія* - приватна власність - *тимократія* (військове правління) - скупчення багатства у окремих осіб - *олігархія* - незадоволення бідних та революції - *демократія* - воля (свобода) - *тиранія*.

У роботі „Політик”, Платон дає визначення політиці - царське мистецтво, що потребує знань та навичок керувати людьми. Філософ також говорить про систему виборів до державних органів, про справедливий суд тощо.

Теза Аристотеля, що людина є істотою політичною, складала основу більшості античних філософсько-політичних концепцій.

Політична думка римської держави перебувала під значним впливом відповідних вчень давньогрецьких мислителів, передусім Сократа, Платона, Аристотеля. Вершиною давньоримського вчення стала політична думка та вчення Цицерона.

Марк Тулій Цицерон (106-43 рр. до н. е.) - видатний римський оратор, юрист та політичний діяч, найвідомішою його працею став трактат „Про державу”. Держава - це надбання народу, звідси і назва „республіка” (*populi* - народ), а основою держави є родина. Цицерон виділяв три форми правління - *царську владу* (монархію), *владу оптиматів* (аристократію) та *владу народу* (демократію). Кожна з них має власні переваги та недоліки, але найкращою є змішана форма правління. В основі влади покладено закон, заснований на природному праві, що захищає права громадян держави та надає їй певні обов'язки.

У період занепаду Римської імперії значного поширення набуло поширення християнства. Одним з ідеологів християнської церкви був Аврелій Августин (Блаженний) (354-430). Свої політичні погляди він виклав у роботі „Про град Божий”. Спираючись на біблійські положення він розглядав історію людства його політичний устрій як божественне походження та божественну владу. Головні надбання влади - це справедливість, моральність.

2. Середньовічна Європа: від занепаду греко-римської цивілізації до Відродження

У XIII ст. Римо-католицька церква досягла своєї могутності: завершується формування системи схоластики - релігійної філософії католицизму, спрямованої на виправдання постулатів церкви віри раціональними, формально-логічними засобами. У створенні такої філософії значну роль відіграв Фома Аквінський (1225-1274), який намагався пристосувати вчення Аристотеля для обґрунтування релігійних догматів. Його політичні погляди викладені у працях „Про панування владик”, „Сума теології”. Людина є істотою політичною і намагається за життя задовольнити власні потреби за допомогою держави. Існує монархія, аристократія, тиранія (різновид - демократія).

У часи Високого Відродження в Італії видатними політичними мислителями та істориками були Макіавеллі та Гвіччардіні.

Ніколо Макіавеллі (1469-1527) відомий своїми працями „Володар” (1513) та „Історія Флоренції” (1532), що увійшов в історію як творець нової політичної науки. Він відділив

вчення про державу від офіційної церковної моралі. Наближаючи політику з наукою Макіавеллі створив теорію, яка узагальнювала досвід державного управління. Успіх будь-якого правління залежить від володіння ситуацією, тактиці дій, досвіду проведення у життя політичних рішень.

Володар повинен мати певні якості для ефективного управління країною: досвід, тверезість думки, раціоналізм, вміння враховувати протилежні інтереси різних соціальних угруповань, вміння використовувати людську психіку та психологію, сильну волю у досягненні поставленої мети.

Політичні події, зміни у державі відбуваються не з Божої волі, не з примхи чи фантазії людей, а мають об'єктивний характер. Недоречно осягати й вирішувати політичні проблеми, керуючись моральними міркуваннями, бо влада, політика вже за своєю природою є позаморальним явищем.

Державу створює не бог, а люди, виходячи з потреб власного блага. Вони обирають самого найкращого для власного розвитку та захисту. Для підтримання порядку у державі використовуються закон та покарання. Після встановлення спадкової влади правителі переходять до пригнічення народу. У результаті монархія перетворюється на тиранію, тиранія на аристократію, аристократія на олігархію, олігархія - на демократію, демократія - на тиранію.

Перевагу Макіавеллі надає республіці. Вона є більш стійкою, ніж монархія, бо краще пристосовується до різних умов, забезпечує єдність, свободи, породжує у людей патріотизм.

Заради досягнення влади правитель може використовувати будь-які засоби, незважаючи на вимоги моралі: обман, лестощі, силу, вбивство. Політик повинен бути левом, щоб лякати вовків, та лисою, щоб не потрапити у пастку. Політика - сфера підступності й віроломства. Відтоді аморальна політика за принципом „мета виправдовує засоби” дістала назву „макіавеллізм”. Людина за своєю природою є досить порочною, егоїстичною та злісною істотою. Її турбує не благо держави, а власна матеріальна забезпеченість.

Франческо Гвіччардіні (1483-1540) народився у Флоренції. Його праця „Історія Флоренції” розглядала повстання чомпи 1378 та 1509 рр. У роботі він ретельно аналізує еволюцію політичної системи - від пополянської демократії до тиранії Медичі. Як висновок він наводить оптимальну форму правління, це олігархія - „правління кращих”. Розглядаючи політичну систему Флоренції, він описує політичну боротьбу різних угруповань та окремих осіб соціальної верхівки суспільства, що переслідували лише власні інтереси. Гвіччардіні критикував Макіавеллі за схильність до одноосібного правління у діалозі „Про управління Флоренцією”, захищаючи республіканську форму правління.

В „Історії Італії” Гвіччардіні розглядав історію Італії протягом 1492-1540 рр. де намагався проаналізувати роль правителів, їхні політичні рішення, причини політичних та військових невдач італійських країн.

Творчість Макіавеллі та Гвіччардіні стали верхівкою ренесансної історіографії Італії. Традиція викладання історичних подій впливала на історичну думку до початку ХХ ст.

Одним з видатних гуманістів Німеччини періоду Відродження був Еразм Роттердамський (1469-1536). Розглядаючи в основному, релігійно-християнські проблеми, він також звертав увагу й на політичні питання епохи. Недоліки суспільства він намагався виправити шляхом поширення нової культури та освіти, перебудови духовного життя людей. Е. Роттердамський критикував громадянські війни, як засіб вирішення спірних питань, бо вони були перепорою для розвитку культури. Просвітництво повинно стати панацеєю від хвороб та бід суспільства.

Важливою культурною подією стає поява гострої сатири „Листи темних людей” (1515, 1517 рр.), де висміюється обмеженість, убогість та консерватизм поглядів монахів та теологів. Одним з авторів цього твору був Ульріх фон Гуттен (1488-1523). В його творчості домінували політичні та культурні інтереси. За допомогою сатири він активно пропагував античну спадщину, захищав свободу слова, прославляв силу розуму та волі людини у боротьбі за земне щастя. Гуттен був виразником антикнязівських настроїв та закликав до боротьби проти Риму.

Він використовував німецьку мову, а не латину, поширював ідеї боротьби Німеччини за незалежність від Риму.

Важливу роль у поширенні політичних ідей відіграло публіцистичне друкарство. Тільки за першу третину XVI ст. зберіглося близько 5 тис. „летучих листків” - памфлетів, діалогів, соціально-політичних програм, пророцтв тощо. Видання часто супроводжувались і риториками, що пояснювали зміст спорів. Ці твори читалися вголос на ринкових майданах, у харчевнях, на млинах та інших місцях де збиралися люди.

Протягом 1502-1520-х рр. в Німеччині з'являється значна кількість політичних програм, маніфестів, утопій що пов'язана з Селянською війною 1524-1525 рр. Вони пропонували різні форми державного устрою від просвітницької монархії до демократичної республіки.

Одним з видатних гуманістів Нідерландів був Юст Ліпсій (1547-1606). У відомій його роботі - „Політика”, автор, на підставі підібраних цитат з античних філософів та власних коротких коментарів робить посібник з різних питань політичної етики, державного управління, військової справи. Мудрість та помірність правителя, можливість йти на компроміси є основою стабільного порядку громадянського життя.

На початку XVI ст. досить відомим стає англійський вчений Томас Мор (1478-1535). Система його філософських, політичних та етичних поглядів була викладена в 1516 р. у книзі „Золота книжка, настільки ж корисна, наскільки й потішна про найкращий устрій держави та про повий острів Утопія”. Ця робота поклала початок цілому напрямку утопії.

Автор розглядаючи діючі механізми держави, прийшов до висновку, що держава не захищає інтересів суспільного блага.

Причиною цього страждання більшої частини населення він бачив у приватній власності, що заважає людині любити й бути милосердним, породжує нерівність, паразитизм. Тому ідеальне суспільство його Утопії базується на справедливості, гармонії, щасті всіх, відсутності приватної власності. Система політичного управління заснована на загальних виборах, але обиратися можуть лише вчені-інтелектуали, що мають високі моральні якості й повинні піклуватися про загальне благо.

Франція епохи Відродження стає одним з центрів розвитку політичної думки Західної Європи. В неї склалися два напрямки: партія „політиків” - захисників центральної влади та тираноборців, що довели до кінця середньовічні ідеї домовленості влади монарха, виводячи з них право на опір тирану. Спочатку обидві теорії засновувалися на вченні Клода де Сейселя (1450-1520). Він, спираючись на вчення Макиавеллі, став головним ідеологом абсолютної монархії („Велика Французька монархія”). Разом з тим він вказав на можливість переростання монархії у тиранію.

Іншою визначною працею, яка вплинула на політичну думку XVI ст. була „Роздум про добровільне рабство” Етена де Ла Боесі (1530-1563). Він заперечує тиранію в ім'я природної свободи людини. Підкорення владі робиться добровільно. Автор розкриває механізм дії тиранії: володар має чотири-п'ять помічників, що тримають всю країну, а ті - інших помічників тощо. Саме його робота стала основою для тираноборців.

Релігійні війни змусили політичних мислителів розвивати свої теорії самостійно. Одним з них був Жан Боден (1530-1596). Саме він вводить вперше нове поняття „державний суверенітет”. Держава - це політичне об'єднання, яке має незалежну владу та не підкорюється ніякій зовнішній владі. Суверен пов'язаний законами божественними та природними. Суверенна влада єдина та неподільна і тому сама оптимальна форма правління - абсолютна монархія.

Боден виступає з критикою ідеї Аристотеля, що метою існування держави є щастя людей. На його думку метою існування держави є забезпечення внутрішнього миру, справедливості та соціальної гармонії, захист від зовнішніх ворогів. Причина соціальних конфліктів - нерівномірний розподіл багатств, боротьба партій, релігійна нетерпимість. Саме тому треба встановити свободу віросповідання, провести економічні реформи з метою закріплення приватної власності громадян. З форм правління він виділяв такі: монархія,

аристократія, демократія. Остання - самий найгірший варіант - війни, нестабільність панування черні.

Головним теоретиком тираноборців був Франсуа Отман. У своїй праці "Тигр" (1560) він закликав дворян до опору узурпаторам влади - герцогам Гізам. У трактаті „Анти-Трибоніан” (1567) він висунув тезу про історичність законів та їхній відповідності звичаям країни. Він виступив проти використання у Франції законів Римської імперії. Він проголосив принцип верховенства суверенітету народу, що існував ще за часів Меровингів та Каролінгів, коли народ сам обирав собі монарха. Автор також говорить про повернення до старих традицій.

Варфоломійська ніч зруйнувала всі надії на толерантність. Події ночі - бажання короля зіткнутися аристократією для встановлення одноосібної влади.

У XV-XVI ст. наймогутнішою країною Центральної Європи стає Польща. Політична думка цієї країни була дуже різною: від ідеї демократичної країни до абсолютної монархії або обмеженої монархії.

Найвідомішою роботою польського Відродження стає творчість А. Фриза Моджевського (1503-1572). В праці „Про виправлення Речі Посполитої” (1559) він захищає ідеали середньої шляхти. Видатні здібності шляхтича, спрямовані на розбудову, повинні стати головним критерієм шляхетності. Критикуючи походження влади від Бога, він вперше створив поняття „нація”, тобто всі, хто мешкає на території країни, а не тільки шляхта.

3. Культурно-політичне піднесення в Західній Європі епохи Просвітництва

Тенденції культурного розвитку, започатковані в часи Ренесансу і Реформації, знайшли своє продовження у XVII ст. У політичному житті завершувався процес формування великих національних держав на основі абсолютистських монархій. З цим було пов'язано зростання національних особливостей культурного життя, в авангарді якого були Італія, Іспанія, Голландія, Франція.

Революційні події наклали відбиток на творчість англійського філософа XVII ст. Томаса Гоббса (1588-1679), який вважав, що люди рівні від природи. Свої погляди він виклав у роботі „Левіафан, або Матерія, форма і влада держави церковної і громадянської”. Причиною конфліктів у суспільстві є майнова нерівність, яка породжує недовіру та війну. Тому люди об'єднуються заради миру та підписують суспільний договір. *Суверен* - не зв'язаний ніякими законами, тому є носієм верховної влади. Владу поділяти не треба.

Суспільно-політичні ідеї голландського філософа Барух (Бенедикта) Спінози (1632-1677) у працях „Богословсько-політичний трактат” (1670) та „Політичний трактат” (1677) відображали інтереси буржуазії, яка прийшла до влади і була зацікавлена у порядку і контролі над народом. Крім „людей розуму”, на думку Спінози, є „натовп”, яким керують пристрасті, а не розум. Тому потрібна сильна держава (республіканська). Вона забезпечує людям мирне життя, їхні природні права, зокрема приватної власності, свободу совісті, слова.

Відмінною ознакою громадянського стану є *держава*. Верховна влада не обмежена ніякими законами, вона сама видає їх. Водночас влада не безмежна, вона не поширюється на природні права людини. Спіноза заперечував право людини на опір верховній владі, на зміну чи порушення констатуючих державу договорів і законів.

Форми держави Спіноза оцінював залежно від ступеня досягнення в них мети громадянського стану - забезпечення миру й безпеки життя. Він розрізняє три форми держави: монархію (абсолютну), аристократію і демократію. Найкращою є демократія, бо люди зберігають свободу й забезпечується суспільне благо. При аристократії народ зберігає певну свободу. При монархії - людина не може повністю реалізувати свої права, а сама вона є скритою аристократією.

В основі англійських та голландських поглядів було покладено розум. На зміну теологічному баченню приходить бачення раціоналістичне. Саме раціоналізм стає головним джерелом Просвітництва. Людина розглядалася з позиції розуму, кваліфікувалася як політична істота, а суспільство - як співтовариство таких істот. Добробут людства залежить від розуміння й виконання таких вимог, як закон.

Англійський просвітник Джон Локк (1632-1704). Найвідомішими його працями стали „Досвід про людське розуміння” (1690) та „Два трактати про правління” (1690). Він вважав, що людина має невід’ємні права - свободу, життя, власність. Всі індивіди народжуються вільними.

Для захисту своїх прав вони об’єднуються у державу шляхом суспільного договору. Державі вони передають частину своїх повноважень, яка втілює політичну владу тобто має право створювати закони з метою регулювання відносин власності й застосовувати силу для захисту держави від зовнішніх ворогів. Якщо держава не спроможне творити нормальні умови щодо існування та саморозвитку особи, люди змушені змінити політичний устрій. Таким чином було закладене обґрунтування буржуазних революцій. Влада поділяється на виконавчу (король), законодавчу (парламент).

Французьке просвітництво представлено іменами Вольтера, Жан-Жака Руссо, Дені Дідро, Шарля Монтеск’є, Поля Анрі Гольбаха та ін. Воно було досить радикальним та опозиційним у відношенні до існуючого ладу.

Жан Мельє (1664-1729) у творі „Заповіт” критикував не тільки суспільні відносини у Франції, а й основу класового суспільства, заперечував приватну власність, яка є початком усіх людських лих. Ідеальне суспільство - де є загальна власність та суспільна праця. Задля революції треба просвітити народ і тоді буде побудоване нове справедливе суспільство.

Шарль Монтеск’є (1689-1755) у своїх творах „Перські листи”, „Роздуми про причини величі й падіння римлян”, „Про дух законів” (1748) виступає проти необмеженої монархії. Він був прихильником конституційної монархії, хоча в маленьких державах кращою формою була б республіка. Закони виникають як результат дії об’єктивних чинників і закономірностей, що складають „дух законів, насамперед географічні (клімат, рельєф, розмір території, ґрунт). Право: міжнародне, політичне (між правителем та підданими), цивільне. Форми правління: республіка (демократія або аристократія), монархія і деспотія. Суть політичної свободи полягає в тому, щоб робити не те, що хочеш, а те, що дозволяють закони. Він розподілив владу на законодавчу, виконавчу та судову, що мало дуже прогресивний характер.

Новим етапом стає творчість Жан-Жака Руссо (1712-1778), який став ідеологом революційної дрібної буржуазії. У праці „Про суспільний договір, або Принципи політичного права” він виступає проти соціальної нерівності, деспотизму та рабства. Боротьба народу проти монархії є законною, бо вона є боротьбою проти рабства людини та особи. Форми правління: демократія, аристократія, монархія. Відмінності між ними не мають суттєвого значення, оскільки в усіх формах правління суверенітет і законодавча влада належить народу. Він також вважав, що форми правління залежать від величини території: демократія є найбільш придатною для малих держав, аристократія - для середніх, а монархія для великих.

Видання ним „Словника, або Енциклопедії наук, мистецтв і ремесел” у 28 томах з 1751 по 1772 рр. стає видатною подією в історії просвітництва.

26 серпня 1789 р. Установчі збори Франції проголосили „Декларацію прав людини громадянина”, яка ґрунтувалася на ідеях просвітителів. Вона проголошувала всіх людей рівними у правах; природними і незаперечними правами людини є „свобода, власність, безпека і опір гнобленню”; верховну владу має народ, представники якого можуть обиратися на посади. Проголошувались свободи слова, друку, думки, совісті. Освіта стає засобом політичної рівності людей та їхніх прав, звільняючи від різних забобонів, невігластва, дикості.

Політичні погляди Німеччини значно відставали від поглядів тогочасної Європи. Найбільш відомими представниками стають Іммануїл Кант (1724-1804) та Фрідріх Гегель (1770-1831).

Політико-правові погляди Іммануїла Канта (1724-1804) викладені в працях „Ідеї загальної історії з космополітичної точки зору” (1784) та „Метафізичні початки вчення про право” (1797). Кант виходив з того, що кожна людина є абсолютною і самодостатньою цінністю й не може бути знаряддям здійснення хоч би якихось планів. Людина у своїй поведінці повинна спиратися на моральний закон. Правом він називає сукупність умов, які

обмежують свавілля одного стосовно інших через об'єктивний загальний закон свободи. Право регулює людські вчинки, мислення і почуття - мораль.

Здійснення права вимагає, щоб воно було загальнообов'язковим. Для цього потрібно наділити його примусом тобто державою. Розподіл влади: законодавча, виконавча та судова. Форми правління: автократія, аристократія і демократія. Але головним є методи та засоби здійснення влади.

Фрідріх Гегель (1770-1831) заперечував Канту у роботі „Філософія права” (1820). Держава - це ідея розуму, свободи і права. Її основою є влада розуму, який реалізує себе як волю. Отже, вона є за своєю природою ідеальним розумним утворенням.

Гегель заперечує договірну теорію походження держави. Свобода особи знаходить свою реалізацію у приватній власності. Предметом договору є договір між особами. Держава є результатом не суспільного договору, а договору осіб.

Опосередковану працею систему потреб, яка базується на пануванні приватної власності і загальній формальній правовій рівності людей Гегель визначає як громадянське суспільство й пов'язує його формування лише з утворенням буржуазного ладу. Трьома видами держави Гегель вважав законодавчу владу, урядову владу і владу правителя. Всі вони органічно пов'язані між собою.

4. Вплив культури ХІХ ст. на політичну діяльність

Революційні події у Франції наприкінці ХVІІІ ст. та промисловий переворот дали поштовх до нових стосунків у суспільстві. Відбуваються зміни в політичній сфері суспільства: затверджуються політичні права та свободи, створюються інститути конституціоналізму та політичного представництва, приймаються конституції. Провідним ідеологічним напрямом стає лібералізм, який проголошує найвищою цінністю свободу, обґрунтовує недоторканість особи та приватної власності, вільної підприємницької діяльності, невтручання держави в економіку тощо.

Найвідомішими представниками ліберального напрямку західноєвропейської політичної думки ХІХ ст. є Б. Констант, А. Токвіль, І. Бентам, Дж. С. Мілль та ін.

Французький письменник і публіцист Бенжамен Анрі Констант де Ребек (1767-1830) вважається батьком європейського лібералізму. Його політичне вчення викладено в чотиритомній праці „Курс конституційної політики” (1816-1820). Головною є ідея індивідуальної свободи. Він розрізняв політичну та особисту свободу. В античному світі люди знали лише політичну свободу, яка полягала в можливості їхньої безпосередньої участі у здійсненні політичної влади. Особисте життя громадян детально регламентувалось і контролювалось державою. Для народів Західної Європи політична свобода як можливість безпосередньої участі у здійсненні влади не має колишнього значення. Для них свобода - це передусім особиста, громадянська свобода, яка полягає в певній незалежності індивідів від державної влади.

Перехід від політичної свободи давніх до особистої свободи нових народів автор пов'язував із збільшенням розмірів держав, в яких голос окремого громадянина вже не має вирішального значення, а також комерційною свободою та невтручанням держави у справи економіки.

Б. Констант визнавав прийнятними лише ті форми правління, в яких є гарантії індивідуальної свободи. Такими гарантіями він вважав громадську думку, зосереджену в парламенті, а також поділ і рівновагу гілок влади. Політична свобода полягає у виборах до законодавчого органу.

Виконавча влада здійснюється урядом, який відповідає перед парламентом. Віддаючи перевагу конституційній монархії, автор говорив про існування „нейтральної влади” в особі глави держави. Монарх повинен брати участь у попередженні конфліктів, узгодженні дій між всіма гілками влади. Судова влада повинна бути самостійною. Такий розподіл влади, на його думку, забезпечує у суспільстві свободу.

Ідеї індивідуальної свободи послідовно відстоював Алексіс де Токвіль (1805-1859) - історик, соціолог та політичний діяч. У роботі „Про демократію в Америці” (1835) він,

порівнюючи досвід політичного розвитку Франції та США, дійшов до висновку, що надмірна централізація влади тільки посилює державну владу і заважає демократії. Для встановлення свободи і демократії в цілому необхідні представницька форма правління, поділ влади, місцеве самоврядування, забезпечення свободи друку тощо. Ще однією загрозою демократії А. Токвіль вважав індивідуалізм, що може призвести до деспотизму.

У працях Ієремії Бенґама (1748-1832) „Фрагменти про владу” (1770), „Принципи законодавства” (1789) формувався новий напрямок *„утилітаризм”*. В основу цього напрямку була покладена корисна мотивація людської діяльності. Автор вважав, що метою розвитку людства є максимізація загальної користі шляхом досягнення гармонії індивідуальних і суспільних інтересів.

Паралельно з лібералізмом в країнах Західної Європи продовжували розвиватися соціалістичні вчення. Представниками цього напрямку, який отримав назву *„критично-утопічний соціалізм”* були А. Сен-Симон, Ш. Фур’є та Р. Оуен.

Заслугою французького соціолога Клода Анрі де Рувруа (Сен-Симона) (1760-1825) вважаються визнання закономірностей суспільного розвитку людства. Свої погляди він виклав у працях „Листи женецького мешканця до сучасників” (1802), „Про реорганізацію європейського суспільства” (1814), „Про індустріальну систему” (1821) та ін. Поділяючи суспільство на „продуктивні” та „непродуктивні” класи автор вважав шляхом реформування та еволюції „непродуктивні класи зникнуть”. Він також заперечував революційний рух перетворення суспільства.

Активно критикував існуюче суспільство Франсуа Марі Шарль Фур’є (1772-1837). Він вважав, що активний розвиток промисловості приведе не до піднесення добробуту, а до посилення експлуатації трудящих. Демократія в існуючому буржуазному суспільстві наскрізь фальшива, а політичні права та свободи - ілюзорні. Як і Сен-Симон, він заперечував революційні методи боротьби за встановлення нового ладу. Перетворення суспільства, вважав він, відбудеться шляхом реформ.

Англієць Роберт Оуен (1771-1858) створив власне вчення в період промислової революції в Англії. Він вважав, що людський характер продуктом навколишнього суспільного середовища. Створений ним проект нового суспільства - комуні, в яких гармонічно поєднуються колективна промислова й сільськогосподарська праця. Таке суспільство є ідеальним і гуманним для сучасного промислового світу.

Погляди соціалістів-утопістів певною мірою вплинули на формування нового напрямку критично-утопічного соціалізму - *марксизм*. Його представниками стали німецькі мислителі К. Маркс (1818-1883) та Ф. Енгельс (1820-1895). Вони відкрито заявили про захист інтересів робітничого класу і послідовно дотримувалися ідеї звільнення трудящих від будь-якої форми експлуатації та соціального гноблення. Розглядаючи існуючі у суспільстві стосунки з економічної позиції, вони створили економічну теорію додаткової вартості, яка визначала процес гноблення трудящих. Висновком цієї теорії стає твердження про неминучість соціальної революції, як єдиної умови звільнення трудящих від експлуатації буржуазією.

Ідеями марксистів захопився російський політичний діяч В. Ульянов (Ленін) (1870-1924). Саме він сприйняв ідеї класової боротьби, соціалістичної революції та диктатури пролетаріату. Провідною силою боротьби з буржуазією він бачив трудящих, а саме - пролетаріат.

Ідеї марксизму-ленінізму стали певною альтернативою європейському лібералізму. Їхніми наслідками стали різні політичні шляхи розвитку країн Європи у ХХ ст.

Питання до самопідготовки:

1. Назвіть та охарактеризуйте головні типи, рівні та види політичної діяльності, що були поширені у поглядах мислителів Стародавнього світу.
2. З’ясуйте, які нам відомі погляди середньовіччя та Відродження на формування основних форм політичної діяльності?

3. Визначте, під впливом яких давньогрецьких мислителів перебувала політична думка римської держави?
4. Перелічіть тенденції культурного розвитку, започатковані в часи Ренесансу і Реформації.
5. Назвати найвідоміших представників ліберального напрямку західноєвропейської політичної думки ХІХ ст.
6. Представники соціалістичного вчення в країнах Західної Європи.
7. Чим відрізняються погляди ХІХ ст. на політичну діяльність періоду просвітництва у Європі?

Лекція 3. ФОРМИ КУЛЬТУРНО-ПОЛІТИЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ В ІСТОРІЇ УКРАЇНСЬКИХ ЗЕМЕЛЬ. КУЛЬТУРНА ФУНКЦІЯ ДЕРЖАВИ.

[З с. 41-60, 59-65].

1. Культура та політична діяльність Київської Русі.
2. Україна у середні віки: особливості культурно-політичного розвитку. Українське Просвітництво.
3. Україна у ХІХ-ХХ ст.: пошуки місця у політиці та культури.
4. Поняття, структура та функції культурної політики держави.
5. Культурна політика держави щодо нації, суспільної групи та особи.
6. Стан та особливості культурної політики в Україні.

1. Культура та політична діяльність Київської Русі

Історія політичної діяльності в Україні нерозривно пов'язана з історією політичної думки та всією політичною історією українського народу.

Політичний процес спонукав формування і розвиток політичних ідей, які, в свою чергу, стимулювали державотворчі політичні дії в українському краї. Як відомо, форми політичної діяльності розподіляються за: **рівнями участі населення:** на масовий ті елітарний; **видами:** політичне відчуження, політична пасивність, політична активність; **типами:** повстання, революції, реформи, політичні заколоти тощо.

Український народ є автохтонним, тобто таким, що проживає на власній території з давніх-давен. Його культура має своєю основою Трипільську культуру і є однією з найдавніших світових культур. Політична форма організації життя та діяльності на території сучасної України зародилася декілька тисячоліть тому. Історія пам'ятає державні утворення киммерійців (ХV-ХІІ ст. до н.е.), скіфів (ХІІ—ХІІІ ст. до н.е.) сарматів (ХІІІ ст. до н.е. - ХІІІ ст. н.е.). В ХІV ст. н. е. заявили про себе як про політично організований народ східнослов'янські племена під ім'ям Антів. Однак вершини політичного розвитку давній український народ сягнув в державі Київська Русь, яка була одним з наймогутніших державних утворень свого часу. Період Київської Русі (з 882 р. до середини ХІІІ ст.) разом з добою Галицько-Волинської (до середини ХІV ст.) і Литовсько-Руської (з середини ХІV - до кінця ХV ст.) держав становить етап первинного формування та розвитку української політичної думки. Саме в цей час сформувалися ті політичні погляди та форми політичного життя, які є базовими елементами політичної культури українського народу.

Політична думка періоду давніх українських держав зафіксована в літописах земель Руських, юридичних актах, міжнародних угодах, літературних творах та свідченнях іноземних очевидців. Найважливішими пам'ятками культури, в яких відображені політичні погляди цього періоду є зводи законів „Руська Правда” Ярослава Мудрого (1015-1016, 1072), „Слово про закон і благодать” митрополита Іларіона (1037-1050), „Ізборник” Святослава

Ярославовича (1076), «Повчання дітям» Володимира Мономаха (1099), „Повість минулих літ” (1113), „Слово о полку Ігоревім” (1185), „Слово про загибель Руської землі” (1230) та ін.

Головними політичними проблемами, які знайшли відображення в літературі цього періоду є осмислення сутності та походження держави і влади, закону та законності, обґрунтування кращих форм державного правління, рис, якими повинен володіти правитель, аналіз питань свободи та відповідальності. У творах XII—XIII ст. особливе місце займають проблеми єдності держави, союзу руських князів перед лицем ворожого нашествия, захисту Батьківщини, боротьби за її незалежність.

Одним з перших у вітчизняній історії трактатом, який дійшов до наших часів є „Слово про закон і благодать” митрополита Іларіона. Ця робота формувала політичну свідомість багатьох поколінь нашого народу і не втратила актуальність навіть сьогодні. Трактат присвячено прийняттю Руссю християнства. Автор говорить, що з прийняттям християнства Русь стає на шлях до істини. Спираючись на закони Божі людство поступово прийде до істини і закон тоді не буде потрібний. З прийняттям християнства Русь стала рівною з іншими християнськими країнами. Митрополит рішуче заперечує існуючу в той час політико-церковну концепцію, згідно з якою правителі усіх середньовічних держав розглядалися як члени родини царів очолюваної Візантійським імператором. Автор говорить про те, що всі правителі Русі, насамперед Володимир - члени рівноправної спілки народів, з'єднані християнською вірою. Митрополит Іларіон не акцентує уваги на візантійському положенні пункту - про походження влади від Бога. Він також не є прихильником ідеї винятковості свого народу, яка заволоділа умами Московського князівства в XVI-XVII ст. (концепція „Москва - третій Рим”).

Розглядаючи ідеальний образ правителя на прикладі князя Володимира, митрополит говорить про мудрість, знання, відповідальність перед підданими, моральні якості.

Суспільно-політичними ідеями пройняті літописи, серед яких найвідомішим є „Повість минулих літ” літописця Нестора. Центральні місце у творі займає розповідь про родовід київських князів. За літописом, він йде від варязького князя Рюрика, якого нібито слов'яни запросили „князувати”. Політичний зміст цієї легенди полягає у тому, що княжий родовід йде від іноземця, і тому безпредметним є спор про першість серед місцевих князів, а крім того, „порядок” встановлено саме київськими князями.

У своєму „Повчанні дітям” Володимир Мономах застерігає синів самим та забороняє „служивим” творити беззаконня. Сила князівської влади у законі. Князь для своїх підлеглих повинен бути не лише справедливим, але й милосердним, гуманним.

Велике значення в умовах політичної роздробленості Київської Русі мало „Слово о полку Ігоревім”, в якому проводилася ідея необхідності політичного об'єднання руських земель та припинення міжусобної боротьби перед небезпекою іноземного поневолення.

Найважливішою пам'яткою, що зберегла давні норми звичаєвого права була „Руська правда”. Цей документ був покладений в основу Литовських статутів, які регулювали життя в добу Литовсько-Руської держави.

Цінні політичні думки та традиції породила політична діяльність Данила Галицького. Державна модель, започаткована ним, не поступалася кращим тогочасним європейським зразкам. Міжнародна та внутрішня політика базувалися на концепції європейської належності руського народу, як історично так і геополітично.

Характеризуючи розвиток політичної думки Київської Русі як процес формування політичної думки можна констатувати формування та розвиток певних форм політичної діяльності: *за рівнем участі населення, як масовий та елітарний; за видами, як політично активний; за типами були присутні: повстання, реформи, політичні заколоти тощо.*

2. Україна у середні віки: особливості культурно-політичного розвитку. Українське Просвітництво

Руйнація української державності та територіальне розчленування України істотно вплинуло на стан та зміст політичної свідомості народу. Основними проблемами, які знайшли відображення в політичних ідеях України XVI-XVIII ст. є питання влади, походження та суті

держави, розбудови української державності, прав і свобод членів суспільства, обґрунтування старих та формулювання нових принципів форм політичної діяльності. Серед багатьох імен українських мислителів та політичних діячів, у творчості яких знайшли відображення політичні погляди цього періоду, можна назвати І. Вишенського, П. Могилу, І. Кононовича-Горбацького, С. Яворського, Ф. Прокоповича, гетьманів Б. Хмельницького, І. Виговського, І. Мазепу, П. Орлика та ін.

Найбільш розповсюдженою в XVI-XVII ст. була монархічна концепція влади. Монарх стояв на вершині суспільно-станової піраміди та вважався єдиним джерелом влади і справедливості. Боротьба між різними станами населення підштовхнула І. Кононовича-Горбацького - професора Києво-Могилянської академії - до висновку про право народу відстоювати свої інтереси шляхом відкритих виступів проти тих правителів, що посягають на права і свободи українців. Таким чином було політично виправдано такий *тип* політичної діяльності, як *повстання*, та закладено основу для формування у майбутньому нового типу - *революції*.

Чільне місце в суспільно-політичній думці в Україні кінця XVI початку XVII ст. посідав Іван Вишенський - визначний мислитель гуманіст і демократ.

Він дійшов до визнання основ первісно-демократичних засад в ранньому християнстві. Мислитель виступив з концепцією соборності правління християнською церквою, заснованої на ідеї рівності всіх людей. Рівність людей перед Богом не дає їм права поневолювати один одного. Саме тому він відкинув ідею абсолютної централізації духовної та світської влади Папою римським.

Значною фігурою був також засновник Києво-Могилянської академії Петро Могила (1596-1647). Він ставив церковну владу вище світської, а майбутнє України пов'язував з національно-визвольною боротьбою народу. На чолі держави повинен був стояти сильний православний володар, вірній вірі в Бога, від кого одержав владу, і гуманний до підданих.

Вагомий внесок було зроблено випускниками та професорами Києво-Могилянської академії Стефаном Яворським (1656-1722) та Феофаном Прокоповичем (1681-1736). С. Яворський, звертаючись до біблійних прикладів обґрунтовував думку про верховенство церкви над світською владою. Ф. Прокопович заперечував та стверджував про верховенство духовної влади над світською та не підпорядкованість духовенства державі. Він, перебуваючи у Санкт-Петербурзі, розробив концепцію освіченого абсолютизму, спираючись на теорію природного права й суспільного договору. За теорією верховним носієм влади визнавався лише високоосвічений володар - „філософ на троні”, таким чином монарх ставився в усіх своїх діях над будь-якими законами. Форма держави залежить від розмірів її території. Політичні погляди П. Могили, Ф. Прокоповича та С. Яворського поклали край *масовому рівню участі* населення у політичній діяльності та сформулювали принципи нового - *елітарного*.

Український народ та його еліта мріяли про відродження власної держави. Широку програму становлення державності мав гетьман Б. Хмельницький. Зборівська угода 1649 р. Війська Запорізького з польським королем заклала фундамент української автономії в складі польської держави. Продовження боротьби (*за типом політичної діяльності повстання, війна*) за визволення з-під національного релігійного гніту привело до зміцнення державної самостійності України та союзу з московським царем. Після смерті Хмельницького його справу продовжував гетьман Іван Виговський. Початок такої діяльності було покладено Корсунським трактатом зі Швецією, а згодом закріплено в Гадяцьких угодах. Головним ідеологом цього договору був Ю. Немирович, який обґрунтував ідею союзу трьох держав - Королівства Польського, Великого королівства Литовського та Війська Запорізького. Але ця програма не була реалізована через втручання Москви. Ідею незалежності продовжували виборювати наступні гетьмани П. Дорошенко, І. Мазепа та П. Орлик.

Ідеї республіканського устрою були розроблені І. Мазепою та К. Гордієнком в 1709 р. у Конституції, в якій проголошується створення Української Козацької Республіки. Керувати повинен був гетьман, обраний народом, і Генеральна Рада, яка складалася з „генеральних радників” „виборних полкових постів” та послів Запорізької Січі. Після смерті І. Мазепи новий

гетьман П. Орлик доповнює цей документ, розширює його, створює нову Конституцію „Пакти й Конституції законів та вольностей Війська Запорізького”, прийнятий 5 квітня 1710 року в місті Бендери. Цей документ говорить про державний суверенітет забезпечення демократичних прав людини; розмежування та взаємодії законодавчої, виконавчої та судової влади; виборність усіх державних посад; принципи внутрішньої та зовнішньої політики; соціальне забезпечення убогих, удовиць, сиріт.

3. Україна у XIX-XX ст.: пошуки місця у політиці та культури

Новітній етап розвитку української політичної думки пов'язаний з лібералізацією суспільних відносин і підняттям могутньої хвилі українського національного відродження на початку XIX ст., розгляду, пошуку найбільш оптимальних та безпечних типів політичної діяльності на елітарному рівні. Вагомий внесок у розвиток політичних поглядів зробили історики М. Костомаров, М. Драгоманов, М. Грушевський; юристи О. Терлецький, А. Кистяковський, М. Володимирський-Буданов; письменники Т. Шевченко, І. Франко, Л. Українка та ін.

У 1804 р. у Харкові засновано перший університет, який стає головним центром українського культурно-наукового життя у першій половині XIX ст. Дворянство, у тому числі і українське, почало утворювати таємні гуртки (масонські ложі), в яких обговорювалися шляхи політичного розвитку Російської імперії та народів, які її населяли. Новгород-Сіверсько-Полтавський гурток у 1818 р. видав „Історію Русів”. Полтавська ложа „Любов до істини”, членами якої були І. Котляревський, Л. Кочубей, В. Тарнавський, В. Лукашевич та інші ставили питання про відродження української державності. В катехізмі товариства говорилося про те, що реалізація національної ідеї можлива лише шляхом відокремлення України від Росії.

Першим українським політологом можна вважати Миколу Костомарова (1817-1885). Він, досконало вивчаючи історію України, інших слов'янських народів, в своїх дослідженнях спирався на досягнення світової філософської, історичної, соціологічної думки. Головними рушійними силами української історії вчений вважав народні маси, їхню самосвідомість. Політична концепція М. Костомарова обґрунтована в „Книзі буття українського народу”, працях „Думки про федеративний принцип у старій Росії”, „Дві руські народності”, „Риси народної південно-руської історії”, „Правда московцям о Русі”.

М. Костомаров був не лише вченим, але й громадсько-політичний діячем, одним з ідеологів Кирило-Мефодіївського товариства поруч з Т. Шевченко, М. Гулаком, О. Навроцьким, П. Куліша. Основні завдання цього товариства були:

- а) побудова слов'янської спілки християнських республік;
- б) знищення кріпацтва та абсолютної царської влади в Російській імперії;
- в) поширення християнського суспільного ладу на весь світ через здійснення християнського заповіту слов'янами.

Члени товариства закликали до об'єднання через утворення суверенних держав на демократичних засадах. Братчики прагнули досягнути своєї мети не тільки *шляхом реформи*, але й *поширенням освіти*.

У 30-40-х рр. XIX ст. центром українського культурного життя стають Київ та Львів (1834 рік - засновано Київський університет, а у 1848 році відкрита перша українознавча кафедра на філософському факультеті Львівського університету). Дослідження політичної історії України проводили такі визначні вчені, як В. Антонович та М. Драгоманов.

Володимир Антонович (1834 - 1909), на відміну від М. Костомарова, це народник і демократ, політичний реаліст. У своїй праці „Про козацькі часи на Україні” він виклав власне розуміння політичної науки: „політик мусить добре знати розклад суспільних сил і наперед знати, за що і коли слід боротися у тій чи іншій ситуації”. Підтримуючі ідею слов'янського федералізму, В. Антонович водночас не раз висловлював думку про шкідливість для України зв'язків з Росією, насамперед у культурному відношенні.

Михайло Драгоманов (1841-1895) більшу частину своїх праць присвятив політичній науці. Основними його політологічними дослідженнями є такі: „Рай і поступ”, „Старі хартії вольностей”, „Чудацькі думки про українську справу” та ін. Його політичний світогляд побудований на таких засадах: держава може координувати соціально-економічне життя; визвольна боротьба може вестися лише *просвітницькими засобами* і культура має стати основою для функціонування майбутньої республіканської держави; *політична діяльність і боротьба мають базуватися на моральному ґрунті оскільки* „чисте діло вимагає чистих засобів”; ідея європеїзму; зв'язок України з Західною Європою; проходження України та Росії через *парламентсько-земський варіант влади*.

Розглядаючи питання влади, М. Драгоманов приділяв основну увагу не організації центральної влади, а впливу народу на неї. В основі влади лежить місцеве самоврядування, а не централізована влада. Саме з активної діяльності членів Кирило-Мефодіївського братства та М. Драгоманова починається відновлення масової участі українців у політичній діяльності.

Наприкінці ХІХ - початку ХХ ст. центром українського національного відродження стає Галичина. Тут виникає в 1830 р. „Руська трійця” (М. Шашкевич, Я. Головацький, І. Вагилевич); перша політична організація в 1848р. „Головна Руська Рада”; виходять часописи „Батьківщина” і „Діло”; заснована в 1885 р. Народна Рада, а згодом інші політичні партії. В Галичині жили та працювали М. Драгоманов, М. Грушевський, І. Франко, М. Павлик, К. і Є. Левицькі та ін.

Івана Франка (1856-1916), видатного українського письменника, також цікавили і питання політичного розвитку української нації. Він прагнув проаналізувати сам історичний факт виникнення держави, її еволюцію, стан і роль держави в майбутньому соціалістичному суспільстві, зв'язок проблем українського відродження і побудови в Україні власної держави. Розглянувши соціалістичні погляди, Франко прийшов до висновку: „Люди виростили б і жили б в такій залежності і під таким доглядом держави, про який тепер у найабсолютніших поліцейських державах нема й мови. Народна держава сталася би величезною народною тюрмою”. Франко чітко сформулював ідеал політичної самостійності України - національну самостійність.

Михайло Грушевський (1866-1934), як політик був засновником НДП Галичини, ТУПу у Києві, творцем засад незалежної держави першим Президентом УНР. В основі його політичної діяльності була покладена наукова діяльність. Для М. Грушевського головними у політичному процесі були такі категорії як „народ”, „держава”, „герой в історії”. Під народом він розумів передусім українське селянство, яке, на його думку, було справжнім творцем історії, носієм національної ідеї та самобутності. По суті поняття народу в М. Грушевського тотожне поняттю нації.

М. Грушевський був федералістом в поглядах на майбутню українську державу. Суворі політичні дійсності та активна політична діяльність Російської імперії спрямована на знищення будь-якої можливості проголошення Україною незалежності, переконала його в необхідності проголошення суверенітету УНР в 1918 р. Розглядаючи історію становлення української державності, М. Грушевський переконливо довів, що Київська Русь за змістом була державою українців-русинів, а московське князівство, яке сформувалося після падіння Київської держави, мало окрему національну основу. В історичному процесі *М. Грушевський на перше місце ставив народ, а не особу*, бо „герой в історії” діє як розумний, сильний представник народу.

На початку ХХ ст. в Україні з'явилася нова генерація політиків та дослідників політичного процесу - В. Винниченко (1880-1951), Д. Донцов (1883-1973), В. Липинський (1882-1931), М. Міхновський (1873-1924), С. Петлюра (1879-1926), М. Хвильовий (1893-1933). Політична думка цього періоду переходила від національно-визвольного руху із стадії культурного українофільства до політичної боротьби в масах, безпосередньої боротьби за владу та розбудову української державності.

Типами такої боротьби були: реформи, акції протесту, політичні заколоти, революції, політична боротьба (відкрита та підпільна) тощо. Однак українська народна революція

1917-1923 рр. потерпіла поразку. В радянській Україні певна свобода політичного мислення існувала лише в 20-х рр. Більш сприятливі умови у цьому плані були в Галичині та на Волині. Велика група українських вчених та громадсько-політичних діячів виїхала за кордон, де створила емігрантські громадсько-політичні організації та науково-дослідні заклади. Переживаючи трагедію втрати української державності, вони створювали нові методи та засоби політичної боротьби за її повернення. Дехто з вчених (М. Грушевський та ін.), повіривши радянському уряду повернулися до України і загинули в період репресій у 30-ті рр.

Політичний внесок у розвиток української політології ХХ ст. зробив В'ячеслав Липинський. Він був одним з організаторів Української демократично-хліборобської партії (1917). Скептично оцінюючи політику Центральної Ради він став творцем концепції так званої „трудової монархії”. Він вважав, що українська держава повинна бути спадкоємною монархією, яку б очолював гетьман з міцною централізованою владою, що здатна організувати націю на захист власних інтересів. Русійною силою національного відродження є національно-державницька ідеологія, яка будується на давніх народних традиціях, зокрема, на державному досвіді гетьманської України XVII-XVIII ст. і високій етнічній культурі української хліборобської спільноти. Важливою частиною концепції Липинського є теза про провідну роль аристократії, яка є провідником, організатором нації у її боротьбі за існування.

Аристократія повинна боротися за владу та захищати національні інтереси країни.

Великий вплив на багатьох українських політичних діячів з 20-х рр. ХХ ст. мав Дмитро Донцов - політик, публіцист і ідеолог. Передумову створення власної держави він бачив у формуванні української нації як самосвідомої суспільної, культурної і політичної одиниці. Зміст своєї концепції він виклав у роботі „Націоналізм”, яка вийшла у світ в 1926 р. і стала настільною книгою членів ОУН. Ідея „інтегрального націоналізму” спиралась на панування нації та національних інтересів, пригніченні національних меншин.

Криза інтегрального націоналізму розпочалася на початку 40-х рр., а згодом, в 1943 році відбувся перегляд ідейно-програмних засад цієї концепції і повернення до позицій, що їх накреслив до першої світової війни Микола Міхновський в брошурі „Самостійна Україна” (1900 р.). Мова йшла про звільнення націоналізму Донцова від елементів авторитарно-елітарного мислення і тоталітарної практики й перехід на позиції демократизму. Сьогодні демократичний націоналізм є однією з провідних сил українського суспільства. Д. Донцов фактично сформулював ідею *масово-елітарного рівня* політичної діяльності.

Крім монархічних і націоналістичних підходів до обґрунтування шляхів політичного розвитку України, цікавим є досвід національно-державницької трансформації в умовах комуністичної ідеології і практики Миколи Хвильового. Він твердив, що протягом перебування сторіччями у політичній неволі, в українців виробився комплекс рабства. Для розбудови власної країни української нації потрібно викоренити рабську психологію і змінити плаксиву „хохляцьку” розхлябаність і рафінованість на найкращі риси цивілізованої європейської людини. Потрібно покласти край не лише „малоросійщині, українофільству і просвітництву, але й задрипаному москвофільству”. Послідовно проводячи національну ідею у сфері культури й поширюючи її на економіку і культуру. М. Хвильовий дійшов до висновку про необхідність зміцнення політичної незалежності, як основи самостійності.

Протягом ХІХ-ХХ ст. у політичних поглядах українських діячів спостерігається *перехід від елітарного рівня політичної діяльності до масового та навіть до масово-елітарного; до більш активних типів політичної діяльності: реформ, акцій протесту, політичних заколотів та вбивств, революцій, відкритої та підпільної політичної боротьби, терористичних актів тощо; до більш активного політичного життя та боротьби за національну незалежність і створення власної держави*. Результатом такої тривалої, виснажливої та жорстокої боротьби стало проголошення Україною незалежності в 1991 р.

Держава є одним із найважливіших інститутів суспільства, центральним елементом його політичної системи. Одним із завдань політичної науки є: аналіз розвитку її сутнісних рис, соціальної ролі здійснюваних нею функцій, форм державного правління й державного устрою принципів міждержавної політики.

Питання про роль держави важливе не тільки концептуально. Саме держава допомагає сформуванню механізмів реалізації культурної політики. Перспективи для України, коли мова йде про національну культурну політику, з'являться лише тоді, коли вдасться домовитися про те, як проголошені принципи слід реалізовувати і наскільки запропонована модель культурної політики відповідає соціально-економічній ситуації в країні.

Особливе значення це питання набуває в тому випадку, якщо існує проблема взаємодії між федеральними та регіональними органами управління, кожен з яких свої функції може розуміти по-своєму, а їх взаємні очікування по відношенню один до одного можуть далеко не збігатися.

4. Поняття, структура та функції культурної політики держави

Визначальною ланкою політичної системи суспільства та її підсистеми - політичної організації є держава.

Держава - форма організації суспільства, носій публічної влади, сукупність взаємопов'язаних установ і організацій, які здійснюють управління суспільством від імені народу.

У повсякденній мові держава ототожнюється з владою, правосуддям, адмініструванням, контролем тощо.

Державу характеризують: організація влади за певним територіальним принципом; всезагальність (держава охоплює своїм впливом усіх людей, що мешкають на її території); наявність публічної влади; право і можливість проводити внутрішню і зовнішню політику від імені всього суспільства; монопольне право на примусовий вплив щодо населення і наявність особливої системи органів, установ і знарядь примусу, які виконують функції державної влади; суверенна законотворчість; монопольне право на збирання податків для формування загальнонаціонального бюджету, утримання державного апарату тощо.

Місце та роль держави в політичній системі визначаються основними принципами її функціонування: верховенство публічної влади; збереження єдності держави, що ґрунтується на згоді між тими, хто керує, і тими, хто управляє; досягнення єдності держави через відповідний зв'язок із соціальними силами суспільства за допомогою права і можливості здійснювати внутрішню та зовнішню політику від імені народу.

Для виконання своїх функцій держава має систему владних органів, які утворюють її **структуру**.

Структура держави - система органів і установ, які виконують внутрішні й зовнішні функції влади.

До неї входять: *органи державної влади (представницькі); органи державного управління (виконавчо-розпорядчі); посада президента; органи правосуддя; контрольні-наглядові органи; органи охорони громадського правопорядку; збройні сили; громадсько-політичні організації тощо.*

Серед політологів побутують різні погляди щодо класифікації **функцій держави**. Загальноприйнятим є поділ їх на *зовнішні та внутрішні*.

***Зовнішні функції:** оборонна, дипломатична, співробітницька.*

***Внутрішні функції:** правотворча, правоохоронна, економічно-господарська, соціальна, культурно-виховна, екологічна.*

Серед внутрішніх функцій, що можна віднести до культурної політики держави - *правотворча, соціальна, культурно-виховна.*

Правотворча функція є однією з самих головних у державі. За допомогою права держава регулює суспільні відносини й забезпечує елементарний порядок у суспільстві.

Соціальна - полягає передусім в узгодженні багатоманітних соціальних інтересів - класових, демографічних, етнічних, професійних тощо і забезпеченні на цій основі цілісності та єдності суспільства. Держава вирішує також низку важливих завдань щодо задоволення різноманітних потреб громадян у сфері освіти, праці, культури, охорони здоров'я, забезпечення житлом, відпочинку.

Культурно-виховна - функція спрямована на створення умов для задоволення культурно-освітніх запитів і потреб громадян, формування особистості. Реалізується вона через державне фінансування культурно-освітніх закладів, законодавче встановлення вимог до освітньої підготовки, підтримку розвитку мистецтва тощо.

Від рівня та стану політичної культури залежить багато чого: чи сприйме населення розробляемий політичний курс, чи погодиться воно з ним добровільно або з примусу, сприйме його позитивно, або проявить повну байдужість і навіть ворожість, надаючи пасивний або активний опір. Облік ступеня зрілості та характеру політичної культури дозволяє передбачити реакцію населення на прийняте політико-управлінське рішення, передбачити певні заходи, що забезпечують підготовку рішення і його ефективну реалізацію.

5. Культурна політика держави щодо нації, суспільної групи та особи

Виконуючи різні функції, держава певним чином впливає на націю, різні соціальні групи та окрему особу, з яких вони складаються. Такий вплив частіше має назву національної політики, де нація може розглядатися як національна меншина у певній державі. Національна політика ґрунтується на розв'язанні різних питань культурного життя людей: освіти, побуту, розвитку матеріальної культури, літератури, мови тощо.

Національна політика — науково обґрунтована система заходів, що спрямована на реалізацію національних інтересів, розв'язання суперечностей у сфері етнонаціональних відносин.

Кожна нація у сучасному світі має невід'ємне право на самовизначення та власний національний розвиток, але не кожна має власну державу. Тому більшість держав мусять рахуватися з тим, що на їхній території мешкає багато націй, народів, етносів. Найкращим для захисту їхніх прав є автономний устрій. Але на перешкоді цього стають ідеологічні концепції відсутності малих націй, які є часткою великих (українці та росіяни, курди (гірські турки) та турки, „діти Аллаха” тощо).

Вирішити питання щодо гармонійного розвитку націй можна лише за допомогою суверенізації особистості, захисту національних прав людини. Це дає можливість всебічно підтримувати у *духовно-культурній сфері*: відродження культурно-етнічної самобутності, морально-етичних норм; обґрунтування та розробку нових норм; забезпечити та оновити мовно-культурні надбання; відродити релігійно-етичні цінності минулої історії тощо. В *соціально-побутовій сфері* сприяти коригуванню усталених комунікативних зв'язків, відновленню забутих народних звичаїв, традицій та норм побутового спілкування людей тощо.

Практика розвинених демократичних держав показує, що саме політична культура є основою їх стабільного і динамічного функціонування. Відсутність політичної культури породжує анархію, зростання злочинності, непримиренні політичні конфлікти, що може привести суспільство до громадянської війни. Таким чином, проблеми політичної культури в умовах модернізації суспільства перебувають в центрі уваги вчених і політиків.

6. Стан та особливості культурної політики в Україні

Відновлення державності в 1991 р. дало можливість впровадження нової самостійної культурної політики в Україні. Цей процес отримав якісно новий зміст. З одного боку розвиток національної культури не припинявся і тривав постійно, з іншого, він ніколи, до 1991 р., не був повністю самостійним. Країна отримала у спадщину покалічену більшовиками *національну свідомість, мистецтво, освіту, літературу тощо*. Тому завданням на перші роки незалежності стало збереження, реформування, націоналізація тієї спадщини, яка нам лишилася.

Спроби *освітньої* реформи 80-х років майже не дали прогресивних наслідків через не застосування рішучих дій у часи застою. Продовжували давати про себе знати залишки тоталітарної системи з її програмою стандартизації політичного, економічного і духовно-побутового життя, знеособлення й вироблення єдиного казарменого слухняного радянського народу. Реформування цієї галузі зводиться лише до зміни вивісок на закладах: у вигляді

ліцеїв, коледжів, університетів, та введення кількох десятків новоявлених найменувань спеціальностей.

Держава намагається виправити таку ситуацію шляхом прийняття нових програм щодо розвитку освіти в Україні („Освіта України XXI ст.” (1992), „Концепція виховання дітей та молоді у національній системі освіти” (1996), Закони України „Про загальну та середню освіту” (1999), „Про наукову і науково-технічну діяльність” та ін.). В 2001 році активно обговорювався проект Національної доктрини розвитку освіти, який повинен змінити освіту зі стандарту індустріального на більш інформаційний та загально-культурологічний. Це питання створює багато проблем, зокрема фінансування, кадрових, технічних тощо.

Реалізацію нової доктрини практично розпочато з 1 вересня 2001 року з введенням 12 річного навчання. Ставиться завдання оволодіння двома загальноєвропейськими мовами вже після закінчення школи, активне використання методик володіння комп'ютером, Інтернетом тощо. Нова доктрина носить національний та демократичний характер.

У культурному житті активізується наукова та громадська діяльність. Відбувається процес уніфікації чинного законодавства на засадах загальноєвропейських правових норм. У літературному житті відбуваються процеси переосмислення минулої спадщини, народження нової, сучасної літератури. Найбільш складною проблемою залишається пошук нових, яскравих образів героїв „нашого часу”, головного призначення та виховних завдань літератури.

Головним питанням у процесі відродження української культури та духовності залишається *мова*. Переважна більшість населення в містах, у селах східних і південних районів говорить російською мовою. Частина депутатів не бажає вживати українську мову, кіоски завалені російськомовною періодикою, кількість україномовних книжок в 10 разів менше ніж російськомовних. У таких умовах дуже важко відновлювати національну літературу, самосвідомість тощо.

Для подолання більшості цих проблем нам треба наповнювати новим змістом свою ідеологію, загальнонаціональну ідею, яка буде спиратися на справжній патріотизм, загальнолюдські цінності та пріоритети. „*Національні*” - ті, які об'єднують нас у єдиний український народ незалежно від етнічної належності кожного з нас, а не „*інтернаціональні*” - ті, які на базі компактності проживання намагаються автономізуватися, ізолюватися та приєднатися до своїх колишніх співродичів або працювати на них п'ятою колоною у національному та державному співжитті.

Таким чином, політична культура включає в себе апробовані життям навички і зразки політичної поведінки, які формуються і відпрацьовуються попередніми поколіннями. Діалектика становлення української політичної культури постійно порушувалася в зв'язку з різного роду соціально-політичними потрясіннями, тому багато з нашої вітчизняної культури було втрачено. На сьогоднішньому етапі становлення вітчизняної політичної культури не можна з повною впевненістю стверджувати, що в ній переважали не руйнівні, а творчі тенденції.

Отже, культура України протягом своєї історії пройшла важкий та складний шлях. Саме вона допомагала українцям вижити у самі складні часи, рятувала від насильницької асиміляції, духовного поневолення занепаду. Тому нам треба берегти її віддячуючи їй за підтримку у здобутті власної державності.

У зв'язку з цим, представляється необхідним розвивати і зміцнювати такі інститути громадянського суспільства, як громадські об'єднання, асоціації, політичні партії, здатні чинити тиск на владу; інститути незалежної інформації, що формують громадську думку; переговорні інститути, що дозволяють відвойовувати при владі певні позиції; інститут виборів, що впливає на формування правлячої еліти і одночасно є для населення «школою демократії».

Все це буде сприяти формуванню політичної культури участі, вивільненню творчої енергії народу, здатної трансформувати «керовану демократію» в сучасну, рефлексивну, при

якій громадяни свідомо беруть участь у формуванні публічної політики. На цій базі можливо перетворення псевдоцивільного суспільства в повноцінне громадянське суспільство.

Питання до самопідготовки:

1. Назвіть та охарактеризуйте основні рівні, типи, види політичної діяльності Київської Русі. Якими політичними творами вони формувалися та виправдовувалися?
2. Назвіть авторів та охарактеризуйте позицію масового рівня політичної діяльності. Чим вона відрізняється від позиції елітарного? Чому?
3. Визначте, якими найбільш поширеними типами політичної діяльності користувалися українські політичні діячі наприкінці XIX - початку XX ст.? Чому? Які це мало наслідки?
4. Дайте визначення поняттю „*держав*а” та охарактеризуйте структуру та функції культурної політики держави.
5. З’ясуйте, у чому полягають особливості культурної політики щодо нації, соціальної групи та особи?
6. Визначте стан та особливості культурної політики в Україні.

Лекція 4. КУЛЬТУРОЛОГІЧНИЙ ПОГЛЯД НА ЕТНОНАЦІОНАЛЬНІ ВІДНОСИНИ В ПОЛІТИЧНОМУ ЖИТТІ СУСПІЛЬСТВА.

[3, с. 60-67; 7, с. 55-59, с. 62-68, с. 71-72].

1. Нація як суб’єкт політичних відносин.
2. Культурологічний погляд на політичну проблему гармонізації національного й Інтернаціонального.
3. Проблема становлення і розвитку української нації. Відродження державності України. Культурологічний та політичний аспекти.

1. Нація, як суб’єкт політичних відносин

Структура суспільних відносин надзвичайно складна. Крім соціально-класових, що займають у ній центральне місце, сюди входять і національні відносини, які відіграють важливу роль в житті суспільства. Вони знаходять свій прояв в економічному і політичному житті, в галузі ідеології і культури, в родинних відносинах, в побуті. Національні відносини є взаємовідносинами людей, що належать різних етносів (націй, народностей, етнічних груп).

Проблеми розвитку націй, міжнаціональних відносин завжди були і залишаються одними із самих гострих драматичних. Наочно переконають у цьому останні події в ряді республік колишнього СРСР, де на фоні політичного протистояння склався фактичний розкол за національною ознакою. Аналогічне становище склалося в Югославії. Національне питання залишається складною внутрішньою проблемою у Великобританії (Ольстер), у Бельгії (фламандсько-валлонський конфлікт), в Канаді (англо-канадський та франко-канадський конфлікт у США (негритянське, мексиканське, кубинське питання) і т. д.

При з’ясуванні сутності етнонаціональних відносин найчастіше вживають поняття, пов’язані з їхнім розвитком: „*етнос*”, „*народ*”, „*нація*”. Вони мають істотні відмінності в культурному та соціально-політичному аспектах.

Людство складається з багатьох різних етносів, тобто народів. Давньогрецький термін *етнос* етимологічно означає *народ, плем’я, зр*яя, *натовп, група людей* тощо.

Етнос — *стійка сукупність людей, яка належить до певного народу, проживає на території чи в складі іншого народу та зберігає свою культуру, побут, мовні та психологічні особливості.*

Сьогодні поняття *етнос* вживається як науковий термін для всіх типів етнічних

спільностей, а *народ* набув соціально-політичного і геополітичного значення.

Народ — біологічна єдність, група, поєднана кровними, біологічними зв'язками.

Найбільш ранньою історичною спільністю людей було *плем'я*, яке об'єднувалося в два або декілька родів і мало свою мову, територію, звичаї та традиції. Основою етнічної спільності тут виступають кровноспоріднені зв'язки. Крім цього, частина етносів планети є *народностями*, в яких ознаки нації поки що не сформувалися. Народності являють якісно нову спільноту, що базується вже не на кровно родинних, а на територіальних, культурних і інших зв'язках. За даними ЮНЕСКО у світі нараховується 4 тисячі етносів, з яких 800 досягли стадії нації. Отже більшість держав світу багатонаціональні і практично будь-яке питання може набути національного забарвлення, розглядатися з точки зору національних потреб і інтересів.

За сучасних умов вершиною розвитку соціально-етнічної спільності є нація. Вона формується на основі певного етносу, до якого приєднуються представники інших етносів, що живуть на певній території та пов'язані між собою певним типом соціально-економічних відносин. Існує два значення поняття **нація**. *Перше* - нація-держава, яка з етносом не має нічого спільного. *Друге* - нація як народ, етнос, який переріс у націю.

Нація — політично, державно організований народ.

Сьогодні у визначенні *нація* є багато новацій але *класичні* ознаки залишаються без змін. Це - спільність мови, території, економічного життя, психічного складу (національного характеру), що виявляється в особливостях її культури і побуту. Нації характеризуються особливістю способу життя, національною самосвідомістю, історичною пам'яттю, що відображають інтереси, цінності, традиції даного народу. В самому понятті *нація* важливі насамперед ті ознаки, які забезпечують цілісність певного народу, його економічних, культурних інтересів, а також здатність вступати в контакт з іншими народами.

Ряд західних політологів вважає, що нація формується на етнічній основі і що цей процес має *три стадії* (фази, етапи): *академічну, культурну і політичну*. На *академічній стадії* національна група збирає і публікує народні пісні, міфи, легенди, прислів'я. Національна історія або міфологія завжди зв'язана з даною природою, ландшафтом, з конкретним місцем. Природа даної місцевості являє собою сукупність змісту національного життя. Для *культурної* фази віднесе становлення літературної національної мови, функціонування її в освітніх закладах, вживання мови в науці, технічній літературі, в побуті освічених людей. *Політичний*, третій етап - це той період, коли нація, об'єднана спільною мовою, прагне державного самовизначення, незалежності.

Необхідно також розрізняти поняття „нація” і „національність”. Термін *національність* вживається для визначення належності громад до тієї чи іншої етнічної спільності. Але вони не живуть на території нації, до якої належать. Отже, якщо поняття *національності* є етнографічним, *нації* - етнополітичним, то *народу* – геополітичним і соціальним. Воно означає все населення певної країни (наприклад народ України тощо).

З'ясувавши всі основні ознаки нації, необхідно розглянути поняття „національне” та „націоналістичне”. *Національне* - це все те, що пов'язане з даною нацією: національні інтереси, національна свідомість, почуття національної гідності. Національні інтереси ніколи не суперечать інтересам інших націй, а навпаки, сприяють зближенню з ними.

Націоналізм - це ідеологія нації, головна мета якої - створення й забезпечення всіх необхідних умов для прогресивного національного розвитку.

Об'єктивним законом розвитку *націй і національних відносин* є суперечність між інтернаціональним і національним, що виступає основною суперечністю, рухає цей розвиток вперед. Суперечність між національним і інтернаціональним носить універсальний характер, і в цьому розумінні національні інтереси України, будучи частиною загальносвітових, характеризуються специфічним проявом загальносвітових тенденцій в розвитку національних відносин. Одна з них виражає прагнення до національного самоствердження, відображає шлях етнокультурної диференціації, яким іде людство. Друга пов'язана з інтернаціоналізацією продуктивних сил і виявляється в інтеграційних процесах, зростанні міжнародних конфліктів. Прикладом таких процесів може бути європейська інтеграція у Західній Європі: з

одного боку об'єднання економічне, військове, політичне; з іншого, збереження національної мови, самобутності, культури тощо.

Головний зміст національного питання в узькому розумінні полягає в пригніченні більш сильною нацією меншої, малої нації. У більш широкому розумінні включає сукупність проблем на даному етапі розвитку тієї чи іншої країни. Національне питання має завжди конкретно-історичний зміст і для його розв'язання не може бути постійних критеріїв та рецептів.

Національна політика - це науково обґрунтована система заходів, що спрямована на реалізацію національних інтересів, розв'язання суперечностей у сфері етнонаціональних відносин.

2. Культурологічний погляд на політичну проблему гармонізації національного й інтернаціонального

Сучасна культурологічна наука говорить про тенденцію, яка склалася протягом ХХ ст., до універсалізації та інтернаціоналізації культури. Розвиток світової культури рухається у двох напрямках: *на Захід та на Схід*.

Людство живе за одним календарем, годинником, хоча й в різних часових зонах, споживає однакові за стандартами продукти виробництва; за допомогою ЗМІ люди у всьому світі дізнаються про одні й ті ж події, що перетворює світ на одне „велике село”. Отже триває процес *універсалізації матеріальної культури та світогляду* різних націй та мимоволі виробляється єдина для всіх шкала цінностей, норм та ідеалів. Складовими цього процесу є технократизм, споживацтво тощо.

Інтернаціоналізація виявляється сьогодні певним комплексом вимог, які висувуються з боку більш розвинутих країн Європи по відношенню до менш технологічно розвинутих країн Європи та Сходу.

Треба зазначити, що коли мова йде про культуру, то світ найчастіше умовно поділяють на Західний та Східний, а якщо мова йде про економіку, то вживають інші назви для визначення двох рівнів життя - високого та низького; Півночі та Півдня. Прихильники інтернаціоналізації та універсалізації намагаються довести, що таким країнам (Сходу, „третього світу”) треба відкинути власні зразки національної культури та державності і брати на озброєння їх „вже значно кращі”, „розвинуті”, „цивілізовані” та „найсучасніші” Західноєвропейські зразки, забуваючи про те, що самі вони також є національними для цих країн.

Ідеї універсалізації суспільства, культури, економіки, створили сьогодні таку модель прогресу, яка призвела тільки до спустошень екології, корисних копалин планети, техногенних катастроф тощо.

Переживаючи кризу прогресу в умовах сучасної глобалізації, людству необхідно повернутися до власного національного, культурного, економічного та історичного досвіду, що дозволить обмежити універсалізацію людства та збереже планету для майбутніх поколінь людей.

3. Проблема становлення і розвитку української нації. Відродження державності України. Культурологічний та політичний аспекти

Особливістю формування української нації була досить рання політизація етнічної самосвідомості - кінець XVI-XVII ст. Нова суспільна верства - козацтво, виступило на захист національних традицій, релігії, освіти, до певної міри компенсуючи ополячення національної аристократії. Зростання політичних амбіцій козаків, намагання відстояти свою незалежність відповідно до принципу „один народ – одна культура і релігія - один політичний устрій” дало Просперу Меріме назвати Б. Хмельницького першим винахідником націоналізму в Європі.

У разі успішного завершення національно-визвольної війни 1648-1657 рр. міг би відбутися прискорений процес формування сучасної української нації. Однак він перервався через внутрішні та зовнішні причини. Україна на цілі століття потрапила у залежність від інших, причому різних за традицією та культурою держав, а її політична самосвідомість і

навіть культура зазнали занепаду. Я. Шашкевич визначає чергування „злетів” і „падінь” у розвитку політичної, державницької свідомості українців, відносячи початок формування української нації до періоду Київської Русі. Автор виділяє IV основи етапи: I - Київська Русь; II - Гетьманщина; III - УНР (1917 - 1920) та IV - від 1991 року до сьогодення.

Аналізуючи шлях до незалежності, пройдений українською нацією у ХХ ст., слід пам'ятати, що акт самовизначення вона здійснила двічі у 1918 та у 1991 рр. Союзний договір 1922 року створив не тільки нову країну, але й нові умови для формування української нації. Націоналізм у СРСР був найтяжчим злочином, а інтеграція економік перевищила всі раціональні межі. Це певною мірою деформувало і національну свідомість, економіки країн, що сьогодні намагаються стати на власні ноги.

Національна українська держава, що з'явилась протягом 1990-1991 рр. виникла як закономірний результат розвитку української нації і як логічне завершення її змагань за незалежність. Легітимність цього процесу прискорило визнання України як незалежної країни у світі.

Українська держава від початку свого існування взяла курс на демократичне розв'язання міжнародних проблем всередині країни і у відносинах з колишньою метрополією, що дозволило їй уникнути загострення міжнародних суперечностей та перетворення їх у збройні конфлікти.

Значного поширення в Україні набула ідея політичної нації на *zasadaх громадянства*. Саме такий спосіб національного державотворення вважав найперспективнішим український політолог В'ячеслав Липинський.

Питання для самопідготовки:

1. Дійте визначення поняттям: „етнос”, „народ”, „нація”. Яке вони мають значення? Відмінності в культурному та соціально-політичному аспектах.
2. Визначте, у чому полягають особливості національного та інтернаціонального поглядів у політиці?
3. Охарактеризуйте стан становлення і розвитку української нації сьогодні. У чому полягають головні проблеми? Яких вад необхідно позбутися?

Лекція 5. КУЛЬТУРА ТА ПОЛІТИЧНА ЕТИКА

[3, с. 67-73; 7, с. 55-59, с. 62-68, с. 71-72].

1. Справедливість у культурно-політичному житті суспільства.
2. Сутність і завдання політичної етики.
3. Політична етика і міжпартійна боротьба.
4. Етика інституцій і добродесна етика.

1. Справедливість у культурно-політичному житті суспільства

У всякому еволюціонуючому суспільстві політика має бути підпорядкована принципу „творення найбільшою мірою щастя для найбільшого числа людей” (за Є. Бентамом) - утвердженню у людських взаємовідносинах загальної справедливості. Орієнтуючись на цей принцип - чинник справедливості - політика постійно спрямовує творчий потенціал особистостей, колективів, класів, соціальних груп і осередків, їхні помисли і дії у певному напрямі - “ЯК ПОВИННО БУТИ”. Одне слово, вона нерозривно зв'язана з поняттям справедливості.

Справедливість - це дотримання вимоги відповідності між практичною роллю особистості (колективу і т. ін.) у житті суспільства та її соціальним становищем, між її правами та обов'язками, між діяннями та надбаннями, працею і винагородою, злочином і карою, людськими заслугами та їхнім суспільним визнанням. Тоді, як домінування невідповідності у цих співвідносинах позбавляє людські помисли, вчинки, діяння - і політичні в тому числі - статусу “справедливість”.

Однак не тільки політика апелює до справедливості. Остання проникає в усі сфери суспільного життя і може набирати найрізноманітніших відтінків, суб'єктивних тлумачень. Але при всьому цьому вона завжди має три рівні, три "підоснови", які її своєрідно диференціюють у часі. *Мораль, право і політика* утворюють ті *три форми*, в яких знаходить свій вираз усякий людський прогрес, і разом із тим ту трійку основних сил, якими він користується для всіх своїх цілей, у всіх своїх досягненнях.

Норми найпершого порядку покликані закріплювати і відображати те, що ж найбільш постійним і найменш змінюваним у даному суспільному ладі. Вони менш за все залежать від часу і від обставин і майже завжди претендують на те, щоб зовсім від них не залежати. Це – норми „абсолютні”, найбільш загальні. Такі, які сприймаються як піднесені і священні; які витримали випробування віків (звідси і їхній статус “віковічних”, “вічних”): йдеться про *норми моральні*.

Вони зорієнтують індивідів на такі взаємовідносини, які мають бути властивими людському роду за всіх часів (чесність, правдивість та ін.). Ці норми утверджують “абсолютну” справедливість.

Втім у людському житті на кожному кроці потрібні ще й такі норми, які давали б змогу зберегти певний стан лише на той чи інший період. Цим потребам задовольняють *норми права*. Призначення цих норм полягає в тому, щоб закріплювати і відображати відносну справедливість.

Однак зміни історичних (і соціальних) обставин відбуваються не тільки від епохи до епохи. Вони стаються щоденно, більшу частину їх навіть важко помітити. Ці постійні і миттєві зміни, в свою чергу, теж підпорядковуються певній справедливості, яка поєднується з адекватним їй управлінням, що зумовлюється своїм особливим етичним початком. Таку справедливість утверджують *норми політики*. Вони визначають справедливість моменту, справедливість окремого неповторного випадку. Норми політики встановлювати важко, бо вони дуже рухомі, примхливі - точнісінько такі ж, як і ті явища, етичний зміст яких вони виявляють.

Таким чином, справа *моралі* - задовольняти потреби суспільного життя в нормах абсолютних чи таких, що здаються абсолютними. *Право* задовольняє його потреби в нормах поведінки, що діють упродовж якогось більш-менш тривалого періоду. Нарешті, *політика* прагне відобразити те, що є справедливим в кожному, цілком індивідуальному збігу обставин і що важко піддається оформленню в певне правило.

Мораль є сфера такої належності і справедливості, яка сприймається як щось вічне, позачасове, абсолютне. *Право* обстоє належність і справедливість на тривалий час і за якихось відомих конкретних умов. *Політика* ж - це етично необхідна сфера належного справедливого в межах моменту і для моменту.

З усього сказаного впливає дуже важливий для становлення громадянського суспільства і здійснення політики теоретичний висновок: кожен народ має різний рівень моральності, яка формувалася| впродовж віків і яка заявляє про себе через традиції і психологію людей, через норми їхнього взаємоспілкування. З цієї точки зору найпершою передумовою державної мудрості політиків виступає уміння враховувати у своїй політичній діяльності досвід століть, десятиліть, здатність робити “поправку” при здійсненні реформаторського курсу на “історичне тяжіння” суспільної психології, виходячи з того, що історія кожного народу має власну “гравітацію”! Остання ж своїми “силовими лініями” незримо пронизує і процеси становлення громадянського суспільства, і політику. Коригування політичного рішення в бік відповідальності етносу робить їх реалістичними, істотно впливаючи при цьому на темпи суспільних перетворень.

2. Сутність і завдання політичної етики

Поєднання політики і моралі - це “вічна” і вселюдська тема, одна з неперехідних проблем існування людської цивілізації, її історії.

На політиків покладається обов'язок виконання державних завдань в інтересах

суспільства. У зв'язку з цим їм надаються особливі засоби примусу, і вони можуть цими засобами зловживати, використовуючи їх для власної вигоди і на шкоду багатьом людям. З огляду на це демократія, її “низи” мають бути постійно стурбованими, щоб політична влада і взагалі політика з її метою і засобами вписувалась у рамки існуючих уявлень про добро і зло. Але це лише один бік взаємин між політикою і мораллю.

Є ще й інший бік: мораль може підходити до політики зі сподіваннями, яке та не в змозі виправдати. Спроби ж добиватися реалізації певних моральних уявлень чи домагань політичними засобами теж можуть привести до небезпечного спотворення політики.

Політична етика - а саме так називають дисципліну, яка вивчає зв'язки політики і моралі, осмислює принципи і норми політичних порядків і дій - повинна бачити обидві небезпеки. Як правило, людям більше відома перша з них - небезпека моральної неспроможності політики. Особливо наочно це спостерігається в поставторитарному суспільстві.

Предмет політики - питання взаємовідносин між людьми, зіткнення їхніх інтересів і їхні можливі примирення на таких засадах, які можна було б назвати засадами добра, справедливості. Політична етика вивчає моральні основи політики, її позитивну і реальну мету, дозволені засоби, бажані способи поведінки людей у політиці.

Політична етика дає орієнтацію в спорі, пов'язаному з конфліктом цілей у політиці, а також у складних політичних ситуаціях. Вона покликана не пропонувати готові рішення, а прояснювати етичну структуру проблем і ситуацій. У такому її тлумаченні політична етика не береться “покінчити” з політичним суперництвом. У неї зовсім інша функція - додати цьому суперництву культури мислення, культури дискусій, культури політичного рішення і спілкування.

3. Політична етика і міжпартійна боротьба

Вимоги, які висуває політична етика до політичних партій та їхніх лідерів, членів, зводяться насамперед до таких принципів:

1) уміння уникати ілюзорних цілей, здатність висунути у своїй програмі посильну суспільну мету;

2) визнання єдиних для всіх партій, базових загальнолюдських, національних цінностей, тобто визнання пріоритету суспільних інтересів над інтересами партійними;

3) уникнення світоглядних спрощень, невиправданої політичної поляризації, стереотипів чорно-білого мислення (капіталізм-соціалізм, демократ-партократ і т. ін.);

4) подолання синдрому “авангардного абсолютизму”, тобто стереотипів, за якими дана партія виступає як авангард класу (чи соціальної групи) та уявляється водночас авангардом усього суспільства. Одна річ прагнути стати суспільним авангардом - це властиво кожній партії. Але зовсім інша - діяти, керуючі впевненістю, що “моя партія” найдалекоглядніша, що вона керується єдино правильною програмою і т. ін.;

5) уміння вести партійну боротьбу чистими прийомами і засобами, а не брехнею і клепами (хоча це ніяк не означає, що партія повинна відкривати свої “карти” перед суперницею, чи вважати себе зобов'язаною виправляти її помилки);

6) не думати, що у партії-суперниці немає людей, які заслуговують на повагу і симпатії, збереження нейтральної сфери поза боротьбою, де можна було б поважати суперника як людину.

Революція Гідності в Україні продемонструвала як потужно громадяни можуть впливати на суспільно-політичну реальність та змінювати її. Поступово стосунки громадянського суспільства та держави почали трансформуватись від відверто конфронтаційних до відносин взаємодії. Адже досягнення кардинальних змін у сфері державного управління і законотворення можливе лише за умови поєднання зусиль держави та громадських інституцій.

На сучасному етапі розвитку українського парламентаризму велику роль у процесі здійснення моніторингу відкритості та підзвітності Верховної Ради України відіграють саме

інститути громадянського суспільства. За словами пана Пета Кокса, Голови Європейського Парламенту у 2002-2004 роках: «Організації громадянського суспільства є невід’ємною складовою будь-якої реформи. Залучення, адвокація та моніторинг – основні засади співпраці інститутів влади з громадянським суспільством».

Безперечно, представники громадянського суспільства роблять значний внесок у реформування інституту парламентської етики.

Неетична поведінка депутатів викликана цілою низкою чинників, які можна віднести до питань неефективного законодавства та політичної культури. Зокрема, серед основних причин, експерти відзначають відсутність санкцій за порушення правил етики, недоторканість депутатів у теперішньому вигляді, діючу виборчу систему із закритими партійними списками, брак політичної культури відповідальності та ін.

4. Етика інституцій і добродесна етика

У політологічній літературі *політичну етику* трактують як єдність етики інституцій і етики добродесності. Це означає, що політична етика має дві сторони. З одного боку, вона є *етикою соціальною* (суспільною), оскільки задається питаннями про корисність законів, порядків, інститутів, про регламентований пошук компромісів у конфліктах інтересів і про збалансування потенціалу влади за допомогою угод, законів та інститутів. З другого, - це *етика індивідуальна*, оскільки вона розглядає проблеми, що пов’язані з бажаннями, моральними якостями діючих осіб. Інакше кажучи, політична етика *повинна бути одночасно і етикою інститутів, і етикою добродесності*. Виходячи з того, що добродесність та інститути служать один одному опорою, добродесність стабілізує людську поведінку зсередини, а інституту - ззовні.

Призначення права та інститутів - забезпечувати необхідний для життя у суспільстві мінімум моралі. Вони покликані гарантувати у суспільстві внутрішній мир, але не повинні претендувати на моральне вдосконалення людей, їхнє перевиховання, утворення нової людини. Кращим є той лад, який насамперед відповідає людському характеру в його звичайній амбівалентності:

поганим нахилам людей ставить необхідні обмеження, але тим же часом відкриває максимально можливий простір людям для саморозвитку, для реалізації їхньої здатності творити добро.

Політична етика цінна тим, що допомагає унормувати такий лад, його політико-владні відносини, діяльність і поведінку суб’єктів цих відносин. У цьому розумінні політична етика виступає одним із важливих чинників людської свободи. Чим більше людина осягає правила і норми моральних, правових відносин, чим більше вона набуває політичних знань, тим яскравіше освітлює її душу сяйво свободи. Тим легше вона знаходить у нескінченному соціальному лабіринті свій унікальний, ніким ще не торований життєвий шлях. І тим впевнішою, гарантованою від прикрих несподіванок стане її опозиція найрізноманітнішим політико-владним зловживанням.

У цьому політична етика відповідає інтересам суспільства та держави, але насамперед - інтересам кожної окремо взятої особистості, допомагаючи їй цивілізовано відстоювати своє законне право на пристойне життя, на певний матеріальний добробут, життєвий комфорт. Допомагає їй “самій себе творити”, зберегти своє обличчя, свою громадянську позицію в складних перипетіях політичного життя.

Питання до самопідготовки:

1. Охарактеризуйте три рівні справедливості, порівняйте їх між собою і спробуйте їх “ієрархізувати”, вказати на залежність між ними,
2. Назвіть та проаналізуйте, які функції виконує в суспільстві право? Окреслити завдання моралі?
3. Виділити риси політики? Що вивчає політична етика?
4. Визначте, які завдання ставить соціум перед політичною етикою?

Змістовий модуль II. МІЖКУЛЬТУРНА КОМУНІКАЦІЯ ЯК ОСОБЛИВИЙ ВИД СПІЛКУВАННЯ.

Лекція 6. ВИНИКНЕННЯ ТА РОЗВИТОК МІЖКУЛЬТУРНОЇ КОМУНІКАЦІЇ. НАСЛІДКИ МІЖКУЛЬТУРНИХ КОНТАКТІВ. ТИПИ ВЗАЄМОДІЙ КУЛЬТУР (ГЕНОЦИД, АСИМІЛЯЦІЯ, СЕГРЕГАЦІЯ, ІНТЕГРАЦІЯ).

[3, с. 60-67; 17, с. 5-17; 7, с. 11-25, с. 71-72; 20].

1. Передумови виникнення міжкультурної комунікації як науки. Термінологічний різнобій.
2. Теорії міжкультурного спілкування Е. Холла, К. Клакхона – Ф. Стродбека, Сепіра – Уорфа. Інтерпретація мовленнєвої поведінки Л. Самовара і Р. Портера.
3. Становлення міжкультурної комунікації в Європі.
4. Утвердження міжкультурної комунікації в Україні та слов'янських країнах. Сприяння Корпусу Миру розв'язанню проблем кроскультурної комунікації.

1. Передумови виникнення міжкультурної комунікації як науки. Термінологічний різнобій.

Одним із найважливіших складників життя людини є комунікація. У широкому сенсі це поняття охоплює значно більше, ніж просто обмін інформацією між людьми. До неї належать канали засобів передачі та одержання інформації, де задіяні машини, прилади, штучний інтелект, комп'ютерні мережі і програми, культурні знаки, космічні реалії тощо.

Попри постійні зміни в суспільстві та природі, незмінною залишається сутність людського спілкування: це обмін думками, інформацією і досягненнями взаємного порозуміння, гармонії стосунків в усіх сферах і на всіх рівнях буття людини. Однак форми, засоби і методи людської комунікації постійно змінюються.

Зі зростанням глобалізаційних змін, поширенням міжнародних контактів, інтернаціоналізацією суспільства загалом змінився і характер спілкування. Налагодження ділових і дружніх контактів із представниками інших держав передбачає володіння іноземними мовами. Однак цього мало, оскільки серйозною перешкодою у спілкуванні з іноземцями є незнання їхніх етнічних і культурних особливостей.

Культурні моделі поведінки людині прищеплюють штучно, у процесі виховання в певному соціальному середовищі. Вона починає діяти, оцінювати дійсність хоч і по-своєму, але загалом у межах «записаної» в підсвідомості культурної програми, яка об'єднує спільноту. Комунікація є найважливішою частиною такої програми, яка настільки глибоко проникає у повсякденне життя, що людина не помічає, як сама дотримується «запрограмованих» норм і правил спілкування, поведінки. Однак їх порушення призводить до непорозуміння, подиву, культурного шоку.

Способи уникнення непорозуміння на культурному ґрунті у спілкуванні з іноземцями досліджує міжкультурна комунікація.

Виникнення міжкультурної комунікації, як і більшості наук, зумовлене потребами суспільства. Її практична сфера бере початок із найдавніших часів, коли людям доводилося встановлювати різні контакти з чужинцями, що потребувало толерантності і певних знань про міжкультурні відмінності. Із появою дипломатичних відносин інформація про національно-культурні особливості різних країн стала складником професійної міжнародної діяльності. Особливої актуальності навички у сфері міжкультурного спілкування набули в часи бурхливого розвитку міжнародних контактів, які розпочалися в 70-ті роки ХХ ст.

Необхідність теоретичного розроблення спеціального курсу, а пізніше й окремої науки «Міжкультурна комунікація», постала після Другої світової війни. Досвід інтернаціональної співпраці під час війни і після неї, зокрема активістів Корпусу миру, яких відряджали до різних країн для допомоги, виявив брак знань і навичок у міжкультурному та міжетнічному спілкуванні, що призводило до невдач у позитивних намірах волонтерів. Це стало поштовхом

для створення в 1946 р. у США спеціального Інституту служби за кордоном (Foreign Service Institute), який очолив Едвард Холл. Цей заклад мав готувати дипломатів, розвідників, волонтерів Корпусу миру, міжнародних військових та інших фахівців для роботи за кордоном, сприяти усуненню міжрасових та міжетнічних конфліктів. Е. Холл залучив до своєї команди спеціалістів із різних галузей — психологів, етнологів, антропологів, соціологів, культурологів та ін.

Об'єктом міжкультурної комунікації є спілкування представників різних національних і лінгвокультурних спільнот, а предметом — прийняті в національних спільнотах мовні стереотипи і норми поведінки, спілкування, певні «культурні сценарії» різних дій, усталені моделі сприйняття та оцінювання предметів і явищ, соціально унормовані звички, традиції, ритуали, дозволи, заборони тощо. Завданням міжкультурної комунікації є формування міжкультурної компетентності, необхідних знань про різні народи та культури з метою уникнення міжетнічних і міжкультурних конфліктів та встановлення комфортних умов спілкування в різних сферах та життєвих ситуаціях.

Стилі та основні категорії міжкультурної комунікації

Успішність міжкультурного спілкування залежить не лише від знання мов і національних особливостей. Мова є тільки необхідною передумовою комунікації, важливу роль у якій відіграє відчуття стилю, загального настрою спілкування, що притаманні певній культурі. Ще більшою мірою, це стосується відчуття стилю комунікації. Знання особливостей і навіть стилів комунікації, притаманних різним національним спільнотам, необхідні передусім фахівцям із соціальних комунікацій, журналістам, спеціалістам з реклами, піару, бізнесменам, перекладачам, працівникам туристичної галузі та ін. Маючи уявлення про те, що представники різних національних культур по-різному сприймають завдання комунікації, неоднаково зчитують/декодуєть повідомлення при спілкуванні, можна запобігти багатьом ситуативним непорозумінням на ґрунті міжнаціональних відмінностей.

Оскільки міжкультурна комунікація є інтегрованою науковою галуззю, що передбачає залучення для її потреб категорій, які сформувалися в інших суміжних науках: нація, народ, етнос, ментальність, національний стереотип, прототип, архетип, символ, культурний код, національна (мовна, ціннісна, концептуальна) картина світу, концептосфера нації та ін. На відміну від інших наук для міжкультурної комунікації ці категорії є засобом виявлення і дослідження специфіки вербального і невербального спілкування представників різних національних та лінгвокультурних спільнот.

Поняття «нація», «народ» і «етнос» використовують для позначення великих культурно-історичних людських спільнот. Нерідко їх трактують як синоніми, хоч вони мають істотні відмінності. Так, етнологічно «народ» і «нація» – ідентичні поняття, що визначають біологічне походження групи людей, але в соціально-політичному аспекті вони не є тотожними.

Народ – велика спільнота людей, об'єднаних за національно-етнічною, державною або релігійною належністю.

Народ – біологічна єдність, група, поєднана кровними, біологічними зв'язками.

Схематично діалектику (розвиток) його формування можна змоделювати у такий спосіб: з сім'ї виросла родина, з родини – рід, рід перетворився на плем'я, плем'я – на народ. Внаслідок тривалого співжиття племена змішувалися. Вчені довели, наприклад, що французький народ – наслідок змішання римлян, кельтів і германців; український – слов'янських і тюркських племен Київської Русі; завдяки змішанню слов'ян, угро-фінських племен, гунів, монголів і татар постав російський (московський) народ. Та сутність народу не вичерпується біологічним походженням, оскільки він живе в певному просторі. Саме простір як місце постійної осілості народу є дуже важливим чинником його існування. Люди здавна були пов'язані природою, простором, який для них був близьким, рідним, а всякий інший – чужим. Колективними зусиллями народу облаштувалася певна територія. Народжувалося поняття «батьківщина». До цього прилучився ще один важливий компонент – мова. З її допомогою люди спілкувалися між собою, завдяки їй починалося духовне життя народу.

Кожне соціальне явище – це явище народне: народна культура, народне мистецтво, народна релігія тощо.

Якщо народи існували з давніх-давен, то нації викристалізувалися лише в XVII–XVIII ст. (німці стали нацією в XIX ст.). На відміну від народу, нація не є витвором природи, а народжується історично. Звісна річ, складно встановити, коли народ історично стає нацією. Процес переростання народу в націю – це повільна кристалізація національної свідомості, збереження свого етносу перед нищівними силами ззовні.

Нація (*лат. natio – плем'я, народ*) – історичний тип етносу, який становить соціально-економічну цілісність, що формується і відтворюється на основі спільності території, економічних зв'язків, мови, особливостей культури, психологічного складу, ментальності і етнічної самосвідомості.

Основними ознаками нації як людської спільноти вважають територію, мову, культуру, історію. Проте нині, в часи швидких змін, масових міграцій, етнічної мішанини, кожна з цих класичних ознак нації вже не обов'язкова і може бути спростована. Наприклад, кількість представників різних національностей, які живуть не у своїх країнах, тобто не на своїй території, постійно збільшується. Не виняток і Україна – держава, яка на фоні інших вирізняється національною монолітністю.

Близьким, але не тотожним до поняття «народ» є термін «етнос».

Етнос (*грец. ethnos – народ, плем'я*) – історично сформована на певній території стійка сукупність людей, що мають спільні риси і стабільні особливості культури та мови, психологічного складу, а також усвідомлюють свою єдність і відмінність від інших подібних соціальних спільнот.

Найважливішими ознаками етносу, що відрізняють його від інших етносів, є мова, народне мистецтво, звичаї, обряди, традиції, норми поведінки, особливості комунікації та ін. Для етносів притаманна самосвідомість, уявлення про спільність свого походження.

2. Теорії міжкультурного спілкування Е. Холла, К. Клакхона – Ф. Стробека, Сепіра – Уорфа. Інтерпретація мовленнєвої поведінки Л. Самовара і Р. Портера.

Виникнення поняття «міжкультурна комунікація» пов'язують із другою половиною XX ст. й такими науковцями, як Едвард Т. Холл і Джордж Л. Трагер, К. Клакхон і А. Кребер, Р. Портер і Л. Самовар.

Міжкультурна комунікація як академічна дисципліна бере свій початок у 1951–1955-х рр., пов'язана з іменем американського дослідника, антрополога Едварда Г. Холла. саме він, на нашу думку, вводить у науковий дискурс термін «міжкультурна комунікація», вважає її «ідеальною метою, якої має прагнути людина у своєму бажанні якомога краще та ефективніше адаптуватися до навколишнього світу». Протягом зазначених років Едвард Т. Холл, працюючи в Інституті дипломатичної служби держдепартаменту США, окреслив концепцію міжкультурної комунікації, проте з погляду антрополога й загалом орієнтовану на невербальну комунікацію. такий підхід мав прогалини в роботі з дипломатами, отже, незначну ефективність у практичному застосуванні цих навичок. Передумовами наукового інтересу Едварда Т. Холла стала його служба в багатокультурному суспільстві, командування афроамериканським полком під час другої світової війни. Науковець зазначає, що, працюючи з індіанцями племен навахо та хопі, він із «перших рук» дізнався про всі деталі й складності однієї з найзначущих проблем світу – міжнародні відносини. Проте його робота була основним чином орієнтована на дослідження особливостей культур, поведінку, психологію. Лінгвістичні проблеми дослідник не брав до уваги.

Урядовці й дипломати, працюючи за кордоном, скаржилися, що вони зовсім не були пристосовані до роботи з представниками інших культур. Знань мови, які вони отримали, практично не вистачало для того, щоб підготуватися до складних викликів за кордоном. Реакцією на такі заяви стало рішення конгресу США 1946 р. прийняти Закон про дипломатичну службу, згідно з яким було започатковано Інститут дипломатичної служби при держдепартаменті США для забезпечення навчання дипломатів і працівників дипкорпусу. до

навчального процесу були залучені провідні фахівці – Едвард Т. Холл, Рей Бердвисел і Дж. Трагер, завданням яких було розробити програму адаптації дипломатів в інших країнах. адже до цього американські дипломати майже не вивчали мову й культуру країни призначення (лише 115 із 3 076 співробітників дипкорпусу США знали китайську чи японську, а послы США у Франції, Італії, Німеччині, Бельгії, Нідерландах, Норвегії, Туреччині, Японії, Кореї не знали мову країни призначення). Тепер основна увага приділялась навчанню мов через розуміння культур. Отже, оволодіння навичками міжкультурної комунікації стало головним аспектом у підготовці американських дипломатів.

Згодом саме завдяки співпраці з лінгвістом Дж. Трагер Едвард Т. Холл розробив концепцію «лінгвістичної відносності» – процес впливу мови на людську думку та її значення. Історія міжкультурної комунікації починається саме в Інституті дипломатичної служби, а більшість концепцій, що застосовуються сьогодні в галузі міжкультурної комунікації, були сформовані в 1951–1955-х рр. Це твердження є цілком слушним, адже Дж. Трагер Едвард Т. Холл мали визначальну роль у встановленні нової галузі науки «міжкультурна комунікація», яка була розвинена саме під час їхньої співпраці в Інституті дипломатичної служби США.

Розвиток міжкультурної комунікації як науки почалося з концептуальних робіт Е. Холла в період його діяльності в Інституті дипломатичної служби на початку 1950-х рр. Саме тоді міжкультурна комунікація почала формуватися як область знання, що вивчає вплив культури на комунікацію. Це дозволило виділити таке міжкультурна комунікація в самостійну область вивчення.

Е. Холл і Д. Трагер в книзі "*Culture as Communication*" ("Культура як комунікація") вперше запропонували для широкого вживання термін "міжкультурна комунікація", що відбивав, на їхню думку, особливу область людських відносин, і розглянули це явище в якості самостійного "сюжету". Автори представили комунікацію як ідеальну ціль, до якої повинен прагнути кожна людина, щоб успішніше адаптуватися до навколишнього світу ^[2].

Пізніше основні положення та ідеї міжкультурної комунікації були більш докладно розвинені в роботі Е. Холла "*The Silent Language*" ("Німою мовою", 1959), де автор показав тісний зв'язок між культурою і комунікацією. Розвиваючи свої ідеї про взаємозв'язок культури і комунікації, Холл прийшов до висновку про необхідність навчання культурі ("якщо культура ізучаема, то це означає, що вона може бути і преподаваемо"). Тим самим він першим запропонував розглядати проблему міжкультурної комунікації не тільки як предмет наукових досліджень, а й як самостійну навчальну дисципліну.

Е. Холл, якого по праву можна назвати одним з батьків-засновників міжкультурної комунікації як науки, також є основоположником однієї з центральних теорій міжкультурної комунікації - *теорії культурних моделей взаємодії*.

Основна теза теорії культурних моделей взаємодії Е. Холла "Комунікація - це культура, культура - це комунікація".

Таким чином, в середині ХХ в. в американській науці на стику антропології, соціології та лінгвістики відбувається становлення *нової наукової дисципліни* - міжкультурної комунікації.

Паралельно з розвитком теоретичних основ міжкультурної комунікації йшов процес її оформлення як навчальної дисципліни.

Також ще звернемо увагу на визначення ж термінів «міжкультурна комунікація» та міжкультурна комунікативна компетенція.

Міжкультурна комунікація є сукупністю форм комунікації представників різних культур, метою якої є налагодження діалогу чи взаємодії культур, де мова є зв'язною ланкою. При цьому ключовою складовою є **міжкультурна комунікативна компетенція** – здатність спілкуватися з представниками інших культур, яка забезпечується наявністю чи набуттям загальнокультурних знань, умінь і навичок практичного спілкування, психологічною готовністю, «відкритістю» до сприйняття й занурення у відмінне культурологічне середовище.

Для дипломатів це здатність і вміння встановлювати та налагоджувати міжнародні зв'язки через спілкування, мінімізуючи комунікаційні непорозуміння, передбачати й

прогнозувати поведінку співрозмовника, отже, налагоджувати більш ефективні міжкультурні відносини з мінімальними втратами (уникаючи непорозуміння), співпрацювати для досягнення взаємних інтересів, а взаємодія різних мов і культур сприятиме пришвидшенню розвитку міжкультурної комунікативної компетенції.

Уперше термін «міжкультурна комунікативна компетенція» було запропоновано Н. Чомськи і Д. Хаймсом. У 1965 р. Н. Чомськи навів детальне та чітке розмежування двох важливих концепцій, а саме компетенції й функціонування. На його думку, компетенція визначає рівень засвоєних лінгвістичних знань, а не практичне використання мови. Функціонування ж означає практичне використання мови в специфічних ситуаціях або практичне використання мови в унікальному лінгвістичному середовищі всіма учасниками комунікативно-го процесу. При цьому основним об'єктом лінгвістичної теорії насамперед має бути саме учасник однорідного лінгвістичного комунікативного середовища. Проте пріоритетним питанням для дослідника залишалася компетенція, а не сама мова.

На противагу Д. Хаймс вважав компетенцію у визначенні Н. Чомськи виключно мовною компетенцією, яка не може включати все практичне використання мови в унікальному мовному середовищі. Він розглядав мовну компетенцію як складову комунікативної компетенції, яка не лише уможлиблює процес вивчення мови, а й забезпечує здатність використовувати мову належним чином у процесі комунікативної взаємодії. Д. Хаймс наводить *чотири параметри* цієї компетенції:

рівень можливості,
спроможність виконання,
доречність,
виконання.

У процесі зростання наукового інтересу до досліджуваної проблеми в 1970-х рр. було запропоноване більш детальне визначення компетенції й зазначено, що ця компетенція складається з таких компетенцій, як *лінгвістична, соціолінгвістична, прагматична*. Загалом в основі теорії лежить адаптація в суспільстві, яке й визначає ступінь використання мови.

У складі міжкультурної комунікативної компетенції визначають такі компоненти: лінгвістичний, соціолінгвістичний, соціологічний, стратегічний, дискурсивний, соціальний; стратегічний, організаційний, прагматичний; мовний, мовленнєвий, соціокультурний, компенсаторний, навчальний; лінгвістичний, тематичний, соціокультурний, дискурсивний, компенсаторний.

Взаємодія різних мов і культур сприяє пришвидшенню розвитку міжкультурної комунікативної компетенції.

Щодо загальної системи міжкультурної комунікативної компетенції варто виокремити такі складові:

– система, що характеризує комунікативну компетенцію – набута компетенція, яка стосується соціальних правил (мови та жестів, соціальної лінгвістичної компетенції й правил адаптації, відповідних комунікативних знань, мотивації спілкування; методу визначення соціально-культурних знань);

– система епізодичної комунікативної компетенції – здатність абсолютно інакше реагувати в нестандартних комунікативних ситуаціях. Ця система містить такі дві змінні величини, як здатність продемонструвати вищий комунікативний статус, задовольнити сподівання інших для досягнення вищої оцінки;

– система доцільної (виправданої) компетенції, в основі якої лежить якість комунікації. відповідна якість є специфічною ознакою ефективності комунікації за таких умов: комунікація має бути «вільною» та «близькою»; подібність культур має бути дуже гіпотетичною, а в плані розбіжностей варто йти на компроміс; донесення, передача сприйняття; прагнення адаптації, а не егоцентричності. Зазначені складові цієї системи становлять основу «занурення» в іншомовне культурне середовище, впливу на набуття міжкультурної комунікативної компетенції.

Узагальнюючи вищезазначене, можемо констатувати, що іншомовна комунікативна

компетенція є синтезом спектру мовних компетенцій (лінгвокраїнознавчої, соціолінгвістичної, дискурсивної), які уможливають вирішення професійних питань у процесі міжнародної комунікації. Іноземну мову потрібно вивчати як «феномен національної культури, як «мовну модель» світу цього народу й цієї культури, як результат, можливо сформувати особливий тип компетенції – лінгвосоціокультурну, цим забезпечити повноцінне міжкультурне спілкування та взаєморозуміння, тобто діалог культур».

Загалом основою міжкультурної комунікації є вдосконалення міжкультурної комунікативної компетенції, а успішне інтегрування міжкультурної комунікації в навчальний процес забезпечується розробкою методичного і практичного матеріалу як синтезу завдань, спрямованих на розвиток комунікативних навичок, вивчення культурологічних особливостей.

Міжкультурна комунікативна компетенція, яка реалізується в чужій лінгвокультурній спільноті, розглядається як психологічне новоутворення вищого ступеня, функціонування якого уможливає міжкультурне спілкування професійного, соціокультурного та приватного характеру. Така компетенція визначається як особлива здатність людини здійснювати повноцінне міжкультурне спілкування, сприймати мовне та культурне розмаїття, досягати взаєморозуміння між представниками різних культур навіть за умови достатнього володіння іноземними мовами на основі знання, розуміння, дотримання універсальних правил і норм поведінки, які формують міжнародний етикет спілкування.

Міжкультурна комунікативна компетенція проявляється лише за умов міжкультурного спілкування, де комунікативна компетенція як така не забезпечує його ефективності, оскільки комунікантам бракує знань культурних правил і технік їхнього використання. Повноцінне міжкультурне спілкування виступає умовою та водночас продуктом функціонування міжкультурної комунікативної компетенції особистості.

Метою формування міжкультурної компетенції є опанування уміннями керувати процесом міжкультурної взаємодії, адекватно його інтерпретувати та набуття нових культурних знань у ході комунікації. У результаті досягнення поставленої мети майбутній фахівець повинен: вміти адекватно сприймати та інтерпретувати різні культурні цінності; свідомо уникати розмежування культур, бачити у чужих культурах не тільки відмінності, а й схожі риси; розглядати інші культури та представників інших культур з позиції емпатії; співвідносити існуючі етнокультурні стереотипи із власним досвідом та робити адекватні висновки; вміти переглядати та змінювати власні оцінки чужої культури у відповідності з розширенням навичок та досвіду міжкультурного спілкування; засвоювати нові знання про іншу культуру для більш глибокого пізнання власної; синтезувати та узагальнювати свій власний досвід у міжкультурному діалозі.

3. Становлення міжкультурної комунікації в Європі.

У країнах Європи становлення міжкультурної комунікації як навчальної дисципліни відбувалося дещо пізніше, ніж в США і було викликано іншими причинами. Створення Європейського союзу відкрив кордони для вільного переміщення людей, капіталів і товарів. Європейські столиці і великі міста стали інтенсивно змінювати свій вигляд завдяки появі там представників різних культур і їх активного включення в життєдіяльність цих міст. Практика поставила проблему взаємного спілкування носіїв різних культур.

На цьому тлі поступово сформувався інтерес вчених до проблем міжкультурного спілкування. За прикладом США в деяких західно-європейських університетах на рубежі 70-80-х рр. XX ст. були відкриті відділення міжкультурної комунікації (університети Мюнхена, Єни).

У 1989 р в Мюнхенському університеті була відкрита нова спеціалізація - "Міжкультурні комунікації". На основі американського досвіду викладання цієї дисципліни були розроблені навчальні програми, що ґрунтуються на матеріалах фольклористики, етнології та лінгвістики.

Вивчення міжкультурної комунікації передбачає знайомство з наступними явищами і поняттями: принципи комунікації; основні функції культури; вплив культури на сприйняття і

комунікацію в її різних сферах і видах; параметри для опису впливу культури на людську діяльність.

Важливо відзначити принципову прикладну орієнтованість багатьох досліджень: їх результати призначені для безпосереднього використання в сферах діяльності і професіях, які реалізуються за допомогою комунікації (в таких випадках її називають професійною комунікацією).

За кордоном накопичений колосальний досвід у вирішенні проблем міжкультурної комунікації. Дана проблематика почала широко розроблятися в західній науці, коли зросла потреба в теоретико-практичному осмисленні необхідності досягнення взаєморозуміння між народами, які відрізняються за своїм культурному укладу життя. Звідси виникають перші концептуальні положення теорій комунікації Г. Лассуела, Д. Трагера, Е. Холла і ін.

4. Утвердження міжкультурної комунікації в Україні та слов'янських країнах. Сприяння Корпусу Миру розв'язанню проблем кроскультурної комунікації.

В Україні серйозний інтерес до міжкультурної комунікації стали проявляти лише в 90-і рр. ХХ ст., коли з'явилися можливості для розвитку самих комунікацій. У ВНЗ дисципліна "Міжкультурна комунікація" починає розроблятися викладачами іноземних мов, які першими усвідомили, що для ефективного спілкування з представниками інших культур недостатньо одного володіння іноземною мовою. Практика спілкування з іноземцями переконливо показала, що навіть чудове знання мови не виключає нерозуміння і конфліктів з його носіями. Тому викладання іноземних мов у багатьох вузах доповнилося предметом "Країнознавство", який знайомить здобувачів вищої освіти з історією, звичаями, традиціями, соціальною організацією країни, що вивчається.

У більшості випадків відбувалося поєднання вивчення мови і відповідної країни або країн, де він поширений. Однак незабаром стало очевидним, що успішні контакти з представниками інших культур неможливі без знання особливостей цих культур і практичних навичок в міжкультурному спілкуванні.

У 1990 р самостійне визначення міжкультурної комунікації було представлено в книзі Е. М. Верещагіна і В. Г. Костомарова "Мова і культура". У цьому підручнику міжкультурна комунікація представлена як "адекватне взаєморозуміння двох учасників комунікативного акту, що належать до різних національних культур". Автори приділили особливу увагу проблемі мови, яка, безперечно, важлива в комунікативному спілкуванні, але це не єдина проблема, яка визначає сутність справжнього феномена.

У 1997 р на російську мову була перекладена і видана книга Дж. Фаста і Е. Холла "Мова тіла. Як зрозуміти іноземця без слів", в якій були викладені основи невербальної комунікації. Книга стала своєрідним стимулом для розвитку подальшого інтересу до вивчення комунікацій між культурами в Росії. На початку 2000-х рр. з'явився цілий ряд підручників але міжкультурної комунікації (Т. Г. Грушевицкая, В. Д. Попков, А. П. Садохин, 2002) і її окремим аспектам (С. Г. Тер-Минасова, 2000; Т. Н. Персікова, 2002).

Практично всі вітчизняні автори давали визначення міжкультурної комунікації виходячи з поєднання ключових складових - комунікації і культури, що відповідає традиційному підходу. Аналогічне визначення дає ще одна російська дослідниця І. Н. Халсева, яка розуміє під міжкультурною комунікацією сукупність специфічних процесів взаємодії людей, що належать до різних культур і мов.

На початку ХХІ ст. в найбільших вузах нашої країни міжкультурні комунікації отримали теоретичне обґрунтування, стали нелінгвістическим курсом. Переконливим підтвердженням становлення міжкультурної комунікації в слов'янській системі освіти можуть служити перші підручники і навчальні посібники, розроблені в останні кілька років вітчизняними вченими.

Інтерес до міжкультурної комунікації як науки і навчальної дисципліни цілком зрозумілий. Україна - країна багатонаціональна, в якій об'єдналися багато народів зі своїми мовами, релігіями і культурами. В нашу країну приїжджають вчитися студенти з різних країн

світу; тут проводиться велика кількість міжнародних заходів, на яких зустрічаються представники самих різних культур. Перед кожним українцем постають проблеми міжкультурного характеру: культурні та релігійні відмінності, етнічні стереотипи, забобони і т.д. Дуже важливо зуміти подолати ці комунікативні бар'єри і знайти спільні точки для взаєморозуміння, взаємодопомоги і співробітництва.

Міжкультурна компетенція надає можливості виходу за межі рідної культури, вона є частиною комунікативної компетенції. Отже, коли ми об'єднуємо терміни «міжкультурна компетенція» і «комунікативна компетенція» в одне ціле, маємо на увазі спілкування представників різних культур, які усвідомлюють свою відмінність.

Міжкультурний аспект має стати змістом комунікативної компетенції, основним орієнтиром для формування комунікативної лінгвістичної компетенції. Уміння спілкуватися в рамках діалогу культур вимагає цілого ряду вмінь: вміння ставити себе на місце інших учасників спілкування, вміння проявляти ініціативу міжкультурного контакту, вміння прогнозувати соціокультурні недоліки, які можуть призвести до непорозуміння, вміння брати на себе відповідальність за усунення можливого міжкультурного непорозуміння, вміння проявляти дипломатичність, вміння бути гідним представником власної культури, вміння існувати в багатокультурному середовищі. Такий рівень володіння іноземною мовою, напевно, можна вважати ідеальним і до нього потрібно прагнути.

Міжкультурна компетенція дозволяє всім, хто розмовляє іноземною мовою відчувати себе майже на рівних з носіями мови щодо культури, а це є важливим кроком до адекватного володіння мовою. Отже на сучасному етапі знання культури країни й народу є не просто важливими, вони відіграють вирішальну роль при використанні мови й впливають на іншомовну компетенцію.

Зміст міжкультурного компонента навчання іноземним мовам розглядається у 3 напрямках: засіб комунікації, національна ментальність, національне надбання.

В термін «соціокомунікація» вкладається сукупність прийомів і засобів усної та писемної передачі інформації представниками певної культури й субкультури. До них стосується мова, в яку ми включаємо специфічні відмінності між існуючими мовними варіантами. Ці відмінності можна спостерігати в лексиці, граматиці, фонетиці. До мови також відноситься *мова звуків, жестів й невербального спілкування*. До особливостей письмової комунікації ми відносимо *правила написання дат, звертань, адрес* і т.п.

Під **національною ментальністю** ми розуміємо спосіб мислення представників певної культури, яка визначає їх поведінку і те, що вони чекають подібного з боку своїх співрозмовників. Пропонується розглядати ментальність країни, мова якої вивчається в **3 вимірах: загальному, ситуативному і культурному самовизначенні**.

До загальних характеристик відносяться 3 компонента:

знання, поведінка і відносини. Яскравими прикладами цих компонентів є свята, традиції та обряди носіїв мови.

Ситуативні характеристики ментальності можуть включати установку ментальності, сприйняття й вираження.

Коли йдеться про ментальність слід виділити ще один елемент – **культурне самовизначення**, яке включає в себе всі вищезазначені загальні та ситуативні характеристики.

У суспільстві люди групуються за певними ознаками: за інтересами, професією, політичним поглядам.

Треба вивчати різні культурні групи, які об'єднані *національними нормами*. Це дає змогу отримати більш повну картину культури країни, мова якої вивчається й наблизитися до розуміння реального іншомовного соціокультурного середовища. Під частиною національного здобутку, яка є складовою міжкультурного компонента, ми розуміємо такі культурні напрямки, як наука і мистецтво, історія й релігія, національні парки й історичні заповідники.

Висновки: Оскільки XXI століття - століття мультикультурного діалогу, важливо, щоб міжкультурна комунікація розвивалася і в теоретичному, і в практичному плані. В сучасних

умовах існування безлічі культур значимість тим, пов'язаних з міжкультурної комунікацією, постійно зростає. Здатність спілкуватися, незважаючи на культурні відмінності, стає важливою загальнокультурної компетенції як на професійному, так і на особистісному рівні. Уміння розуміти те, як культура впливає на вербальну мову і невербальне поведінка, а також на наше сприйняття і інтерпретацію інших людей, стає запорукою успішного спілкування в міжкультурних відносинах.

Питання до самопідготовки:

1. Проаналізуйте передумови виникнення міжкультурної комунікації як науки. Термінологічний різнобій.
2. Визначте роль крос-культурних комунікацій у міжнародних еконо-мічних відносинах?
3. Розкрийте відомі вам теорії міжкультурного спілкування Е. Холла, К. Клакхона – Ф. Стродбека, Сепіра – Уорфа. Інтерпретація мовленнєвої поведінки Л. Самовара і Р. Портера.
4. Становлення міжкультурної комунікації в Європі.
5. Утвердження міжкультурної комунікації в Україні та слов'янських країнах. Сприяння Корпусу Миру розв'язанню проблем кроскультурної комунікації.
6. Підготуйте невелику доповідь на основі вивчення чотири-факторної моделі Г. Хофстеде, відповідаючи на такі питання:
7. Спираючись на дані яких досліджень Г. Хофстеде створив чотирифакторну модель культури?
8. Перерахуйте параметри ділової культури, що входять до чотирифакторної моделі культури Г. Хофстеде.
10. Чому в подальшому Г. Хофстеде довелося додати у свою модель ще один, що стоїть осторонь – п'ятий фактор (параметр)? Як він був названий?

Лекція 7. ВЛАДА ТА ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ МІЖКУЛЬТУРНОЇ КОМУНІКАЦІЇ.

[17, с. 17-27; 7, с. 25-59; 20].

1. Природа влади. Соціальне призначення влади.
2. Поняття та сутність культури. Характерні особливості культури. Культурна антропологія.
3. Локальні культури та їх співіснування. Культурно-антропологічний підхід до кроскультурної інтеракції.
4. Поняття “соціалізації”, “інкультурації” та “акультурації”.
5. Культура та мовна поведінка. Цінності, вірування та переконання у міжкультурному аналізі.

Вчення про владу є основоположним, а категорія влади є центральною. Залежно від її змісту трактується сутність і механізм реалізації політичних процесів та інститутів, політичних інтересів, політичної поведінки соціальних груп та індивідів. Боротьба за завоювання і здійснення влади є основним змістом політики, а тому і основним питанням, яким займаються науки, які вивчають політику. По суті справи, всі проблеми, що вивчаються політичною наукою, являють собою різні аспекти політичної влади, зовнішнє формоутворення, механізми її функціонування і розвитку. Відомий американський вчений Т. Парсонс порівнює місце влади в аналізі політичної системи з тим, яке місце займають гроші в економічній системі. І це так, бо влада виступає і метою, і засобом здійснення політики.

Влада з'явилася з виникненням людського суспільства і в тій чи іншій формі супроводжує його розвитку. Вона виявляється на всіх рівнях соціальної ієрархії (міжособистісні відносини в групах, організаціях, інститутах). Простір влади може бути гранично малим (особистість самої людини, сім'я) і гранично великим, виходячи за рамки держави (влада ідеологій, релігій, міжнародних органів). Відносини влади мають

універсальний характер, проникають в усі сфери життя і діяльності. Відповідно до цього влада ділиться на економічну (владу менеджерів і власників), духовну (владу релігійних ієрархів, мистиків, магів), інформаційну (владу вчених, експертів, представників ЗМІ), адміністративну (влада бюрократів), військову (влада генералітету), політичну.

Т. Гоббс визначав владу як засіб досягнення блага в майбутньому і тому на перше місце ставив таку схильність всього людського роду, як "вічне і невинне бажання все більшої і більшої влади, бажання, припиняється лише зі смертю". Ніщо взагалі стверджував, що життя - це воля до влади. Отже, *природа влади коріниться в самій природі людини і є необхідною умовою існування та функціонування самого суспільства.*

1. Природа влади. Соціальне призначення влади. Поняття та структура влади. Специфіка політичної влади, проблема її легітимності

Розуміння влади, яке запропонував видатний соціолог М. Вебер. **Влада постає як здатність окремої людини або групи людей утверджувати у сфері соціальних відносин власну волю, незважаючи на опір.** Влада виявляється практично повсюди – там, де є суспільство та суспільні об'єднання: в родині, у виробничих колективах, армії, у державі загалом. В останньому випадку ми маємо справу з вищою політичною владою.

Сутність влади, якщо розглядати її узагальнено, полягає у відносинах керівництва, владарювання і підкорення. Однак існують різні тлумачення влади. Телеологічне (з позиції досягнення цілей, результатів діяльності), приміром, визначає владу як реалізацію намічених цілей. Прикладом такої позиції щодо інтерпретації сутності влади може бути таке твердження: "Якщо з двох суб'єктів (А і В) суб'єкт А досягає частіше і більш повно намічених і бажаних результатів, ніж суб'єкт В, можна стверджувати, що перший володіє відповідно більшою владою, ніж другий".

В історії існувало кілька **форм влади**. Французький політолог М. Дюверже говорить про три історичні форми влади:

- 1) анонімна влада, "розпорошена" серед членів примітивного суспільства;
- 2) індивідуалізована влада, яка виникає з ускладненням процесів поділу праці і появи нових видів діяльності;
- 3) інституціоналізована влада, яка спирається на діяльність спеціальних інститутів, які виконують певні функції.

Доповнюючи типологію М. Дюверже, можна сказати про четверту історичну форму влади, що формується на кінець нашого століття, - система "наддержавної" влади, представлена законодавчими (Європарламент) і виконавчими (Комісія Європейських Співтовариств) інститутами, владні повноваження яких поширюються на територію і населення більше десятка європейських країн.

Перші дві історичні форми влади є додержавні (потестарні) і носять неполітичний характер. Третя форма влади називається іноді державно-громадською, а четверту, наддержавну, можна, власне, назвати політичною владою.

Безліч підходів до визначення сутності влади можна умовно розділити на атрибутивно-субстанціональні і релятивістські.

Атрибутивно-субстанціональні концепції трактують владу як атрибут (лат. *Attributio* - надаю, наділяю; необхідне, істотне, невід'ємне властивість об'єкта), або як самодостатній "предмет" або "річ". У руслі цього підходу можна говорити про потенційно-вольові, інструментально-силові і структурно-функціональні концепції влади.

Потенційно-вольові концепції визначають владу як здатність або можливість політичного суб'єкта здійснювати (нав'язувати) свою волю. Саме такий підхід відрізняє німецьку класичну політологічну традицію (І. Фіхте, Г. Гегель, К. Маркс, А. Шопенгауер, М. Вебер). Так, М. Вебер трактує владу як "будь-яку можливість проводити всередині даних суспільних відносин власну волю, навіть всупереч опору, незалежно від того, на чому така можливість ґрунтується".

Інструментально-силові концепції влади властиві насамперед англо-американській

політологічній школі. Тут влада ототожнюється із засобами її реалізації. Витоки цієї традиції сягають політичної філософії Т. Гоббса, який розумів владу перш за все як реальний засіб примусу, як форму силового впливу ("влада зробити що-небудь"). Один з видатних теоретиків американської політології Ч. Мерріам пов'язував уявлення про владу з "силовим розпредмечуванням". Подібних поглядів дотримуються прихильники "силової моделі" влади англо-американської школи "політичного реалізму", що трактують владу у внутрішній і в міжнародній політиці як силовий вплив політичного суб'єкта, який контролює певні ресурси і при необхідності використовує пряме насильство (Д. Кетлін, Г. Моргентау).

У сучасній політичній теорії найбільшого поширення набули **системна і структурно-функціональна концепції** влади (Т. Парсонс, Д. Істон, Г. Алмонд, М.Кроз'є та ін.). Так, в рамках системних концепцій можна визначити три підходи до розуміння влади. Перший - тлумачить владу як властивість або атрибут макросоціальної системи. Т. Парсонс писав: "Ми можемо визначити владу як реальну здатність одиниці системи акумулювати свої інтереси (досягти цілей, припинити небажане втручання, вселити повагу, контролювати власність і тощо) в контексті системної інтеграції і в цьому сенсі здійснювати вплив на різні процеси в системі". Другий підхід розглядає владу на рівні конкретних систем - сім'ї, організації і т.ін. (М. Кроз'є). Третій підхід характеризується тим, що визначає владу як взаємодію індивідів, що діють в рамках специфічної соціальної системи (Д. Роджерс).

Серед представників системного підходу є теоретики (К. Дойч, Н. Луман), що трактують владу як засіб соціального спілкування (комунікації), яке дозволяє регулювати групові конфлікти і забезпечувати інтеграцію суспільства. Вони вбачають призначення влади у вирішенні постійно виникаючих протиріч між необхідністю порядку в суспільстві і різноманіттям інтересів членів суспільства, пов'язаних з конфліктами.

Релятивістські (англ. relation - відношення) концепції характеризують владу як відносини між двома партнерами, агентами, при якому один з них справляє визначальний вплив на іншого. Можна виділити три основні варіанти теорій релятивістської інтерпретації влади: теорії "опору", "обміну ресурсами" і "розподілу зон впливу".

В **теоріях "опору"** (Д. Картрайт, Дж. Френч, Б. Рейвен та ін.) досліджуються такі владні відносини, в яких суб'єкт влади пригнічує опір її об'єкта. Відповідно розробляються класифікації різних ступенів і форм опору.

В **теоріях "обміну ресурсами"** (П. Блау, Д. Хіксон, К. Хайнінгсі і ін.) на перший план висуваються ситуації, коли має місце нерівний розподіл ресурсів між учасниками соціального відношення і внаслідок цього виникає гостра потреба в ресурсах у тих, хто їх позбавлений. В цьому випадку індивіди, які володіють "дефіцитними ресурсами" можуть трансформувати їх надлишки у владу, поступаючись частинами ресурсів тим, хто їх позбавлений, в обмін на бажану поведінку.

Теорії **"розподілу зон впливу"** (Д. Ронг і ін.) пропонують при оцінці природи існуючих відносин влади брати до уваги не кожну дія окремо, а розглядати їх у сукупності. Підкреслюється момент змінності ролей учасників взаємодій. Якщо в одній ситуації владу має один індивід по відношенню до іншого, то з трансформацією сфери впливу позиції учасників міняються.

До релятивістських концепцій деякі дослідники відносять і **біхевіористські (поведінкові) концепції** влади. Подібно релятивістських концепцій, біхевіористи виходять з трактування влади як відносин між людьми, при якому одні панують, а інші підкоряються і виконують рішення перших. Але при цьому особливість біхевіористського підходу полягає в акцентуванні уваги на мотивах поведінки людей в боротьбі за владу. Прагнення до влади проголошуються домінуючою рисою людської психіки і свідомості, отже, визначальною формою політичної активності людини. Владу проголошується вихідним пунктом і кінцевою метою політичної дії.

Одну з типових біхевіористських трактувань влади пропонує Г. Лассуелл. Він вважає, що початкові імпульси для виникнення влади дає властиве індивідам прагнення (воля) до влади і володіння "політичною енергією". Людина бачить у владі засіб поліпшення життя,

придбання багатства, престижу, свободи, безпеки і т.ін. У той же час влада - це і самоціль, що дозволяє насолоджуватися її володінням. Політична влада складається із зіткнення різноманітних воель до влади як баланс, рівновага політичних сил.

Для біхевіористів характерно також розгляд політичних відносин як ринку влади. Правила ринкової торгівлі: облік попиту і пропозиції, прагнення до вигоди, вирівнювання цін і конкуренція продавців і покупців - вони і тільки вони виступають регуляторами, автоматично (без зовнішнього примусу) забезпечують функціонування політичної системи суспільства. Політичні суб'єкти активно діють на ринку влади, намагаючись вигідно використовувати наявні у них ресурси (від природної волі до влади до накопичених запасів, що мають вже реальний обсяг), де ці ресурси і отримують суспільне визнання як такі.

До класу релятивістських концепцій влади можна віднести і новітні *постструктуралістські* (або *неоструктуралістські*) концепції "археології та генеалогії влади" М. Фуко та "поля влади" П. Бурдьє. М. Фуко, наприклад, уточнює, що влада це не просто відношення суб'єктів, а свого роду модальність спілкування ("ставлення відносин"). Відношення між суб'єктами влади оголошується дослідником неперсоніфікованими і нематеріальними, оскільки дані суб'єкти перебувають кожен момент на постійно перемінних енергетичних лініях напруг і співвідношення взаємних сил. П. Бурдьє вводить поняття "символічної влади" обґрунтовуючи його як сукупність "капіталів" (економічних, культурних тощо), які розподіляються між суб'єктами влади відповідно до їх позицій в "політичному полі" (соціальному просторі, утвореному і конструйованому самою ієрархією владних відносин). На думку П. Бурдьє, "позиція даного агента в соціальному просторі може визначатися по його позиціях в різних полях, тобто в розподілі влади, активованій в кожному окремому полі. Це, головним чином, економічний капітал в його різних видах, культурний капітал, а також символічний капітал, який зазвичай називають престижем, репутацією, ім'ям тощо".

Відзначимо, що всі наведені трактування сутності влади не виключають один одного, а підкреслюють багатовимірність, багатозначність цього політичного феномену. У сучасній політологічній літературі виділяють, як мінімум, **три аспекти влади, три її вимірювання**:

- 1) директивний аспект, відповідно до якого влада розуміється як панування, що забезпечує виконання наказу, директиви;
- 2) функціональний аспект, що підкреслює, що влада є здатність і вміння практично реалізувати функцію громадського управління;
- 3) комунікативний аспект, що враховує, що влада так чи інакше реалізується через спілкування, через певний "мову", який зрозумілий всім сторонам суспільних відносин влади.

Структурно влада складається з суб'єкта влади, об'єкта влади та ресурсів влади. Суб'єкт (актор) втілює активний початок. Відносини влади мають асиметричний характер (влада завжди концентрується на боці суб'єкта, але сутність суб'єкт-об'єктних відносин залежить від типу політичного режиму).

Ресурси влади – це всі ті засоби, використання яких забезпечує вплив на об'єкт влади відповідно до цілей суб'єкта.

Ресурси можна класифікувати на утилітарні, примусові, нормативні (за А. Етціоні).

- **Утилітарні** – це матеріальні та інші соціальні блага, що пов'язані з повсякденними інтересами людей. Вони можуть використовуватись як для заохочення, так і для покарання.

- **Примусові ресурси** – це міра адміністративного покарання, їх застосовують тоді, коли перші (утилітарні) виявляються неефективними або вичерпаними.

- **Нормативні** включають ті заходи, які впливають на внутрішній світ людини, на норми поведінки та ціннісні орієнтації (ЗМІ, художня література, різні сфери культури, чинне законодавство, традиції тощо). Цей тип ресурсів впливає саме на свідомість людини, тимчасом як перші два види – на реальні обставини життєдіяльності людини, а через це – на поведінку.

Можна також проводити класифікацію ресурсів відповідно до сфер життєдіяльності: політичні, економічні, соціальні, політико-силові, культурно-

інформаційні.

Економічні ресурси – це матеріальні цінності, необхідні для суспільного виробництва та споживання. А саме: гроші, засоби виробництва, земля, корисні копалини, продукти харчування тощо.

Соціальні ресурси дають змогу впливати на соціальний статус людини. До їх числа належать, наприклад, матеріальний добробут, кар'єра, престиж, освіта, медичне обслуговування, соціальна захищеність.

До **культурно-інформаційних ресурсів** належать знання та інформація, а також засоби їх здобування та розповсюдження (заклади освіти і науки, ЗМІ, заклади культури). Деякі дослідники вважають, що завдяки активному розвитку комп'ютерної техніки та комунікаційних технологій, формуванню постіндустріального суспільства в другій половині ХХ ст. уже ХХІ століття буде ерою панування інформаційних ресурсів влади.

Політико-силові ресурси – це державний апарат фізичного примусу (армія, каральні органи тощо).

Важливо відзначити, що й сама людина є специфічним ресурсом влади (демографічні ресурси). Людина створює всі інші ресурси влади. Людина може виступати знаряддям влади як засіб впливу на інших людей. Інакше кажучи, людина може виступати й суб'єктом й об'єктом влади.

Розглядаючи владу як феномен суспільного буття, слід брати до уваги специфіку різних видів влади, таких як політична, економічна, духовно-інформаційна та ін.

Особливо важливе для вивчення цієї теми питання: у чому полягає специфіка **політичної влади**? Для відповіді на нього визначимо низку **ознак**, що відрізняють цей вид влади:

- легальність у використанні сили в межах держави та з боку держави;
- верховенство, обов'язковість рішень політичної влади над всіма іншими;
- публічність (всезагальність, позаіндивідуальність). Політична влада від імені всього суспільства звертається до всіх громадян з допомогою права;
- моноцентричність (наявність єдиного центру прийняття політичних рішень). Інші види влади поліцентричні;
- розмаїття ресурсів політичної влади.

Політична влада відрізняється від усіх інших форм суспільної влади своєю суверенністю: загальні закони й порядки поширюють її на всіх громадян; вона виносить остаточне рішення в усіх випадках; самостійно представляє громадянське суспільство у міжнародних справах. Вирішальним засобом застосування влади виступає монополія насильства як внутрішнього (право покарання), так і зовнішнього (право на війну). Для політичної влади мають значення не стільки інтереси окремих осіб чи груп, скільки загальні інтереси всіх громадян суспільства. Політична влада реалізовує свої можливості у формах, протистояти яким не можуть антисоціальні тенденції і антигромадянські дії. Вона спирається на юридично-судові, адміністративні, каральні, військові та інші специфічні знаряддя і засоби влади. Змістом політичної влади має бути прагнення до збереження суспільства від розпаду і створення умов для його розвитку.

У сучасному світі простежується **кумулятивний ефект** – нагромадження влади, що посилюється, однак у розвиненому громадянському суспільстві існують й інші тенденції. Різні види влади мають тенденцію до взаємодії, через взаємну зумовленість впливають одна на одну.

Для того щоб виконувати свої функції, влада повинна бути інституціалізованою, закріпленою у формі політичного панування. Воно означає структурування в суспільстві відносин владування і підкорення, організаційне оформлення і закріплення розподілу управлінської праці. Звичайно, з останньою пов'язані, з одного боку, соціальні привілеї, з другого – виконавча діяльність. Політичне панування виникає тоді, коли влада інститується, перетворюється на стійкі відносини. Воно пов'язане з розподілом статусних позицій в суспільстві.

Громадяни оцінюють владу по-різному. Позитивна оцінка, прийняття влади населенням, свідоме визнання за нею права управляти та згода підкорюватися означають легітимність влади. Така влада характеризується як справедлива та правомірна, відповідна праву. Вона спирається на довіру населення, має авторитет. Більшість населення впевнена, що існуючий порядок є найкращим з можливих для цього суспільства. Легітимність влади супроводжується наявністю консенсусу щодо основних цілей і цінностей розвитку.

До **основних функцій політичної влади** можна віднести такі як:

- панування, керівництво, регулювання, контроль, управління, координація, організація, мобілізація та ін.

Слід розрізняти **легітимність влади та її легальність**. Перше поняття має правовий і етичний характер, друге – суто юридичний, етично-нейтральний. Легальною є влада, яка видає закони та має змогу їх здійснювати, але при цьому вона може бути не легітимною (наприклад, коли населення перебуває у пасивній або активній опозиції до влади). У цьому разі легальна влада часто вдається до примусу і насильства як відносно окремих членів суспільства, так і суспільства взагалі.

За М. Вебером, можна виділити **три типи легітимності влади**: традиційну, харизматичну та легальну.

1. Традиційна влада ґрунтується на переконаності у святості традицій, законності репрезентованих ними органів. Ця влада має дві модифікації:

- перша базується на патріархальному пануванні, визначається примітивною згодою з продиктованим владою перебігом суспільних процесів і першорядною значущістю при цьому патріарха як володаря;
- друга базується на становому пануванні з притаманною йому ієрархією, вираженою в моральній та майновій нерівності станів при шануванні існуючих звичаїв і володаря.

2. Харизматична влада передбачає безумовну та ірраціональну віру в надприродні якості володаря. Термін "харизма" запозичено з історії християнської церкви, в якій його вживають для позначення проповідників, котрі мали дар безпосередньо спілкуватись з божеством і обминали при цьому офіційні релігійні інституції. У політичній практиці харизму розуміють як священний дар, надзвичайні якості керівника.

3. Раціонально-правова (або легальна) влада базується на раціональному, осмисленому, зрозумілому більшості інтересі. Для цього типу характерною є переконаність у законності встановлених порядків. Для забезпечення такого типу панування вимагається професійний апарат. Змістом цієї влади є визнання важливості законів. Люди підкорюються не особистості, а законам, в межах яких обираються і діють представники влади.

Первинним суб'єктом влади, її джерелом є народ, який, реалізуючи частину владних функцій безпосередньо, іншу частину з них передає (делегує) своєму офіційному представнику - державі. Отже, народ здійснює свою владу безпосередньо, а також через органи державної влади та органи місцевого самоврядування.

Держава, в свою чергу, розподіляє владні повноваження між носіями влади. Цей розподіл владних повноважень називається поділом влади.

Ідея **поділу влади**, що з'явилася в Новий час в європейській політичній думці (Дж. Локк, Ш. Монтеск'є), вперше знайшла своє юридичне оформлення в Конституції США, конституційних актах Великої французької революції, реалізувавшись в політичній практиці цілого ряду країн. Політичний досвід цих країн свідчить про доцільність поділу влади. По-перше, це дозволяє чітко визначити функції, компетенцію і відповідальність кожної гілки влади, кожного державного органу, здійснювати взаємний контроль, створити систему стримувань і противаг, що допомагає досягати єдності дій в державному управлінні і підтримувати динамічний рівновагу в суспільстві в процесі подолання суперечностей. По-друге, дозволяє запобігати зловживанням владою, встановлення диктатури, тоталітаризму. По-третє, реалізація принципу поділу влади дає можливість гармонійно поєднувати такі суперечливі аспекти життя суспільства, як влада і свобода, закон і право, держава і

суспільство, під кутом зору самоцінності особистості.

Поділ влади реалізується в двох площинах: по горизонталі і по вертикалі.

Поділ влади по вертикалі представляє собою поділ владних повноважень між суб'єктами державного управління різного рівня. Таким чином створюються центральні, регіональні та місцеві органи влади. У деяких країнах, наприклад, у Великобританії, регіональний рівень відсутній.

На практиці абсолютно очевидно поділ держав на централізовані, де місцеві органи влади є як би "продовженням" центральних органів (Греція, Ірландія, Ісландія, Португалія та ін.); децентралізовані місцеві органи (провінції, землі, департаменти) наділені значними повноваженнями (Італія, Іспанія, Франція та ін.); частково централізовані - місцеві органи влади в ряді сфер, наприклад, в сферах освіти, охорони здоров'я, будівництва тощо, користуються значною самостійністю, а в іншому залежать від центральної влади (Великобританія, Нідерланди).

Поділ влади по горизонталі реалізується на практиці як розподіл влади між трьома владними органами (іноді їх називають "гілками" влади) - законодавчої, виконавчої і судової.

Конкретним проявом політики та влади в суспільстві є політичні відносини та політичне життя. Політичні відносини виражають стійкий характер взаємозв'язків між особою та з інститутами влади. У змістовному плані вони характеризують різноманітні взаємодії еліти й електорату, еліти й контреліти, лідерів і груп підтримки, соціальних і національних спільностей, різноманітних груп інтересів і політичних інститутів.

Важливим показником політичного життя є характер політичних відносин (який віддзеркалює домінуючі складові функціонування державної влади), таких як: непримиренна боротьба політичних інтересів і партій; прагнення цих сторін до суспільної згоди й порозуміння для розв'язання загальних проблем; громадянська війна чи громадянський мир; очікування соціального вибуху; кооперація еліт, стабільність і почуття безпеки.

Для розуміння сутності політичного життя принципово важливим є те, що інтереси людини у політиці більшою мірою мають надособистісний, позаперсональний та суспільний характер, тобто мають значення для тієї чи іншої частини населення. Ці інтереси взаємодіють з інтересами інших суспільних груп, тому для нормалізації міжнаціональної взаємодії (політичного життя) особливого значення набуває участь у них держави.

Для політичного життя України останнім часом характерні нові тенденції, кардинальні зміни в ньому відбулися після розпаду СРСР та «Революції Гідності» 2013-2014 рр. Змінилася сама схема взаємовідносин між людьми: відхід від пріоритету міжнародних проблем Радянського Союзу та культивування «дружніх» відносин з РФ до пріоритету європейського курсу стратегічного розвитку України; внутрішніх проблем, серед яких важливими є взаємодія в системі "громадянське суспільство – державна влада", організація, форма та засоби влади, її взаємодія з народом, економічна, культурна, освітня, національна, екологічна та інша політика. З цих взаємовідносин провідними виявляються політичні, тому що від них залежить вирішення багатьох інших питань життя соціуму.

Сутнісні характеристики та типологія сучасних політичних режимів

Слід відзначити, що політичний режим являє собою комплекс взаємодіючих компонентів здійснення політичної влади. Носієм зв'язків та відносин, тобто показником того, як, у якій політичній парадигмі працює влада, є компоненти та їх взаємодія, атрибутивні, характерні властивості того чи іншого політичного режиму.

Політичний режим складається з трьох базових компонентів, які зберігають певну автономність. Ця обставина має цілу низку важливих наслідків, зумовлених, передусім, плюралізмом підходів до інтерпретації змісту політичного режиму.

Перший компонент, який характеризує зміст поняття "політичний режим", – це права та свободи особистості, пріоритетний тип її політичної культури, поведінки, свідомості, менталітету. Права людини, їх міра та гарантії реалізації взаємопов'язані з рівнем розвиненості самого права, його роллю в механізмі політичного володарювання. Сутність політичного режиму, отже, визначається тим, що у державі є пріоритетним – права держави чи права

особистості.

Другий компонент, який відображає зміст поняття "політичний режим", також має кілька вимірів, зумовлених рівнем та якістю соціально-економічного розвитку суспільства, принципом поділу влади, статусами партійної системи, політичної опозиції, засобів масової інформації, армії, поліції, церкви.

Будь-який політичний режим прагне самолегітимації, тобто намагається викликати віру, прихильність до себе, переконати громадян у правильності та обґрунтованості свого правління, його ефективності. Самі собою легітимні політичні режими не існують, оскільки легітимність досягається створенням емоційно-оціночного стану підлеглих цього режиму. Індикатором легітимності режиму є і характер відносин його з іншими державами (наприклад, режим напівколоніальний, суверенний тощо).

Третій компонент змісту політичного режиму – це методи здійснення політичної влади.

Таким чином, політичний режим є осередком взаємодії комплексу компонентів, кожний з яких, у свою чергу, містить інтегровані складові. Політичний режим – це вираження політичного напрямку здійснення політичної влади, її політичних пріоритетів, тобто він характеризує політичну систему й пов'язаний з нею загалом і з усіма її складовими. Тому політичні режими і відрізняються один від одного, передусім, своєю політичною системою (її структурою, пріоритетами, методами дії тощо). Перефразувавши вислів О. Шпенглера про політику, можна зазначити, що політичний режим у найвищому розумінні є життя, а життя є політичний режим.

Політологічний енциклопедичний словник подає таке визначення цього поняття: **"Політичний режим – це сукупність характерних для певного типу держави політичних відносин, засобів і методів реалізації влади, наявних стосунків між державною владою і суспільством, домінуючих форм ідеології, стану політичної культури"**.

Класифікація політичних режимів достатньо різноманітна. Наприклад, політичні режими можна класифікувати:

- за рівнем демократичності (народний – антинародний);
- за ступенем розвинутості політичної системи (авторитарно-демократичний, відкритий та закритий, легітимний та не легітимний);
- за формами правління (режим парламентського типу, президентського правління, монархічні, республіканські тощо);
- за кланово-груповими критеріями (режим "білої меншості", "чорних полковників", "червоних кхмерів" тощо).

Оцінки політичних режимів мають і символічний сенс, і тому дозволяють утворити образ країни, держави, тип правління без конкретного аналізу (наприклад, абсолютистський, царський, "попередній" режим тощо), нерідко у персоніфікованій формі, за ім'ям глави держави (режими Гітлера, Піночета, Хусейна, Кастро тощо).

Широко відомі три типи політичних режимів: тоталітарний, авторитарний і демократичний. Кожен із них має свої ознаки, які складають сутнісну основу їх різниці один від одного. Зрозуміло, в реальному житті існує безліч варіантів політичних режимів зі змішаними в різних пропорціях характеристиками. Запропонована загальна типологія дає можливість наочніше зрозуміти певний набір характеристик, які переважають у кожному із зазначених типів політичних режимів.

Тоталітарний політичний режим. Термін "тотальний" належить Беніто Муссоліні й Джовані Джентіле (ідеологам фашистської Італії). У 30-х роках ХХ ст. він був поширений в англomовній пресі стосовно гітлерівського режиму. У західній політології феномен тоталітаризму гостро обговорювався з 50-х років ХХ ст. (Х. Аренд, К. Фрідріх, З. Бжежинський, А. Арон та ін.). Ці автори вважають, що тоталітарним можна називати той політичний режим, який має:

- єдину офіційну ідеологію, якої має дотримуватись кожен член суспільства й яка відображає все політичне життя;

- єдину масову партію, яка очолюється лідером-вождем;
- систему терористичного політичного контролю, усунення будь-якої опозиції режимові;
- монополію партії на контроль за всіма засобами масової інформації;
- монополію партії на контроль за збройними силами;
- централізоване керівництво економікою з допомоги бюрократичної координації.

Американський політолог М. Картіс називає понад десять ознак тоталітарності. Є й інші погляди на проблему тоталітаризму. Зрозуміло, що, як і кожне соціальне явище, тоталітарний політичний режим може мати багато визначень. Проте, незважаючи на кількість ознак, думки фахівців можна об'єднати одним загальним твердженням, що тоталітарний політичний режим тим і відрізняється від інших типів політичних режимів, що встановлює тотальний контроль над усіма сферами суспільного життя, над кожною особою, її діями і навіть думками. Цей загальний момент можна вважати тлумаченням суті тоталітарного політичного режиму.

Об'єктивними передумовами виникнення тоталітаризму були особливості соціокультурної динаміки періоду індустріалізму, що поєднували процеси швидкого руйнування структур традиційного суспільства, етатизація суспільного життя, посилення соціальних функцій держави.

Ідейним джерелом тоталітаризму виступали соціалістичні та націоналістичні утопії початку ХХ ст., що містили раціоналістичне обґрунтування позитивно сформульованих цілей майбутнього суспільного розвитку. Політичні провідники тоталітаризму – масові вождистські партії, які прагнули до монополізації державної влади, пропагували "світле майбутнє" згідно із запропонованими ними символами віри.

Фундаментальною соціально-психологічною основою тоталітарного політичного режиму, який намагається створити "монопольну єдність" людей, є соціальний конформізм. Соціальний конформізм – це некритичне сприйняття й дотримання панівних поглядів й стандартів, стереотипів масової свідомості й пропагандистського кліше. До головних рис соціального конформізму належать: брак індивідуальності, рабська залежність від влади, маніпульованість, стандартність тощо. Тому соціальну базу тоталітаризму складають маргінальні групи і прошарки населення, які найбільш сприйнятливі до пропаганди тоталітарних доктрин. Прихід до влади тоталітарно орієнтованих партій та їх кадрове злиття з державним апаратом вивели тоталітаризм із галузі політичних уявлень у галузь політичних реалій.

Таким чином, враховуючи ознаки тоталітаризму, можна стверджувати, що в чистому вигляді він був притаманний фашистським режимам, багато його рис налічували сталінізм і маоїзм, а також воєнно-диктаторські режими в країнах Латинської Америки, Африканського континенту і Азії після розпаду колоніальної системи. Політичний досвід ХХ ст. доводить, що тоталітаризм виступає безперспективним, тупиковим напрямом еволюційної спіралі світового розвитку.

Одним з альтернативних тоталітарному виступає **авторитарний політичний режим**. В основу авторитарного режиму покладено зосередження більшості влади в руках однієї особи чи групи осіб.

Авторитаризму як методу управління притаманні:

- скасування або значне обмеження політичних прав і свобод громадян;
- обмеження діяльності політичних партій та інших суспільних угруповань, можливості опозиції зведені до мінімуму;
- народ не визнається як головне джерело і суверен влади;
- дії державних інститутів суворо регламентуються;
- не реалізується принцип поділу влади.

Головною опорою авторитарних режимів є домінуючі вертикальні силові структури влади – армія, каральні органи. Способи володарювання переважно силові, жорстко дисциплінарні, такі, що ігнорують можливості будь-яких конфліктів, а отже, й необхідність їх

розв'язання. Західні дослідники вважають важливою характеристикою цього політичного режиму обмежений плюралізм.

Слід розрізнити авторитаризм і тоталітаризм. На відміну від останнього, авторитаризму властиві певні елементи демократизму, зокрема, автономія особистості й суспільства в неполітичних сферах.

Пом'якшеними варіантами авторитаризму є конституційні форми влади, за яких формально допускаються поділ влади, багатопартійність, відмова від тотального контролю над суспільством, обмежені вибори парламенту при домінуванні виконавчої влади.

Авторитарні політичні режими найбільш поширені в історії людства. Найвідомішими його формами є:

- військовий режим, що має кілька різновидів (військово-диктаторський, військово-демократичний, військового державного перевороту, авторитарний преторіанізм, що базується на насильстві найманих військ);
- монархічний режим (абсолютна монархія, дуалістична монархія); теократичний режим, що відзначається пріоритетною владною роллю релігійних діячів;
- персоніфікований режим (персональна тиранія, коли влада належить вождю й спирається, передусім, на поліцію; матримоніальна тиранія, де влада впродовж тривалих років передається спадково).

Починаючи з 60-х років ХХ ст. у багатьох країнах світу встановлювався військовий режим так званого "нового", або "м'якого", авторитаризму. Його головною метою було не тільки утворення "нової держави", а й реалізація серйозних економічних реформ, які забезпечили б вихід держави посттоталітарного періоду з економічної прірви й подальше еволюційне переростання авторитарного суспільства в демократичне. Приклад тому: Іспанія, Південна Корея, Аргентина, Чилі, держави Східної Європи. Така популярність авторитаризму продиктована його достоїнствами, особливо в екстремальних ситуаціях: здатністю забезпечити суспільний порядок, швидко здійснити реорганізацію суспільних структур, сконцентрувати зусилля на вирішенні певних питань. Усе це надає привабливості авторитаризму й спонукає владні структури до застосування його методів як досить ефективного засобу проведення радикальних реформ.

Той чи інший політичний режим стає можливим при тих чи інших формах державного правління.

Форму держави розуміємо як узагальнену характеристику будь-якої держави, складену з сукупності таких показників, як форма державного правління, політичний режим та форма державного устрою. Однак через те, що параметр форми державного правління часто буває визначальним щодо решти характеристик держави, виглядає до певної міри прийнятним позначення його виразами "форма держави", "державний лад", "державне правління".

Форма державного правління є суттєвою характеристикою будь-якої держави як способу соціальної організації, упорядкованого й керованого улаштування суспільства. Історія політичної думки містить чимало різних підходів до класифікації форм держави. Від часів антифеодальних буржуазних революцій принципового значення набуло протиставлення монархічних та республіканських форм урядування, що й набуло закріплення у сучасній теорії держави та права. Згодом республіканську форму державного правління почали підрозділяти на президентський та парламентський різновиди. Але за критерії такого розрізнення беруться, як і колись, суто формально-юридичні ознаки, такі як джерело влади (ним може бути визнана воля однієї людини, воля всього народу або ж воля певної верховної соціальної верстви - олігархії) та порядок утворення й оновлення органів державної влади (вибори чи престолонаслідування). Відповідно до цього про монархічну форму державного правління говорять, коли верховна влада в державі цілком належить одній особі, яка й визнається її джерелом. Республіканською називають таку форму правління, яка передбачає визнання народу сувереном, носієм верховної влади, що делегує її своїм представникам на чітко визначений термін; за якої глава держави й усі органи врядування є виборними й змінюваними, а виконавча влада - похідною від представницької установи або від виборців.

Громадяни республіки мають можливість визначально (безпосередньо чи опосередковано) впливати на носіїв влади та на їхні рішення. Суттєвими ознаками республіканського державного ладу від часів античного полісу вважаються: здійснення принципу виборності всіх органів громадського врядування, визначеність терміну владних повноважень, періодична змінюваність урядовців.

Іноді ще говорять про такий різновид державного правління як олігархія, називаючи так політику панування й правління невеликої групи можновладців, "форму врядування, що полягає в управлінні невеликої нерепрезентативної елітної групи, яка править у відповідності до власних інтересів, особливо це стосується накопичення багатств та привілеїв. Це одна з основних форм правління, які визначив Аристотель. Більш вільно цей термін іноді вживається як синонім якоїсь правлячої еліти". Як форма державного правління олігархія є мало поширеною і означає радше формально не встановлене, часто узурповане використання обмеженою групою осіб верховної державної влади.

Незадовільність і непродуктивність поділу форм державного правління лише за формально-юридичною ознакою джерела влади на монархічні та республіканські у практично-політичному плані проявляється хоча б у протиріччях, на які кожного разу натикаєшся, маючи справу з сучасними монархіями. З одного боку коронована особа визнається джерелом влади в державі, а з іншого - у парламентських країнах вона співіснує з колегіальним органом громадського представництва, формування якого відбувається шляхом виборів, що є важливою ознакою республіканізму. З одного боку - шанобливе ставлення підданих якщо й не до самої особи монарха, то до інституції монархії, а з іншого - поважання протилежних вартостей демократизму, республіканізму, критична характеристика ролі монарха в політичних системах (зокрема європейських країн), сприйняття її як суто номінальної, несуттєвої й ледве не рудиментарної та декоративної.

Конституційні або парламентські монархії (Бельгія, Великобританія, Данія, Норвегія, Швеція, Японія та ін.) характеризуються тим, що коронована особа є главою держави, вважається її символом, уособленням єдності нації, як суб'єкт влади в державі може виступати джерелом права (видавати або затверджувати закони), її іменем чиниться правосуддя, вона представляє державу у міжнародних взаєминах, призначає главу уряду та міністрів, однак робить це відповідно до пропозицій лідерів партійних фракцій, що здобули більшість у парламенті. Хоча державне управління в конституційних монархіях здійснюється від імені корони, уряд тут формується парламентським шляхом.

Про умовність формально-юридичної класифікації форм державного правління свідчить і практика віднесення до числа монархій країн - домініонів Об'єднаного Королівства (вже згадуваних Австралії, Канади, а також Барбадосу, Нової Зеландії, Ямайки та ін.). Тут взагалі немає глави держави і таким вважається британський монарх, а його функції виконує генерал-губернатор, якого призначає британська корона за поданням уряду домініону. Цей порядок є радше даниною традиції, оскільки фактична влада тут цілком належить національним органам врядування, сформованим на засадах республіканізму.

Специфіка політичного знання порівняно із знанням юридичним полягає у його зверненості до реального стану речей, а не лише до формального вираження належного. Дослідження суспільних феноменів, здійснюване у політичному вимірі, на відміну від виміру формально-юридичного має справу з явищами *de-facto*, що потребує використовувати інші, ніж суто юридичні критерії типологізації форм державного правління. Не заперечуючи значущості ознаки джерела влади (а саме вона є визначальною для теорії держави), необхідно виявлення інших суттєвих ознак форм державного правління, таких, що відповідають парадигмам власне політичної науки. Чи не найважливішою такою ознакою в даному разі є те, хто і як формує виконавчу владу в державі. Для нинішнього політичного життя є суттєвим те, що саме спосіб підпорядкування виконавчої влади визначає конструкцію тієї чи тієї політичної системи та зміст функціонування її інституцій. З огляду на це, існуючі способи улаштування і здійснення державної влади доводиться поділяти на одноосібні або монархічні та, з іншого боку, колегіально-представницькі. Кожна з них має відповідні засади авторитету і

легітимності, своєрідні переваги й недоліки.

Використовуючи даний методологічний принцип, бачимо, що існує багато спільного між політичними системами, приміром Німеччини та Великобританії - уряди в цих державах формуються парламентським шляхом, тобто через волевиявлення легіслатур, з членів депутатського корпусу, а особовий склад виконавчої влади певною мірою відбиває партійну структуру парламенту (до її установ входять представники партії більшості або партій - членів правлячої коаліції), що склалася внаслідок виборів; політика уряду визначається парламентськими партіями; від волі більшості у законодавчому органі залежать його рішення і дії; він є відповідальним перед парламентом і може бути ним відправлений у відставку. Навіть термін його каденції визначається визнанням його законодавцями або ж існуванням партійної коаліції. Інституції глави держави (будь-то коронова особа чи президент республіки) фактично, з точки зору впливу на урядування належить другорядне, переважно номінальне, представницьке значення, через що він не надто впливає на безпосередній перебіг подій у суспільстві. Головним і спільним для обох систем є те, що і там, і тут глава держави безпосередньо не причетний до формування й функціонування уряду. Уряд виявляється значною мірою підпорядкований зібранню депутатів, які репрезентують громади, перетворюють інтереси окремих верств на законодавчі рішення та повноважні дії уряду, що й є визначальною характеристикою колегіально-представницького врядування.

Відмітною ознакою монархічної форми державного правління (абсолютна монархія та президентська республіка) є значна роль глави держави в системі державного управління, оскільки він є одночасно ще й главою уряду, користується прерогативою самостійно формувати уряд і керувати його діяльністю. Звідси виходить ще й така риса монархії як певна "віддаленість" законодавчої та виконавчої "гілок" влади одна від одної. Виконавча влада формується позапарламентським шляхом - через призначення членів уряду президентом незалежно від партійних пропорцій у законодавчо-представницькому органі (той може лише затверджувати кандидатури). Міністри зобов'язані проводити політику, визначену президентом, й відповідальні за її виконання у першу чергу перед ним. Президент республіки функціонує поряд з парламентом, самостійно здійснює президентську владу. Він має право відкладного вето на закони, що їх приймає парламент, хоча й не може достроково розпустити його. Так само і парламент не в змозі оголосити вотум недовіри уряду і президенту, виходячи з самих лише політичних підстав.

Позитивом парламентського врядування є його гнучкість, можливість чутливо реагувати на змінювані потреби життя, відповідно до них змінювати характер діяльності уряду та й самий його особовий склад. Парламент тут не тільки створює закони й ухвалює бюджет, а й спрямовує та контролює діяльність уряду. Прийняття ним державного бюджету, проект якого розробляє й пропонує уряд, є приводом, для обговорення урядової політики назагал і слугує підставою для внесення питання про довіру й позбавлення повноважень цілого кабінету або когось з його членів. Парламентська система, якщо вона до того ж ґрунтується на партійно-пропорційних засадах, стимулює рух до політичного діалогу й партійно-ідеологічного компромісу між політичними силами, уможливорює більш чутливе й гнучке відбиття в структурах і діях вищої державної влади багатоманітних потреб і настроїв громадян та громад. Однак, відповідно до відомої формули, це означає те, що народ має уряд, на який він заслуговує. Адже зворотнім боком гнучкості парламентського врядування буває урядова нестабільність. У разі вотуму недовіри урядові з боку законодавців або розпаду урядової коаліції чи втрати правлячою партією більшості місць у парламенті, глава уряду мусить подати у відставку або ж погодитися на дострокові загальні вибори, після яких відбувається нове формування уряду. Такий перебіг подій кваліфікують як урядову кризу, причому політичні кризи (урядові чи парламентські) у парламентській республіці можливі й у випадку рівноваги політичних сил і партій в законодавчому органі, коли стає неможливо здобути переконливу перевагу при розв'язанні якоїсь проблеми й ухваленні рішення. Урядова нестабільність є нормальним, органічним явищем для суспільства стабільного у соціально-економічному відношенні, вона уможливорює оперативне підтвердження чи оновлення авторитету

законодавчої і виконавчої влади, не викликаючи катастрофічних збоїв у інших галузях. У стабільних суспільствах з розвинутою партійною системою і культурою партійної політики результатом урядових криз та їх подолання, як правило, буває оновлення державної стратегії, підтвердження авторитетності й легітимності державної влади. Навряд чи таку розкіш можуть дозволити собі суспільства перехідного типу. Парламентська залежність уряду здатна призвести до його недієздатності, неспроможності здійснити непопулярні, однак вкрай необхідні для суспільного коригування заходи.

Серйозні застереження викликає також закладена в парламентському врядуванні потенційна можливість зловживання законодавчим правом більшості. Політична партія, яка істотно переважає у законодавчих зборах, в принципі здатна ухвалити неприйнятну систему норм, що може мати антидемократичний характер. Сама тільки парламентська система не обов'язково втілює ідеали поділу влади через те, що за її умов править той, хто домінує в парламенті. Уряд більшості фактично виявляється звільненим від будь-яких перешкод у здійсненні свого курсу. Понад те, уряд у парламентській республіці, якщо він спирається на достатню депутатську більшість, може здобути значну політичну силу та зворотній вплив на законодавчий орган, на управління справами в країні, визначати законодавчі рішення, а його глава (прем'єр-міністр, канцлер) часто постає першою керівною особою в державі. Спираючись на більшість парламентарів й на механізми партійної дисципліни, він здатний ефективно і до певної міри незалежно проводити свою політичну лінію. Через це парламентська система робить необхідним існування інституцій, здатних врівноважувати, обмежувати парламентське верховенство, запобігати "надмірові парламентаризму". Роль такої інституції виконує глава держави або ж сенат.

"Прямий мандат народу", яким володіє президент у президентській республіці, дозволяє йому та його урядові діяти без особливої залежності від законодавців, зосереджувати широкі повноваження в окремих структурах виконавчої влади, що здатне надавати врядуванню оперативності й дієвості. Самостійність уряду президентської республіки, його певна незалежність від розстановки сил у парламенті уможливають здійснення ним цілісного, якомога менш політично заангажованого й кон'юнктурного, дійсно державного курсу, до того ж проводити його оперативно, не залежати від тривалих парламентських дебатов і голосувань. "Президенти, обрані народом на визначений термін, можуть приписувати собі авторитет, що походить з прямих виборів, без огляду на позицію їхньої політичної партії у парламенті. Через створення окремих, але теоретично рівних галузей уряду, президентська система влади намагається встановити сильні виконавчі та законодавчі інститути, кожний з яких може твердити, що він має виборний мандат від народу, і кожний здатний контролювати й урівноважувати іншого. Ті, що побоюються потенційної виконавчої тиранії, мають тенденцію наголошувати на ролі парламенту; ті, кого турбує потенційна можливість надуживань з боку тимчасової більшості в парламенті, обстоюють авторитет президента".

Закладена у президентській республіці можливість відмінності векторів зусиль різних структур влади є ще одним вираженням демократичної практики поділу влади. Взяти хоча б те, що президент республіки, за звичай, має право відкладного вето на закони, що їх ухвалює парламент, хоча й не може достроково розпустити його; так само й парламент не в змозі оголосити вотум недовіри уряду і президенту. Статус, роль і авторитет глави держави у президентській республіці обумовлені тим, що він обирається незалежно, окремо від парламенту на прямих і загальних виборах, або особливою колегією виборщиків, яких обирає населення. Ясна річ, самостійність президента щодо парламенту не буває цілковитою. У демократичних державах влада президента теж піддатна поділу, який втілюється у визначеності терміну його каденції, в обмеженні права на переобрання, у самій виборності його статусу, зрештою - в інституції імпичменту.

Кожний з способів державного врядування (президентський та парламентський) має свої особливості й переваги, так само має і застереження, що робить марними пошуки, одного беззаперечно досконалого, найбільш авторитетного й легітимного серед них. Будь-яка форма державного правління встановлюється у суспільстві відповідно до стану справ у ньому, до

особливостей його політичного розвитку, традицій культури тощо.

Зміст й основні концепції демократії

Історична генеза демократії довга й суперечлива. Народжена в Античній Греції ідея демократії не знайшла там палких прихильників серед філософів. Концепції найяскравіших представників того часу Платона і Арістотеля базувались на протиставленні "правильних" та "неправильних", "викривлених" форм державного устрою й влади. Демократію вони відносили до "неправильних", "викривлених" форм, називаючи її "найбільш правильною з усіх неправильних", оскільки влада демосу не могла забезпечити ефективне управління державою. У наступні століття також панувало скептичне ставлення до демократії. Після Французької буржуазної революції стало зрозумілим, що саме демократія є засобом більш розумної політичної та соціальної організації суспільства, держави, влади. У XIX ст. у демократії були свої злети та падіння, але, в цілому, до неї було негативне ставлення. Після виходу в світ книги Алексиса де Токвіля (1805–1859 рр.) "Демократія в Америці" почало формуватися позитивне ставлення до демократії. На початку XX ст. практично не залишилося політичних доктрин, включаючи й більшовизм, і фашизм, які в основу своїх ідеологічних конструкцій не закладали б побудову демократії різного роду. Після революції 1917 р. в Росії диктатура пролетаріату була проголошена вищим типом пролетарської демократії.

Велике значення в утвердженні сучасних норм демократії відіграли "Декларація прав людини", прийнята ООН (1948 р.), Гельсінська нарада (1975 р.), правозахисний рух у постсоціалістичних країнах, Паризька нарада глав урядів європейських країн й прийнята нею "Паризька хартія для нової Європи" (1990 р.).

Слід мати на увазі коло **методологічних підходів до аналізу демократії**.

У політології термін "демократія" вживається в чотирьох значеннях:

- як влада народу (народовладдя);
- як форма устрою будь-якої організації, заснованої на принципах рівноправності її членів, виборності й прийняття рішень за більшістю (партійна, профсоюзна, молодіжна тощо);
- як ідеал суспільного устрою і відповідний йому світогляд та система цінностей;
- як рух за народовладдя (соціал-демократичний, християнсько-демократичний тощо).

Одним з основних **принципів демократії** є принцип більшості. *Принцип більшості* складає суть доктрини народного суверенітету, відповідно до якого народ проголошується джерелом верховної влади у демократичному суспільстві. При оцінці демократії та її важливого принципу – суверенітету народу – вона класифікується як загальна та соціально обмежена. До початку XX ст. ні одна з існуючих демократій не надавала всьому дорослому населенню рівних політичних прав. Це були класові (для власників) або патріархальні (для чоловіків) демократії.

Принцип більшості здійснюється за прямою та представницькою демократією. До форм прямої (плебісцитарної) демократії належать: проведення виборів на основі загального виборчого права, референдуми, всенародні обговорення питань державного життя. Члени суспільства безпосередньо беруть участь у розробленні політичних рішень, прийнятті законів або знаходженні консенсусу між протилежними інтересами членів свого співтовариства. Ця форма демократії дає можливість розвивати політичну активність громадян, забезпечувати легітимність влади, здійснювати ефективний контроль за діяльністю інститутів держави.

Представницька (репрезентативна) демократія – це така демократія, коли члени співтовариства залишаються джерелом влади і мають право ухвалювати рішення, але реалізують це право через обраних ними представників, які повинні обстоювати їхні інтереси. При такому управлінні демократія розуміється як компетентне й відповідальне перед народом представницьке управління. Носіями представницької демократії є парламенти, інші законодавчі органи влади як в центрі, так і на місцях, а також виборні представники виконавчої і судової влади. Достатньо влучно сказав про суть представницької демократії німецький політолог Ральф Дарендорф. Він вважає, що демократія – це не правління народу, якого просто

не буває. Демократія – це правління уряду, обраного народом, а якщо треба, то й зміненого (ліквідованого) народом.

Слід наголосити, що ні одна з цих форм у "чистому вигляді" не існує. Політична реальність показує, що поєднання форм прямої і представницької демократії є надійним інструментом виявлення волі більшості народу. Але принцип більшості не можна вважати бездоганно демократичним, якщо при цьому не забезпечувати право меншості на опозицію. У демократичному суспільстві й більшість, і меншість громадян цілком рівні у своїх правах і свободах. Закріплені Конституцією права і свободи громадян є важливими цінностями демократії. При цьому головними у міжнародному праві визначаються такі політичні права і свободи, як свобода слова, переконань, віросповідання для всіх людей, незалежно від раси, кольору шкіри, статі, національності, мови тощо. У демократичному суспільстві гарантується недоторканність особи, її житла, забороняється обмеження у виборі місця проживання громадян, забезпечується право на виїзд і в'їзд у свою країну.

Демократія передбачає вільну діяльність усіх політичних партій, суспільно-політичних об'єднань, організацій, рухів, які діють у рамках закону. Для демократичної форми правління характерною є багатопартійність.

Принцип більшості передбачає дотримання та охорону прав меншості.

Важливий атрибут демократії – принцип поділу влади у системі державної влади. Згідно з цим принципом, законодавча, виконавча і судова влади відокремлені й досить незалежні одна від одної. Проте вони постійно взаємодіють між собою, врівноважують одна одну.

Принцип виборності органів влади. Демократичним може вважатися лише та держава, в якому особи, що здійснюють верховну владу, обираються, причому обираються на певний, обмежений термін. В кінці ХХ ст. практично не існує такої країни, де б правлячі кола не практикували вибори і прагнули тим самим затвердити свою легітимність. Проблема в технології реалізації цього принципу. Нерідкі випадки підтасовки, фальсифікації результатів голосування. Крім того, демократичні вибори часто являють собою змагання з непередбачуваним результатом. При цьому виграє не обов'язково кращий. У таких випадках розбіжність заслуг переміг на виборах і делегованої йому влади викликає загострення суспільних протиріч та нестабільність.

Принцип рівноправності громадян на участь в управлінні державою і суспільством. Цей принцип передбачає сукупність виборчих прав, що дають громадянам можливість обирати, бути обраним до органів державної влади, брати участь в контролі за діяльністю можновладців і т. ін. Тут головне полягає в створенні таких соціальних умов, які б перешкождали перетворенню цього принципу в формальний.

Принцип плюралізму - означає багатоманітність суспільних явищ, розширює коло політичного вибору, допускає не лише плюралізм думок, а й політичний плюралізм - множинність партій, громадських об'єднань і тощо з різними програмами і статутами, що діють в рамках конституції.

Похідний від принципу плюралізму є принцип багатопартійності. Представництво та захист великого спектру соціальних інтересів при демократичному режимі здійснюються через різноманіття політичних партій. При демократичному режимі функціонує багатопартійна система, при якій одна партія може змінити при владі іншу на законних підставах в результаті виборів, що забезпечує здорову політичну конкуренцію та унеможливорює узурпацію політичної влади однією політичною силою.

Обов'язковою умовою демократії є гласність, інформація про всі дії державних органів, політичних партій, суспільних організацій. Незалежний статус засобів масової інформації – це теж атрибут демократичного суспільства.

Принцип свободи. У політичному контексті свобода означає насамперед особисту свободу, а також свободу для соціальних груп від панування над ними будь-яких політичних сил. Це реальна можливість вибору політичного самовизначення особистості або групи, їх активної участі в управлінні громадськими справами. Зрозуміло, демократія не є свобода індивіда чи іншого суб'єкта від влади взагалі. Проблема обмеження свободи - теж проблема

демократії.

Принцип незалежного контролю. Відсутність контролю за діяльністю державних структур з боку громадськості породжує бюрократизм, корупцію і т.ін.

У демократичному суспільстві значна роль у системі державного устрою відводиться місцевим органам самоуправління, здійснюється раціональний поділ компетенції і повноважень різних рівнів влади. Саме місцева влада найбільш близька до народу і від її дій залежить повсякденне життя громадян. Тому ступінь демократичності суспільства визначається тим, який статус і який обсяг мають повноваження місцевих органів влади, а також якого рівня її доступність для людей.

Сучасна політична наука іноді виділяє ще такі принципи або ознаки демократії:

- верховенство права;
- наявність вільних ринкових відносин;
- розвинуте громадянське суспільство;
- закріплення конституцією прав та свобод громадян;
- свобода ЗМІ та ін.

Такі основні принципи, критерії і цінності демократії. Проте не варто ототожнювати демократію із втіленням усіх сподівань, здійснення яких прагнуть люди. Безперечно, демократія має переваги, а й вона може стати "тиранією більшості", переродитися на диктатуру парламенту або парламенської більшості. Із понад 200 незалежних держав світу тільки приблизно 40 можуть бути названі демократичними у загальноприйнятому сенсі цього слова, а й вони далекі від ідеалу, тому що третина населення у них перебуває в маргінальному стані у зв'язку з "диктатурою більшості". Побудувати суспільство, яке було б суспільством для всіх і кожного, мабуть, не видається можливим, а сам процес демократизації тривалий і складний. І все ж таки людство, за словами У. Черчілля, не вигадало досі нічого кращого, ніж демократія.

З методологічної позиції важливо розрізнити **колективістське, плюралістичне та ліберальне бачення демократії** залежно від того, хто має пріоритет у здійсненні влади: народ, соціальна група чи особистість.

Антична демократія була заснована на загальній зацікавленості свобод громадян у збереженні рабовласництва, яке було спільним. Колективістські теорії демократії розроблялись в утопіях Т. Мора, Т. Кампанелли, Л. Сен-Симона, Ш. Фур'є, Р. Оуена, детально досліджувались у працях Ж.-Ж. Руссо, а подальший розвиток і практичне втілення вони знайшли в теоріях соціалістичної, пролетарської демократії В. Леніна, Й. Сталіна.

Незважаючи на деякі відмінності, колективістські концепції демократії мають загальні риси:

- заперечення автономності особистості;
- первинність народу у здійсненні влади;
- однорідність народу за складом;
- абсолютність влади більшості.

Узагалі, колективістські концепції демократії не розрізняють особистість, суспільство, державу.

Одним із перших почав критикувати колективістську демократію Й. Шумпетер. Плюралістичні теорії виходять з того, що ні особистість, ні народ не є головними рушійними силами політики в демократичному суспільстві. Тільки в групі, а також в міжгрупових відносинах, формуються інтереси, ціннісні орієнтири та мотиви політичної діяльності індивіду.

Загальні риси плюралістичної концепції демократії зводяться до:

- відмови від прямої участі всіх у політичному процесі; визнання зацікавленої групи центральним елементом демократичної політичної системи, яка гарантує права та свободи особистості;
- значного розширення діяльності держави, збереження рівноваги конкурентних

інтересів;

- турботи про формування демократичної культури, підтримки державою соціально обмежених верств населення.

Плюралістична теорія демократії знайшла втілення у багатьох країнах світу, проте її ідеї критикуються за ідеалізацію дійсності та перебільшення групової ідентифікації. Крім того, вона недостатньо враховує нерівність політичного впливу різних суспільних груп, насамперед, пріоритетного впливу бізнесу, бюрократії, воєнно-промислового комплексу, профспілок, володіння ресурсами (гроші, знання, авторитет, засоби масової інформації тощо). Молодь, пенсіонери, інваліди та деякі інші групи не мають таких ресурсів, тимчасом як представники бізнесу володіють ними у повному обсязі. Критикується плюралістична модель демократії також за її консервативність, тому що для прийняття рішення вона потребує згоди всіх зацікавлених груп, що неможливо забезпечити насправді. І ще один аргумент проти плюралістичної концепції демократії: в західних країнах політичне управління все більше залежить від бюрократії і лобістів і все менше – від парламентів і партій.

З плюралістичною теорією демократії співзвучна елітарна концепція демократії. Політична еліта визначається як самостійна, привілейована група або сукупність груп безпосередньо пов'язана з володарюванням або тиском на владу. Попередниками сучасної елітарної демократії були Платон, Карлейль, Ніцше та ін. Сучасні класичні концепції еліти були сформульовані на початку ХХ ст. В. Парето, Г. Москою, Р. Міхельсом. Найзагальнішими рисами, притаманними елітарним теоріям, є:

- поділ суспільства на еліту і маси;
- тлумачення політичної нерівності як основи соціального життя;
- володіння владою завдяки належності до "обраної меншості";
- розгляд історії як сукупності соціальних циклів, що характеризуються пануванням певних типів еліт.

Таким чином, концепція елітарної демократії, по-суті, стверджує, що ідеал народовладдя в сучасну епоху (як і раніше) не реалізується значною мірою. Народ у системі політичної влади представляє панівна еліта.

Альтернативою до концепції елітарної демократії виступає теорія партиципаційної демократії. Під "партиципацією" в західній політології розуміються всі види участі громадян (добровільної й вимушеної) в політичному житті з метою впливу і тиску на прийняття рішень владою.

Автори концепції тлумачать необхідність участі більшості народу не тільки у виборних кампаніях, референдумах, а й в інших видах політичного процесу, включаючи формування владних груп і висування політичних лідерів. Німецькі політологи Б. Гуггенбергер і Д. Нолен розглядають теорію партиципаційної демократії як один із варіантів критичної теорії демократії, в центрі якої – аналіз політичної дійсності з позиції ідеалу індивідуального самовизначення й орієнтації на автономію особистості.

Ліберальна (індивідуалістична) теорія демократії базується на ідеї автономності особистості, виділенні її з суспільства та держави. Основними положеннями ліберальної концепції є:

- визнання особистості основним джерелом влади;
- пріоритет прав людини над правами держави;
- обмеження сфери діяльності держави, передусім, охороною суспільного порядку, безпеки громадян;
- пріоритет ринкового регулювання економікою над державним управлінням;
- розподіл влади як умова контролю громадян над державою.

Таким чином, сучасний лібералізм зорієнтований виключно на індивідуалізм. Ліберальні концепції демократії, наголошуючи на особистості, випускають з уваги групу як головний суб'єкт реальної політичної влади.

У сучасній політичній науці триває пошук нових форм демократії. Французький політик М. Рокар вважає реальність взаємозв'язків між виборними, засобами масової

інформації і виборцями – серцевиною сучасної демократії. У цьому напрямі, на його думку, відбувається становлення "нової форми демократії", її складовими частинами виступають загальне виборне право та вільна інформація. Народ може реалізовувати своє право вибору тільки в умовах вільного поширення інформації. Не випадково, що засоби масової інформації стали називати "четвертою владою". Нову форму демократії М. Рокар називає "інформаційною демократією".

Канадський професор М. Бунге пропонує концепцію "інтегральної технодемократії". Засоби її досягнення – це освічене володарювання народу в усіх царинах – економічній, культурній, політичній на основі рад експертів. Тобто, відзначає М. Бунге, інтегральна технодемократія є рівність відносно кооперативної власності та самоуправління, політичної демократії і технічної експертизи.

У калейдоскопі політичних теорій демократії існує ще й економічна теорія демократії. Вона заснована на образі людини, всебічно інформованої, здатної діяти раціонально і домагатися для себе максимальної вигоди. Економічна демократія – це царина ринкових відносин, до якої зводяться політико-владні відносини. Ліберально мислячі теоретики та політики пов'язують разом демократію і ринок. Американський президент Біл Клінтон назвав сучасну західну демократію ринковою демократією.

Таким чином, аналіз сучасних теоретичних концепцій демократії показує різноманітність підходів до визначення демократії. Кожний напрям має концептуально-нормативний характер, тобто характеризує той чи інший вид демократії в ідеалі. Разом із тим теоретичний розгляд спирається на реальний досвід – емпіричний підхід.

Від розуміння сутності демократії значною мірою залежать реальні шляхи її здійснення. Демократія – це загальнолюдська цінність. Історія вчить, що демократія – благо народу тільки тоді, коли вона відповідає політичній культурі та способу життя людей, має необхідні економічні й соціальні передумови. Іншого разу – вона перероджується в охлократію – владу натовпу – й призводить до хаосу й анархії.

Висновки: Категорія влади є центральним поняттям політичної науки. Узагальнюючи різні підходи до виявлення її сутності, можна визначити владу як один з найважливіших видів соціальної взаємодії, специфічне відношення принаймні між двома суб'єктами, один з яких підпорядковується розпорядженням іншого, в результаті цього підпорядкування пануючий суб'єкт реалізує свою волю і інтереси.

Структура влади виглядає наступним чином: суб'єкт влади, об'єкт влади, джерела, підстави і ресурси влади. Влада виконує в суспільстві певні функції: панування, керівництва, регулювання, контролю, управління, координації, організації і мобілізації.

Механізм влади має складну ієрархічну структуру, представлену поділом влади по горизонталі (законодавча, виконавча і судова влада) і вертикалі (центральна, регіональна та місцева влада).

Ефективність влади є однією з найбільш важливих характеристик, яка показує ступінь виконання її своїх завдань і функцій. Сама ефективність багато в чому залежить від легітимності влади, яка в свою чергу визначається взаєминами між керівниками і керованими з приводу походження, використання і підпорядкування влади. На відміну від легітимності, яка є феноменом політичним, легальність влади – юридичний феномен: вона встановлюється і гарантується владою, носить виключно раціональний характер.

Поняття "політичний режим" розкриває функціональний аспект політичної системи. Якісними характеристиками політичного режиму є: обсяг прав і свобод громадянина та їх закріплення конституцією (методи здійснення державної влади, характер взаємин між державою і суспільством, наявність або відсутність можливостей суспільства впливати на прийняття політичних рішень, способи формування політичних інститутів, методи вироблення політичних рішень та ін.).

Основними типами політичних режимів є тоталітаризм, авторитаризм і демократія.

Потрібно відмітити, що сучасний стан України, з погляду політичного режиму, – це

плюралізація суспільного життя, здійснювана у посттоталітарному суспільстві, яка може бути, а може й не бути, початком становлення демократії.

На стабільність і зростання демократії впливають дві головні умови – економічний розвиток і політичне керівництво. Характер еволюції політичного режиму сьогодні залежить, передусім, від конкретних якостей політичної еліти, пріоритетів реорганізації нею системи влади й управління, домінуючих способів балансування взаємовідносин правлячої та опозиційних сил, методів, спрямованості, ступеня їхньої участі в урегулюванні й подоланні кризи соціального розвитку. Тому некоректним є як зневажливе ставлення до демократії, так і романтизм найшвидшого переходу до неї. До того ж декретування демократії з допомогою законів чи конституцій без підкріплення системою гарантій та відповідними суспільними інститутами навряд чи може досягти мети – побудови цивілізованої системи народовладдя.

2. Поняття та сутність культури. Характерні особливості культури. Культурна антропологія.

Відродження національної культури в умовах розбудови суверенної держави є однією з найактуальніших проблем сучасного життя України. Культура є умовою демократизації та гуманізації всіх форм суспільного життя, запорукою економічної могутності держави. Масштабність і складність процесів національного відродження вимагає від її учасників якісного розуміння сутності культури і закономірностей її розвитку, як загальних, котрі діють протягом усієї світової історії, так і специфічних, притаманних вітчизняній культурі.

Культура (лат. *Cultura* — «обробіток», «обробляти») — сукупність матеріальних і духовних цінностей, створених людством протягом його історії; історично набутий набір правил усередині соціуму для його збереження та гармонізації.

Культура є складною системою буття. У ХХ столітті вчені А. Кребер та К. Клакхон зробили спробу об'єднати досягнення культурологів усього світу й навели у своїй праці («англ. *Culture: A Critical Review of Concepts and Definitions*», 1952) 180 визначень терміну «культура». У 1983 р. на XVII Всесвітньому конгресі в Торонто, присвяченому проблемі «Філософія й культура», було наведено вже кілька сотень визначень цього поняття.

Поняття культура об'єднує в собі науку (включно з технологією) і освіту, мистецтво (літературу та інші галузі), мораль, уклад життя та світогляд. Культура вивчається комплексом гуманітарних наук, насамперед культурологією, етнографією, культурною антропологією, соціологією, психологією, історією.

Термін „культура” (лат. *cultura* – обробіток, вирощування, догляд) у початковому його тлумаченні стосувався землеробської праці.

Культура – сукупність матеріальних і духовних цінностей, вироблених людством протягом усієї історії, а також сам процес творення і розподілу матеріальних і духовних цінностей.

Поняття “культура” близьке до поняття *цивілізація*, вони близькі, але не тотожні наприклад: сучасна технотронна цивілізація, але не технотронна культура, суть культури не в рівні техніки, а в якості духовно-матеріального потенціалу суспільства, який виражений також і через техніку даного часу. *Цивілізація* (від. лат. *civilis* – громадянський, державний) означає в першу чергу рівень соціального прогресу суспільства на певному історичному етапі його розвитку.

Культура – якісна характеристика розвитку суспільства:

- культура – народжене суспільством, властиве суспільству соціальне явище, що відбиває його якісну характеристику та збагачує духовне життя людини;
- культура – процес творчої діяльності людини, спрямованої на пізнання оточуючого світу і самої людини у цьому світі, на отримання об'єктивної і достовірної інформації про світ, де головну роль грає наука і мистецтво;
- культура покликана допомогти людині не тільки пізнати світ й саму себе, але й визначити своє місце в світі, світоглядні установки;

- культура включає в себе сутність досягнутих людиною у процесі освоєння світу матеріальних і духовних цінностей, а також відповідних ціннісних орієнтацій людини в світі;
- культура, створюючи необхідні для орієнтації людини у світі норми поведінки та оцінки, забезпечує регулювання соціальних відносин людей;
- культура виступає як потужний фактор формування людських сутнісних сил, формування людини в людині, перетворення її природних захоплень, потреб, емоцій в справжні людські. Саме цьому полягає її гуманістичний зміст.

На початку ХХ ст. у більшості європейських суспільств склалися дві основних форми культури. **Висока культура (або елітарна)**, яка включала в себе класичну музику, живопис, літературу, створені фахівцями високого класу для найбільш заможних верств суспільства (еліти) та народна, до якої входили казки, фольклор, пісні і міфи, що належала бідним. Але з появою ЗМІ (радіо, масових друкованих видань, телебачення) відбулося стирання меж між високою та народною культурами, внаслідок чого виникає масова культура, не пов'язана з регіональними, релігійними або класовими субкультурами.

Теоретично обґрунтувати виникнення суперечності між високою (елітарною) і низькою (масовою) культурами і розкрити її сутність намагався іспанський філософ Хосе Ортега-і-Гассет. У своїй книзі „Повстання мас” він протиставив культуру еліти як творця духовних цінностей і культуру мас як споживача культури. Споживаючи духовні цінності, народ перетворює справжню культуру у „ширвжиток”, що дістав назву „масова культура”. Остання має утилітарне значення і є бездуховною за змістом. Вторгнення масової культури в сферу елітарної, високої розцінюється як наступ „варварства в культурі” або „контркультури”.

Основні елементи культури:

1. **Цінності – загальноприйняті переконання щодо цілей, до яких людина повинна прагнути, вони складають основу моральних принципів.** Серед цінностей виділяють:

- смисложиттєві (уявлення про добро і зло, щастя, ціль і сенс життя);
- вітальні (від лат. *vitalis* – життєвий) – цінності життя, здоров'я, особистої безпеки, добробуту, сім'ї, цінності освіти, кваліфікації);
- цінності суспільного визнання і покликання (любов до праці, соціальне становище, служіння громаді і людям);
- цінності міжособистісного спілкування (чесність, безкорисливість, доброзичливість);
- демократичні (право людини на свободу слова, свобода совісті, переконань, вірувань, політичного вибору);
- партикулярні (віра в Бога, устремління до абсолюту).

2. **Соціальні норми – вимоги до поведінки людини в тому чи іншому суспільстві.** Регулюють поведінку, суспільне життя у відповідності з цінностями певної культури, а також зміцнюють стабільність і єдність суспільства. Поділяються на *правові і моральні*. За дотриманням соціальних норм у суспільстві стежать інститути соціального контролю.

3. **Соціокультурні зразки поведінки**, закріплені в обрядах, звичаях, традиціях.

Обряди – сукупність символічних стереотипних колективних дій, що втілюють в собі ті чи інші соціальні ідеї, уявлення, норми і цінності і викликають певне колективне почуття.

Звичай – форми регуляції діяльності й відносин людей, які відтворюються у певному суспільстві, соціальній спільності і групі (неписані правила поведінки).

Традиції – елементи спадщини, що передаються від покоління до покоління і утворюють спадковий зв'язок у історії людства.

4. **Соціокультурні уявлення і поняття.**

Соціокультурні уявлення – регулятиви, що формуються на особистісному рівні на основі повсякденного досвіду (кожне суспільство має свої специфічні уявлення про те, що є корисним, важливим, а що ні).

Соціокультурні поняття – думки, ідеї, знання, що відображають в узагальненій формі предмети і явища через фіксацію їх ознак (створюються на базі уявлень, передусім у мові).

5. **Мова** як система знаків, наділена певним значенням, котрі використовуються для

збереження, перетворення і передачі інформації. Мова є явищем соціальним, нею неможливо оволодіти поза суспільством. Вона бере участь у процесі надбання і організації досвіду людей, підтримує згуртованість суспільства, але може стати і важливою політичною проблемою.

У внутрішній структурі культури розрізняють такі її форми:

- загальнолюдська культура – культура, вироблена людством протягом всієї історії його існування, яка спирається на загальнолюдські цінності істини, добра, краси, справедливості;
- суперкультура – культура, створена конкретним суспільством, яка передається з покоління в покоління;
- субкультура – сукупність переконань, цінностей, норм, зразків поведінки, характерних для певної соціальної спільності (національні, професійні субкультури, субкультура молоді і т. д.);
- контркультура – культурна модель певної групи, яка протистоїть або знаходиться у конфронтації до панівної суперкультури або субкультур просуспільних спільнот;
- девіантна культура (як різновид субкультури) притаманна групам з соціально відхиленою поведінкою;
- особистісна культура – культура конкретної особистості.

Основні функції культури:

- адаптаційна – дає можливість кожному індивідууму, який включається в процес функціонування і розвитку, прилаштовуватися до існуючих в суспільстві оцінок і форм поведінки;
- пізнавальна – полягає в ознайомленні людини зі знаннями, необхідними для оволодіння силами природи і пізнання соціальних явищ, для визначення у відповідності з цим ціннісного відношення до світу;
- аксіологічна – дає можливість виробити ціннісні орієнтації людини, коригувати норми поведінки та ідентифікувати себе у суспільстві;
- інформаційна – дає і людству й суспільству відповідну інформацію. Культура є засобом, що виробляє інформацію. Разом з цим вона є також пристроєм, що запам'ятовує цю інформацію;
- комунікативна – виконує передачу культурних цінностей, їх засвоєння та збагачення неможливі без спілкування людей, а саме спілкування здійснюється за допомогою мови, музики, зображення і. д., які входять в скарбницю культурних цінностей;
- нормативна – відпрацьовування і поширення відповідних норм поведінки, які суспільство диктує людині, у відповідності з якими формується спосіб життя людей, їх установки й ціннісні орієнтації, способи поведінки;
- гуманістична – культура реалізує верховні цінності шляхом культивування людської гідності;
- людинотворча – основу культури складає виявлення і культивування сутнісних сил людини, їх соціальне і духовне возвеличення і ушляхетнення;
- виховна – культура не лише пристосовує людину до певного природного та соціального середовища, а й виступає універсальним фактором саморозвитку людства, людини. Кожного конкретного індивіда або людську спільність правомірно розглядати як продукт власної культурної творчості. Остання полягає у невпинному процесі розвитку і задоволенні матеріальних і духовних потреб, різноманітних людських здібностей, продукуванні та здійсненні мрій та бажань, постановкою перед собою і досягненні певних життєвих цілей, програм;
- світоглядна – виявляється в тому, що вона синтезує в цілісну і завершену форму систему чинників духовного світу – пізнавальних, емоційно-чуттєвих, оцінкових, вольових. Світогляд забезпечує органічну єдність елементів свідомості через сприйняття і розуміння світу не в координатах фізичного простору й часу, а в соціокультурному вимірі. Слід відзначити також, що світоглядне мислення і світоглядне уявлення в історичному плані

черпають свій зміст у міфології, релігії, науковому пізнанні, тобто в таких формах суспільної свідомості, що включають зміст культури. Основним напрямком культурного впливу на людину є формування світогляду, через який вона включається в різні сфери соціокультурної регуляції.

3. Локальні культури та їх співіснування. Культурно-антропологічний підхід до кроскультурної інтеракції.

Концептуальні підходи до вивчення міжкультурної взаємодії як важливого чинника міжнародних відносин і одного з пріоритетних напрямків зовнішньої політики західних держав та реалізації їх зовнішньополітичних інтересів ґрунтуються на теорії багатовимірності і динамічності міжнародних процесів і глобального розвитку. Це передбачає здійснення аналізу взаємодії основних векторів цього системного явища на національному, регіональному і глобальному рівнях.

В культурних відносинах можуть брати участь як великі, так і малі нації, які можуть мати або не мати своєї державності (цигани). Але вплив великої нації або цивілізації, без сумніву, більш масштабний, ніж малих етнічних груп (хоча вплив останніх не слід недооцінювати).

Таким чином, взаємодія культур – це особливий вид безпосередніх відносин і зв'язків, що встановлюються між двома або декількома культурами, а також тих впливів, взаємних змін, які проявляються в ході цих відносин. Вирішальне значення в процесах взаємодії культур набуває зміна станів, якостей, сфер діяльності, цінностей тієї чи іншої культури, породження нових форм культурної активності, духовних орієнтирів і ознак способу життя людей під впливом зовнішніх імпульсів. Процес взаємодії культур, як правило, є довготривалим явищем (не менш декількох десятиліть).

Практика міжнародних відносин виступає як особлива політична форма, що історично склалася, регулювання міжкультурних контактів різних країн між собою, в процесі яких можуть бути вироблені спеціальні органи і об'єднання, що здійснює більш цілеспрямовану і широку політику взаємодії різних країн, у тому числі у сфері власно культурної активності (наприклад, в ООН такі цілі ставить перед собою ЮНЕСКО).

Міжнародні відносини виступають не тільки формою взаємодії культур, але вони містять у собі цілу низку механізмів, за допомогою яких вона здійснюється. Крім механізмів, що діють в межах міжнародних відносин, в практиці взаємодії широко використовується система соціальних інститутів і механізмів всередині самих культур. Важливим механізмом взаємодії культур може виступати політика модернізації, національна і культурна політика, що реалізується на рівні держави, а також всередині окремих виробничокорпоративних структур, муніципальної влади, суспільств, організацій, культурно-національних об'єднань.

Важливе значення у взаємодії культур має його структура, тобто ті змістовні напрямки і конкретні форми взаємного обміну, через які воно здійснюється. Однією з найдавніших і широко розповсюджених форм взаємодії виступає обмін господарськими технологіями, спеціалістами-професіоналами; стійким видом взаємодії є міждержавні відносини, політичні, правові зв'язки. Під впливом взаємодії культур своєрідним чином можуть відбуватися зміни у мові, художній і релігійній практиці взаємодіючих народів, а також у їх звичаях.

Кожен компонент духовного життя співвідноситься перш за все зі своїм культурним середовищем. Інакше, серед частини інтелігенції виникають поверхові і швидкоплинні захоплення новітніми чужорідними течіями, що не відповідають духовним завданням суспільства. В галузі політичної культури такий політикокультурний феномен, як вестернізація, може призвести до військових переворотів, що скидають парламентські режими, які не мають стійкої легітимності у громадській свідомості. Взаємодія здійснюється також по лінії субкультур і течій, що присутні у будь-якій розвинутій культурі. Це можуть бути соціально розшаровані групи населення, кожна з яких має не тільки своє ідеологічне оформлення, але й різні ціннісні орієнтації.

На нашу думку, учасників міжнародних культурних відносин доцільно поділити по

рівнях на етнічний, національний та цивілізаційний. Саме між цими спільнотами і виникає взаємодія. Внаслідок тривалого спілкування між різними націями може виникнути також регіональний тип взаємодії, який породжується спільністю культури певного регіону (Європейський регіон, Середземномор'є, Близький Схід, Північна Америка, АТР тощо). Етнічний рівень взаємодії культур характерний для відносин між локальними етносами, історикоетнографічними, етноконфесійними та іншими спільнотами. На національному рівні взаємодії регулятивні функції значною мірою виконують державно-політичні структури.

Цивілізаційний рівень взаємодії набуває спонтанно-історичної форми. Однак на цьому рівні можливі найбільш істотні результати в обміні духовними, художніми, науковими досягненнями. В повсякденній практиці спілкування країн і народів світу частіше за все перетинаються процеси і відносини, характерні для всіх трьох рівнів взаємодії. Посилення міжкультурної взаємодії етносів є характерною ознакою сучасної доби, але залежно від соціальних умов вона може проявлятися по-різному. В одних випадках вона може стати джерелом загострення етнокультурних суперечностей, а в інших – навпаки – яскравим проявом однієї з об'єктивних закономірностей зближення етнічних культур.

Етнічний рівень взаємодії здійснюється між локальними етносами, етномовними, культурногосподарськими (за спільністю матеріальної культури), історико-етнографічними (за схожістю духовної культури), етноконфесійними та іншими спільнотами. У взаємодії культур цього типу проявляються подвійні тенденції. Взаємне засвоєння елементів культури, з одного боку, сприяє інтеграційним процесам, взаємному збагаченню, обміну тощо. А з іншого боку – супроводжується посиленням етнічної самосвідомості, прагненням до закріплення етнічної специфіки. Для будь-якої етнічної культури завжди небезпечні як надмірне тяжіння до іншої культури, так і її самоізоляція. Абсолютизація першої тенденції може призвести до поглинення або обопільного занепаду обох культур. Водночас добровільна самоізоляція культури позбавляє її самопізнання, що, як відомо, конструється лише шляхом контакту і порівняння з іншою культурою. Дані тенденції повинні принаймні урівноважувати одна одну, стимулюючи утворення елементів, яких бракує тій або іншій культурі, і поповнюючи тим самим число етнокультурних компонентів.

Національний рівень взаємодії культур є значно складнішим, ніж етнічний, тому що охоплює не тільки ціннісний, а й політико-правовий, соціоекономічний та ідеологічний аспекти. Підставою виокремлення цього рівня є твердження, що найвищою формою етнічної спільності є нація. Головне, що відрізняє націю від етнічної спільноти, – це не тільки рівень соціально-економічного розвитку, але й її внутрішня структура, заснована не на кровній спорідненості, а на соціальному принципі. Для нації характерні велика внутрішня консолідація і високий рівень національної самосвідомості. Національна єдність виникає як на моноетнічній, так і на поліетнічній основі через спільну господарську діяльність і державно-політичну регуляцію. Це доповнюється і створенням відповідної культури – мови, ідеології, норм, звичаїв тощо. В країнах Азії та Африки національна єдність здебільшого складається на основі спільного історичного досвіду, накопиченого в ході колоніального гніту і боротьби за національну незалежність і національне самовизначення. Відомо, що у постколоніальних країнах національне об'єднання перш за все здійснюється державою. В сфері культури вона також виступає важливим засобом утвердження єдності.

Процеси культурної консолідації нації часто опиняються подвійними і призводять до зростання міжнаціональних протиріч в межах однієї держави або між ними. В Індії пряме засудження викликають тенденції етнічної і мовної консолідації, що викликає напружені зіткнення між представниками різних етномовних груп. Чисельні індійські вчені та політики вбачають в локальному націоналізмі причини конфліктів і непорозумінь, що призводять до дезорієнтації державної єдності.

Нерідко міри щодо укріплення територіального і державного націоналізму призводять до обмеження прав або вигнання інонаціональних груп (навіть якщо представники цих груп проживали в країні протягом декількох поколінь). Ці процеси спостерігалися у таких країнах, як Гвінея, Уганда, Кенія, Замбія, у 70-х роках, а з кінця 80-х–початку 90-х рр. охопили країни

колишнього Радянського Союзу. Здебільшого, за цими мірами стоять економічні причини, наприклад ослаблення конкуренції для “титульного етносу” у доступі до місцевих ресурсів, що, в свою чергу, призводить до господарських збитків. Однак це не виключає появи і соціокультурних причин, якщо виникає нагальна потреба у прискореному формуванні нації і подоланні локальних перешкод.

Саме у спілкуванні між цивілізаціями у минулому досягалися найсуттєвіші результати в обміні духовними, художніми, науковими досягненнями. У середні віки європейська цивілізація багато запозичила з мусульманського регіону, і пізніше Індія і Китай зробили немалий внесок в культуру Заходу. Інтенсивний обмін відбувався між ісламським, індійським та буддійським регіонами. На зміну конфліктності цивілізаційних взаємовідносин приходило мирне співіснування і плідна взаємодія.

Як показали новітні дослідження, різнобічні контакти давно існували між Африканським континентом та іншими регіонами, хоча і послабилися за часів колоніального підкорення. Досягнення незалежності багатьма країнами Азії та Африки сприяло зникненню колишніх обмежень і прояву тих потенцій, що містилися у різних етнокультурних і національно-політичних спільнотах. Природно, що державні принципи самовизначення націй переважно визначали і характер культурних зв'язків між різними суспільствами. Великий вплив на ці відносини спричиняли і різноманітні політико-економічні організації: СНД, АСЄАН, Ліга Арабських держав, Організація африканської єдності, МОФ та інші.

Глобальний цивілізаційний простір мінливий і не має постійного домінування одних і тих же локальних цивілізацій. Зміна світових цивілізацій і формування нового покоління локальних цивілізацій супроводжується серйозними трансформаціями, які приводять до нового розподілу сил на світовій арені. Саме такі процеси відбувалися наприкінці ХХ-на початку ХХІ ст.

Серед можливих сценаріїв геополітичної взаємодії цивілізацій у ХХІ столітті виділяють два основних.

Перший – сценарій зіткнення цивілізацій, що найбільш детально представлений С. Гантингтоном. Фактично він вже почав здійснюватися у вигляді низки локальних міжцивілізаційних конфліктів (Косово, Чечня). Поки говорити про глобальне зіткнення цивілізацій рано – західна цивілізація ще має можливості не допустити переростання локальних конфліктів у глобальні. Але вже найближчим часом співвідношення сил може змінитися і загроза зіткнення цивілізацій (західної і ісламської, ісламською і індійської, в які можуть бути втягнені інші цивілізації) стане реальною. Більш реальними є зіткнення цивілізацій в окремих регіонах світу – наприклад, на Балканах, Північному Кавказі, півострові Індостан, в Африці, на Близькому Сході тощо. Загроза прямих зіткнень буде пом'якшуватися “тихою експансією перенаселених цивілізацій – масовою міграцією мусульман до Європи, китайців на Далекий Схід, латиноамериканців до Північної Америки, але процес “змішування”, гібридизації цивілізацій породжуватиме нові проблеми.

Другий сценарій – партнерство цивілізацій – є достатньо перспективним, але і найбільш складним. Він передбачає розвиток доброзичливого співробітництва локальних цивілізацій, як складових міжнародного співтовариства, вироблення ефективного механізму розв'язання міжцивілізаційних протиріч, взаємодопомоги, підтримки менш розвинених, бідних народів і цивілізацій при їх політичній рівноправності, відсутності диктату, насильства, розвитку глобальної демократії, що забезпечує свободу волевиявлення; самостійне прийняття рішень з урахуванням інтересів як сильних, так і слабких, як більшості, так і меншості.

Процес вироблення механізму міжцивілізаційного партнерства тривалий і складний, він відбуватиметься протягом всього ХХІ ст., можливо, і більше і розвиватиметься з різною швидкістю в різних частинах планети, переходячи через послідовні стадії і форми. Модель політичного партнерства відпрацьована протягом останніх десятиліть на прикладі Швейцарської конфедерації, Європейського Союзу і ОБСЄ. Історичний досвід буде модифікуватися відповідно до такого складного об'єкта, як глобальне співробітництво цивілізацій.

Крім вищезгаданих сценаріїв геополітичних відносин цивілізацій у XXI столітті, можливі й інші сценарії. Один з них – збереження у майбутньому сьогодишньої нестійкої рівноваги, балансування між співробітництвом і зіткненням з періодично виникаючими осередками “пожеж”, які спільними зусиллями важко вдається загасити. Інший – встановлення глобального диктату однієї цивілізації при обмеженні самостійності і незалежності всіх інших. Такий варіант передбачає М. М.Голанський, який говорить, що потреба у централізованій владі в глобальному масштабі і зведення економічного суверенітету до фінансової незалежності призведе до створення світової федерації країн з глибоким розподілом праці і чітким розподілом функцій між її суб’єктами. Замість існуючої сьогодні хаотичної і неупорядкованої множинності практично мало пов’язаних і незалежних країн у світі виникає жорстко структуроване співтовариство народів, тісно пов’язаних економічно і політично зв’язками.

6. Поняття “соціалізації”, “інкультурації” та “аккультурації”.

Засвоєння індивідом соціокультурних норм, цінностей, прийняття та освоєння різних соціальних ролей у взаємодії з іншими людьми являє собою процес соціалізації. Він означає перетворення людини в соціального індивіда, зрілу різновид якого іменують особистістю.

Виділяють наступні процеси і результати засвоєння культури індивідами: соціалізація і інкультурація, культурна асиміляція і аккультурація, виховання і навчання, соціокультурна адекватність і девиантність і т.п.

Соціалізація - процес формування особистості в певних соціальних умовах, в ході якого дитина засвоює і вибірково вводить в свою систему поведінки ті норми і правила поведінки, які прийняті в даному суспільстві, в даній групі. У процесі соціалізації у дитини формуються специфічно людські якості: мова, свідомість, і т.д., - людина засвоює суспільний досвід, соціальні норми людської поведінки, соціальні ролі, нові види діяльності і нові форми спілкування, взаємодії з людьми.

Соціалізація - процес інтеграції людини в людське суспільство, придбання їм досвіду, який вимагається для виконання соціальних ролей. Соціалізація виступає базовим процесом включення людини в дане товариство, елементами або частинами якого можуть бути виховання, навчання, дорослішання, адаптація і змужніння, а різновидами соціалізації стосовно до культури є інкультурація, аккультурації і асиміляція.

Інкультурація - цей триває все життя, процес засвоєння традицій, звичаїв, цінностей і норм рідної культури. На відміну від нього, *аккультурація* означає часткове засвоєння традицій і цінностей чужої культури. Повне занурення в чужу культуру, що означає, що індивід забув традиції та цінності рідної культури, називається *асиміляцією*.

М. Дж. Херсковіц запропонував поняття "інкультурація" - процес освоєння людиною притаманного культурі світорозуміння і поведінки, в результаті чого формується його когнітивне, емоційне і поведінкове схожість з членами даної культури і відмінність від членів інших культур. Процес інкультурації починається з моменту народження - з придбанням дитиною перших навичок і освоєння мови - і відбувається без спеціального навчання, в ході повсякденної взаємодії з дорослими людьми на основі накопичення власного досвіду.

Інкультурація - процес входження в певну етнічну культуру. Кінцевий результат процесу інкультурації - людина, компетентний в мові, ритуалах, цінностях своєї культури. Процеси соціалізації та інкультурації протікають одночасно, і без входження в культуру людина не може існувати і як член суспільства.

Соціалізація і інкультурація формує *соціокультурну адекватність* особистості; і навпаки, *девиантність* (поведінка, що відхиляється від прийнятих соціальних, культурних, правових норм) проявляється у людей при порушенні соціалізації, а також у разі руйнування, відмирання соціально-культурних норм в суспільстві. Соціокультурно-адекватна поведінка особистості детерміновано *культурної мотивацією* (індивідуальні та групові інтереси, потреби і необхідності, адаптація, цілепокладання, самоорганізація і саморегуляція,

самоідентифікація, соціальні ролі та функції особистості, статус, престижність, "колективне несвідоме" і т.п.).

Різні способи догляду за дітьми та їх виховання в різних народів здатні чинити вирішальний вплив на формування характеру, особистості та поведінки людей даної національності.

За А. Кардінер, *основна особистість* формується на основі єдиного для всіх членів даного суспільства досвіду і включає в себе такі особистісні характеристики, завдяки яким індивід стає максимально сприйнятливим до даної культури і отримує можливість досягти в ній найбільш комфортного і безпечного стану. Іншими словами, "основна особистість" являє собою якийсь середній психологічний тип, переважаючий в кожному даному суспільстві і становить основу цього суспільства і його культури.

Головний постулат концепції Р. Бенедикт - наявність у кожного народу специфічної для нього "базової структури характеру", що передається з покоління в покоління і визначальною історію даного народу. Відповідно з цією тезою Р. Бенедикт розвивала думку про те, що кожна культура має унікальну конфігурацію внутрікультурних елементів. Релігія, сімейне життя, економіка, політичні структури, разом узяті, утворюють єдину неповторну структуру. Причому в кожній культурі присутні тільки такі варіанти цих елементів, які відповідають цесу культури. Елементи, чужі даному народу, не отримують можливості для свого розвитку. Кожній культурі притаманний свій специфічний тип особистості.

М. Мід підкреслювала, що саме культура є головним чинником, який вчить дітей, як думати, відчувати і діяти в суспільстві, культура наказує свої норми поведінки для чоловіків і жінок. Якщо культура племені мундугуморов не заохочує ласкаве і любляче ставлення до дітей, а культивує суворе виховання, то надалі виростають агресивні і ворожі люди, схильні до насильства, воєн, експлуатації, навіть канібалізму.

Національний характер визначався як особливий спосіб розподілу і регулювання всередині культури цінностей або моделей поведінки, детермінованих прийнятими в ній способами дитячого виховання.

У процесі соціалізації, виховання, навчання, інкультурації формується культурообумовлене поведінку і свідомість людей (технології целеполагаючої діяльності та взаємодії, церемоніальне поведінку, обряди і ритуали, вербальне і невербальне комунікування, творчість, спосіб життя і дозвілля, міропредставлення, міфологія і вірування, ментальності, архетипи свідомості та ін.).

У культурології використовується поняття *культурної трансмісії* - це механізм, за допомогою якого етнічна група "передає себе у спадок" своїм новим членам, насамперед дітям. Зазвичай виділяють три види трансмісії: *вертикальна*, в процесі якої культурні цінності, вміння, вірування передаються від батьків до дітей; *горизонтальна* - дитина освоює традиції культури у спілкуванні з однолітками; *непряма* трансмісія - людина навчається в школах, вузах, у родичів, сусідів, старших членів суспільства.

М. Вебер ввів поняття *"сенсотіп"*, що фіксує особливості мислення, світовідчуття, загальну спрямованість тієї чи іншої культури і пов'язані з цим формуються особистісні характеристики. Так, в сенсотіпе, властивому низці африканських культур, в ході інкультурації визначальна роль належить танцям, ритуалам; тому значне місце відводиться тренуванню володіння тілесними відчуттями, вмінню виробляти рухові стереотипи. У світі європейської культури важливо оволодіння візуальним сприйняттям, опосередкованим письмовими та усними мовними формами, і на перший план виходить необхідність орієнтуватися у світі понять, ідей, ідеальних образів. З цієї причини західний сенсотіп називають символічно-візуально-комунікативним, а африканський - музично-хореографічним. Однак опанування сенсотіпом відбувається тільки при інкультурації - процесі освоєння людиною етнічної культури і входження в свою етнічну спільність. У людському організмі закладені та і інша можливості, а яка з них стане реальністю - залежить від ситуації, від того, в яких умовах виростає людина. У дитинстві на першому етапі інкультурації діти освоюють самі загальнопоширені, життєво необхідні елементи культури,

навички володіння своїм тілом і побутові знання, трудові вміння, формуються етнічні стереотипи поведінки і етнічний сенсотіп. У поліетнічному середовищі дитина піддається також впливу дорослих, що належать до чужої культури, тобто включається в процес акультурації.

Найважливіша властивість культури - це се функціонування в якості підстави для самоідентифікації суспільства і його членів, усвідомлення колективом і його суб'єктами свого групового та індивідуального «Я», розрізнення "своїх" і "чужих" за ознаками культури тощо. Культура характеризується як властивий всякому сталому спільноті людей системний комплекс специфічних і більш-менш нормованих способів і форм соціальної інтеграції, організації, регулювання, пізнання, комунікації, оцінки та самоідентифікації, механізмів соціалізації особистості.

Культура та мовна поведінка. Цінності, вірування та переконання у міжкультурному аналізі.

Мова — це система звукових, письмових знаків або символів, що служать засобом людського спілкування, мислительної діяльності, способом вираження самосвідомості особистості.

Жодне суспільство, на якому б рівні воно не знаходилося, не може існувати без мови. Обслуговуючи потреби суспільства, мова виконує низку функцій, життєво важливих як для самої мови, так і для цього суспільства. Мова, якою не спілкуються, стає мертвою; народ, який втрачає свою мову, зникає.

Мова належить до так званих вторинних систем. Вона існує не сама по собі, а в людському суспільстві, яке її витворює. Водночас мова — один з чинників самоорганізації суспільства і є невід'ємною ознакою таких спільнот, як рід, плем'я, народність, нація.

Саме через мову ми пізнаємо світ, сприймаємо його. У кожного народу «мовна картина світу» своя, неповторна. Найпростіший приклад: у природі ми чуємо тільки ті звуки, які є в нашій мові (шум дерев передаємо як *ш-ш-ш*, інші природні явища: *дзень, хрус, хяп*). В інших народів звуконаслідування інакше.

Мова, як явище суспільне, виконує ряд **функцій**, пов'язаних з об'єктами та суб'єктами суспільної діяльності.

Так, суть **комунікативної** функції полягає у **використанні мови для інформаційного зв'язку між членами суспільства**. Для повноцінності функціонування мова повинна обслуговувати всі сфери комунікації: науку, техніку, виробництво, ділове спілкування, навчання тощо.

Експресивна функція. Вона полягає в тому, що **мова є універсальним засобом вираження внутрішнього світу індивіда**. «Говори — і я тебе побачу», — стверджували мудреці античності. Кожна людина — це цілий неповторний світ, сфокусований у її свідомості, у сферах інтелекту, емоцій, волі. Але цей світ прихований від інших людей, і тільки мова дає можливість розкрити його для інших. Чим досконаліше володієш мовою, тим виразніше, повніше, яскравіше постаєш перед людьми як особистість. Те ж саме можна сказати і про націю, народ.

Ідентифікаційна функція. **Мова є засобом спілкування.** Але додамо: тільки для тих, хто її знає. Для тих, хто її не знає, вона є засобом роз'єднання, сепарації, відокремлення своїх від чужих. Спілкуватися за допомогою якоїсь мови можуть лише носії цієї мови. Тільки для них вона є засобом ідентифікації, ототожнення в межах певної спільності.

Ця ідентифікація виявляється і в часовому, і в просторовому вимірах. Ми відчуваємо свою спільність і з тими, що жили задовго до нас і житимуть після нас, і з тими, що живуть далеко від нас, в інших країнах.

Кожен з нас має свій мовний «портрет», мовний «паспорт», в якому відображено всі параметри нашого «Я»: національно-естетичні, соціальні, культурні, духовні, вікові.

Гносеологічна функція. **Мова є засобом пізнання світу.** Людина, на відміну від тварини, користується не тільки індивідуальним досвідом, але й усім тим, що досягли її

попередники та сучасники, тобто суспільним досвідом. Їй ніколи не треба починати пізнання світу «з нуля». Пізнаючи мову, людина пізнає світ, причому світ у баченні саме піє мовної спільності.

Кожна мова є виявом певної національної картини світу, і тому зникнення якоїсь із них збіднює уявлення людини про світ, звужує досвід.

Гносеологічна функція полягає не тільки в накопиченні досвіду суспільства. **Мова є засобом мислення, формою існування думки.** Отже, у пізнанні нового, раніше невідомого, вона є обов'язковим чинником.

Мислетворча функція. Вона полягає в тому, що **мова є засобом формування думки:** людина мислить у мовних формах. Є мовлення і мислення конкретне (образно-чуттєве) і абстрактне (понятійне). Людське понятійне мислення — це оперування поняттями, які позначені словами і які не могли б без слів існувати. Крім того, у процесі мислення ці поняття зіставляються, протиставляються, поєднуються, заперечуються, порівнюються тощо, для цього в мові існують спеціальні засоби. Тому мислити означає оперувати мовним матеріалом.

Вислів «обмінюватися думками» абсурдно розуміти дослівно. Якби люди обмінювалися безпосередньо думками, то вони завжди розуміли б один одного і не було б ніяких втрат при передаванні інформації. Насправді люди обмінюються мовними одиницями, в яких закодовані думки. І адресат мовлення не має завжди адекватного розшифрування. Недарма говорять: хто ясно думає, той ясно висловлюється. Або й дошкульно: видно з мови, якої ти голови.

Зауважимо, що думання відбувається у формі певної мови, здебільшого тієї, яку ми найкраще знаємо, тобто рідної. Отже сам процес мислення має національну специфіку, яка обумовлена національним характером мови: *характерним набором звукосполук, слів, специфічними способами поєднання їх у реченнях тощо.*

Естетична функція. **Мова є знаряддям і водночас матеріалом створення культурних цінностей.** Вона першоешелон культури. Фольклор, художня література, театр, пісня тощо — усе це дає підстави стверджувати, що мова — становий хребет культури, її робітня, її храм. Виховання відчуття краси мови — основа всякого естетичного виховання.

Культуроносна функція. Мова — носій культури. Культура кожного народу зафіксована в його мові.

Пізнання народу, його культури, його ментальності іншими народами може бути поверховим і глибинним, всебічним. Для глибинного пізнання народу необхідне знання його мови. У цьому випадку мова виконує функцію зв'язку між народами. Пропагуючи свою мову в світі, ми пропагуємо власну культуру, її надбання, збагачуючи світову культуру. Згадаємо, яке враження на Європу справили гастролі українського хору Кошиця перед Першою світовою війною, відкривши світові цілий материк оригінальної і багатющої культури, а з нею і наш народ. Так за допомогою мови відбувається «переливання» духовних цінностей, транспортування їх іншими мовами, завдяки чому наша духовність стає органічною частиною духовності інших народів, а існування нашого народу стає з маловідомого у світі факту невід'ємним чинником світової цивілізації.

Через мову передається і естафета духовних цінностей від покоління до покоління. Чим повнокровніше функціонує в суспільстві мова, тим надійніший цей духовний зв'язок поколінь, тим багатша духовність наступного з них. І навпаки: усякі мовні утиски руйнують цей зв'язок поколінь, збіднюють культуру народу. А тому боротьба за повноправність своєї мови — це водночас боротьба за рідну культуру.

Номінативна функція. Це функція називання. Мовні одиниці, передусім слова, служать назвами предметів, процесів, якостей, ознак тощо. Усе пізнане людиною одержує свою назву і тільки так існує у свідомості. Цей процес називається **л і н г в і з а ц і є ю**, «омовленням» світу.

У назвах зафіксовано не тільки реалії дійсності, адекватно пізнані людиною, але й помилкові уявлення, ірреальні, уявні сутності тощо.

Номінативними одиницями (словами, словосполученнями та фразеологізмами), як

мозаїкою, вкрита вся реальність. Мова є картиною, «зліпком» реального світу. Зрозуміло, що кожна мова являє собою неповторну картину дійсності (наприклад, у нас існує одне слово *сніг*, а в ескімоській мові є кілька десятків слів на позначення цього поняття: по-різному мовно розчленовані в різних мовах одні й ті ж фрагменти світу і т. ін.).

І дуже прикро, коли з тих чи інших причин існують у мові прогалини, лакуни, незаповнені ділянки. Наявність таких прогалин у мові змушує народ дивитися на світ чужими очима, порушує національну цілісність духовної культури. Найчастіше це трапляється з «непрестижними» мовами, які не мали можливості лінгвалізувати певні сфери пізнання і діяльності людини, лінгвалізовані «престижними» мовами. Йдеться передусім про галузі науки, техніки, виробництва, соціально-економічних відносин тощо.

Тому заповнювати ці лакуни, піднімати статус рідної мови до рівня мов, що обслуговують найпередовішу науку, культуру, виробництво, обов'язок не тільки і не стільки мовознавців. Народ творить мову, мова творить народ. І кожен, хто усвідомлює себе частиною народу, до якого прошарку він не належав би, повинен відчувати себе водночас відповідальним за долю мови, бути її творцем.

Мова — явище системне. Її функції виступають не ізольовано, проявляються у взаємодії. Відсутність чи неповнота використання якоїсь із них згубно впливає на мову в цілому, а це, в свою чергу, відбивається на долі народу.

Ідея про глибинний зв'язок між мовою, мисленням і духом народу має значні історичні корені, проте чи не найкраще її сформулював німецький мовознавець і філософ Вільгельм фон Гумбольдт: **«Мова народу — це його дух, і дух народу — це його мова».**

Між мисленням і мовою, як зазначалося раніше, існує найтісніший зв'язок. Наприклад, якщо в мові немає слів, що позначають певні поняття, то ці поняття часто стають для людини недоступними. Тому мова, як система світобачення, впливає на всю людську поведінку: людина поводиться з предметами так, як їх подає їй мова.

Отже, мова є дзеркалом національної ментальності.

Тільки вивчення мови народу, з представниками якого ви вступаєте в ділові стосунки, дозволяє сприймати реальність так само, як і носій іншої мови. Так, японці з їх зворотним порядком слів у реченні організовують свої думки інакше, ніж європейці. Наприклад, у американців та зулусів є суттєва відмінність щодо позначення зеленого кольору: одне слово та 39 відповідно. Англіїці оперують поняттями «кінцевий термін виконання контракту», «ф'ючерський контракт», а в зулуській мові їх немає. Отже, мова адаптується до певних культурних (соціально-економічних, науково-технічних тощо) умов.

Про яку б культуру не йшлося, без мови не обійтися. Одним із чинників, що ускладнює спілкування, часто є те, що жителі кожної країни по-різному використовують свою мову.

Ви та ваш співрозмовник-іноземець дивитесь на світ різними очима. Яким би «інтернаціональним», «мультикультурним» й «усезнаючим» ви не намагалися бути, ви не зможете сприймати і відчувати світ так само, як співрозмовник, оскільки у вас немає для цього мовних засобів. Ви можете знати звичаї його народу, смаки, табу, можете засвоїти вірування і філософію, але тільки вивчення його мови дозволить скинути пута рідної мови і сприймати реальність так само повно, як і він.

Додаткові виміри реальності дають нам знання й мислення двома мовами. Показові в цьому плані мешканці-фіни в Швеції. Якщо французька мова (у якої дуже багато спільного з англійською) дає британцеві додаткові 10 % нюансів світосприйняття, то, вивчаючи «примітивну» мову, абсолютно відмінну від нашої, зі своєю логікою і системою припущень, ми відкриваємо нові речі, щось надзвичайне!

Греки — перший народ, що досконало дослідив людське мислення та його логіку, — визнали мову універсальним і невід'ємним елементом розуму. Вони вважали, що оскільки мова властива усім представникам людського роду, то в руках освіченої людини мова стає мірою порівняння, зіставлення ідей, досвіду, реальності. Вони не сумнівалися в тому, що будь-яку думку легко перекласти з однієї мови на іншу. Але ж це правильно лише частково! Справді, шведські вислови просто перекладаються англійською, а ось у випадку фінська —

англійська це зробити складніше.

Якщо англійська, французька, німецька, українська та інші індоєвропейські мови ще якось зіставлювані, то знайти відповідність між китайською, індонезійською, фінською та японською важко. Коли структура мови впливає на поведінку людини, то можна зіткнутися з людьми, які бачать світ по-сино-тибетському, по-полінезійському, по-алтайському, по-закарпатському, по-японському, тобто по-різному.

Мову можна розглядати як внутрішнє мовлення.

Можна припустити, що німецькі, італійські та малайські бізнесмени роблять те саме рідною мовою. Тобто, коли вони говорять, видно лише верхню частину айсберга їх вербальної активності, більшу частину якої ми ніколи не побачимо. Отже, мова нашого партнера може бути ідеально правильною, або з помилками, але вона завжди ВИЯВЛЯЄ картину світу, обумовлену жорсткою структурою рідної мови. Так, французька мова — жива, точна, логічна — є гарним засобом у суперечках. Англійська не використовується для «атак». Англійці вміють бути невизначеними, запобігають конфліктам, завуальовують вирішення проблем.

Іспанці та італійці розглядають свою мову як інструмент красномовства. Намагаючись донести свої ідеї повністю, вони перебирають велику кількість слів, допомагаючи собі пальцями, руками та мімікою, максимально використовують тембр голосу та інтонацію.

Німці ж покладаються на логіку, але намагаються зібрати якомога більше доказів та ретельно пропрацювати свої аргументи.

Скандинави довго прораховують ситуацію, складають список усіх «за» і «проти», перш ніж зроблять висновки.

Американська мова жвава, рухлива, має здатність адаптуватися. Основна риса розмови — сарказм.

Японці використовують мову інакше. Для них мова — засіб комунікації, але самі по собі слова та речення не передають суті сказаного. Те, що японці хочуть сказати, позначається манерою спілкування, ставленням до співбесідника.

Своєрідність, з якою люди використовують мовні стилі, неминуче призводить до неправильного розуміння того чи іншого виразу, а, можливо, й самого співбесідника. Отже, ми стикаємося з багатоманітністю культур, специфіка мови яких обумовлена не лише граматичною будовою, словником і синтаксисом, але й способами впливу на слухача.

Те, що національні мови сприймаються оточуючими по-різному, відзначалося протягом століть. Іспанський король Карл V говорив, що, на його думку, німецькою доречно говорити з солдатами, англійською — з кінями, італійською — з жінками, а іспанською — з Господом Богом. Вінченцо Спінеллі помітив, що італійською мовою співають, іспанською декламують, французькою танцюють і лише португальською справді говорять.

Англієць чи японець можуть не довіряти італійцям лише тому, що ті махають руками, а іспанцям — тому, що ті емоційні й схильні до перебільшень. Французи можуть викликати роздратування через їх прямоту і часті випадки цинізму. Північні народи можуть просто вважати, що романські нації говорять занадто швидко, щоб на них можна було покластися. Насправді, різними мовами говорять з різною швидкістю. Темп мовлення у гавайських та деяких полінезійських мовах ледве перевищує 100 складів на хвилину, коли для англійської він становить 200, для німецької — 250, японської — 310 і французької — 350 складів на одну хвилину.

Намагаючись подолати лінгвістичні бар'єри, досягти взаєморозуміння, треба враховувати ще й комунікативні моделі на ділових зустрічах, яких дотримуються ті чи інші народи.

Італійці, які вірять у повну відвертість, стануть ще більш відвертими і більш красномовними, ніж раніше.

Фіни, навпаки, будуть намагатися переформулювати угоду про наміри з меншою кількістю слів, оскільки в їх культурі це спосіб досягнення стислості й зрозумілості.

Німці схильні рухатися вперед рішуче, педантично і з впевненістю в собі. Француз почне використовувати різні тактики, включаючи звертання до образності, але буде

дотримуватися й строгого принципу логіки.

Англійці, як і німці, впевнено йдуть уперед, але часто використовують гумор, щоб зменшити конфлікт, пом'якшити стиль спілкування. Південноамериканці й шведи вступають у тривалі дискусії.

Іспанці використовують тривалі розмови, щоб краще пізнати співрозмовника, встановити з ним дружні стосунки. перевести їх на лояльну основу.

Американці дивляться на переговори як на процес взаємних поступок.

Різниця мовних культур тих чи інших країн впливає на характер мови, моделі та кольористику *реклами*.

Національні мови по-різному доносять ділову інформацію.

Менеджери всіх національностей знають, як найбільш ефективно говорити зі своїми співвітчизниками, але нечітко усвідомлюють свою залежність від глибинних особливостей мови.

Німецька мова в діловій обстановці позбавлена гумору, а її жорстка система закінчень і строгий порядок слів заважають мовцю легко думати вголос. Мала кількість омонімів, прозора словотворча система придатні для роздавання чітких вказівок.

Можна сказати, що внутрішній монолог німця буде серйозним, сконцентрованим на важливих проблемах і виражений будь-якими, але не легковажними словами.

Американська англійська. У США менеджер — один з тих, хто відповідальний за швидкий розвиток нації та галузі комерційних послуг. Схильність до гіпербол, перебільшень дозволяє американським менеджерам «заводити» своїх підлеглих для швидкої та результативної праці.

Постійне використання дієслова *get* (отримувати, ставати) дозволяє давати більш зрозумілі й прямі вказівки. А широке вживання неологізмів, афористичність мови створює веселий настрій, бадьорість, ефект демократичності.

Німець всерйоз сприймає американця і тоді, коли він навіть не може припустити, що його жартівливий тон буде неправильно сприйнятий. їх спілкування утруднює ще одна обставина — більша кількість ідіом та жаргонних виразів, які так характерні для американської мови. Такі вирази, як *gotts deal* (справу зроблено!), *gotta be jokiu* (ви жартуєте!), *no way* (ні в якому разі), *full of shir* (дурний), *over the top* (загнути, перебільшити), *you can't do this to me* (невже ви так вчините зі мною?) та *give away the stowe* (віддати даремно), навряд чи свідчать про те, що американець насправді думає, але дають привід для висновків та рішень не на його користь.

У британців інші кліше, що свідчать про туманність думки. Серед них немало виразів, запозичених зі спорту:

fair play, *sticky wicket* (скрутний стан), *a good innings* (смуга нещастя), *good show* (чудово), *bad news* (погані новини), *not on* (нереально), *a bit think* (занадто).

Британська англійська більш вишукана. Робота організовується під час дружньої світської бесіди, за допомогою гумору. Сильним інструментом є іронія.

Свої особливості є й у внутрішнього монологу французів.

Вони ретельніше препарують свій всесвіт, завжди знають, чого хочуть. їх аналітичний словник пристосований до швидких змін думок, вони дуже логічні.

Іспанська внутрішня мова грубувата, емоційна. Іспанці вживають багато пестливих та зменшувальних форм, як і італійці. Це дозволяє іспанцеві говорити гаряче й відверто, демонструючи свою широку натуру й простоту. Однак це не означає, що партнерам вдасться перехитрити іспанця.

Японська мова пристосована для того, щоб не віддавати вказівки, а натякати на них. Широко використовуються пасивні дієслівні звороти, безособові форми дієслова, що дозволяє будувати ввічливі вирази.

Таким чином японці демонструють свою ввічливість, відданість. Складність спілкування в тому, що під шанобливістю, як правило, приховується смисл сказаного. Ці вирази не перекладаються іншими мовами, так що в «в чистоті» розмова стає пласкою, навіть

лишаючись граматично правильною.

Отже, як міняється від мови до мови картина світу, так міняється і ділова поведінка. Кожна мова таким чином є носієм свого досвіду, який треба пізнавати, вивчаючи більше мов.

Урахування картини світу іноземного партнера допоможе встановити такий рівень взаємин, який можливий при різниці ментальності.

У транснаціональній бізнес-команді на мовних курсах можуть виявитися й інші практичні й психологічні риси представників тих чи інших народів.

Так, представники романських народів легко визначають значення довгих літературних або наукових слів, але мають труднощі з вимовою; датчани й скандинави легко засвоюють вимову, однак їм не вистачає знання лексики латинського походження. Шведи допомагають фінам засвоювати незнайомі прийменники. Німці борються з англійським порядком слів.

Мова — бідний комунікативний засіб, якщо кожне слово чи фраза не сприймаються в їх початковому культурному контексті. Поглиблення знання іноземної мови сприяє розвитку крос-культурного взаємсприймання ділових партнерів.

Питання до самопідготовки:

1. Дайте та обґрунтуйте визначення поняття «культура».
2. З'ясуйте, як пояснити багатоманітність визначень поняття “культура”?
3. Перерахуйте основні форми та функції культури.
4. Визначте, які соціально-історичні фактори вплинули на культурне життя Європи XIX ст.?
5. З'ясуйте, що таке мова і які головні компоненти мови ви можете назвати?
6. Визначте, які функції мови ви знаєте? Дайте коротку характеристику кожній з них.
7. Назвіть основні риси найбільших національних мов світу.
8. Покладаючись на ваше знання іноземної мови, наведіть 10—15 виразів, словосполучень, які, на ваш погляд, ускладнюють ділову комунікацію з іноземними партнерами.

Лекція 8. СПРИЙНЯТТЯ, СФОРМОВАНІ КУЛЬТУРОЮ ТА ЙОГО ПЕРЕШКОДИ В МІЖКУЛЬТУРНІЙ КОМУНІКАЦІЇ: ОСОБИСТІ СПРИЙНЯТТЯ В РАМКАХ КУЛЬТУРИ.

[17, с. 27-39; 7, с. 31-42; 20].

1. Атрибуція, поняття сприйняття, категорії сприйняття.
2. Упередження: забобон, стереотип; колективізм та індивідуалізм.
3. Низький та високий контекст, збереження „обличчя”, ієрархія, історія та досвід, домінуючі символи. Сила / влада, стать, соціальні класи, правила, соціальні формування, шаблони міркування, цінності, світогляд.

1. Атрибуція, поняття сприйняття, категорії сприйняття.

Кожен день ми стикаємося з безліччю людей. Ми не просто проходимо повз, а починаємо думати про них: що вони говорять, як вони виглядають, спостерігаємо за їх поведінкою.

І часто нам здається, що ми не просто бачимо, як людина виглядає — він товстий або худий, високий чи низький, якого кольору в нього очі, волосся, як він одягнений, — але і такі речі, як розумний він чи дурний, солідний чи ні.

Ми навіть підсвідомо визначаємо його настрій, соціальний статус і припускаємо, що вже склали характеристику людини. Однак це не так. Всі ці наші дії мають свою назву, і у психології цей феномен називається атрибуція.

Все почалося з прагнення людей пояснювати мотиви власної поведінки і поведінки інших людей. Дуже скоро термін був розширений, у результаті чого вдалося вийти за

початкові рамки.

Атрибуція — це приписування різних психологічних властивостей людини на підставі спостереження за ним. Тут можуть мати місце навіть неусвідомлені міркування про когонебудь, а також розглядатися причини поведінки.

Зараз атрибуція — це не тільки визначення особливостей чийогось поведінки. Вона являє собою ряд психологічних характеристик, які можуть бути спрямовані на інші об'єкти. У будь-якому випадку атрибуція є основним механізмом соціального сприйняття.

Існує безліч прикладів у літературі і кінематографі, коли помилки казуальної атрибуції призводили до руйнування людських життів. Дуже хороший приклад – це фільм «Спокута», де маленька головна героїня робить висновок про іншого персонажа, тільки спираючись на особливості власного дитячого сприйняття ситуації. Як наслідок, життя багатьох людей руйнуються тільки тому, що вона щось зрозуміла. Ймовірні причини, які ми припускаємо, дуже нерідко бувають помилковими, тому міркувати про них як про істину в останній інстанції ніколи не можна, навіть якщо здається, що ніяких сумнівів бути не може. Якщо ми не можемо розібратися навіть у власному внутрішньому світі, що вже говорити про внутрішній світ іншої людини? Потрібно прагнути до аналізу безспірних фактів, а не власних домислів і сумнівів.

Каузальна атрибуція — це поняття, яке виникло від спроб пояснення мотивів власної і чужої поведінки. Але незабаром термін був розширений. Сучасна психологія спрямована на виявлення причин поведінки, якої супроводжує приписування різного роду особливостей.

Каузальна атрибуція — це поняття, введене психологом Ф. Хайдером. Буває потрібно спрогнозувати поведінку співробітника, але для цього не вистачає даних. Тому мотиви і якості особистості часто додумуються. Також характеристики різного роду (не представлені в полі сприйняття) можуть приписуватися соціальної спільності і групи.

Крім того, **каузальна атрибуція** — це приклад пояснення вчинків, думок, почуттів іншої людини. Таким чином, відбувається пошук причин, що пояснюють поведінку індивідуума. Як показали дослідження, кожна людина віддає перевагу ряду схем причинності. Тобто він пояснює чужу поведінку, керуючись звичними схемами. Крім того, у кожної людини є власний ряд систем і варіантів. Також діють певні особисті методика причинності, що пояснюють чужу поведінку.

Давайте розберемося: що таке атрибуція? **Атрибуція** – це процес, коли люди, маючи невелику кількість інформації, роблять висновки про причини поведінки людини або подій, що відбулися. Але це не завжди стосується інших людей. Найчастіше атрибуція спрямована на самого себе, коли людина намагається виправдати або пояснити свої дії, посилаючись на різні чинники.

Поняття і сутність атрибуції полягає в тому, щоб приймати особисті дії. Ті якості індивіда, які характеризуються, виключені з меж сприйняття – по суті, їх навіть ніби й немає. Тобто можна дати ще одне визначення атрибуції – це та характеристика, яку намагаються створити шляхом інтуїції і деяких висновків. І, як правило, приписування певних якостей того чи іншого індивіду не завжди виявляється правильним.

Каузальна атрибуція спрямована на пояснення мотивів поведінки – як власної, так і чужої. Трапляється, що потрібно провести аналіз і дати прогноз поведінки якоїсь людини, однак даних для цього недостатньо. Тому причини і мотиви, якими міг би керуватися об'єкт уваги, часто додумуються.

Такий підхід застосуємо і до соціальним групам, коли їх характеризують, але явних мотивів їх поведінки в полі сприйняття немає. Цей випадок психологи називають групова атрибуція. Групова атрибуція також проявляється, коли група індивідів намагається пояснити свої позитивні сторони внутрішніми чинниками, а для чужої групи в якості причини вказують зовнішні. І навпаки, свої негативні моменти списують на зовнішні фактори, в чужій групі ж вказують причиною негативних моментів внутрішні фактори.

Теорія атрибуції стверджує, що людина аналізує поведінку інших людей в залежності від причин, які він сам інтуїтивно виявив. Згідно теорії, каузальний атрибуція підрозділяється на два типу:

- Екстернальний.
- Інтернальний.

Екстернальний тип атрибуції – це пошук причин поведінки серед факторів, що не залежать від людини, тобто зовнішніх факторів. А інтернальний (внутрішній) – це пояснення причин поведінки, виходячи з власного психологічного стану.

Теорія атрибуції передбачає певний порядок дій людини:

- Спостереження за об'єктом і його поведінкою в певній ситуації.
- На основі оцінок і особистого сприйняття зробити висновок зі спостереження за об'єктом.
- Використовуючи даний висновок і поведінку об'єкта, приписати йому психологічні шаблони поведінки.

Поняття і сутність атрибуції передбачає домислювання причин поведінки людей, проте це не завжди відповідає дійсності. Якщо бути точніше, то частіше теорія каузальної атрибуції не буває вірна.

Інформація, яку можна отримати за допомогою спостереження, є недостатньою. Її не вистачає для повноцінної взаємодії людини з тим, що відбувається. Тому подібні відомості потрібно «добудовувати».

Все відбувається для прогнозування дій цікавить індивідуума в майбутньому. Для здійснення атрибуції може використовуватися колектив або окремі особи.

Буває складно зрозуміти чийсь поведінку. Для цього не вистачає чутливості, знань в психології або просто інформації. В результаті чужу поведінку піддається додумування.

Люди, у яких розвинена **особистісна атрибуція**, орієнтовані на знаходження винуватця того, що сталося. Якщо приписувати причину ситуації певній людині, проявляється особистісна атрибуція в психології. Приклади не є складними: «Ми не встигли приїхати вчасно, тому що ти запізнився на поїзд».

Якщо у людини розвинена ґрунтвна атрибуція, то він часто звинувачує зовнішні фактори. Пошуки конкретної особи його не цікавлять.

Стимульна атрибуція полягає у звинуваченні предмета. Стакан впав і розбився, так як знаходився на краю стола. Також причина може полягати в тому, що сам потерпілий винен.

Так, у побуті, ми стикаємося з прикладами казуальної атрибуції. Дивно, але насправді у колеги може бути просто гарний настрій і він готовий обсипати компліментами весь світ.

Дане поняття було сформовано в західній соціальній психології, і найбільш повно розкривається в теорії атрибуції. Основні питання, які розкривалися при створенні цієї теорії стосувалися механізмів і чинників, за допомогою яких звичайний чоловік пояснює в першу чергу сам собі причинно-наслідкові зв'язки тих подій, в яких він бере участь або стає свідком, а також те, як він пояснює свою поведінку.

Зараз поняття значно розширилося. Казуальна атрибуція – це приписування різних мотивів і якостей людини, з яким ми стикаємося в житті. Часом, ці наші «висновки» можуть бути неусвідомлені.

Однак, яким чином ми пояснюємо собі поведінку чужої людини, якщо його реальні мотиви, як було сказано раніше, ми не знаємо? Природно, що у нас самих є особистий досвід, на підставі якого ми виводимо варіанти наявних мотивів. Крім того, соціум, в якому ми живемо, пропонує або навіть нав'язує звичні схеми для пояснення.

Так, очікуючи опаздивающую подругу, ми будемо ловити себе на думці, а чи не трапилося що-небудь з її дитиною, адже для нас самих на даному етапі життя важливіше всього наш малюк. І спізнюватися без дзвінка ми можемо лише в тому випадку, якщо з дитиною трапляється щось погане. А ось галдящий радіоприймач, звичайно, переконає нас у тому, що наша приятелька застрягла у тих самих жахливих заторах в центрі міста.

Вивчення каузальної атрибуції призвело до виявлення різних закономірностей, які призводять до помилок сприйняття. Примітно, що успішність сторонніх і особисті невдачі люди пояснюють, використовуючи ситуативну атрибуцію. Зазвичай ми намагаємося до себе ставитися м'якше і лояльніше, ніж до сторонніх. А ось для аналізу власних успіхів і невдач

інших використовується особистісна атрибуція.

Також цікавий факт того, що причина успіху зазвичай пов'язується з власними заслугами. А от у невдачах звинувачують обставини. Людина вважає, що він успішний, тому що є роботящим і розумним. А невдача у нього сталася виключно з вини зовнішніх факторів.

Але от якщо мова заходить про іншу людину, то атрибуція в спілкуванні проявляється протилежно. Приклад: йому пощастило, він прогноза і підлабузник, у цієї людини стосунки з керівником не є формальними. Або ж його невдачі пов'язані з лінню, недостатньою кількістю розуму.

Атрибуція розділена на три види. Варто більш детально розглянути види атрибуції.

- Особистісна атрибуція – означає, що особистість шукає винуватця тієї чи іншої ситуації. Найчастіше причиною служить конкретна людина.
- Ґрунтовна – людини в даному випадку не цікавлять конкретні винуватці, він шукає причини того, що відбувається у зовнішніх факторах.
- Стимульна – людина звинувачує неживий предмет. Найчастіше так відбувається, якщо винен він сам. Наприклад: стакан розбився, тому що стояв на самому краю стола.

Ефект каузальної атрибуції допоміг виявити деякі факти. Якщо індивіду доводиться пояснювати удачу сторонньої людини або свої особисті проблеми, то використовується стимульна атрибуція.

А ось якщо виникає необхідність проаналізувати успішність самого індивіда і невдачі сторонньої людини, то використовується особистісна атрибуція. Це вказує на особливість психології будь-якої людини – до себе ми ставимося набагато лояльніше, ніж до інших. Такі приклади атрибуції дуже яскраво доводять подібний факт.

Також викликає інтерес та обставина, що зазвичай, розповідаючи про успіх, людина вказує основною причиною себе. А ось у неуспішних справах завжди винні обставини. Індивід вважає, що досяг всього тому, що він дуже розумний і працьовитий, а якщо сталася якась невдача, то причиною тому стали чинники, що не залежать від індивіда.

Нерідко ми намагаємося зрозуміти причини дій інших. При цьому оцінка поведінки може бути пов'язана як з обставинами, так і з особистими характеристиками конкретної людини. Таке оцінювання називають «каузальною атрибуцією». Що таке теорія каузальної атрибуції — питання, яке потребує детального розгляду.

Механізми каузальної атрибуції

Не дивно, що людина, яка розмірковує про ситуацію «зі сторони», не беручи участь у ній безпосередньо, пояснює вчинки інших учасників ситуації з особистісної точки зору. Якщо ж він безпосередньо приймає участь в ситуації, враховує обстоятельственную атрибуцію, тобто спочатку розглядає обставини, а вже потім приписує комусь певні особистісні мотиви.

Будучи активними учасниками соціуму, люди намагаються не робити висновків один про одного, ґрунтуючись тільки на зовнішніх спостереженнях. Як відомо, зовнішність буває оманливою. Саме тому казуальна атрибуція допомагає людям сформулювати якісь висновки, спираючись на аналіз вчинків оточуючих, «пропущений» через фільтр власного сприйняття. Звичайно, такі висновки теж не завжди бувають відповідають дійсності, адже неможливо судити людину по одній конкретно взятій ситуації. Людина – дуже складна істота, щоб так легко про нього міркувати.

Подання про іншу людину тісно пов'язане з рівнем власної самосвідомості. Аналіз усвідомлення себе через іншої людини виробляється за допомогою двох понять: ідентифікація і рефлексія. **Ідентифікація** – один з механізмів пізнання і розуміння людини, що полягає в неусвідомленому уподібненні себе значимого іншому. При ідентифікації встановлюється певний емоційна зв'язок з об'єктом.

Поняття «ідентифікація» за своїм змістом близьке до поняття «емпатія».

Емпатія – розуміння емоційних станів людини в формі співпереживання. Механізм емпатії схожий з механізмом ідентифікації. Ця схожість полягає в умінні поставити себе на місце іншого, поглянути на речі з його точки зору. Однак це не обов'язково означає

ототожнення з цим іншою людиною (як це відбувається при ідентифікації). Просто при емпатії приймається до уваги лінія поведінки партнера, суб'єкт ставиться до нього з співчуттям, але міжособистісні відносини з ним будуються, виходячи зі стратегії своєї лінії поведінки.

Рефлексія – усвідомлення індивідом того, як він сприймається партнером по спілкуванню, тобто, як буде партнер по спілкуванню розуміти мене. При взаємодії взаємно оцінюються і змінюються певні характеристики одне одного. каузальна атрибуція Люди, пізнаючи один одного, не обмежуються отриманням відомостей шляхом спостереження. Вони прагнуть до з'ясування причин поведінки партнерів по спілкуванню і з'ясування їх особистісних якостей. Але так як інформація про людину, отримана в результаті спостереження, найчастіше недостатня для надійних висновків, спостерігач починає приписувати ймовірні причини поведінки і характерологічні риси особистості партнера по спілкуванню. Ця причинна інтерпретація поведінки спостережуваного індивіда може істотно впливати і на самого спостерігача. Таким чином, **каузальна атрибуція** – це інтерпретація суб'єктом міжособистісного сприйняття причин і мотивів поведінки інших людей. Слово «каузальний» означає «причинний».

Атрибуція – це приписування соціальним об'єктам характеристик, не представлених в поле сприйняття.

Кваліфікувати людину як представника певної нації, народу або етносу складно, оскільки між цими категоріями-класифікаторами людських спільнот не встановлено чітких меж, до того ж кожна людина залишає за собою право на національно-етнічне самовизначення.

Нація і етнос є співвідносними величинами. Етнос співвідноситься із нацією як частина із цілим, з чого випливає, що поняття «етнічна свідомість» вужче порівняно з поняттям «національна свідомість», проте їх часто ототожнюють і вживають вираз «національно-етнічна свідомість».

Зміст національно-етнічної свідомості охоплює такі найважливіші складники: мовна і концептуальна картини світу; уявлення про спільність минулого, сьогодення та майбутнього; знання фольклору (казок, пісень, балад), а також анекдотів як сучасних фольклорних текстів; вивчення творів класиків національної літератури і культури та інших видів мистецтва (музики, живопису, архітектури, кіно та ін.), на яких виховано багато поколінь нації; знання своїх національних героїв (наприклад, видатних українців від князів і козаків); вільне орієнтування у «своїх» просторах і вимірах (сакральнорелігійному, просторово-часовому, гендерному, владному, масмедійному та ін.).

Національно-етнічна свідомість маркується певним колом знаків-символів, які допомагають її виявити чи розпізнати. До них належать: геральдика (прапор, герб тощо), національний одяг (українська сорочка-вишиванка, шотландський кілт, кімоно), національні страви (українські галушки, російські пельмені, японські суши), національні образи предметів (українська хата, тин; російські ізба, самовар; галльський півень у французів, случькі пояси у білорусів), національні святині – візитні картки нації, країни (Софійський собор і Хрещатик у Києві, московський Кремль, Ейфелева вежа у Парижі, Біг Бен у Лондоні, площа Тяньаньмень у Пекіні).

Національно-етнічна свідомість не передається генетично, а формується з дитинства через засвоєння казок і пісень свого народу, сімейне виховання. Способом вияву національної свідомості є національно-етнічна ідентичність.

Національно-етнічна ідентичність – *відчуття особистістю своєї належності до певного етносу, нації, національної культури і мови, результатом якого є формування етнічної (лінгвокультурної) особистості.*

Вона передбачає усвідомлення спільності мови, культури, менталітету, поведінки, зовнішності, звичок в одязі, харчуванні та ін. У становленні національно-етнічної ідентичності ключовим є питання єдності духовної та мовної.

Отже, національно-етнічна свідомість — це усвідомлення причетності до мови, культури та історії своєї нації. Національно-етнічна свідомість слугує своєрідним середовищем єднання людських спільнот і формування у них спільного світобачення —

менталітету.

Поняття «менталітет» споріднене з національно-етнічною свідомістю, становить її основу і певною мірою може сприйматися як її синонім.

Менталітет — це не тільки свідомість, а більшою мірою народна душа, або «дух народу». Він не на зовнішньому (національне вбрання, страви, пісні, танці та ін.), а на глибинному, духовному рівні гуртує людей і робить їх носіями єдиної національної культури, членами однієї спільноти. Ментальні особливості важко приховати за раціональними, свідомими діями, вони виявляються в погляді, мовленні, поведінці, оцінках.

Менталітет (ментальність) (лат. *mens, mentis* — розум, інтелект) — спосіб світобачення людини як представника певної нації та соціально-культурної спільноти.

Менталітет і національно-етнічна свідомість позначаються на особливостях національного характеру — загальних соціально-психологічних рисах, які притаманні національній спільноті загалом.

Менталітет — це форма народної філософії, світосприйняття. Він є продуктом, що формується в процесі виховання і здобуття життєвого досвіду. Менталітет — це манера мислення, його склад, його особливості, його своєрідність, тобто це емоційні орієнтації, колективна психологія, спосіб мислення і людини, і у даному випадку, нації.

Одним із критеріїв, за яким можна визначити розбіжності в менталітеті різних культурних соціумів, є уявлення про національного героя. Для слов'ян, як і для інших європейських культур, національний герой — це мужня, духовно багата і фізично сильна людина, яка всі свої зусилля спрямовує на благо інших, боротьбу зі злом, перемогу над ворогами свого народу (українські козаки, російські билинні герої-богатири, англійський Робін Гуд, національні воїни, полководці та ін.). На противагу цьому національним героєм Америки вважають того, хто реалізував американську мрію (American dream) — складний шлях із самих низів суспільства до його вершини, ставши успішним бізнесменом, всесвітньо відомим артистом, державним діячем і навіть президентом країни (Джон Рокфеллер, Білл Гейтс, Стів Джобс, Майкл Джексон, Вітні Х'юстон, Арнольд Шварценеггер, Мартін-Лютер Кінг, Рональд Рейган, Барак Обама).

Отже, менталітет не тільки віддзеркалює свідомість народу, а й регулює формування поведінки народу, його виховання для досягнення пріоритетних для кожної конкретної нації цінностей.

Комунікація — це специфічна форма людського спілкування. Маючи змістовні властивості сфери духовного життя, вона є у той же час показником системної якості останньої. Сама культура, при цьому, розглядається як динамічна система функціонування інформації. Культурні цінності відіграють роль певних інформаційних сигналів, що поширюються у суспільстві у знаковій, символічній та образній формі. У процесі спілкування культурні цінності сприяють передачі життєвого досвіду всередині й між поколіннями.

Таким чином, обмін духовними цінностями виявляється головним змістом у процесі розвитку культури суспільства. *Культура є важливим атрибутом людських співтовариств, що охоплює частину перетвореної ними природи.* У цю частину входять насамперед рекурсивні елементи останньої як матеріального, так і ідеального (інформаційного) характеру, причому рекурсія повинна відбутися в більшості або у значній кількості членів відповідного суспільства протягом життя декількох поколінь.

Причинами підвищеної уваги до міжкультурної комунікації є насамперед якісні зміни у загальнолюдській цивілізації, які отримали назву інтернаціоналізації і глобалізації. Вони є об'єктивними у тому розумінні, що складають зовнішні умови життя людей і мало залежать від їхньої особистої волі.

Ці зміни пов'язані з:

- необхідністю економічної кооперації (утворення міжнародних економічних зон, мультинаціональних концернів, спільних підприємств і т. п.);
- наростанням проблем, для рішення яких потрібне інтернаціональне співробітництво (ядерна загроза, парниковий ефект, забруднення навколишнього середовища, СНІД і т. п.);

- політичною інтеграцією (утворення військово-політичних і політичних блоків, міжнародних організацій, партійних блоків і т. п.);
- культурною й спортивною інтеграцією (міжнародні змагання, фестивалі, гастролі, турне і т.п.);
- виникненням світових транспортних мереж (повітроплавання, автомобільне й залізничне сполучення і т. п.);
- розвитком світових інформаційних мереж (короткохвильове радіомовлення, Інтернет, супутникове телебачення і т.п.);
- збільшенням демографічної мобільності населення (переїзди у зв'язку з пошуками роботи, економічна і політична еміграція, масовий туризм і т.п.). Поступово весь світ змінюється на кшталт західної цивілізації. Навіть слово „модернізація” сьогодні є замаскованим значенням слова „вестернізація”. Україна теж утрачає своє обличчя, коли вулиці її вкривають “шопи” та інші західні слова. Ми не знаємо, й не відчуваємо, якими можуть бути наслідки суцільної американізації нашого кіноекрану. Адже ми сьогодні щодня маємо змогу переглянути на телебаченні десятки американських фільмів, а кожен із них несе чужий варіант культури, чужий погляд на світ. По наших дітях уже видно, що вони не мають своїх героїв, вже відбулася вестернізація. І „Том і Джері” стали більше знайомими, ніж, наприклад, Івасик-Телесик.

Сьогодні тільки Японія виявилась найбільш здатною зберегти свій культурний устрій на тлі високого рівня виробництва, тоді як усі інші країни поступово у тій або іншій мірі перейшли до західних моделей цивілізації. Проте у кожній країні все одно залишились свої культурні особливості, що впливають на процеси комунікації. У кожній культурі своя логіка, своє уявлення про світ. Те, що значимим для однієї культури, може бути несуттєвим для іншої. Тому важливо завжди з повагою ставитись до партнера у переговорах, який є представником іншої культури. Він дійсно інший, і це його право. Ваша повага до нього полягає не тільки в зацікавленості, але й у знанні особливостей життя його країни. У вас навіть можуть бути різні пріоритети щодо їжі, одягу і т.п.

Розглянемо відмінності у тлумаченні часу й простору в різних культурах.

Час. Якщо західна культура чітко вимірює час, і запізнення розглядається як провина (згадаймо „Точність – увічливість королів”), то у арабських країнах, у Латинській Америці та в деяких країнах Азії нікого не здивує запізнення. Ви не маєте права поспішати, бо виникне культурний конфлікт: араби розглядають уживання кави й розмови як „роблення чогось”, натомість американці вважають це марнуванням часу. Відповідно араби розглядають точні терміни як особисту образу. Ефіопи сприймають те, що довго робиться, як дуже престижну справу: чим довше, тим краще.

Простір. Латиноамериканці та європейці розмовляють у звичній обстановці на різній відстані один від одного. Якщо будуть розмовляти представники цих двох культур, то латиноамериканець намагатиметься стати на свою відстань і у європейця виникатиме відчуття вторгнення до його особистої зони. Він одразу намагатиметься відсунутися. У відповідь латиноамериканець знову наблизатиметься. Тому європейець буде сприймати його як людину агресивну. Американець у Латинській Америці виходячи у типовий двір, відчуває себе замуrowаним, бо у нього двір не має навіть паркану. Відповідно різні культури використовують різну невербальну комунікацію. Наприклад, у межах негритянської культури Америки є неввічливим дивитися просто в очі вчителю. Є також свої варіанти вираження образи: особливою походою, особливим рухом очей. Людина іншої культури цього навіть не помітить. Різні погляди мають народи й на ієрархічні взаємини. Китай та Японія їх дуже поважають, натомість американці намагаються продемонструвати рівність. Західні бізнесмени намагаються проводити свої переговори у конфіденційній атмосфері, віч-на-віч. Водночас в арабській культурі у кімнаті, де відбуваються переговори, майже завжди присутні інші люди, і на ваше прохання поговорити в інших умовах араб лише наблизить до вас свою голову.

Західна і східна культури мають різні погляди на цінності. Це ілюструє такий приклад. Ви пливли на кораблі з дружиною, дитиною й матір'ю. Корабель почав тонути. Ви можете

допомогти одній людині. Хто це має бути? В західній культурі 60 % рятуватимуть дитину, 40 % – дружину. Й жоден не рятуватиме свою матір. У східній культурі 100 % врятують свою матір. Це пояснюється тим, що ви завжди можете одружитися знову, знову мати дітей, але ніколи в вас вже не буде іншої матері. До речі, українське звертання на „Ви” до матері теж, мабуть, має особливе походження. Отже, реально ми побачили культуру як таку, що надає нам багато можливостей для побудови комунікації. Якщо додати сюди й різні мови, то перед нами постануть різні картини світу. У нас так багато різного, що це парадоксально зближує нас. Культури можуть змінюватися впродовж сторічч, і тоді для нас стають незрозумілими книги, написані мовою, яку ми знаємо.

Різні культури мають різні правила поведінки при обміні інформацією. Представник східної культури, що є більш закритою у порівнянні з західною, може довго приймати рішення, як це роблять, наприклад, японці або китайці. Ті самі японці мають ще одну цікаву особливість, що вводить в оману бізнесменів, - вони принципово не можуть сказати категоричного „ні”, наполегливо вигадуючи різні ввічливі формулювання. Вони намагаються не заперечувати, бо це не є ввічливим. Коли культури знаходяться поруч, одна з них може поглинути іншу. Так, цікаві дослідження, наприклад, уявлень про жіночу красу в американському суспільстві показали, що білі американці й американські негри вже мають одні ідеали. Але відповідно це створює конфліктну ситуацію для афро-американців, бо саме для них існують деякі бар’єри щодо їхнього потягу до білого ідеалу жіночої краси. Отже, навіть злиття культур теж може приховувати в собі конфліктність. В цих умовах можуть бути корисними відповідні довідники, що видаються для бізнесменів. У них ті чи інші характеристики культури підкреслюються, щоб уникнути прикрих помилок при веденні переговорів. Але потрібно розуміти їхню обмеженість, поверховість і тим самим малу цінність для спеціалістів із міжнародних відносин. Безліч проблем виникає й у випадку неадекватного перекладу. Для нас є незрозумілим багато реалій західного або східного життя, тому переклад часто супроводжується коментарями. Тобто перед нами не просто інша культура, а, без перебільшення, інший світ.

Важливим є принциповий вибір об’єкта, який би давав змогу увійти до цього іншого світу. Якщо ми робимо висновки щодо національного характеру на основі аналізу улюблених цим народом казок, то ми повинні розуміти, чому ці казки є улюбленими й які елементи цих казок є найважливішими для читачів і слухачів. Взагалі, таке розуміння має кілька рівнів, і в ньому легко досягаються тільки найперші уявлення. Сьогоднішній світ не може замикатися в межах однієї країни, тому будь-які фахівці повинні бути готовими до роботи й на закордонну аудиторію. Тим більше, що теоретична наповненість таких дисциплін, як, наприклад, теорія переговорів, дозволяє одержати ефективні навички керування комунікацією й для внутрішньої аудиторії. Однак *один із істотних висновків полягає у тому, що процеси переробки інформації у багатьох випадках мають національні характеристики.* Тому підготовка інформації для західного читача повинна більше враховувати його особливості, ніж це має місце сьогодні. Ми часто перебільшуємо близькість між собою й аудиторією, і не в змозі побачити реальні відмінності.

Термін «**стереотип**» у сучасному розумінні вперше використав американський журналіст Волтер Ліпман у своїй книзі «Суспільна думка» на позначення усталеного спрощеного образу об’єкта в свідомості людини. На основі опитувань з представниками різних соціальних і національних груп він виявив, наскільки різними можуть бути погляди людей на одні й ті самі речі, і висунув гіпотезу про наявність упередженості, яка виникає в свідомості через усталені образи «картинки», тобто соціальні стереотипи. Довіряти стереотипам украй небезпечно. Стереотипи мають пізнавальну і мотиваційну функції. З пізнавальної точки зору стереотип подає інформацію в легкій і зручній формі. Проте ця інформація вельми далека від реальності і здатна дезорієнтувати людину. З мотиваційної точки зору, стереотипи ще ненадійніші. Людина, що засновує свої рішення на масових уявленнях, а не на фактах, серйозно ризикує.

Розглядаючи роль ЗМІ у формуванні суспільної думки, Ліпман стверджував, що вона

з допомогою інформації може створювати хибну картину світу, яка не відповідає дійсності, а розрахована на емоційну реакцію аудиторії. Цим він символізував величезні маніпулятивні можливості ЗМІ, які нині потужно використовують російські пропагандисти для маніпуляції свідомістю не лише громадян Росії, України, а й Європи та світу. ЗМІ грають вирішальну роль в розповсюдженні і посиленні ксенофобії (тоді як потенціал ЗМІ міг би бути з успіхом використаний в зворотному процесі – в подоланні негативних етнокультурних стереотипів і вихованні в громадян настанов толерантності).

У дослідженні "Введення в Популярну Культуру», відзначають, що стереотипи є складовою частиною масової культури. Вони можуть формуватися на основі віку ("Молодь слухає тільки рок-н-рол"), статі ("всі чоловіки хочуть від жінок тільки одного"), раси ("японці не відрізняються один від одного"), релігії ("Іслам - релігія терору"), професії ("всі адвокати - шахраї") і національності ("всі євреї - жадібні"), раси (чорні гірші за білих). Існують також стереотипи географічні (наприклад, "життя в невеликих містах безпечніше, ніж в мегаполісах"), речові (наприклад, "німецькі машини – найякісніші, чи японська техніка найнадійніша") і ін. Стереотипи в більшості випадків носять нейтральний характер, проте при їх перенесенні від конкретної людини на групу людей (соціальну, етнічну, релігійну, расову і ін.) часто набувають негативного відтінку. Саме на стереотипах засновані такі явища, як расизм, сексизм, ісламофобія та ін.

Ліппман виділив чотири аспекти стереотипів (згодом з'явилося багато інших градацій, які, проте, багато в чому слідували ідеям Ліппмана).

1. По-перше, стереотипи завжди простіші, ніж реальність;(подає інфу в легкій та зручній формі)

2. По-друге, стереотипи люди не формують особисто на основі власного досвіду, а набувають їх у соціальному середовищі (від знайомих, засобів масової інформації і ін.). Прикладом цього може бути уявлення про ідеальну жінку: вона повинна бути блондинкою, з блакитними очима, без зайвої ваги, з високими грудьми і довгими ногами. Цьому ідеалу в точності відповідає лише лялька Барбі.

3. По-третє, всі стереотипи помилкові, більшою чи меншою мірою. Завжди вони приписують конкретній людині межі, якими вона зобов'язана володіти лише через свою приналежність до певної групи.

4. По-четверте, стереотипи дуже стійкі та довговічні. Навіть якщо люди переконуються у тому, що стереотип не відповідає дійсності, вони схильні не відмовитися від нього, а стверджувати, що виключення лише підтверджує правило. Наприклад, зустріч з високим китайцем лише переконує жертву стереотипу у тому, що вся решта китайців - маленького зросту. Стереотип може змінитися і бути перенесений на іншу групу населення. Наприклад, американці на початку 20 століття називали євреїв "довгоносими" \ big noses. Проте згодом стало очевидним, що далеко не всі євреї мають видатні прикраси на обличчях. Нині цей епітет періодично вживають по відношенню до арабів.

Стереотипи мають властивість видозмінюватися залежно від умов. Наприклад, упередження по відношенню до мігрантів і іммігрантів, як правило, базується на двох різних стереотипах. В період економічного спаду населення сприймає прибульців як загарбників, що відбирають у місцевих жителів робочі місця. В період економічного підйому, місцеві жителі звертають увагу перш за все на звичаї мігрантів, які суперечать місцевим традиціям. Але на якому б стереотипі не ґрунтувалася ненависть, вона призводить до того, що встановити довірчі і продуктивні відносини з ненависними групами населення неможливо. Найскладніше боротися зі стереотипами, які існують у відносинах між двома етнічними групами, що мають давню історію конфліктів один з одним.

Стереотипи можна створювати на різних рівнях свідомості: на теоретичному і у практиці пропаганди та психологічної війни. Впровадження в свідомість особи у суспільстві йде з дитинства. І особливо інтенсивно ЗМІ. Засоби масової інформації стали могутнім чинником дії на масову свідомість і джерелом формування всіляких стереотипів, зокрема етнічних.

Люди тяжко відмовляються від своїх стереотипів, адже стереотипи заощаджує час на пізнання світу та явищ. Найпоширеніші і найнебезпечніші для міжкультурної комунікації національні (етнічні) стереотипи.

Національний (етнічний) стереотип – історично сформований, узагальнений та емоційно насичений образ нації або етносу.

Він охоплює певні стійкі переконання, ментальні шаблони, на яких ґрунтуються звичні для представників певних націй уявлення про світ, явищ, подій, інші культури, людей, їхню поведінку, смаки та ін. Людина приймає світ у тих оцінних стандартах, з якими виросла. Їй смакує те, до чого вона звикла, і прийняти щось «не своє» буває непросто. Причина цього – підсвідоме протиставлення «свого» і «чужого», що особливо гостро виявляється у стереотипних оцінках інших націй. У розумінні слов'ян естонці говорять і роблять усе вкрай повільно, а для естонців інші європейці здаються занадто метушливими. На думку французів, бельгійці не розуміють гумору, швейцарці – обмежені, жадібні та прагматичні педанти, італійці – любителі сказати неправду, турки фізично міцні, англійці егоїстичні, німці занадто дисципліновані та агресивні тощо.

Сприйняття – біологічна, психічна функція, яка визначає складний процес прийому і перетворення інформації, одержуваної за допомогою органів чуття. Формує суб'єктивний і цілісний образ об'єкта, що впливає на аналізатори (сукупність нервових структур, що беруть участь у сприйнятті й реагуванні на подразники) через сукупність відчуттів, ініційованих цим об'єктом.

Спеціальних органів сприйняття не існує, матеріал для нього дають аналізатори. Первинний аналіз, який здійснюється в рецепторах, доповнюється складною аналітико-синтетичною діяльністю мозкових кінцівок аналізатора. В основі сприйняття лежать складні системи нервових зв'язків між різними аналізаторами. Можна сказати, що фізіологічною основою сприйняття є комплексна діяльність аналізаторів. Результатом процесу сприйняття стає побудований образ. **Образ** – це суб'єктивне бачення реального світу, сприйнятого за допомогою органів чуття.

Образ, що складається в результаті процесу сприйняття передбачає взаємодію і скоординовану роботу одночасно декількох аналізаторів.

Властивості сприйняття

Вибірковість сприйняття визначається потребами особистості, інтересами, настановами, особистісними якостями людини.

Предметність сприйняття – це сприйняття об'єктів зовнішнього світу. Людина сприймає об'єкт не тільки як комплекс ознак, але й оцінює його як певний предмет, не обмежуючись встановленням його індивідуальних особливостей, а завжди відносячи до будь-якої категорії.

Цілісність – важлива властивість сприйняття, пов'язана з предметністю і завжди дає цілісний образ об'єкта.

Структурність сприйняття полягає в тому, що воно є не просто сумою відчуттів, в ньому відбиваються взаємини різних властивостей і частин предмета, тобто їхня структура. Кожна частина, що входить в образ сприйняття, набуває значення лише при співвіднесенні її з цілим і ним визначається. Наприклад:

Картель – форма монополістичного об'єднання або угоди;

Картахена (ісп. Cartagena) – місто в Іспанії;

Дар'єнський пропуск – велика ділянка неосвоєної території на кордоні Центральної і Південної Америки;

Шакіра – колумбійська співачка, автор пісень, танцівниця, музичний продюсер, хореограф і модель;

Колумбійська краватка – вид насильницького умертвіння;

Герільерос – послідовники Че, партизани за часів громадянської війни;

Пабло Ескобар – колумбійський наркобарон і політичний діяч.

Апперцепція (суб'єктивність) – це психічний процес, що забезпечує залежність

сприйняття предметів і явищ від минулого досвіду суб'єкта, від змісту і спрямованості (цілей і мотивів) його поточної діяльності, від особистісних особливостей.

Оскільки психіка є суб'єктивним образом об'єктивного світу, люди одну і ту ж інформацію сприймають по-різному. Залежність сприйняття від змісту психічного життя людини, особливостей її особистості й минулого досвіду носить назву апперцепція. Це одна з найважливіших властивостей сприйняття, оскільки вона надає йому активний характер. (Англ.: «green eyes». Шекспір у трагедії «Отелло». Зеленим очам приписується злість і заздрість... Чорна кішка – щастя і нещастя.)

«Дивний цей світ, де двоє дивляться на одне і те ж, а бачать повністю протилежне» (Агата Крісті)

Константність – це відносна сталість величин, що сприймаються: заздрість, колір і форми предметів при зміні відстані, ракурсу, освітленості. Об'єкт, що сприймається в різних обставинах й умовах.

Свідоме сприйняття – це усвідомленість відображуваних об'єктів, а відображення будь-якого одиничного випадку як особливий прояв загального – **узагальненість сприйняття**. Осмисленість і узагальненість сприйняття досягаються розумінням сутності предметів у процесі розумової діяльності.

Прості види сприйняття. Сприйняття розрізняється за видами залежно від переважної ролі того чи іншого аналізатора, оскільки не всі аналізатори виконують однакову роль: зазвичай один з них є провідним.

Залежно від основного аналізатора називають прості, складні й спеціальні види сприйняття. **Прості види сприйняття:** зорові, слухові, дотикові. Кожна людина володіє всіма простими видами сприйняття, але одна з цих систем зазвичай розвинена краще за інших, що відповідає трьом основним сферам сенсорного досвіду: візуальній, аудіальній і кінестетичній.

Візуальний тип сприйняття. Уся інформація, яка сприймається цими людьми, може подаватися у вигляді яскравих картин, зорових образів. Вони часто жестикулюють, ніби малюючи в повітрі певні образи. Для них характерні висловлювання: «Я ясно бачу, що ...», «Ось подивіться...», «Уявімо ...», «Рішення вже вимальовується ...».

Аудіальний тип сприйняття. Ці люди вживають у своєму мовленні інші слова: «Це звучить так ...», «Мені співзвучне це ...», «Я чую, що ви говорите ...», «Ось послушайте ...» тощо.

Кінестетичний тип сприйняття. Люди, що належать до цього типу, добре запам'ятовують рухи, відчуття. У розмові вони використовують кінестетичні слова і вислови: «Якщо взяти, наприклад ...», «Я не можу вхопити думку ...», «Спробуйте відчутти ...», «Це дуже важко ...», «Я відчуваю, що ... ».

Фактори сприйняття

1. Фактори першого враження (правильно й ефективно почати спілкування в конкретній ситуації).

2. Фактори переваги (для глибокого й активного сприйняття партнера, визначення його статусу по комунікації). Джерела інформації: одяг (ціна, фасон, колір), манера поведінки.

3. Фактори привабливості (риси характеру людини переоцінюються чи недооцінюються іншими людьми).

4. Фактори ставлення до нас (проявляються при спілкуванні в почуттях симпатії або антипатії. Люди, добре до нас ставляться.)

Міжособистісна атракція в міжкультурній комунікації

Атракція (від лат. *attrahere* – залучати, притягати) – поняття, що означає виникнення при сприйнятті людини людиною привабливості одного з них для іншого.

Формування прихильності виникає у суб'єкта як результат його специфічного емоційного ставлення, оцінка якого породжує різноманітну гаму почуттів (від неприязні до симпатії і навіть кохання) і проявляється у вигляді особливої соціальної настанови до іншої людини, широкому діапазоні емоційних станів, які формуються під впливом зовнішніх і внутрішніх факторів міжособистісної атракції.

Фактори міжособистісної атракції:

- зовнішні. Ми оцінюємо людину найчастіше не за її особистісними якостями, а за її вмінням подати себе. Існують зовнішні фактори атракції, які хоч і не надто пов'язані із спілкуванням на перший погляд, проте виконують важливу роль:

1. Уміння підтримати розмову, товариськість, здатність привернути увагу, бажання сподобатися. У цьому виявляється бажання сформулювати про себе хорошу думку в інших людей. Чим більше симпатії викликає людина такими методами, тим більше вона приваблива для навколишніх.

2. Емоційний стан людини. Якщо людина в занепаді або депресії, вона не буде такою привабливою для навколишніх, як весела, щаслива, життєрадісна людина.

3. Просторова близькість. Коли люди знаходяться близько один до одного, це викликає особливу довіру. Проте не варто перетинати зону 0,5 метра – це інтимна зона і будь-яке вторгнення до неї може бути сприйнято як порушення кордонів.

Отже, у людей складається якесь враження про іншу людину навіть до того моменту, коли вона починає говорити. Люди, які повинні викликати симпатію в оточуючих, наприклад, торгові агенти, повинні обов'язково заздалегідь піклуватися про зовнішні фактори міжособистісної атракції.

Фактори міжособистісної атракції:

- внутрішні

1. Існують також внутрішні фактори атракції, вони формуються в момент спілкування.

2. Стиль спілкування – головний фактор. Поведінка під час розмови є дуже важливим фактором, вона або приваблює або відштовхує співрозмовників. Нетактовність, грубість можуть назавжди зіпсувати ставлення до людини.

3. Фізична привабливість. Якщо людина красива, вона більше спонукає інших до спілкування, ніж неприваблива.

4. Подібність. Чим більше людина схожа на вас статусом, стилем життя, захопленнями, тим більше симпатії вона викликає.

5. Підтримка. Якщо ваш співрозмовник промовляє компліменти або дякує вам за щось, ви будете більш відкриті до нього.

Ці фактори можна використовувати, навіть якщо йдеться про атракції в міжкультурній комунікації.

Вплив атрибуції на переробку інформації у процесі міжкультурної комунікації (поняття і сутність, помилки атрибуції, їхній вплив на процес міжкультурної комунікації) **Каузальна атрибуція** – від лат. causa – причина + attribuo – надаю, наділяю, приписую. Каузальна атрибуція – процес інтерпретації вчинків і почуттів іншої людини (прагнення до з'ясування причин поведінки суб'єкта).

Диспозиційні (внутрішні) атрибуції пояснюють поведінку, яка спостерігається причинами, що лежать всередині індивідуума.

Ситуативні (зовнішні) атрибуції пояснюють поведінку, що склалася завдяки ситуації, тобто вказують на фактори соціального і фізичного середовища, що змушує людину так поводитися.

Атрибуція – інтерпретація вчинків і почуттів іншої людини.

Компоненти такої поведінки: намагання – сума намірів і зусиль зробити дію; уміння – відмінність між здібностями зробити дію і об'єктивними труднощами.

Оцінка вчинків: Узгодженість (рівень унікальності дії): низький – відображає унікальність поведінки; високий – буденність для більшості в певній ситуації.

Стабільність (рівень мінливості реакцій): низький – поведінка часто змінюється; високий – поведінка є незмінною.

Відмінності (рівень унікальності дії): низький – однакова поведінка в різних ситуаціях; високий – унікальність сполучуваності реакції і ситуації.

Особистісна атрибуція – схильність людини знаходити винуватця, приписувати причини того, що сталося конкретній людині.

Обставинна атрибуція – схильність насамперед звинувачувати обставини, не обтяжуючи себе пошуками конкретного винуватця.

Стимульна атрибуція – схильність бачити причину того, що сталося в предметі, на який було спрямовано дію, або в самому постраждалому.

Причини помилок атрибуції:

– Фундаментальні. Усім людям властиво перебільшувати значення особистісних факторів і недооцінювати ситуаційні фактори при інтерпретації причин дії та поведінки інших людей.

– Ілюзорні кореляції. Людина схильна в будь-якій практичній ситуації виокремлювати одні моменти і не помічати інші, використовувати стандартні й відомі пояснення.

– Неправдива згода. Приписування причин з егоцентричної позиції (зосередженість на власних відчуттях, переживаннях, інтересах, відхилення інших думок).

– Мотиваційні. Зорієнтовані на підтримку самооцінки, тобто результати дій людини не повинні суперечити її уявленням про саму себе.

Перші три види становлять першу групу помилок – інформаційні відмінності й відмінності у сприйнятті. Останній вид помилок відноситься до другої групи помилок – мотиваційні різновиди.

На думку Гаррі Тріандіса, мудрість міжкультурної взаємодії полягає в тому, щоб не поспішати з висновками, коли люди роблять, на ваш погляд, щось дивне. Підігравайте їм, доки не зрозумієте цю культуру.

1. Жодна людина не може уникнути спілкування. Уся поведінка людини в процесі спілкування містить відкриту і закриту інформацію, яку слід вміти правильно сприймати.

2. Спілкування не завжди означає розуміння. Навіть якщо дві людини згодні з тим, що вони спілкуються і розмовляють, це не завжди означає, що вони розуміють один одного. Розуміння виникає, коли дві людини однаково інтерпретують символи, використовувані в процесі спілкування.

3. Процес спілкування є незворотнім, тобто неможливо повернути назад передану інформацію. Можна пояснити, прояснити чи інакше сформулювати своє повідомлення, але як тільки інформація передана, вона стає частиною минулого досвіду і може впливати на сприйняття сьогодення і майбутнього.

4. Спілкування відбувається в контексті (воно ситуативне).

У процесі комунікації не можна ігнорувати умови спілкування, яке відбувається в певному місці й часі, з використанням певних засобів комунікації. Контекст спілкування завжди несе смислове навантаження.

Стереотипи в міжкультурній комунікації (поняття і сутність, формування стереотипів, функції стереотипів) Стереотип є одночасно і формою, і способом бачення світу. У ньому збирається оптимальна кількість віднормованих у культурі значень, необхідних людині для автоматичного, миттєвого сприйняття й оцінювання ситуації, «Іншого». Це комплекс світосприйняття, який складається з певних пізнавально-ціннісних настанов, специфічних форм сприйняття і поведінки, котрі не усвідомлюються їх носієм.

Стереотип розглядається такими науками, як соціологія, психологія, мовознавство, літературознавство, етнографія та ін. Представники кожної з названих наук виокремлюють у стереотипі ті його властивості, які вибирають із позицій своєї сфери дослідження, а тому виокремлюються соціальні стереотипи, стереотипи спілкування, ментальні стереотипи, культурні стереотипи, етнокультурні тощо. Наприклад, соціальні стереотипи знаходять свій вияв як стереотипи мислення й поведінки особистості. *Етнокультурні стереотипи* – це узагальнене уявлення про типові риси, що характеризують будь-який народ. Німецька акуратність, російське «авось», китайські церемонії, грузинський темперамент, запальність італійців, упертість фінів, повільність естонців, польська галантність – це стереотипні уявлення про цілий народ, які поширюються на кожного його представника.

В очах французів бельгійці виглядають позбавленими гумору простаками-тугодумами, швейцарці – обмеженими, жадібними і розважливими педантами. У переліку французьких

етнічних стереотипів грек постає спритною людиною, турок – фізично сильною людиною, поляк – «не дурень випити». Англійцям нерідко дорікають у користоловстві й егоїзмі, німцям приписують прагнення до порядку, організованості, а також працьовитість і агресивність. У росіян французи, наприклад, цінують розмах, широту, сердечність, витримку і стійкість у біді, тобто ті якості, яких їм самим бракує.

Соціальний стереотип (від гр. stereos – твердий і ty). pos – відбиток) відносно стійкий і спрощений образ соціального об'єкта (групи людей, окремої людини, події, явища тощо), що складається в умовах дефіциту інформації як результат узагальнення особистісного досвіду індивіду та уявлень, які прийняті в суспільстві. Термін «стереотип» означає повторення, відтворення зразків певної діяльності. Отже, поняття «стереотип поведінки» в застосуванні до етносу характеризує систему стійких звичаїв і традицій певного етносу.

Своїм походженням і популярністю у психологічній літературі термін «стереотип» зобов'язаний американському журналісту У. Ліппману, який вперше використав його в 1922 р. у своїй праці «Суспільна думка». Беручи інтерв'ю в різних діячів і представників широкого загалу, У. Ліппман звернув увагу на те, наскільки різними можуть бути погляди на одну й ту саму подію та її оцінку. Журналіст висунув гіпотезу про наявність упередженості, яка існує в певних стійких утвореннях, «pictures in our heads» (картинках у наших головах), що активно впливають на сприймання людей і подій. На його думку, згідно з цими «картинками», члени будь якої групи дуже схожі, практично ідентичні. Для фіксації цієї ідеї У. Ліппманн запозичив з поліграфії термін «стереотип», який означає металеву пластину з рельєфними печатними елементами, що застосовується для відтворення одного й того ж тексту за умов друкування великих тиражів. У. Ліппманн запровадив поняття «соціальний стереотип», який почав вживатися до схематичних культурно зумовлених малюнків світу в голові людини під час сприйняття складних об'єктів світу, а також захищають певні культурні позиції, норми. Психологи взяли на озброєння цей термін й активно досліджують феномен.

Слова «стереотип», «стереотипний» мають негативне забарвлення у багатьох мовах, оскільки тлумачиться як слово «шаблонний», що означає «позбавлений оригінальності й виразності». Це не цілком справедливо щодо слова «стереотип» взагалі, а в контексті теорії міжкультурної комунікації – особливо. Узагальнені стереотипні уявлення про інші народи й інші культури готують до зіткнення із чужою культурою, знижують культурний шок. Стереотипи дозволяють людині скласти уявлення про світ у цілому, вийти за межі свого вузького соціального, географічного та політичного світу.

У лінгвістиці термін «**стереотип**» стосується змістовного аспекту мови й культури, тобто розуміється як ментальний (розумовий) стереотип, що знаходиться у взаємозалежності й взаємозв'язку з «наївною картиною світу». Таке розуміння стереотипу зустрічається у працях Є. Бартмінського. На його думку, мовна картина світу й мовний стереотип співвідносяться як частина й ціле, де мовний стереотип розуміється як судження або кілька суджень, що стосуються певного об'єкта позамовного світу, суб'єктивне представлення предмета, у якому співіснують описові й оцінні ознаки і яке є результатом тлумачення дійсності в межах соціально вироблених пізнавальних моделей: вчителька – стереотип – та, що повчає, піклується, виховує (звідси метафора – вона нам, як мати).

В. А. Маслова вважає мовним стереотипом не тільки судження або кілька суджень, але й будьякий стійкий вислів, що складається з декількох слів, наприклад, стійке порівняння, кліше тощо: особа кавказької національності, сивий як лунь, новий росіянин. Уживання таких стереотипів полегшує й спрощує спілкування, заощаджуючи сили комунікантів.

Ю. А. Сорокін визначає стереотип як процес і результат спілкування (поводження) відповідно до певних семіотичних (знакових) моделей, список яких є закритим з тих або інших знаково технічних принципів, прийнятих у певному соціумі. Семіотична модель реалізується на соціальному, соціально-психологічному рівнях (стандарт) або на мовному, соціально-психологічному рівнях (норма).

Стандарт і норма існують у двох видах:

– **як кліше** (готова мовленнєва формула, критерієм виокремлення якої є регулярність її

появи в певних мовленнєвих ситуаціях, що повторюються, несе інформаційне навантаження, недостатньо складний знак, явище лінгвістичне): укр.: проблеми і незгоди не роблять в житті погоди; рос.: у природы нет плохой погоды;

– **як штамп** (кліше, яке з певної причини втратило для людини своє первісне навантаження, не несе інформаційне навантаження, надмірно складний знак, явище психологічне): сонячна Грузія, чорне золото (вугілля, нафта), зелене золото (ліс, чай), блакитне золото (газ).

Отже, **стереотип** у лінгвістиці – це спрощене, схематизоване узагальнювальне зображення певної категорії осіб (будь-якої народності, етносу, професії, віку, статі тощо), звірів, інституцій (міліція, школа, університет тощо), подій (весілля, день народження), яким притаманні позитивні й негативні риси.

Механізмом формування стереотипів є багато пізнавальних процесів, оскільки стереотипи виконують низку пізнавальних функцій – схематизації і спрощення, функцію формування та зберігання групової ідеології тощо. Стереотипи засвоюються у процесі занурення людини до певного соціуму й культури (соціалізації й інкультурації) і виконують соціальні функції: когнітивну – засвоєння певної схеми дає можливість людям орієнтуватися: хто є хто; афективну (емоційну) – створення настанов проти інших; суспільну – підтримання внутрішньої єдності групи відносно інших груп.

Люди сприймають стереотипи як зразки, яким треба відповідати. Тому стереотипи здійснюють досить сильний вплив на людей, стимулюючи формування таких рис характеру, які відбиті в стереотипі. Шляхом застосування стереотипів здійснюється самоорганізація соціуму, що протистоїть руйнівним тенденціям. Стереотипи стабілізують суспільство, надають людині відчуття захищеності, впевненості, безпеки. На думку вчених, в умовах комунікації **стереотипи можуть бути корисними за умови їхнього свідомого дотримання**, якщо стереотип є описовим, а не оцінним, якщо він є точним і модифікованим подальшими спостереженнями й досвідом спілкування з реальними людьми. Проте стереотипи можуть мати й негативне значення, коли, наприклад, ґрунтуються на помилкових переконаннях, викривленнях, напівправдивих свідченнях. Стереотипи близькі до соціальної норми, але вони є стандартами як нормативної, так і ненормативної поведінки.

Етнічні мовні стереотипи: спільне та відмінне. Одиницями організації етнокультурної компетенції є **культурні стереотипи**. Фахівці з етнічної психології, які досліджують етнокультурні стереотипи, зазначають, що нації, які перебувають на високому рівні економічного розвитку, підкреслюють такі якості, як розум, діловитість, заповзятість, а нації з більш відсталою економікою – доброту, сердечність, гостинність.

Учені диференціюють етнічні стереотипи й культурні стереотипи:

– **етнічний стереотип** – відносно стійке, схематизоване уявлення, судження, емоційно забарвлена оцінка щодо моральних, розумових, фізичних якостей, характерних для представників різних етнічних спільнот, є фактом поведінки та колективного несвідомого. Етнічні стереотипи недоступні саморефлексії (самоаналізу, контролю власної інтелектуальної роботи, емоційного стану, поведінки) членом етносу;

– **культурний стереотип** – схематизований і певною мірою односторонній образ явища, людини, речі тощо, який ґрунтується на одній (чи кількох) приписуваних останнім рисі ціннісного характеру, що вважається типовою.

Культурні стереотипи доступні саморефлексії (самоаналізу, контролю власної інтелектуальної роботи, емоційного стану, поведінки) і є фактами поведінки, індивідуального несвідомого, їх можна засвоювати.

Етнічні стереотипи діляться на автостереотипи, які відбивають те, що думають люди самі про себе, і гетеростереотипи, що стосуються іншого народу, які є більш критичними. Наприклад, те, що у свого народу вважається проявом ощадливості, в іншого народу – проявом жадібності.

Стереотипи завжди національні, а якщо зустрічаються аналогі в інших культурах, то це квазістереотипи, оскільки, співпадаючи у цілому, вони різняться деталями, які мають

принципове значення. Наприклад, феномени й ситуація «черги» в різних культурах різні, а отже, різним буде й стереотипна поведінка: нас запитують: «Хто останній?» або просто стають у чергу, у деяких європейських країнах відривають квиток у спеціальному апараті й після цього стежать за цифрами, що загораються над віконцем, наприклад, на пошті, у посольстві, консульстві тощо.

В основі формування етнічної свідомості й культури як регулятори поведінки людини лежать фактори як успадковані, так і ті, що здобуваються в процесі соціалізації – культурні стереотипи, що засвоюються з того моменту, як тільки людина починає ідентифікувати себе з певним етносом, певною культурою й усвідомлювати себе їх елементом. Отже, **стереотип** – це ментальна «картинка», стійке культурно-національне уявлення про предмет або ситуацію. Він є певним культурно визначеним і обмеженим уявленням про предмет, явище, ситуацію. Проте це не лише ментальний образ, але і його вербальна оболонка. Належність до конкретної культури визначається наявністю базового стереотипного ядра знань, що повторюється у процесі соціалізації особистості у певному суспільстві, тому стереотипи вважаються прецедентними (важливими, представницькими) іменами в культурі.

Стійкість культури, її життєздатність обумовлені тим, наскільки розвиненими є структури, які визначають її єдність, цілісність. Цілісність культури припускає вироблення стереотипів культури – стереотипів поведінки, виховання, розуміння, спілкування тощо, тобто стереотипів загальної картини світу. Стереотип поведінки є одним із найважливіших серед стереотипів, адже він може переходити в ритуал. Узагалі стереотипи мають багато спільного із традиціями, міфами, ритуалами, але від останніх відрізняються тим, що традиції й звичаї характеризує їх об'єктивована значущість, відкритість для інших, а стереотипи залишаються на рівні прихованих умонастроїв, які існують у середовищі «своїх». Люди різних народностей, країн і континентів користуються однією й тією ж технікою, вживають однакові ліки, їздять на машинах однакових марок, дивляться однакові передачі по телебаченню. Прилучення до благ цивілізації веде до втрати національної специфіки, тому набуває актуальності розвиток мистецтва, художньої культури, що втілює в художніх образах національні традиції, риси національного характеру.

Найбільш популярним джерелом стереотипних уявлень про національні характери є так звані міжнародні анекдоти, тобто анекдоти, побудовані на шаблонному сюжеті: представники різних національностей, потрапивши в одну й ту ж ситуацію, реагують на неї по-різному, відповідно до тих рис їхнього національного характеру, які приписують їм на батьківщині анекдоту. Таке розуміння стереотипу є надзвичайно важливим для перекладу в цілому і для перекладача.

Здійснюючи процес перекладу, перекладачеві часто доводиться стикатися з проблемою нерозуміння тих чи інших реалій, понять, якими оперує носій мови. Причиною таких непорозумінь часто стають саме ті чи інші стереотипи (мовні, культурні, поведінкові тощо). І тому з метою забезпечення максимальної ефективності комунікації йому доводиться вдаватися до пояснень, тлумачень таких реалій чи стереотипів сприйняття представників однієї культури представниками іншої. З іншого боку, стереотипи, як уже зазначалося раніше, полегшують сприйняття представників різних культур один одним за умови, що вони існують в їхній свідомості, і саме тому полегшують роботу перекладача. Отже, стереотип характерний для свідомості та мови представника культури і є своєрідним стрижнем культури, її яскравим проявом, а тому є опорою особистості в діалозі культур.

У зв'язку з аналізом поняття «стереотип» важливим є розгляд **стереотипізації** як одного з механізмів соціального сприйняття. Необхідно чітко розмежовувати ці поняття, оскільки за поняттям «стереотип» закріпилася негативна оцінка. Якщо коріння стереотипу походять від фактору соціального порядку, то стереотипізація є, насамперед, універсальним психологічним процесом. Явище стереотипізації обумовлене принципом економії, властиве людському мисленню, його властивістю рухатися від конкретних поодиноких випадків до їхнього узагальнення і навпаки до цього факту, зрозумілому в межах загального правила. **Стереотипізація** виконує об'єктивно корисну функцію, оскільки грубість, спрощеність,

схематизм – це зворотній бік проблеми, неминучі моменти таких необхідних для психічної регуляції процесів людської діяльності, як селекція, обмеження, стабілізація, категоризація.

Стереотипізація у процесі пізнання людьми один одного може мати наслідки. З одного боку до певного спрощення процесу пізнання іншої людини; у цьому випадку стереотип не обов'язково несе оцінне навантаження: у сприйнятті іншої людини не відбувається зрушень у бік її емоційного сприйняття або не сприйняття. Залишається просто спрощений підхід, який, хоч і не сприяє точності побудови образу іншого, змушує замінити його штампом, але необхідний, оскільки допомагає скорочувати процес пізнання. В іншому випадку стереотипізація веде до виникнення упередженого ставлення. Якщо судження будується на основі минулого обмеженого, негативного досвіду, то будь-яке нове сприйняття представника цієї ж групи має негативне забарвлення. Виникнення таких упереджень особливо негативно виявляють себе в умовах реального життя, коли можуть нанести серйозної шкоди не тільки спілкуванню людей, але і їхнім взаємостосункам.

Стереотипи виконують і певні позитивні функції у процесі спілкування – прискорена категоризація за певним ознаками, що полегшує процес спілкування, і здійснення захисної функції, що дає можливість людині «заховатися» за стереотип, коли він зіштовхується з чимось новим, що не може зрозуміти. Недоліком стереотипізації можна вважати спрощення підходу до людей і соціальних явищ, певну консервативність процесу мислення.

Отже, ні стереотип, ні процес стереотипізації не можуть розглядатися як тільки негативні явища соціального життя. Тільки формування упереджень і забобонів, що мають негативне забарвлення, і спонукають до посилення міжособистісної напруги, є серйозною перешкодою до взаєморозуміння між людьми.

Забобони (поняття і сутність, механізм формування, типи забобонів, проблеми коригування і зміни забобонів)

Психологія розглядає забобон як психологічну настанову упередженого, ворожого ставлення до чого-небудь без достатніх підстав чи причин.

Стосовно етнічних груп або їхніх культур забобон виступає у вигляді настанови упередженого або ворожого ставлення до представників цих груп, їхніх культур і до будь-яких фактів дійсності, пов'язаних з їхньою діяльністю, поведінкою і соціальним становищем.

Головним фактором у виникненні забобонів є нерівність у соціальних, економічних і культурних умовах життя різних етнічних спільнот. Цей фактор визначає і таку поширену форму забобону, як ксенофобія – нетолерантне ставлення до іноземців.

Забобони виникають як наслідок неповного або спотвореного розуміння об'єкта, відносно до якого формується настанова.

З'являючись на основі асоціації, уяви або припущення, така настанова зі спотвореним інформаційним компонентом надає стійкий вплив на ставлення людей до об'єкта.

Механізм формування забобонів, культивуванні етноцентризму і стереотипів називається процесом психологічного переміщення.

Психологічне переміщення використовується людьми або несвідомо, або як захисний механізм психіки, або ж навмисно, в пошуках «козла відпущення», на якому можна було б зігнати свій гнів.

Психологічне переміщення не є атрибутом тільки індивідуальної психічної діяльності. Воно зустрічається і в колективних психічних процесах і може охоплювати значну кількість людей.

Завдання механізму переміщення – вгамувати гнів і ворожість людей до об'єкту, який не має ніякого відношення до причин цих емоцій. Забобони можуть виникати відносно до об'єктів різного роду: до речей і тварин, до людей і їхніх асоціацій, до ідей і уявлень. Найпоширенішим видом забобонів є етнічні. Причина – спроба представників домінуючої етнічної групи, що знаходяться внизу соціальних сходів, знайти джерело психічного задоволення від почуття уявної переваги.

Механізм формування забобонів. У зарубіжній психології існує досить багато теорій походження забобонів.

1. Теорія фрустрації

У людській психіці через певні причини, викликані якимись негативними емоціями, створюється стан напруги – фрустрація. Цей стан вимагає розрядки, і її об'єктом може стати будь-яка людина. Коли причини труднощів і негараздів вбачаються в будь-якій етнічній групі, роздратування спрямовується проти цієї групи, відносно якої вже є негативна настанова або вороже упередження.

2. Теорія агресії Формування забобонів пояснюється потребою людей визначити власне становище відносно до інших, ґрунтуючись на перевазі своєї етнічної групи і тим самим свого індивідуального «Я» над іншими. У процесі такого самоствердження принижують досягнення іншої групи і підкреслюється неприязне ставлення до неї. У цьому випадку, на думку Г. Теджфела, можна говорити про соціально-економічний, культурний і політичний контекст міжгрупових відносин, які пов'язані з етнічною та культурною ідентифікацією взаємодіючих груп. Позитивна ідентифікація пов'язана в основному зі своєю культурною групою, а відносно до чужої групи демонструється негативна ідентифікація або відкрита дискримінація.

Висновок: Кожен окремих індивід у процесі соціалізації засвоює забобони, які кристалізуються під впливом культурно-групових норм і цінностей. Джерелом забобонів є близьке оточення людини насамперед батьки, вчителі, друзі. Індивідуальні забобони в більшості випадків виникають не з особистого досвіду міжкультурного спілкування, а в результаті засвоєння забобонів, що склалися раніше.

Типи забобонів

У психології вчені виокремлюють шість основних типів забобонів:

1) **яскраві, необґрунтовані**, в змісті яких відкрито декларується твердження, що члени чужої групи з тими чи іншими ознаками гірші представників своєї групи;

2) **символічні забобони**, що ґрунтуються на почуттях до членів чужої групи, і сприймаються як загроза для культурних базових цінностей власної групи;

3) **токенізький тип забобонів**, що виражаються в наданні соціальних переваг етнічним чи соціокультурним групам, з метою створення видимості справедливості; забобони цього типу припускають наявність негативних почуттів стосовно до чужої групи, проте члени власної групи не хочуть зізнаватися собі в тому, що теж мають забобони щодо інших;

4) забобони типу «довгої руки» мають на увазі позитивну поведінку відносно до членів чужої групи тільки за певних обставинах (наприклад, випадкове знайомство, формальні зустрічі); в ситуації більш близького контакту (наприклад, сусідство) демонструється недружня поведінка;

5) фактичні антипатії як тип забобонів припускають наявність відкритого негативного ставлення до членів чужої групи в разі, якщо їхня поведінка дійсно не влаштовує членів власної групи;

6) забобони типу «знайоме і незнайоме» передбачають відмову від контактів з членами чужої групи, оскільки представники цієї групи завжди певною мірою відчують незручності під час спілкування з чужинцями і вважають за краще взаємодіяти з людьми своєї групи, оскільки така взаємодія не викликає нервових й емоційних переживань.

Роль забобонів у повсякденному житті

По-перше, наявність того чи іншого забобону серйозно спотворює для його носія процес сприйняття людей з інших етнічних або соціокультурних груп – він бачить у них те, що хоче бачити, а не те, що є насправді, тому позитивні якості об'єкта забобону не враховуються при спілкуванні та взаємодії.

По-друге, в середовищі людей, заражених забобонами, виникає неусвідомлене почуття тривоги і страху перед тими, хто для них є об'єктом дискримінації. Носії забобонів бачать у них потенційну загрозу, що породжує ще більше недовіри до них.

По-третє, існування забобонів і заснованих на них традицій і практики дискримінації, сегрегації (національної відчуженості), обмеження громадянських прав спотворює самооцінку об'єктів цих забобонів.

Значній кількості людей нав'язується почуття соціальної неповноцінності. Як реакція на це відчуття виникає готовність до утвердження особистісної повноцінності через міжетнічні та міжкультурні конфлікти.

Питання до самопідготовки:

1. Прокоментуйте висловлювання:

1.1. «Відмова від стереотипів вимагала б від людини постійного напруження й уваги і перетворила б увесь процес її життя на безкінечну низку спроб і помилок» (Т. Г. Грушевицька).

1.2. «Фіксація стереотипів у мовних одиницях та знакових продуктах природної мови створює підґрунтя для тлумачення стереотипу як явища мови й мислення, що є стабілізуючим фактором, який дає можливість, з одного боку, зберігати і трансформувати деякі домінуючі складники культури, а з іншого – виявляти себе серед «своїх» і водночас упізнати «свого» (В. А. Маслова).

1.3. «Стереотип можна кваліфікувати як сталу, фіксовану структуру свідомості, що уособлює результат пізнання дійсності певним угрупованням. Якщо угруповання дорівнює етносу, то стереотип є етнічним,.. може фіксуватися в мові та мовленні, зокрема в комунікативній компетенції, але не завжди за цим стереотипом можна ідентифікувати представника лише одного етносу і культури» (О. О. Селіванова).

2. Поміркуйте, що, на ваш погляд, спільне й відмінне між культурними й етнічними стереотипами?

3. Визначте, який стереотип можна назвати етнокультурним? Обґрунтуйте свою відповідь.

4. З'ясуйте, яка роль і місце стереотипів у національній мові?

5. Визначте, яку інформацію про культуру та особливості менталітету народу можна отримати, вивчаючи етнічні стереотипи?

6. Проаналізуйте подібність і відмінність стереотипного сприйняття української й іншої національних культур.

7. Охарактеризуйте, за якими параметрами аналізують стереотипи національної мови? Наведіть приклади.

8. Назвіть прислів'я і приказки, що відображають стереотипне мислення народів різних національностей.

9. Розкрийте, що, на ваш погляд, спільне і відмінне між культурним і етнічним стереотипами?

10. З'ясуйте, який стереотип можна назвати етнокультурним? Обґрунтуйте свою відповідь.

11. Чинниками появи негативних стереотипів є етнічні упередження як негативні настановки щодо представників національних спільнот. Такі стереотипи мотивуються стереотипами зовнішності, національної кухні, кольором шкіри, особливостями обличчя, поведінковими шаблонами тощо. Поміркуйте, яка мотивація виникнення таких стереотипів.

12. Схарактеризуйте поняття «автостереотипи» і «гетеростереотипи». Проілюструйте свою думку прикладами.

13. Невід'ємним компонентом етнокультурного стереотипу фемінності є уявлення про жіночу вроду, зважаючи на ті особливі вимоги, що їх зазвичай висуває культура до зовнішності жінки. Виділіть найважливіші, на вашу думку, структурні складові українського, російського стереотипу фемінності, зосередивши увагу на прикметах вроди та вдачі жіноцтва, а також частково торкаючись характеристик типової жіночої поведінки, що їх можна віднайти у фольклорних та етнографічних джерелах.

СЕМЕСТРОВИЙ МОДУЛЬ 2 ДЕРЖАВНА ПОЛІТИКА В СФЕРІ КУЛЬТУРИ. ПРАКТИЧНІ АСПЕКТИ МІЖКУЛЬТУРНОЇ КОМУНІКАЦІЇ

Змістовий модуль III. КОМУНІКАТИВНІ ПЕРЕШКОДИ ТА ШЛЯХИ ЇХ ПОДОЛАННЯ, МОВА І МІЖКУЛЬТУРНА ВЗАЄМОДІЯ.

Лекція 9. ПАРАДОКСИ МІЖКУЛЬТУРНОГО СПІЛКУВАННЯ.

[17, с. 39-51; 7, с. 43-59, с. 62-70; 20].

1. Міжкультурна комунікація та постулати П. Грайса. 11 фундаментальних міжкультурних парадоксів. Характер когніції й когнітивна гнучкість. Абстрагування й фільтрація інформації. Спрощення й асоціювання. Комбінування, реорганізація інформації, акцентування. Фонові знання й інтерпретація.

2. Змінні міжкультурної комунікації як її системні складові. Контекст міжкультурної комунікації. Параметри змісту інформації.

3. Поняття “культурного шоку”. Ступені культурного шоку. Зворотний культурний шок. Шляхи подолання культурного шоку.

4. Міжкультурний конфлікт. Відмінність міжкультурного й етнічного конфліктів. Шляхи розв’язання міжкультурних конфліктів.

Міжкультурна комунікація та постулати П. Грайса. 11 фундаментальних міжкультурних парадоксів. Характер когніції й когнітивна гнучкість. Абстрагування й фільтрація інформації. Спрощення й асоціювання. Комбінування, реорганізація інформації, акцентування. Фонові знання й інтерпретація. Поняття і сутність, основні форми (стратегії) акультурації, результати акультурації, акультурація як комунікація

Акультурація – (англ. acculturation — від лат. ad — до cultura — обробіток). **Акультурація** — процес засвоєння етносом, групою індивідів, особистістю, вихованою в одній культурі, елементів іншої культури, субкультури, картини світу, зокрема прецедентних феноменів (текстів, імен, ситуацій, стереотипів мовного спілкування тощо). Нова культура може повністю або частково прийматись або не прийматись. Виявляється у двох типах адаптації: соціалізації та інкультурації.

Дослідження процесів акультурації: ХХ ст., Р. Редфільд, Р. Лінтон, М. Херсковіц.

Етапи:

1. **Акультурація як результат тривалого контакту груп, що представляють різні культури.** Процес відбувається автоматично, культури змішуються і досягається стан культурної та етнічної однорідності. Наприклад: Концепція Америки як «плавильного казана культур» (культури прибулих народів змішуються в цьому «казані», утворюється нова однорідна американська культура).

2. Акультурація як феномен на рівні психології індивіда. Процес трактувався як зміна ціннісних орієнтацій, рольової поведінки, соціальних настанов індивіда.

3. Акультурація як процес і результат взаємного впливу різних культур, у якому всі або частина представників однієї культури (= рецепієнти) переймають норми, цінності й традиції іншої культури (= донора).

Успішність акультурації визначається позитивною етнічною ідентичністю, етнічної толерантністю (= терпіння, терплячість, прийняття, добровільне перенесення страждань).

Інтеграції (від лат. integratio) — з'єднання, характеризується позитивною етнічною ідентичністю й етнічною толерантністю.

Асиміляції (від лат. assimilatio) — уподібнення, характеризується негативною етнічною ідентичністю і етнічною толерантністю.

Сепарації (від лат. separatio) — відокремлення, характеризується позитивною етнічною ідентичністю і інтолерантністю (= нетерпимість).

Маргіналізації (від пізньої лат. marginalis) — той, що знаходиться на краю, характеризується негативною етнічною ідентичністю й інтолерантністю.

Адаптація — (лат. adapto — пристосовую) — процес пристосування до мінливих зовнішніх умов, у певній ситуації до життя в чужій культурі.

Психологічна адаптація — досягнення психологічної задоволеності у межах нової культури. Це виражається в хорошому самопочутті, психологічному здоров'ї, а також у чітко і ясно сформованому почутті особистої або культурної ідентичності.

Соціокультурна адаптація полягає в умінні вільно орієнтуватися в новій культурі та суспільстві, вирішувати повсякденні проблеми в сім'ї, побуті, на роботі, в школі. Оскільки одним з найважливіших показників успішної адаптації є наявність роботи, задоволення нею та рівнем своїх професійних досягнень і, як наслідок, своїм добробутом у новій культурі, дослідники останнім часом виокремлюють адаптацію економічну.

Культурний шок у процесі освоєння чужої культури (поняття культурного шоку, його симптоми, механізм розвитку культурного шоку, фактори, що впливають на культурний шок)

Стресогенний вплив нової культури на людину фахівці позначають терміном **культурний шок**. Іноді використовуються подібні поняття: шок переходу, культурна стомлюваність, стрес акультурації.

Культурний шок викликає порушення психічного здоров'я. Термін культурний шок був введений у науковий обіг американським дослідником К. Обергом в 1960 р., коли він в одній зі своїх робіт зазначив, що входження в нову культуру супроводжується цілою низкою неприємних відчуттів.

Сьогодні вважається, що досвід сприйняття нової культури є неприємним або шоковим, з одного боку, оскільки він несподіваний, а з іншого — він може привести до негативної оцінки власної культури.

Форми прояву культурного шоку:

- напруга, отримана через зусилля для досягнення психологічної адаптації;
- почуття втрати через позбавлення друзів, свого становища, професії, власності;
- почуття самотності (знедоленої людини) в новій культурі, яке може трансформуватися в її заперечення; – порушення рольових очікувань і почуття самоідентифікації;
- тривога, що переходить в обурення й огиду після усвідомлення культурних відмінностей;
- почуття неповноцінності через нездатність впоратися з ситуацією.

Головна причина культурного шоку — це відмінність культур. Кожна культура має безліч символів і образів, а також стереотипів поведінки, за допомогою яких людина може автоматично діяти в різних ситуаціях.

Американський дослідник Р. Уївер уподібнює ситуацію зустрічі двох культур зустрічі двох айсбергів: «саме під водою, на рівні неочевидного, відбувається основне зіткнення цінностей і менталітетів».

Р. Уївер стверджує, що при зіткненні двох культурних айсбергів та частина культурного сприйняття, яка колись була несвідомою, виходить на рівень свідомого, і людина починає уважніше ставитися як до своєї, так і до чужої культури.

Індивід з подивом усвідомлює наявність цієї прихованої системи норм і цінностей, які контролюють нашу поведінку, лише коли потрапляє в ситуацію контакту з іншою культурою.

Результатом цього стає психологічний, а нерідко і фізичний дискомфорт — **культурний шок**.

Механізм розвитку культурного шоку вперше був детально описаний американським антропологом К. Обергом.

К. Оберг стверджував, що люди проходять через певні етапи переживання культурного шоку й поступово досягають задовільного рівня адаптації.

Коли людина, яка успішно адаптувалася в чужій культурі, повертається на батьківщину, то вона стикається з необхідністю пройти зворотню адаптацію (реадаптацію) до власної культури.

Вважається, що при цьому людина відчуває **шок повернення**. Для цього явища запропонована модель W-подібної кривої реадaptaції, яка своєрідно повторює U-подібну криву: спочатку людина радіє поверненню, зустрічам з друзями, а по потім починає помічати, що певні особливості рідної культури здаються їй дивними й незвичними, і лише поступово вона знову пристосовується до життя вдома.

Для опису механізму культурного шоку запропонована інша крива адаптації (U-подібна крива), в якій виокремлюються п'ять етапів адаптації.

Механізм розвитку культурного шоку

Перший етап називають *медовим місяцем*: більшість мігрантів, опинившись за кордоном, прагнуть вчитися або працювати, вони сповнені ентузіазму і надії. Часто до їхнього приїзду готуються, їх чекають, вони отримують допомогу і можуть мати деякі привілеї. Проте цей період швидко проходить.

На **другому етапі** незвичні довкілля й культура починають здійснювати свій негативний вплив. Більшого значення набувають психологічні чинники, викликані нерозумінням місцевих жителів. Результатом може бути зневірення, фрустрація і далі депресія. Іншими словами, спостерігаються усі симптоми культурного шоку. На цьому етапі мігранти намагаються втекти від реальності, спілкуючись переважно зі своїми земляками й скаржуться на своє життя.

Третій етап – критичний, оскільки культурний шок досягає максимуму. Це може привести до соматичних і психічних хвороб. Частина мігрантів повертається додому, на батьківщину, але більша частина знаходить у собі сили подолати культурні відмінності. Вони вчать мову, знайомляться з місцевою культурою, у них з'являються місцеві друзі, від яких отримують необхідну підтримку.

На **четвертому етапі** з'являється оптимістичний настрій, людина стає більш впевненою у собі й задоволеною своїм становищем у новому суспільстві й культурі. Інтегрування в життя нового суспільства просувається досить успішно.

На **п'ятому етапі** досягається повна адаптація до нової культури. Індивід і навколишнє середовище з цього часу відповідають один одному взаємністю.

Рівень вираженості культурного шоку й тривалості міжкультурної адаптації залежить від таких факторів: внутрішні (індивідуальні), зовнішні (групові).

У групі **внутрішніх факторів** найважливішими є індивідуальні характеристики людини – стать, вік, риси характеру.

Вважається, що вік є критичним елементом адаптації до іншого товариства. Чим старша людина, тим важче вона адаптується до нової культурної системи. Важче і довше переживає культурний шок, повільніше сприймає моделі нової культури. Так, маленькі діти адаптуються швидко і успішно, але вже школярі зазнають значних труднощів, а літні люди практично не здатні до адаптації й акультурації.

Учені виокремлюють певний універсальний набір особистісних характеристик, якими повинна володіти людина, що готується до життя в чужій країні з чужою культурою: професійна компетентність, висока самооцінка, товариськість, екстравертність, відкритість до різних поглядів, інтерес до оточуючих людей, здатність до співпраці, терпимість до невизначеності, внутрішній самоконтроль, сміливість і наполегливість, почуття емпатії.

До **внутрішніх факторів адаптації та подолання культурного шоку** відносяться також обставини життєвого досвіду людини, де найважливішими є мотиви до адаптації. Найсильніша мотивація зазвичай спостерігається в емігрантів, які прагнуть переїхати на постійне місце проживання в іншу країну й хочуть скоріше стати повноправними членами нової культури.

Висока мотивація присутня у студентів, які здобувають освіту за кордоном і теж прагнуть адаптуватися швидше й повніше, щоб досягти своєї мети.

Набагато гірші справи у вимушених переселенців і біженців, які не хотіли залишати свою батьківщину і не бажають звикати до нових умов життя.

Від мотивації мігрантів залежить, наскільки повно вони знайомляться з мовою,

історією і культурою тієї країни, куди їдуть. Наявність цих знань, безумовно, полегшує адаптацію.

Як подолати культурний шок?

1. Не відгороджуватися від чогось нового. Не сприймайте щось інше автоматично як неправильне або негативне. Стримуючи оцінку, ви зможете бути об'єктивним спостерігачем і сприяти міжкультурному порозумінню. Також якщо ви їдете в країну, про яку майже нічого не знаєте, пошукайте про неї інформацію. Довідавшись про країну, вам необхідно бути відкритим для чогось нового.

2. Намагайтеся вивчати місцеву мову. Це підвищить ваші навички спілкування та допоможе інтегруватися в місцеве суспільство. Так ви продемонструєте свій інтерес до нової країни.

3. Ознайомтеся з поведінкою людей нового середовища. Не сприймайте і не пропускайте їхню поведінку через свій «культурний фільтр». Поведінка – це не інформація. Наприклад, американці часто використовують фразу «Як справи?» (How are you?) У значенні вітання – «Привіт» або «Я наголошую про твою присутність, проходячи повз тебе по коридору». Іноземець може не розуміти, чому американці не відповідають на це питання детальніше. Незважаючи на це, якщо ви підете далі, не чекаючи відповіді на своє питання «Як справи?», Вони вважатимуть таку поведінку грубою. Проте, американець, не дочекавшись відповіді на це питання, найімовірніше, не образиться. Не забувайте: якщо сумніваєтеся, краще зайвий раз перевірити.

4. Не вірте свято у свої знання про культуру. Навіть коли ви ставатимете більш обізнаним у ритуалах, звичаях і правилах поведінки в новому оточенні, не намагайтеся співвіднести те, що ви знаєте на цей момент, з раціональними поясненнями. Поверхневі знання можуть бути оманливими. Психолог Герт Хофштеде писав, що культура – це як цибуля: її потрібно чистити шар за шаром, щоб розкрити зміст. Для того, щоб насправді зрозуміти культуру в соціальному й історичному контексті, потрібно багато часу.

5. Обов'язково познайомтеся з людьми у вашому новому оточенні. Задавайте їм питання, висловлюючи свою повагу, читайте газети й відвідайте всілякі фестивалі та заходи.

6. Спробуйте досягти відчуття стабільності у своєму житті. Обераючи свій режим, ви починаєте відчувати себе захищено й впевнено.

7. Найважливіше: зберігайте почуття гумору! Не будьте занадто суворі до себе, якщо ви допустили помилку або не знаєте, як себе поводити в певній ситуації. Пожартуйте з огляду на себе, й інші пожартують разом з вами. Більшість людей будуть захоплюватися вашим завзяттям і старанням зрозуміти їхню культуру, особливо якщо ви не судите і не порівнюєте чужу культуру зі своєю.

Міжкультурні конфлікти та шляхи їх подолання. Соціокультурний коментар як спосіб подолання конфліктів культур

Етнічний конфлікт – це особливий різновид соціального конфлікту, де принаймні одна з конфліктуючих сторін представлена етнічною групою або окремими її представниками (О. В. Халлісте).

Фактори етнічного конфлікту

Культурний фактор. Серед культурних причин основною є примусова асиміляція (уподібнення), оскільки передбачає насильницьке стирання етнічних відмінностей на рівні державної політики. Примусова асиміляція виступає однією з форм насильницького врегулювання етноконфлікту.

Психологічний фактор. Культурні причини взаємопов'язані з психологічними. Вони викликають страх втрати ідентичності, втрати культурних «коренів», страх опинитися у підпорядкуванні.

Політичний фактор визначається етнополітичною мобілізацією, процесом, у ході якого етнічна група політизується на основі усвідомлення своїх колективних інтересів й організовується в колективний суб'єкт, актора, що володіє певною ідеологією, ресурсами для політичної діяльності й чіткої рольової диференціацією. Також слід говорити й про

закріплення політичної та соціальної нерівності на законодавчому рівні.

Економічний фактор – обмеження в правах і можливостях брати участь у приватизації, забезпечивши переважний доступ до матеріальних ресурсів для титульного населення.

Соціальний фактор – це фактор, головними характеристиками якого є етнічна диференціація (поділ суспільства на групи на основі етнічних відмінностей) та етносоціальних стратифікацій (розшарування суспільства на ієрархічно впорядковані групи за етнічною ознакою, що обумовлює рівність або нерівність можливостей, прав і обов'язків залежно від статусу).

Міжкультурний конфлікт – це конфлікт картин світу, інтерпретацій і настанов, властивих тим чи іншим групам, оскільки національна картина світу пов'язана з духовним життям особистості (О. В. Широкова, О. В. Чибісова).

Головне завдання міжкультурних конфліктів – з'єднатися зі «своїми» і розмежуватися з «чужими».

«Варто сказати, що в реальному житті суто міжкультурні конфлікти не зустрічаються. Реальні відносини припускають наявність чималої кількості взаємопроникаючих конфліктів, і було б помилкою вважати, що в основі будь-якого конфлікту між представниками різних культур лежить незнання культурних особливостей партнера по комунікації. Тому не варто плекати ілюзій, що одне лише знання культурних відмінностей є ключем до розв'язання міжкультурних конфліктів. Проте завжди слід враховувати, що можливе порушення комунікації може бути викликане неправильними атрибутами комунікантів» (О. В. Широкова, О. В. Чибісова).

Конфліктологи виокремлюють різні групи причин міжкультурних конфліктів на побутовому рівні, але всі вони зводяться до трьох основних:

1. Підсвідомо ми сприймаємо чужорідне негативно. Чим менш знайомий і звичний нам об'єкт пізнання, тим сильніші негативні емоції.

2. Ми звикли робити висновки про групу з декількох представників, часто не найдостойніших. Подібні негативно забарвлені уявлення іменуються **забобонами**.

3. Ми звикли судити про все з етноценристських позицій. «Усе, що ми робимо – правильно, а інші роблять неправильно».

Толерантність у міжкультурній комунікації

Етимологія слова «толерантність» походить від латинського дієслова *tolero* – «нести», «тримати», «терпіти», яке вживається в тих випадках, коли було необхідно «нести», «тримати в руках» будь-яку річ. Малося на увазі, що для тримання і перенесення цієї речі людина повинна докладати певних зусиль, страждати і терпіти.

Термін «толерантність» в англійській інтерпретації (*tolerance*) поряд з терпимістю став означати також «допускати».

В українській мові сьогодні найбільш близьким за значенням поняттю «толерантність» є термін «терпимість», що в повсякденному вживанні означає «здатність, вміння терпіти, миритися з чужою думкою, бути поблажливим до вчинків інших людей». У такому розумінні «толерантність» не є синонімом «терпіння або терплячості».

На думку В. А. Тишкова, «якщо терпіння виражає найчастіше почуття або дію щодо відчуття болю, насильства або інші форми негативного впливу, то терпимість містить у собі повагу чи визнання рівності інших і відмова від домінування або насильства».

У науковій літературі поняття «**толерантність**» розглядається як повага й визнання рівності, відмова від домінування і насильства, визнання багатомірності й різноманіття людської культури, норм поведінки, відмова від зведення цього різноманіття до однаковості й переважання певної однієї думки.

Толерантність – визнання прав іншої людини, сприйняття цього іншого як рівного собі, що претендує на розуміння й співчуття, готовність прийняти представників інших народів і культур такими, якими вони є, взаємодіяти з ними на основі згоди й поваги.

Толерантність – почуття терпимості й шанобливого ставлення до культури і думок

інших людей, які не співпадають з власними.

Толерантність допускає право представника будь-якої культури на вільне вираження своїх поглядів і реальну поведінку в практичному житті при одночасному доброзичливому ставленні до культури, поведінки й думок інших людей.

Толерантний підхід в МКК означає, що ті чи інші культурні особливості індивіда або групи визнаються лише одними з багатьох і не можуть підпорядкувати собі всі інші.

Толерантний підхід у МКК – умова збереження відмінностей, як право на відмінність, несхожість, «інакшість». Сприйняття чужої культури відбувається на основі зіставлення колишнього й нового досвіду, а також порівняння з аналогічними елементами власної культури одночасно на раціональній і чуттєво-емоційній основі.

Прояви толерантності в МКК носять відносний характер:

– американцям незрозуміло, чому росіяни терплять побутову невлаштованість, порушення прав споживачів, невиконання законів посадовими особами, побутовий вандалізм, порушення прав людини;

– росіяни дивуються, чому американці, які виявляють високий рівень толерантності до сексуальних меншин або деяким проявам релігійної ворожнечі, не допускають альтернативної думки щодо питань прав жінок, політики, ролі США в світі тощо;

– різні прояви толерантності виражаються також і в тому, що американці в процесі взаємодії прагнуть до компромісу й уникнення суперечностей;

– американці зазвичай чекають швидких рішень і дійвід своїх партнерів.

Позитивне розуміння толерантності досягається через з'ясування її протилежності – інтолерантності.

Інтолерантність або нетерпимість ґрунтується на переконанні, що твоя група, твоя система поглядів, твій спосіб життя стоять вище за всіх інших.

В основі інтолерантності лежить неприйняття іншого, оскільки він інакше виглядає, думає, ходить тощо. У результаті цього формується нетерпимість, яка породжує прагнення до панування і знищення, до відмови в праві на існування того, хто дотримується інших норм життя. Практично інтолерантність проявляється в широкому діапазоні форм поведінки – від звичайної неввічливості, зневажливого ставлення до людей іншої національності та культури до етнічних чисток і геноциду, умисного і цілеспрямованого знищення людей.

Основні форми прояву інтолерантності:

– образи, глузування, вираження зневаги;

– негативні стереотипи, упередження, забобони, що ґрунтуються на негативних рисах і якостях;

– етноцентризм (перевага своєї етнічної групи, що виявляється в сприйнятті й оцінці життєвих явищ крізь призму її традицій і цінностей);

– дискримінація у вигляді позбавлення соціальних благ, обмеження прав людини, штучна ізоляція в суспільстві;

– расизм (соціальне упередження відносно групи людей на підставі фізичних характеристик (пігментація шкіри, типові риси обличчя, текстура волосся, мова, манери й інші (етнічні) показники), націоналізм, експлуатація, фашизм;

– ксенофобія (ненависть до кого-небудь або чого-небудь незнайомого, незвичного) у формі етнофобій, мігрантофобій; плюндрування релігійних і культурних пам'яток;

– вигнання, сегрегація (примусове відокремлення), репресії;

– релігійне переслідування.

Важливою складовою національного етикету спілкування є комунікативні табу.

Комунікативне табу – мовні, тематичні та контактні заборони у спілкуванні.

Мовні табу – це заборона вживання у мовному спілкуванні носіїв певної культури окремих слів і словосполучень. **Тематичні табу** – повна заборона для окремих осіб у конкретних мовленнєвих ситуаціях розмов на певну тематику. **Контактні табу** – це заборона на будь-які форми міжособистісного спілкування.

Контакт (лат. contactus – зіткнення) – тісне спілкування, взаємодія. В етнічній нації –

спілкування «однородців» (В. І. Даль). У політичній нації – спілкування співгромадян у різних дискурсах. Поряд з конфліктом контакт у міжкультурній комунікації – форма зв'язку учасників спілкування. **Контакт і конфлікт** – ключові категорії міжкультурної комунікації.

Конфлікт (лат. conflictus – зіткнення) – зіткнення протилежних інтересів, поглядів; серйозна розбіжність, суперечка. Поняття «конфлікт» вивчається у філософії, соціології, психології і конфліктології. У міжкультурній комунікації конфлікт – протистояння учасників спілкування, здатний приводити до розриву комунікації. Конфлікт – елемент культури війни.

Конфлікт культур – зіткнення, що мають важкі наслідки для інтраактантів, груп, фірм, соціумів у процесі комунікації. Культурні конфлікти ведуть до зриву ділових переговорів, ворожості й організованої війни між угрупованнями або війни на міжнародному рівні. Певні автори вважають, що міжкультурна комунікація не може бути бесконфліктною, оскільки цей процес характеризується сполученням різних, іноді контрастних, когнітивних настанов, уявлень, образів, стереотипів тощо, які існують у колективному несвідомому носіїв різних мов і культур.

Бар'єр у міжкультурній комунікації – фактор, що перешкоджає досягненню взаєморозуміння в ситуації міжкультурної комунікації: недостатнє знання мови спілкування, емоційний стан інтраактантів, етноцентризм, стереотипи, ідіокультурні асоціації, відмінності в ціннісних настановах, у системах кодування і декодування невербальної поведінки, підсвідоме очікування подібностей, а не відмінностей між культурами, інтерпретація проявів культурних категорій у контексті своєї культури тощо.

Питання до самопідготовки:

1. Охарактеризуйте, як проходить процес сприйняття? Назвіть основні характеристики сприйняття.

2. Розкажіть, як проявляється вплив культури на наше сприйняття? Наведіть приклади зі свого життя.

3. Визначте, чому люди створюють атрибуції? Що називають фундаментальною помилкою атрибуції? Які причини необ'єктивних атрибуцій?

4. З'ясуйте, у чому полягає соціальний характер атрибуції? Яка роль соціальних атрибуцій у процесі міжкультурної взаємодії? Що таке елементарна помилка атрибуції?

5. Визначте, яка роль соціальних атрибуцій у процесі міжкультурної взаємодії? Який вплив створюють соціальні атрибуції на виникнення міжкультурних конфліктів між представниками різних культур?

6. Прокоментуйте, які основні причини виникнення конфліктів у процесі міжкультурної комунікації?

7. Розкрийте поняття, що таке забобони? Дайте поняття забобону і поясніть відмінність між стереотипами і забобонами. Які ви знаєте типи забобонів?

8. Обґрунтуйте, в чому полягає проблема зміни стереотипів і забобонів?

9.1 Проблемні завдання: Пригадайте, коли вам востаннє доводилося бачити людину з незвичайною зовнішністю або незвичайною поведінкою. Що ви при цьому відчували і як пояснили для себе зовнішність і поведінку незнайомця? Що скажуть ваші друзі з цього приводу? Поясніть вашу реакцію.

9.2 Опишіть на прикладі з вашого життя, як впливають на сприйняття чинники культури.

9.3 Познайомте своїх друзів з новою для них людиною. Одним друзям уявно запропонуйте новачка душею компанії, відкритою у спілкуванні людиною. Іншим розкажіть про нього як про скромну людину, яку треба спонукати до спілкування. Зверніть увагу на хід подальшої комунікації. Як ви це можете пояснити?

9.4 Опишіть конфліктну ситуацію з представником іншої культури, учасником або свідком якої вам довелося бути (якщо це мало місце). У чому, на ваш погляд, були причини конфлікту?

9.5 Прокоментуйте ситуацію з огляду різних підходів до спілкування в

індивідуалістичних і колективістських культурах: Молодий представник американської фірми на офіційному прийомі в японській фірмі-партнері недбало поплескав по плечу літнього президента фірми і сказав жартівливо кілька неформальних слів. Президент японської фірми зблід; не попросившись, він покинув прийом і не став підтримувати відносини з цією американською фірмою.

10. Охарактеризуйте, що називаємо міжкультурним конфліктом і які його основні характеристики?

11. Проаналізуйте, у чому полягають основні причини комунікаційних конфліктів?

12. Визначте, які існують моделі регулювання міжкультурних конфліктів і наскільки вони відрізняються для представника індивідуалістичних і колективістських культур?

13. Проаналізуйте, які основні причини виникнення конфліктів у процесі міжкультурної комунікації?

Лекція 10. МІЖКУЛЬТУРНА ВЗАЄМОДІЯ В ПРИЗМІ ДІЛОВОЇ КОМУНІКАЦІЇ.

[17, с. 51-67; 8, с. 55-59, с. 62-68; 20].

1. Сутність міжкультурного ділового спілкування.
2. Культура і мова як провідні категорії міжкультурного ділового спілкування.
3. Моделі соціального та ділового міжкультурного спілкування.
4. Невербальне спілкування й міжкультурне ділове співробітництво. Вербальна міжкультурна бізнес комунікація.
5. Перепони міжкультурного ділового спілкування.

Нагадаємо, що комунікація (від лат. *Communicatio*, повідомлення) - специфічний акт обміну інформацією, процес передачі емоційного та інтелектуального змісту.

З точки зору соціальної психології, комунікація - це процес передачі інформації від відправника до одержувача. Мета відправника полягає в тому, щоб надати на одержувача той чи інший вплив, передаючи певне повідомлення. Одержувачу для розуміння інформації необхідно розкодувати (декодувати) повідомлення. Таким чином, повний одиничний цикл комунікації складається з почергових ходів партнерів.

Ділова комунікація - це процес взаємодії, спрямований на оптимізацію того чи іншого виду предметної діяльності: виробничої, наукової тощо У діловій комунікації партнер по спілкуванню завжди виступає як особистість, значима для іншого.

Основними завданнями ділової комунікації можуть бути продуктивну співпрацю, прагнення до зближення цілей, поліпшення партнерських відносин.

Ділова комунікація передбачає реалізацію наступних умов:

- 1) обов'язковість контактів всіх учасників спілкування незалежно від їхніх політичних симпатій і антипатій;
- 2) предметно-цільовий зміст комунікації;
- 3) дотримання формально-рольових принципів взаємодії;
- 4) взаємозалежність всіх учасників ділової комунікації в досягненні кінцевого результату;
- 5) комунікативний контроль учасників взаємодії, в тому числі високий (гра, маніпулювання, камуфляж).

Ділова комунікація реалізується в трьох основних комунікативних формах: монологічного, діалогічного і полілогічне.

У *монологічного формі* комунікації переважають комунікативні дії: висловлювання особистості як суб'єкта - організатора процесу слухання у інших суб'єктів - учасників спілкування.

У *діалогічній формі* комунікації суб'єкти взаємодіють і, як правило, взаємно активні;

У *полілогічне формі* комунікації має місце багатостороннє спілкування, яке, найчастіше, носить характер своєрідної боротьби за оволодіння комунікативної ініціативою і

пов'язане з прагненням до максимально ефективною її реалізації.

Тобто, по суті, комунікація може носити внутрішньоособистісний характер ("внутрішній діалог") і міжособистісний характер ("особистість - особистість"; "особистість - група"; міжгруповая комунікація; все перераховане вище в рамках різних культурних груп).

Загальновідомо, що **ділова комунікація** являє собою складний і багатогранний процес, який має об'єктивні і суб'єктивні сторони та характеризується різними *вербальними* і *невербальними* параметрами. Від звичайної комунікації ділова відрізняється, в першу чергу, чіткої детерминированностью і регламентацією, оскільки спрямована на вирішення певної задачі. Дана регламентація здійснюється за допомогою *ділової етики*, *ділової риторики*, деяких стандартів *корпоративної культури* і т.д. Всі ці, а також деякі інші сфери ділової комунікації будуть розглянуті в даному підручнику.

Існує думка, що в міжособистісному спілкуванні невербальна комунікація передає 65 % всієї інформації. При вираженні ставлення рухи передають 55 % інформації, голос – 38 %, а слова - всього 7 %. Це пояснюється тим, що кинемо (жестові руху рук) часто вживаються неусвідомлено і тому сильніше впливають, передають найтонші відтінки емоцій.

Невербальну частину комунікації частково можна диференціювати на кінесіку (науку про жестах рук), проксемику (науку про простір комунікації) і окулесіку (науку про рухах очей в комунікативному процесі). Мова, умовно кажучи, являє собою знакову систему свідомого. А знакова система невербальної комунікації реалізує ті мотиви, які знаходяться в несвідомому. Дуже часто невербальна сфера входить в дисонанс з вербальною сферою і протирічить реальній мови. Роль вербального спілкування в діловому дискурсі ґрунтується на засадах ділової риторики, і культура мови в діловому спілкуванні відіграє домінуючу роль. **Культура дискусії** - показник професіоналізму в діловому дискурсі.

Домінуючу роль вербальні і невербальні чинники грають в створенні індивідуального і корпоративного іміджу. Імідж ділової людини також являє собою сукупність ряду вербальних і невербальних параметрів. Його можна розглянути і як окреме соціокультурне явище, і як феномен. Генезис іміджу являє собою складне багатоструктурний освіту, будучи феноменом індивідуального, групового і масової свідомості. Імідж функціонує як образ-уявлення, в якому в складній взаємодії поєднуються внутрішні і зовнішні характеристики об'єкта. У діловій комунікації істотну роль грає як індивідуальний, так і корпоративний імідж. Останній несе на собі відбиток корпоративної культури, що виражається в діловому поведінці суб'єкта.

Вербальні та невербальні комунікативні параметри знаходять своє відображення в етиці і риторичі ділового спілкування і суттєво детермінують моделі поведінки, прийняті в даній сфері.

Одним з важливих базових понять, що включають в себе і вербальні, і невербальні складові, є етика корпоративного спілкування.

Сутність корпоративної етики полягає в тому, що в основу її, в першу чергу, належить взаємна довіра. Етичні принципи і норми ведення справ мають свою специфіку в кожній сфері і одночасно є уніфікованими категоріями.

Корпоративні та професійні кодекси диференційовані в рамках різних культур і багато в чому детермінуються системою цінностей, прийнятих в кожній культурі. Моделі поведінки в міжособистісному спілкуванні в діловій сфері, як правило, чітко обумовлені принципами корпоративної етики і моралі. Однак дані моделі багато в чому залежать від сприйняття та адекватної інтерпретації комунікативних параметрів, в залежності від того, здійснюються вони в рамках однієї культури або в різних. У свою чергу, принципи їх побудови і механізми функціонування детермінуються домінантою культурі і її генезисом. Зрозуміло, однією з форм вербалізації ділового етикету є діловий дискурс.

У кожній окремій культурі ділової дискурс має свою лексико-граматичну специфіку. Багато в чому це обумовлено національною когнітивною специфікою. Найчастіше це виражається в тому, що в діловій дискурсі рідко проникають явища художнього стилю і просторіччя, але офіційно-діловий стиль в цьому дискурсивній сегменті представлений найбільш яскраво. Усне ділове мовлення, як правило, відрізняється від письмового дискурсу

більшої зовнішньої детерминированностью і наявністю клішірованих рамок. В усному мовленні, незважаючи на її чіткість, детермінованість, стислість, аргументацію і логіку, є все ж простір для різного роду варіацій. У письмовому дискурсі диференційованих культур доводиться враховувати їх когнітивну специфіку.

Риторика корпоративного спілкування тісно стикається з етикою і є її вербальним сегментом. Якщо етику можна розглядати як "план змісту", то риторику необхідно класифікувати як "план вираження". Однак ділова комунікація в міжкультурному контексті є процесом складним і часто не завжди добре піддаються аналізу. Очевидно, що в процесі крос-культурної взаємодії відбувається вплив такої кількості різних факторів, яке врахувати часто не завжди представляється можливим. Безперечно, вплив етнічних і релігійних особливостей на корпоративну культуру буде грати одну з домінуючих ролей. Однак можна виділити деякі узагальнені параметри, характерні для ділового дискурсу кожної конкретної культури.

Цікаво, що в даний час доцільно розділити комунікацію на офлайн-комунікацію і онлайн-комунікацію. Простір онлайн-комунікації частково імітує комунікацію безпосередню, частково розвивається за своїми власними законами.

У діловому спілкуванні між партнерами можуть бути цілком специфічні комунікативні бар'єри. Бар'єри в широкому сенсі слова визначаються як проблемні точки процесу комунікації, що виникають в процесі взаємодії і знижують його ефективність. Одна з соціологічних трактувань комунікативних бар'єрів може бути зведена до їх визначення через категорії умов або факторів, що ускладнюють інтеракцію і перешкоджають обміну інформацією.

Причини їх появи різні: неоднакове знання предмета розмови, різний тезаурус, а також диференційовані соціальні, політичні, професійні, релігійні, освітні, культурні та національні відмінності.

Види комунікативних бар'єрів

Традиційно прийнято виділяти наступні види комунікативних бар'єрів.

1. **Логічний бар'єр** в діловій комунікації виникає щоразу, коли ділові партнери, що відрізняються один від одного за особливостями розумової діяльності, не вважають за потрібне враховувати специфіку партнера по спілкуванню. До бар'єрів можна віднести: неточність висловлювання; недосконалість перекодування думок у слова; наявність смислових розривів і стрибків думки; наявність логічного протиріччя в тезі.
2. **Стилістичний бар'єр** виникає при розбіжності форми подання інформації з її змістом.
3. **Фонетичний бар'єр** слід розуміти як перешкоду, що створюється особливостями мови мовця. Логічний наголос дозволяє партнеру більш точно зрозуміти почуту думку, якщо ж воно відсутнє або зроблено неправильно, сенс мовної конструкції може бути сприйнятий неадекватно. Щоб такого бар'єру не було, треба говорити виразно, досить голосно, уникаючи при цьому скороговорення.
4. **Семантичний бар'єр** пов'язаний з тим, що ділові партнери користуються одними і тими ж знаками (в тому числі словами) для позначення абсолютно різних речей. Семантичні бар'єри можуть виникати в результаті різних причин. По-перше, це розбіжність тезаурусів, тобто лінгвістичного словника мови, з повною смисловою інформацією, обмежений лексикону одного з партнерів і багатий - у іншого. По-друге, існують професійні, соціальні, культурні, психологічні, національні, релігійні та інші відмінності.

Вербальний і невербальний аспекти ділового дискурсу

Представники різних культур використовують різні моделі сприйняття соціальної дійсності за допомогою символічних систем, що знаходить відображення в використовуваних мовних конструкціях, стилях усної та письмової комунікації. У мові знаходять відображення звичні схеми роздумів, моделі сприйняття дійсності, акумульованих в культурі досвід пізнання світу. Проблеми лінгвістичного характеру часто стають першими труднощами при спілкуванні з представниками інших культур. У більшості випадків відмінність стилів вербальної комунікації не виступає бар'єром в міжкультурних інтеракціях, типовою реакцією є адаптація людини до нового контексту, толерантність до інших стильовими

характеристиками мови.

Мовна поведінка, що відрізняє мова людей різних національно-етнічних спільнот, проявляється так само яскраво і на рівні невербального взаємодії. Розбіжність символів невербальної комунікації може впливати на ефективність ділової взаємодії. Досвід занурення в інший культурний контекст дозволяє побачити такі особливості невербальних систем партнерів. Явно протиставляються значення багатьох символів. Це проявляється в розбіжності сенсу:

- паралінгвістических характеристик: гучності, тональності, швидкості мови і т.п. ;
- мови тіла: жестів, виразу обличчя, пози і т.п. ;
- контексту комунікації: зовнішнього вигляду, кінетичних і проксемічних параметрів і т.д.

Додатковими причинами перетворення диференціації невербальної поведінки і мовних труднощів в бар'єр для взаємодій в міжкультурному середовищі виступають:

- особистісні характеристики;
- психологічна напруга і втому, не контрольовані людиною;
- відсутність попереднього досвіду занурення в іншу культурну середу.

Відповідно, толерантність до незвичайного поведінки партнерів, розуміння ролі невербальних символів в процесі міжкультурних взаємодій сприятиме ефективній діловій та міжкультурній комунікації.

Ділова комунікація як знакова система культури

Існує безліч визначень поняття "культура". З точки зору семіотики, культура являє собою знакову систему. Таким чином, культуру, з точки зору семіотичного підходу, варто розглядати як комплекс семіотичних систем. Явища культури є не що інше, як знакові освіти, які беруть участь в комунікації.

Згідно з цим визначенням, культура має кілька "шарів".

1. **Зовнішній шар** - явні продукти і артефакти (мова, національна кухня, архітектурні особливості, семіотика моди, семіотизація поведінки і т.д.).
2. **Середній шар** - норми і цінності. Цінності негласно фіксують схвалювані і осуджені в суспільстві вчинки, норми поведінки.
3. **Внутрішній шар** - колективне несвідоме членів цієї спільноти.

Норма - це зафіксовані юридично або традиційно основні цінності даного культурного співтовариства. Під поведінковими нормами в даному контексті будемо розуміти певні правила, характерні для громадян даного суспільства і базуються на моралі. Норми можуть носити формальний і неформальний характер. Норми тісно пов'язані з цінностями і багато в чому ними визначені.

Ділова культура, за визначенням С. Мясоєдова, це усталена сукупність ціннісних орієнтирів і поведінкових стереотипів, які використовуються в країні або організації при веденні бізнесу і засвоєних особистістю. У діловій культурі також відображені норми, цінності, поведінкові стереотипи даного соціокультурного співтовариства.

Ділова комунікація в контексті цільової ситуації

Ділова комунікація супроводжує процес професійної діяльності, зокрема, в області бізнесу. Це, як правило, виконання професійних завдань, пов'язаних з досягненням цілей бізнес-системи. Однак поряд з цілями метасистеми (в даному випадку - бізнес-системи) індивідуум переслідує свої професійні цілі (інтереси), і в якості обмежень (конфліктів) в такій ситуації можуть виступати особисті цілі. Таким чином, цільову ситуацію комунікації, в інтересах якої відбувається комунікація, можна визначити як складну і, як правило, слабоструктуровану, а від ефективності комунікації, метою якої є вирішення завдань і проблем бізнесу, ключовим чином залежить в кінцевому підсумку і цілеспрямований розвиток бізнесу.

Ефективна комунікація, яка супроводжує процес передачі повідомлень та інформації в ході цілеспрямованої діяльності, вимагає навичок. Загальна модель комунікації являє собою передачу повідомлення від відправника до одержувача.

Основними елементами моделі комунікації є:

- 1) учасники: відправник і одержувач;
- 2) повідомлення;
- 3) канал комунікації, тобто засіб передачі інформації;
- 4) засоби комунікації;
- 5) цільова ситуація комунікації, яка визначається як локальними, так і більш загальними цілями і інтересами учасників.

При передачі повідомлень відбуваються спотворення як на етапі кодування, так і декодування в силу відмінностей в комунікаційних засобах та когнітивних моделях переробки інформації з обох сторін. Метою комунікації є передача сенсу, за винятком передачі фактографічної інформації. На етапі кодування, по суті, відбувається вербалізація сенсу шляхом перекладу на деякий професійну мову з вибором доступних візуальних форм його подання. Передача повідомлень відбувається через обраний комунікаційний канал: безпосередньо від партнера до партнера, з допомогою телефону, електронної пошти. При передачі неминуче відбуваються спотворення, які викликані відстанню, культурними відмінностями, мовними особливостями та ін. Тому завжди залишається питання, як буде зрозуміло повідомлення.

Наприклад, М. Ю. Коноваленко зазначає, що міжособистісна комунікація здійснюється в тих видах спілкування, які передбачають прагматичні цілі і конструктивність рішень, а також готовність кожного партнера до адекватної поведінки. Описуючи відомі види комунікації, А. П. Панфілова говорить про пізнавальну, переконливу, експресивну комунікації.

У разі усної комунікації особливого значення набувають невербальні засоби комунікації і більш жорсткі способи структуризації основної мети повідомлення, зокрема, очікуваних результатів від спілкування. У разі опосередкованої комунікації, наприклад письмовій, можна виявити аналог невербального способу впливу на одержувача. Це, перш за все, оформлення, структурування і стилістика, які визначають "обличчя" відправника.

Можна виділити змішану форму комунікації, для передачі повідомлення в якій використовуються обидва канали: візуальний і аудіо- відповідно. **Це презентація.** При підготовці презентацій необхідно враховувати як вербальні, так і невербальні характеристики, а також розуміти специфіку сприйняття усних повідомлень і структуризації матеріалу для них.

Ділова комунікація переважно відноситься за формою до груповий комунікації, так як взаємодіють суб'єкти, афілійовані з певними організаціями, і в певній мірі процес комунікації не залежить від міжособистісних зв'язків і індивідуальних переваг суб'єктів.

Маючи на увазі особливості передачі повідомлень, фахівці виділяють пряму, зокрема міжособистісну, і опосередковану комунікацію. Опосередкована комунікація визначена символічної середовищем, в якій людина отримує, передає, обробляє сигнали, образ, смисли. Динаміка і ефективність опосередкованої комунікації залежить від культури, організації та технологій конкретної комунікаційної системи.

Відповідно виділяються *три типи каналів* комунікації:

- 1) прямий канал - система комунікації, як правило, розподілена система, яка складена з функціоналу різних інформаційних систем автоматизації діяльності в організації;
- 2) мультимедійні засоби масової інформації;
- 3) глобальна інформаційно-комунікаційна мережа.

Грунтуючись на афіліації учасників ділової комунікації, можна виділити комунікації учасників, що представляють інтереси організації, і учасників, які не пов'язані з конкретними організаціями, тобто представляють свої ділові інтереси.

Важливо розуміти, що в діловій комунікації, яка пов'язана з організацією, фірмою, є зовнішня і внутрішня комунікації.

Також прийнято описувати напрямки комунікації не тільки з позиції зовнішнього і внутрішнього середовища компанії, але і з точки зору ієрархії організаційної структури.

1. *Вгору*: від нижчестоящих менеджерів до вищих за посадою фахівцям.
2. *Вниз*: від вищестоящих менеджерів або керівників функціональних підрозділів до

співробітників і виконавцям.

3. *Зовні*: до інших організацій або людям, які не працюють в даній організації.

4. *В сторону*: до зовнішніх учасникам ділової ситуації в організації.

Сукупність зв'язків організації або конкретного учасника утворює комунікаційний простір, під яким прийнято розуміти систему різноманітних комунікаційних зв'язків, які перебувають під впливом професійних, культурних, економічних, політичних, технологічних та інших факторів.

Корпоративна культура - це складне багаторівневе утворення, що включає в себе філософські, світоглядні установки, цілі, місію організації, стратегії, моделі поведінки і т.д.

Як і будь-яка знакова система, корпоративна культура складається із сукупності вербальних і невербальних мов. Наприклад, корпоративні "міфи і легенди" - це яскраво виражена невербальна складова, а обряди (різного роду "ініціювання") - вербальна складова, занурена в реальний контекст.

Корпоративна культура, як правило, являє собою багаторівневу ієрархічну систему, що складається з декількох рівнів.

Символічний рівень корпоративної культури - це зовнішні організаційні характеристики: дрес-код, поведінкові моделі, особливості інтер'єру. Наприклад, компанію, орієнтовану на західні стандарти, легко впізнати за зовнішньою атрибутикою, стилем, лексикою і стандартам комунікації, менталітету. В даному випадку в дискурсі буде присутній багато іноземної (як правило, англійської) лексики, зовнішня атрибутика буде калькою з західної (відкриті офісні простори, двомовні навігаційні позначення), а основною особливістю комунікації буде зовнішня тенденція до демократизму.

Ціннісний рівень включає в себе цінності і принципи, що розділяються співробітниками компанії, моральні ідеали і етичні ідеали. Як правило, цінності чітко диференціюються на цінності, що переважають в даній корпоративній культурі, і цінності, що базуються на загальнокультурних ідеологічних припущеннях. Відмінності відображаються в природі норм, якими регулюється соціальну взаємодію в рамках компанії.

Несвідомий рівень проявляється в нормах комунікації, що не вербалізуються, і являє собою здебільшого "колективне несвідоме компанії", виражене в ритуалізованих моделях поведінки і діяльності. Це такі собі "легенди", притчі "во язицех", анекдоти, знакові особистості, історії з життя яких передаються з "покоління в покоління" і т.п.

Корпоративна культура не є статичною системою. Безумовно, вона схильна до просторово-тимчасових змін, постійно трансформує свої цілі, цінності та поведінкові алгоритми.

Виходячи з перерахованих вище критеріїв, можна умовно розділити культури за ступенем "відкритості". "Відкриті" культури легко інтегрують в себе нову інформацію, легше піддаються інновацій та структурним трансформаціям. "Закриті" культури більш консервативні: для них, як правило, характерні багаторічні ритуали, низький ступінь ризику і т. д.

Звичайно, формат корпоративної культури багато в чому визначається такими факторами, як розмір компанії, її національна приналежність, рівень сприйняття місії компанії і свого місця в ній кожним із співробітників, кадрова політика, роль керівної ланки в повсякденному житті компанії, ставлення до зовнішніх і внутрішніх конфліктів і т.п.

Корпоративна культура знаходить своє втілення на ідеологічному і практичному рівнях. Ідеологічний рівень включає в себе цінності, ритуали та традиції, а також, частково, то, яким чином організована просторова комунікація в компанії і який її інтер'єр. Авторитарний стиль керівництва з бюрократичною домінантою зазвичай знаходить відображення в інтер'єрі: як правило, це завжди окремих кабінет з секретарем, портретом керівника і т. п. Навпаки, для корпоративної культури демократичного спрямування характерна організація офісу в стилі *open space*.

В даний час питання ідентичності російської корпоративної культури дуже актуальне. Деякі економічні, соціальні та інтеграційні процеси призвели до трансформації традиційної

російської організаційної культури. Однак багато організацій, що працюють в ринковому, державному чи змішаному секторі вважають питання формування і розвитку корпоративної культури дуже важливим.

Існує думка, що в Росії зараз існує тільки "змішана" і "формується" корпоративна культура. Для багатьох власне російських організацій характерна така манера ведення справ і спосіб просування по службовій драбині, як "кумівство". Подібний формат характерний для країн Сходу.

В даний час міжнародні корпорації стали невід'ємним сегментом російського ринку. У зв'язку з цим виникає дилема: як сформувати таку корпоративну культуру, щоб вона поєднувала в собі цінності вітчизняної культури і позитивний досвід зарубіжних організацій. Для нашої реальності важливо, що всі великі організації являють собою конгломерат ціннісно-нормативних кодів і поведінкових моделей. Дана модель може ефективно функціонувати тільки завдяки сильній корпоративній культурі. Якщо в минулому культурна диференціація, різні системи цінностей і поведінкових моделей вважалися бар'єром, то сьогодні при розумному керівництві вони перетворюються в колосальний джерело пошуку нової інформації, рішень і ефективного розвитку.

Корпоративну культуру можна вважати сильною, коли всі її цінності активно поділяються і підтримуються кожним співробітником. Багато в чому корпоративна культура впливає на стиль керівництва, що коливається в функціональному діапазоні від бюрократично-силового до особистісно орієнтованого.

Ще один параметр, який слід враховувати при описі специфіки корпоративної культури - це відношення до конфліктів. Як правило, ступінь відкритості конфлікту, вибір стратегії вирішення конфліктів залежить від концепції та місії компанії, її цінностей, а також прийнятого формату організаційної комунікації.

Види керівництва організацією:

- бюрократичний; силовий; особистісно орієнтований; цільовий.

Залежно від типу корпоративної культури в організації будуть прийняті ті чи інші види і форми організаційної комунікації.

Письмова або усна комунікація. В організації з високим ступенем бюрократизму всі питання переважно відображаються в діловому листуванні, таким чином, створюється відчуття "прозорості" та офіційності ділових процесів. Організації ж демократичного спрямування воліють усну комунікацію з більш високим ступенем варіативності вирішення питань. Ті ж критерії відносяться до дихотомії *офіційної і неофіційної* комунікації.

Горизонтальна або вертикальна комунікація. В організаціях, що мають чітку ієрархічну структуру, всі комунікативні процеси збудовані переважно вертикально, як правило, все узгоджується з вищим керівництвом. В організаціях демократичного спрямування комунікації в основному носять горизонтальний характер.

Стилі лідерства в різних корпоративних культурах

Безперечно, в соціальній психології та менеджменті існує не одна типологія лідерства. Ми в даному підручнику сконцентруємо свою увагу на найбільш поширених.

Найпоширенішою є **класифікація лідерства за тим ролям**, які лідери грають в групі. Таким чином, в даній класифікації виділяють:

1) *ділове лідерство*: зазвичай характерно для груп, які базуються на єдності виробничих цілей; в його основі лежать такі якості, як висока компетентність, вміння ефективно вирішувати організаційні завдання, авторитет, досвід;

2) *емоційний лідерство*: даний тип лідерства виникає, як правило, в соціально-психологічних групах на основі людських симпатій, привабливості міжособистісного спілкування; емоційний лідер користується довірою співробітників, створює сприятливий мікроклімат в колективі;

3) *ситуативне лідерство*: за своєю природою ситуативне лідерство може бути і діловим, і емоційним; його основною відмінною рисою є нестійкість, зв'язок тільки з певною ситуацією.

У широко відомої концепції лідерства Курта Левіна виділяється *три типи лідерства*.

1. *Авторитарний стиль*. Авторитарний лідер зазвичай вимагає монопольної влади, одноосібно визначає і формулює цілі групи і способи їх досягнення. Всі процеси, що відбуваються в команді, знаходяться під його невсипущим контролем. Психологічний клімат в колективі даного типу, як правило, недружній, напружений. Однак в деяких ситуаціях даний стиль управління буває досить ефективним. Наприклад, коли потрібно консолідувати ресурси команди навколо вирішення великої і складної задачі.

2. *Демократичний стиль* управління сприяє максимальній відкритості і довірі в команді. Всі члени команди не бояться пропонувати свої рішення, відкрито висловлювати власну точку зору, нехай не завжди позитивну. У групі практикується взаємна повага. Як правило, максимальна ефективність даної схеми управління досягається саме завдяки рівномірному розподілу обсягу влади між лідером і підлеглими. Даний тип оптимальний на зрілих стадіях розвитку колективу, при високому рівні свідомості співробітників.

3. *Ліберальний (попустительський) стиль* характеризується мінімальною участю керівника в житті команди. В даному форматі управління лідер часто не може контролювати групу. Рішення в такій команді часто приймаються спонтанно, незалежно від їх реальної ефективності. Подібна система існує, як правило, тільки на стадії формування організації і дуже швидко переходить в один з інших стилів роботи з колективом.

Теорія лідерства, заснована на емоційному інтелекті. Згідно з концепцією прийнято виділяти шість типів лідерства.

1. *Авторитарний стиль* характеризується повним придушенням лідером членів групи. Цей стиль веде до зниження ефективності праці і важкого, напруженого мікроклімату в колективі, проте непогано працює в складних кризових ситуаціях.

2. *Авторитетний стиль* також передбачає провідну роль лідера в команді, однак в даному випадку вся комунікація в групі ґрунтується на авторитеті лідера, який є її локомотивом. Даний стиль роботи можна досягти тільки в розвинених організаціях з високим ступенем розуміння цілей групи усіма її членами.

3. *Демократичний стиль* ідентичний однойменним в концепції Курта Левіна. В його основі лежить цінність "людського капіталу" кожного співробітника, атмосфера відкритості та мотивованості на досягнення.

4. *Шаблонний стиль* лідерства заснований на системі певних стандартів, нормативів і вимог відповідності даним стандартам. Даний формат управління найбільш застосовується в колективах, де кожен знає свої функції і якісно і відповідально виконує свою роботу.

5. *наставницької стиль* зустрічається, як правило, в групах невеликого розміру. Це так званий коучинг. Керівник команди бере на себе функції ментора і прагне до того, щоб навчити підлеглих.

6. *Батьківський стиль*. Специфіка даного стилю управління полягає в тому, що керівник групи акцентує увагу на емоційному стані співробітників. Даний стиль комунікації поширений в малих групах і сприяє запобіганню конфліктів в групі, емоційного комфорту її учасників.

Однією з найбільш відомих є також **типологія, запропонована німецьким соціологом М. Вебером**. Розуміючи під лідерством здатність видавати накази і домагатися покори, він розрізняв три його різновиди.

1. *Традиційне лідерство* засноване на вірі в традиції (старший син монарха після його смерті стає королем).

2. *Бюрократична лідерство* базується на вірі в законність існуючого порядку та його розумність. Лідер - чиновник виступає в якості агента певної державної функції, раціональної і доцільною з точки зору підтримки цілісності соціальної системи.

3. *Харизматичний лідерство* виникає, на думку Вебера, в найбільш критичні для суспільства моменти, коли фундамент майбутніх відносин ще не визначений. Харизму лідера підсилює його персональна захопленість колективними цілями, готовність йти на ризик заради

їх досягнення, ідентифікація себе з групою.

Як правило, досвідчені керівники з "розвиненим" емоційним інтелектом поєднують у своїй практиці кілька стилів лідерства (управління) і використовують найоптимальніший з них, в залежності від контексту ситуації.

Діловий етикет і його значення в діловій комунікації. Види і форми етикету

Ділова етика, по суті, являє собою негласно прийнятий кодекс офіційної комунікації. Безумовно, норми етикету не носять уніфікований характер, а, навпаки, сильно варіюються в залежності від рівня організації, ступеня її формалізації, специфіки діяльності та її культурної приналежності. Таким чином, будемо мати на увазі, що існує корпоративна етика і існує якийсь універсальний діловий етикет, заснований на кодексі поваги та ввічливості.

Слово "етикет" запозичене з французької мови і має два значення:

- 1) ярлик, етикетка, напис;
- 2) церемоніал.

Діловий етикет являє собою якийсь порядок або церемоніал поведінки в контексті ділового спілкування. Діловий етикет заснований на військовому етикеті і відрізняється від світського етикету дотриманням чіткої субординації та дистанцій спілкування.

У монографії Г. Е. Крейдлін "Невербальна семіотика" виділяються і описуються найбільш великі розділи науки про невербальному знаковому поведінці людини - невербальної семіотики. Опишемо кожен зі складових (щодо бізнес-етикету).

1. *Паралінгвістический етикет* (закономірності і правила, що описують паралінгвістическі характеристики мови: семиотическое вживання окремих звуків, використання окремих типів мовлення, голосів, тембрів, звучань, інтонацій).

У діловому спілкуванні існують певні паралінгвістическі норми поведінки і правила "пристойності", яким необхідно слідувати в більшості усних мовних комунікацій. Наприклад, виступаючи з публічною промовою, не можна вимовляти її тихим, затинається голосом.

2. *Кінетичний етикет* (описує і регулює жестовое поведінку, тобто етикетнізмист використання жестів, поз, знакових рухів, міміки і комплексних жестових форм - манер поведінки). Кінетичний етикет можна розділити на кілька самостійних підвидів відповідно до символів, домінуючими в його правилах: жестова етикет, мімічний етикет, етикет пози і т.д. Етикетні правила тут можуть бути двоякого роду: так би мовити, внутрішньовидові та міжвидові. Наприклад, в одній і тій же етикетній ситуації один і той же чоловік може виконати належний і личить даної ситуації жест в супроводі неприпустимою міміки. Так, якщо партнери по бізнесу вітаються за руку (тобто виконують жест правильно з точки зору правил жестової етикету), а на їхніх обличчях написано огиду (тобто чітко видно міміка, неприпустима з точки зору мімічного етикету), то вони здійснюють неетичний, а отже, неетикетний вчинок.

3. *Візуальний (очної) етикет* описує і регулює очне комунікативне етикетнізмист поведінку людини. Наприклад, позитивна конотація, завжди супроводжує комплімент чи привітання, закреслюється або набуває саркастичний відтінок, якщо ці мовні акти супроводжуються який ображає, принижує або злим поглядом.

4. *Аудіальний етикет*. Цей різновид етикету описує і регулює аудіальное поведінку людей. Він включає в себе всередині і міжвидові правила слухання і сприйняття на слух мови. Наприклад, правила, що забороняють слухати виступ оратора, стоячи до нього спиною; вислуховувати досить-таки довге мовленнєвий твір, не проявляючи ніяких сигналів сприйняття; або "правило неуваги", що забороняє слухати співрозмовника і при цьому постійно крутити головою на всі боки і озиратися навколо.

5. *Тактильний етикет* описує і регулює поведінку, пов'язану з дотиками і дотиками. Питання, пов'язані з тактильним диалогическим поведінкою, досить педантичні в будь-якій ситуації, особливо в діловому середовищі. Торкаючись, ми проникаємо в інтимну фізичну зону людини, тобто туди, куди допускаються тільки найближчі люди. Однак варто враховувати різні культурологічні особливості. В Америці, наприклад, жінки вітаються рукостисканням, як чоловіки, в Росії ж до недавнього часу це було не прийнято.

6. *Гастрономічний (застільний) етикет* описує і регулює правила прийому їжі,

сервірування столу, вибору і подачі страв, адже нерідко ділові зустрічі проходять, наприклад, в ресторанах. Мабуть, саме цей вид етикету є максимально докладно описаними і продуманим до дрібниць, від зразкового меню і сервірування столу до плану розсаджування гостей і правил користування чайною ложкою. Правила поведінки за столом такі численні, що часто викликають труднощі навіть у людини з прекрасними манерами.

7. *Етикет запахів* описує і регулює використання та вплив запахів і ароматів. Відомо, що в правилах етикету розповідається про використання духів і гігієнічних засобів, що запобігають появі неприємних запахів або, навпаки, надають тілу приємний запах. На діловій зустрічі абсолютно недоречно зловживання різкими запахами.

8. *Проксемний етикет*. Правила проксемного невербального етикету описують те, як в різних ситуаціях повинно бути організовано саме комунікативний простір, в межах якого проходить спілкування людей. Традиційно людям з більш високим соціальним статусом покладається більший простір, ніж людям з більш низьким статусом.

9. *Тимчасової етикет* описує і регулює час комунікації. Правила етикету регулюють багато особливостей тимчасового аспекту етикетної спілкування: в який час пристойно дзвонити мало знайомим людям, за скільки днів пристойно відмовитися від запрошення, наскільки допустимо спізнюватися на зустріч, яку пору повинна тривати презентація і т.д.

10. *Системологічного етикет* описує і регулює вплив і співвідношення між об'єктами і людиною в процесі комунікації. До правил, що становлять системологічного етикет, слід віднести правила вибору одягу і правила, що стосуються зовнішнього вигляду людини (так звані *dress code* і *face control*), правила вибору подарунків на різні випадки, етикетні правила, що регламентують вплив навколишнього оточення на процес комунікації. Системологічного етикет можна розділити на кілька самостійних підвидів: етикет зовнішнього вигляду людини, етикет навколишнього оточення і етикет супроводжуючих комунікацію предметів. Недотримання правил одного з підвидів при дотриманні іншого або інших спричинить за собою неуспіх або повний провал комунікації. Непристойним, наприклад, буде вважатися вибір недоречного подарунка: занадто дорогого або дешевого, занадто інтимного або неналежного ситуації (не можна дарувати мереживні панчохи або нижню білизну на день народження колеги по роботі, з якої ви перебуваєте виключно в ділових відносинах).

Крім зазначеної вище класифікації етикет можна класифікувати і за іншими ознаками:

- 1) за сферою вживання;
- 2) за ступенем ритуалізованості і формалізованості;
- 3) по культурі, в якій прийняті ті чи інші правила етикету.

За сферою вживання можна розрізнити ритуальний (церемоніальний), релігійний, військовий, побутової, дипломатичний і діловий види етикету.

Діловий етикет діє в сфері ділового спілкування (тобто під час зустрічей, переговорів, при відвідуванні установи або організації, він також регулює відносини між усіма членами колективу).

Під ритуалізованістю і формалізованістю ми будемо розуміти ступінь формальності і строгість дотримання певних поведінкових норм, а також те, до чого може призвести порушення подібних норм.

Відповідно до цих параметрів можна виділити:

- 1) сільноритуалізовані види етикету;
- 2) середноритуалізовані види етикету;
- 3) слабноритуалізовані види етикету.

Очевидно, що в *сільноритуалізованих* видах модель комунікації носить дуже формалізований характер без допущення будь-якої варіативності. Ситуації спілкування є ритуал і мають вигляд церемонії з чітким розподілом функцій і ролей, а порушення цих алгоритмів може бути чревате погіршенням відносин, зіпсованою репутацією і т.д. До сільноритуалізованим видам етикету можна віднести ритуальний, дипломатичний, релігійний, військовий етикет.

У *середноритуалізованих* видах етикету використання правил теж важливо, проте є

певна варіативність в формі їх дотримання. При порушенні деяких алгоритмів поведінки наслідки можуть бути не настільки страшні, як в сільноритуалізованих моделях. Діловий етикет можна віднести до даного формату (ділові прийоми та обіди, переговори, прийом іноземних партнерів).

Для *слаборитуалізованих* видів етикетної спілкування характерна найменша формальність і широка варіативність. Норми тут присутні, але відхилення від них не викликає таких страшних нарікань і сприймається як варіант норми. Роль комунікативної доміанти тут, як правило, грає контекст: особисті відносини між учасниками, цілі і характер заходу.

Слід зазначити, що дана класифікація частково носить умовний характер і детермінується, як уже було сказано вище, контекстом. Не завжди чітко можна розділити види етикету, багато ситуацій є прикордонними.

Звичайно, слід враховувати такий фактор, як національна ментальність і її відбиток у поведінці представників тієї чи іншої культури, що виявляється в національному етикеті. Зрозуміло, для кожної культури характерні свої особливості національного етикету, проте в результаті видалення кордонів, якоїсь тенденції до уніфікації є тяжіння до конвергенційності. Цілком очевидно, що існує японський, російський, французький, болгарський і т.д. етикет. Проте деякі країни мають кілька схожі етикетні коди, зумовлені особливостями історичного розвитку (запозичили етикет один у одного) або загальнокультурних кодами (мусульманські або західноєвропейські країни), або географічним сусідством.

Етикетні формати таких країн можна по ряду параметрів об'єднати в більші одиниці і говорити, таким чином, про європейський етикет (часто сюди включається північноамериканський), східному, латиноамериканському і т.д. Маючи на увазі стирання кордонів, поява мережевої комунікації, різні тенденції уніфікаційним характеру, можна стверджувати, що коли-небудь сформується загальний діловий етикет для більшості культур зачіпає нікого з міжнародних представників.

По суті, діловий етикет формалізує комунікативні процеси в діловому світі, щоб мінімізувати нерозуміння між сторонами комунікації.

Основні "проблемні точки" комунікації стосуються вітань і уявлень, вміння адекватно критикувати і говорити компліменти, етикетної вирішення конфліктних ситуацій, проведення ділових зустрічей, переговорів і нарад, організації ділових обідів і т.п.

Критика. Існують особливі правила і рекомендації, що стосуються конструктивної критики в діловому світі.

Якщо в ролі того, хто критикує виступаєте ви, то майте на увазі, що критикувати співробітника, згідно з правилами етикету, рекомендується наступним чином:

- не робити цього в присутності інших співробітників (тільки "тет-а-тет");
- критикувати не особистість, а вчинок;
- критикувати конкретно і беземоційно.

І, найголовніше, слід запам'ятати основні правила поведінки, якщо критиці піддаєтеся ви:

- якщо критика обґрунтована, краще за все не виправдовуватися, а спокійним тоном сказати, що постараетесь надалі не допускати подібного роду ситуацій;
- якщо критика необґрунтована, необхідно про це так само спокійно сказати і навести аргументи.

Компліменти. Вимовляти компліменти щиро - справжнє мистецтво, яким володіють далеко не всі. Для того щоб комплімент виглядав адекватним, необхідно, щоб він відповідав наступним критеріям:

- щирість (ніщо не псує комплімент так, як лестощі);
- конкретність;
- своєчасність;
- відсутність порівнянь з іншими.

Якщо компліменти роблять вам, то головне навчитися правильно на них реагувати:

- не бути скромним і не "набивати собі піну", а просто подякувати;
- Не модернізувати комплімент ("Це було добре? Так це було просто приголомшливо!").

Поведінка в офісі. Безумовно, прийняті норми поведінки і, як наслідок, вироблені норми етикету дуже залежать від конкретної корпоративної культури. Однак правила хорошого тону ніхто не відмінює. Виховані співробітники будуть завжди робити гарне враження незалежно від корпоративної культури і прийнятих норм поведінки.

Одним з найважливіших аспектів офісного життя є прийом відвідувачів. Основні "проблемні точки" спілкування з відвідувачами пов'язані, в першу чергу, з привітаннями та уявленнями, обміном візитними картками, рукостисканнями і т.д. Оскільки діловий етикет заснований на субординації, то прийнято представляти того, хто нижче за ієрархією, тому, хто вище за ієрархією. Якщо ви представляєте самі себе, то одного імені буде недостатньо, треба, як правило, додати назву організації та посаду. Рекомендується завжди напоготові мати візитні картки.

В даний час в діловому світі рукостисканням обмінюються не тільки чоловіки, але і жінки. Представника приймаючої сторони рекомендується встати і вийти з-за столу. Якщо відвідувачів небагато - то привітатися з кожним персонально, якщо делегація велика, то персонально (рукостисканням) можна привітати її керівника, а інших привітати легким поклоном. Після того як всі сіли за стіл для переговорів або бесіди, необхідно покласти перед собою вручені візитні картки, якщо ви бачите людей вперше. Зазвичай це робиться для того, щоб не помилитися при зверненні до людини. Якщо ви приходите в офіс в якості відвідувача, то правила поведінки прості: потрібно повідомити секретарю про прибуття і чекати, коли вас запросять. Якщо ви заходите в кабінет, а його господар каже по телефону, то рекомендується почекати, поки він не закінчить розмову. Безумовно, не варто зайвий раз згадувати про те, що відвідувач не повинен входити в кабінет приймаючої сторони в одязі, головному уборі, брудному взутті, чіпати без дозволу щось на столі.

Слід пам'ятати також і той факт, що в офіційних і ділових установах першим проходить в двері той, хто до неї підійшов, незалежно від гендерної приналежності. У ліфті не прийнято розглядати в упор людей, що їдуть з вами.

Гастрономічний етикет. Дуже часто ділові зустрічі проходять поза офісом і супроводжуються діловими обідами і вечереями. Не варто зайвий раз згадувати, що важливо вміти поводитися за столом. Тут ми розглянемо основні аспекти ділового гастрономічного етикету.

Якщо приймаючою стороною є ви, то важливо заздалегідь знати місце, куди ви будете запрошувати колег. Краще не просто прочитати відгуки відвідувачів, а завчасно відвідати даний заклад, щоб особисто познайомитися з рівнем обслуговування та якістю страв. Треба заздалегідь поцікавитися вподобаннями і смаками партнерів, щоб уникнути небажаних моментів.

Необхідно пам'ятати, що приймаюча сторона повинна приходити в заклад першої і нічого, крім напоїв, не замовляти, поки не прийдуть запрошені колеги.

Спочатку замовляють їжу і лише потім - напої. Якщо ваші гості замовляють вино, то його повинні замовити і ви. Якщо ж вони не п'ють, то і вам потрібно утриматися від спиртного (ми не розглядаємо випадок, коли хтось за кермом). Червоне вино замовляють до м'яса, біле - до риби та птиці. У ресторанах високого рівня завжди є сомельє, який може порекомендувати той чи інший сорт вина під певну страву. Після того, як ви виберете вино, сомельє принесе вам пляшку і покаже етикетку. Це необхідно для того, щоб ви переконалися, що принесли саме те, що ви замовили. Ви киваєте головою. Сомельє при вас відкорковує пляшку і показує вам пробку. Зазвичай це робиться для того, щоб клієнт переконався, що пробка не пересохла. Далі сомельє наливає в ваш фужер трохи вина, ви пробуєте і, якщо вино є якісним, знову киває головою. Тільки після цього вино наливають вашим гостям.

Серветка повинна лежати на колінах. Коли ви встаєте і виходите з-за столу, її необхідно покласти на стілець. На столі під час обіду або вечері ні в якому разі не повинно бути ніяких сторонніх предметів (паперів, комп'ютера, папки, портфеля).

Існує два стилі поведінки під час їжі: американський і європейський.

Якщо використовується американський стиль поведінки, ви повинні, тримаючи ніж у

правій руці, а вилку в лівій, відрізати шматочок від цілого, що лежить на тарілці, після цього ніж залишити на тарілці, вилку перекласти в праву руку і з'їсти з її допомогою то, що відрізано. Потім операція повторюється.

При європейському стилі поведінки рекомендується постійно тримати ніж в правій руці, а вилку - в лівій. Після того як ви взяли вилку і ніж в руки, їх не можна класти назад на скатертину. Як правило, до кожного нового блюда вам приносять нові прилади.

Одними з найбільш актуальних залишаються правила вживання деяких страв.

Наприклад, суп прийнято пити, якщо він поданий в спеціальній чашці з ручками. Курку не прийнято їсти руками, якщо ви не на пікніку. Для риби, як правило, подають спеціальний ніж. Ягоди слід їсти ложкою, якщо вони не подані з гілочками.

Місце за столом зазвичай подається відповідно до низки правил:

- ножі і ложки лежать праворуч;
- вилки і серветки лежать зліва;
- келихи знаходяться праворуч;
- тарілки для хліба і салату знаходяться зліва;
- на ідальні серветці можуть лежати десертні ложка і виделка.

Принципи складання ділового гардероба. Дрес-код

Принципи складання ділового гардероба і прийнятого в тій чи іншій компанії дрес-коду залежать від специфіки корпоративної культури. Ми розглянемо тут основні, найбільш поширені універсальні бізнес-аксесуари і дрес-коди.

З чоловічих аксесуарів на додаток до ділового костюма допустимі:

- обручку;
- фамільний перстень-печатка (якщо ви належите до знатного роду) або перстень престижного університету, який ви закінчили.

Ланцюжки не повинні виглядати з-під комірця сорочки. Булавки і затискачі для краватки дозволяється носити тільки до вечірнього костюма.

Основне призначення чоловічих аксесуарів - показувати статус.

Що стосується жіночих аксесуарів, то тут існують такі правила:

- не рекомендується носити масивні сережки (цілком припустимі сережки-гвоздики);
- яскрава біжутерія не вітається;
- допускається наявність інших кілець, крім обручки;
- не вітається яскрава косметика.

Найбільш визнаними моделями взуття для чоловіків вважаються:

- "Оксфорд" (напівчеревики із закритою шнурівкою);
- "Дербі" (напівчеревики з відкритою шнурівкою);
- туфлі-мокасини строго стилю "Гуччі" (з пряжкою).

Жінкам до класичного ділового костюма з брюками або спідницею рекомендується надягати туфлі-човники.

Діловий портфель повинен бути тонким. Найбільш бажані кольори: темно-коричневий, червоно-коричневий. Чорний не рекомендується.

Для представників обох статей важливим аксесуаром є окуляри.

Прийнято носити щось одне: або підтяжки або ремінь. Ремені можуть бути чорного або коричневого кольору, не надто вузькі і не занадто широкі. Підтяжки не повинні бути яскравими або широкими.

Краватки з малюнком прийнято вдягати до однотонних сорочок. Однотонні краватки носять з сорочками в клітку або в смужку. Колір краватки повинен збігатися з кольором смужок.

Дрес-код. На офіційних запрошеннях часто можна побачити такі аббревіатури: *Formal*, *WT*, *BT*, *Casual*, *Semi-formal*, *Vtr*, *Vb*. Це позначення допустимого на заході дрес-коду, тобто певного набору і поєднання предметів гардероба, рекомендованого для даного заходу. Отже, що ж ховається за даними аббревіатурами?

1. *WT* (*White tie*) - "Біла краватка": самий формальний костюм для парадного випадку.

Чоловіки: фрак з білим краваткою-метеликом, лакові туфлі, білий жилет.

Жінки: вечірнє плаття до підлоги, рукавички, туфлі на підборах і крихітна сумочка.

2. *BT (Black tie)* - "Чорна краватка".

Чоловіки: смокінг, чорна краватка-метелик, чорні туфлі.

Жінки: плаття для коктейлю, допустима біжутерія.

3. *Formal* - "Формальне вечірнє захід".

Чоловіки: смокінг або темний урочистий костюм з краваткою.

Жінки: плаття для коктейлю, довга сукня або вечірній комплект з окремих предметів.

4. *Black Tie Invited* - "Чорна краватка вітається".

Чоловіки: класичний смокінг.

Жінки: плаття для коктейлю або ошатний костюм.

5. *Black Tie Optional* - "Чорна краватка необов'язковий".

Чоловіки: темний костюм з краваткою.

Жінки: плаття для коктейлю.

6. *Creative Black Tie* - "Чорна краватка. Креативний підхід".

Чоловіки: смокінг з нетрадиційними аксесуарами або нетрадиційного кольору.

Жінки: плаття для коктейлю.

7. *Cocktail Attire* - "Коктейль".

Чоловіки: темний костюм.

Жінки: плаття для коктейлю.

8. *Semi-formal* - "напівформального".

Чоловіки: до шести годин вечора - звичайний костюм з краваткою, після 6 годин вечора кращий чорний костюм.

Жінки: до шести годин вечора - ошатне плаття або костюм, після - плаття для коктейлю.

9. *A5 (Afterfive)* - "Після п'яти".

Чоловіки: передбачається, але необов'язковий, діловий костюм, краватка також необов'язковий.

Жінки: ошатний костюм, можна брючний.

10. *A5c (After 5 casual)* - "Невимушена вечірній стиль" (після п'ятої години вечора).

Чоловіки: звичайний діловий костюм з нарядної сорочкою без краватки.

Жінки: елегантний жіночний костюм або денну сукню.

11. *Casual* - "Вільний стиль одягу".

12. *Informal* - "Вільний стиль одягу".

13. *Btr (Business Traditional)* - "Традиційний діловий костюм".

14. *Bb (Business best)* - "Самий строгий і дорогий діловий костюм".

Ділова риторика

Всі усні та письмові мовні форми ділового дискурсу відносять до ділової риторичі. Це ділове листування, телефонна розмова, всі жанри усних виступів (презентації, лекції, ділові бесіди та ін.), Ведення переговорів, проведення нарад і т.п. Далі види ділової риторичі будуть розглянуті детальніше.

Існують деякі загальні правила ділового дискурсу, покликані мінімізувати нерозуміння і неправильну інтерпретацію. Згідно з цими правилами, ділову інформацію необхідно доносити до адресанта:

- грамотно; • є; • чітко; • переконливо; • логічно; • аргументовано.

Специфіка структури і подачі контенту в діловій риторичі обумовлена наступними параметрами:

- складом і рівнем аудиторії; • змістом виступу; • адекватною оцінкою власних можливостей.

У діловій риторичі прийнято виділяти такі жанри:

- презентація; • ділова розмова (співбесіда при працевлаштуванні); • нарада; • переговори;
- Ділова переписка; • телефонна розмова.

Основна специфіка проведення презентації

Не секрет, що ефективність презентації залежить від безлічі факторів:

- від чіткого формулювання цілей;
- знання аудиторії;
- ефективного початку; структурованої основної частини;
- плавних переходів, підкріплених яскравими прикладами;
- добре резюмував укладення;
- хорошого наочного матеріалу;
- зовнішнього вигляду презентує (його вербальних і невербальних характеристик) і т.д.

У будь-якій презентації є три ключові компоненти, навколо яких, власне, і відбувається дія: сам презентує, контент і аудиторія.

До числа найпоширеніших причин презентаційних невдач відносять: недолік підготовки, незнання аудиторії і власне невміння управляти ходом презентації. Цілком очевидно, що всіма цими навичками рідко хто володіє від народження: в основному вони знаходяться з досвідом.

Підготовка презентації включає в себе продумування логістичної сторони процесу: кількість учасників і рівень їх освіти (цільової портрет аудиторії), ступінь їх компетентності в питанні; час, необхідний для викладу матеріалу; місце (яким чином розсадити учасників для отримання максимального ефекту); обладнання, необхідне для викладу матеріалу даного формату (комп'ютер, проектор, фліпчарт, дошка і т.д.). Також дуже важливо відвести час для самопідготовки: репетиції доповіді, зняттю хвилювання і стресу.

Особлива увага при підготовці та проведенні презентації слід приділяти плануванню викладу контенту, а також способам управління увагою аудиторії. Для цього, як правило, багато які презентують заздалегідь обумовлюють формат спілкування ("спочатку мою доповідь, а потім питання"), продумують приклади, використання наочних матеріалів, способи перемикання уваги. Очевидно, що позитивне враження від презентації, крім усього перерахованого вище, залишать також:

- закінчення на високій позитивній ноті;
- яскраві приклади;
- вербальний і невербальний контакт з аудиторією;
- компетентні відповіді на питання;
- уважні і поважні відповіді на питання аудиторії;
- подяку аудиторії за увагу.

Враження від презентації складається із сукупності факторів. В першу чергу це сам презентує: його голос (темп, тембр, інтонація), зовнішній вигляд, постава і психологічний стан при контакті з аудиторією. Особливо важливий "контакт очей" зі слухачами. Для утримання уваги рекомендується міняти час від часу інтонацію і темп мови, виділяти найбільш важливі моменти логічним наголосом. Жести, в ідеалі, повинні поєднуватися зі словами і посилювати їх вплив. Є жести, які псують загальне враження при офіційному спілкуванні, наприклад:

- руки в кишенях;
- руки в замок за спиною;
- поправлення зачіски;
- "заламування рук".

У діловому етикеті вважаються неприпустимими такі елементи зовнішнього вигляду презентує: неохайна, стоптане взуття, немите волосся, білі шкарпетки, короткі штани (для чоловіків). Занадто яскрава косметика і розпущене волосся (для жінок).

Саму презентацію можна побудувати в різних форматах:

- емпіричному ("хто", "що", "де", "коли", "як", "чому", "що в результаті");
- теоретичному (аналіз проблеми, мета, завдання, пропозиції щодо її вирішення, результати, висновки);
- діалектичному (теза - антитеза - синтез);
- нарративном (численні приклади, основна ідея).

Наочні засоби повинні відповідати наступним критеріям: читаність, ергономічність,

адекватність і простота. Оптимальна кількість інформації, яка сприймається, це шість рядків по шість слів.

Важливим компонентом презентації є питання. Питання може задавати лектор з метою виявлення рівня розуміння матеріалу. Питання також зазвичай ставлять слухачі після закінчення презентації.

Краще планувати питання заздалегідь, залишаючи для них деякий час в кінці. Рекомендується розподіляти питання рівномірно по аудиторії.

Відповідаючи на питання аудиторії, необхідно врахувати, що при відповіді треба звертатися до всієї аудиторії, завжди намагатися пов'язувати відповідь на питання з головною ідеєю презентації. Не рекомендується відповідати на питання занадто довго. Максимальний час відповіді - одна хвилина.

Таким чином, ефективність презентації залежить від того:

- як були розсажені слухачі в аудиторії;
- наскільки адекватно і чітко сформульовані цілі;
- наскільки різноманітна репрезентативна техніка;
- налагоджений чи зоровий контакт;
- наскільки адекватно використовуються вербальні і невербальні комунікативні параметри;
- підтримується контакт з аудиторією;
- наскільки добре презентує відповідь на питання.

Дж. Гітомер в книзі "Знайти свій шлях", кажучи про ефективну роботу з аудиторією, дає наступні рекомендації:

- 1) пам'ятайте, що в першу чергу аудиторія "купує" вас;
- 2) виступ - свого роду шоу; необхідно створювати радісний настрій;
- 3) аудиторією потрібно керувати за допомогою самовладання і відкритості;
- 4) спочатку встановіть контакт з аудиторією, а лише потім починайте говорити;
- 5) змусьте аудиторію сміятися, але постарайтеся обійтися без дурних жартів;
- 6) хороший зовнішній вигляд - плюс п'ять очок в вашу користь;
- 7) не забороняється використовувати роздатковий матеріал;
- 8) бажано мати в своєму арсеналі парочку наочних історій, що ілюструють матеріал;
- 9) майте, як мінімум, три нові ідеї, які безпосередньо стосуються слухачів;
- 10) не мотивуйте аудиторію, а надихайте.

Можна, можливо:

- використовувати свої записи; • використовувати слайди; • бути схвильованим.

Не можна:

- бути непередготовленим; • лестити аудиторії; • "просторікувати" про самого себе;
- розповідати історії, що не відносяться до теми виступу.

Ділова бесіда по телефону: характерні особливості та проблеми

Специфікою даного виду ділового спілкування є те, що воно носить дистанційний характер. Відповідно, значення набувають такі вербальні параметри, як голос (темп, тембр, паузи), етичні параметри (ввічливість, тактовність, увагу до співрозмовника), володіння професійними вміннями та навичками ведення телефонної розмови. Діловий телефонна розмова будується за певним алгоритмом.

Якщо дзвоните ви, то:

- 1) на початку розмови необхідно представитися;
- 2) поцікавитися, чи є у співрозмовника час на розмову;
- 3) якщо співрозмовнику зараз незручно говорити, необхідно поцікавитися, коли краще йому передзвонити;
- 4) якщо у співрозмовника є час, коротко викласти суть питання (краще все формулювання продумати заздалегідь) і вислухати його думку (пропозицію);
- 5) якщо питання вимагає подальшого обговорення, чітко обговорити час, місце і формат вирішення питання;

б) в кінці обов'язково потрібно подякувати співрозмовника і ввічливо попроситися.

Якщо дзвонили ви, і зв'язок з яких-небудь причин перервалася, то потрібно передзвонити знову. Перед телефонним дзвінком необхідно чітко продумати можливий план розмови, підготувати ваші запитання, подбати, щоб все необхідне (ручка, блокнот, необхідні відомості і документи, календар) було під рукою.

Якщо дзвонять вам, і у вас є час на розмову, потрібно уважно вислухати співрозмовника, постаратися максимально чемно і чітко відповісти на це запитання. Ще раз сформулювати висновки за результатами бесіди: "Отже, ми домовилися про ...". Якщо питання вимагають подальшого обговорення, необхідно конкретно обумовити дату і час. У телефонній розмові рекомендується уникати невизначених і категоричних негативних відповідей. Замість "я не знаю", наприклад, краще сказати: "дозвольте, я уточню" і т.п. Якщо ви змушені переключитися на гучний зв'язок і вести бесіду з кількома учасниками, то необхідно представити віддаленого абоненту всіх учасників бесіди, що знаходяться в приміщенні. Також важливо вміти коректно залишати повідомлення на автовідповідачі. Після привітання треба залишити коротку інформацію про себе (прізвище, ім'я, по батькові, місце роботи, посада), лаконічно викласти причину дзвінка, залишити контактний телефон, за яким вам зможуть передзвонити.

Основна специфіка епістолярного жанру в діловому спілкуванні

Слід зазначити, що ділове листування завжди займала істотний сегмент часу в діловому спілкуванні. З появою електронної пошти з'явився ряд переваг, і в першу чергу це швидкість обміну інформацією. У будь-якому випадку ділової епістолярний стиль відноситься до офіційно-ділового стилю і виконує функції інформування (повідомлення), відмови, пропозиції, вибачення і т.п. Однак його основний дискурсивної специфікою є шаблонний, клішіований характер мови.

По виду ділові листи можуть бути:

інформативними (листи-повідомлення, листи-пропозиції, листи-рекламації); листами-проханнями; листами-запрошеннями; листів-підтверджень; листами-повідомленнями; листами-нагадуваннями; листами-попередженнями; листами-деклараціями (заяви); листами-розпорядженнями; листами-відмовами; супровідними листами; гарантійними листами; інформаційними листами.

Деякі ділові листи в даний час мають лише електронний формат. Особливо важливі документи дублюються, як правило, в паперовому варіанті. Як вже було сказано вище, для більшості ділових листів характерні клішіовані формулювання, шаблон. наприклад:

1) вказівка на причину звернення ("в зв'язку з неотриманням повідомлення ...", "з огляду на затримки отримання документів ...");

2) вказівка на мету ("з метою якнайшвидшого вирішення виниклої проблеми ...").

Для листів даного формату характерна чітка, практично регламентована структура. У першій частині листа наводяться цілі і підстави декларування чого-небудь. Далі у другій частині викладаються власне вимоги або умови.

Однак в даний час вимоги до ділової листуванні стали не такими жорсткими. Їх стосується нерегламентованих листів, в яких можливі різні варіації, які регламентуються тільки формально-логічними і етикетних параметрами:

- повідомлення, повідомлення ("повідомляємо", "ставимо Вас до відома", "сповіщаємо", "повідомляємо" і т.п.);
- підтвердження, констатація факту ("підтверджуємо");
- заяви, оголошення ("заявляємо", "оголошуємо");
- етикетні ритуали ("дякую", "висловлюю надію", "бажаємо успіхів", "приносимо вибачення" і т.п.).

Слід зазначити, що нерегламентовані ділові листи не мають жорсткої текстової структури, в них рідше використовуються кліше і штампи.

Оскільки багато організацій зараз працюють на міжнародних ринках, ми вважаємо за необхідне розглянути як приклад типову структуру англійського ділового листа.

У діловому листуванні англійською мовою важливо дотримуватися правила розташування стандартних частин листи на аркуші по вертикалі. Положення основних смислових частин листи по горизонталі (по центру, праворуч або ліворуч) може варіюватися і залежить від багатьох факторів, починаючи від норм національної культури країни або корпоративної культури компанії і закінчуючи особистими уподобаннями укладача листа.

Ділова комунікація в ситуації з багатьма зацікавленими сторонами

Цільова ситуація ділової комунікації, як правило, складна. Складність насамперед пов'язана з тим, що при досягненні цілей необхідно враховувати інтереси як безпосередніх, так і опосередкованих учасників ситуації, які впливають на ситуацію через реалізацію своїх інтересів.

У дослідженнях, присвячених моделям і методам аналізу складних сучасних бізнес-ситуацій з метою підвищення ефективності управління, виділяється теорія "зацікавлених сторін" або розуміння ситуації з урахуванням інтересів сторін. Уваги заслуговують також теоретико-ігровий підхід у теорії переговорів, конфлікт-менеджмент, мотиваційний підхід, аналіз психологічних аспектів суперечностей між цілями різного рівня (особистісного і професійного) і ін. Однак вони розглядають лише деякі аспекти, пов'язані з суб'єктами, інтереси і дії яких впливають на досягнення стратегічних і тактичних цілей.

Що стосується проблем взаємовпливу зацікавлених сторін і активних суб'єктів бізнес-ситуації, системи і т.п., найбільш цілісним можна вважати підхід, який лежить в руслі теорії "зацікавлених сторін" Р. Е. Фрімена, згідно з яким інтереси активних суб'єктів ситуації (стейкхолдери - *stakeholders*, зацікавлені сторони) необхідно брати до уваги протягом всього часу ситуації.

Центральне місце в цій теорії займає аналіз зацікавлених сторін організації, проекту (і інших ділових ситуацій) з двох позицій:

- 1) яким чином сторони можуть впливати на успіх або провал організації;
- 2) яким чином досягнення цілей організації впливає на інтереси зацікавлених сторін.

Ключовою ідеєю теорії "зацікавлених сторін" стало розгляд діяльності організації з точки зору узгодження інтересів сторін і вибір стратегічних цілей (пріоритетів) з урахуванням такого узгодження. Завдання управління в рамках цього підходу полягає в розробці та здійсненні стратегії і прийнятті рішень, які задовольняли б усі або більшість зацікавлених сторін або, як мінімум, забезпечували узгодження і вироблення заходів в разі конфлікту в узгодженні інтересів з найбільш впливовими учасниками ситуації (насамперед, з позиції досягнення цілей проекту).

Все, що відбувається в ситуації, може впливати (позитивне, негативне) на інтереси зацікавлених сторін.

1. Ми діємо, виходячи з мети, реалізація якої пов'язана з інтересами кількох зацікавлених сторін.

2. Необхідно шукати шляхи вирішення проблем, які задовольняють різним зацікавленим сторонам одночасно. Нам потрібен діалог з усіма зацікавленими сторонами (і не тільки дружніми).

3. Зацікавлені сторони складаються з реальних людей: вони є комплексними, груповими, індивідуальними.

4. Ми повинні узагальнити маркетинговий підхід.

5. Ми безпосередньо і опосередковано комунікуємо із зацікавленими сторонами різних рівнів.

6. Ми повинні постійно контролювати і проектувати діяльність (бізнес-ситуацію, бізнес-процес) з урахуванням інтересів наших зацікавлених сторін.

В рамках цього підходу пропонуються засоби підтримки моніторингу, аналізу впливу, планування комунікації і в цілому управління з урахуванням зацікавлених сторін, використання яких дозволяє більш тонко враховувати, як вплив суб'єктів, так і вплив організації на зовнішніх суб'єктів, у відповідь дії яких можуть істотно вплинути на організацію

Зацікавлені сторони бувають внутрішніми (співробітники, власники, управлінці) і зовнішніми (уряд, конкуренти і т.п.).

Типові зацікавлені сторони бізнес-ситуації або системи:

власники, акціонери, інвестори; банки, кредитори; партнери, постачальники; покупці, клієнти, потенційні споживачі; управлінці; співробітники; конкуренти; держава (місцеві, регіональні та інші органи) і виконавча влада; професійні асоціації, торгово-промислові палати і т.п.; засоби масової інформації; неурядові організації; соціальні спільноти різної спрямованості.

З огляду на, що інтереси сторін бувають пов'язані з успіхом організації не тільки прямо, але і побічно, можна говорити про основні суб'єктах, інтереси яких безпосередньо пов'язані з результатами діяльності організації (конкуренти), і вторинних, інтереси яких можуть побічно порушуватися компанією (держава).

З усіх перерахованих сторін особливо важливий вплив на успіх компанії надають: споживачі; співробітники; уряд (в тих випадках, коли компанія гарантує зайнятість певного сектора ринку праці або впливає на екологічну безпеку в регіоні, або забезпечує реалізацію соціальнозначущі проектів і т.д.) .

Питання до самопідготовки:

1. Розкрийте сутність міжкультурного ділового спілкування.
2. Охарактеризуйте культуру і мову як провідні категорії міжкультурного ділового спілкування.
3. Проаналізуйте моделі соціального та ділового міжкультурного спілкування.
4. Розкрийте невербальне спілкування й міжкультурне ділове співробітництво. Вербальна міжкультурна бізнес комунікація.
5. Прокоментуйте перепони міжкультурного ділового спілкування.

Лекція 11. КОМУНІКАТИВНА АСИМЕТРІЯ. ПОДОЛАННЯ КУЛЬТУРНИХ СТЕРЕОТИПІВ ТА МІЖКУЛЬТУРНИХ ПЕРЕШКОД.

[17, с. 67-79; 7, с. 29-40; 20].

1. Етнічні, расові та культурні стереотипи.
2. Підходи до успішного міжкультурного спілкування.
3. Поради для міжкультурного спілкування.

Міжнародні комунікації через низку причин мають особливості, знання яких дозволяє підвищити їхню ефективність і уникнути багатьох прикрих помилок. Розглянемо деякі з них.

По-перше, міжнародні комунікації проходять в умовах непідвладного комунікативного ланцюжка. Всі рішення міжнародних організацій носять рекомендаційний характер.

По-друге, ми маємо справу з комунікацією між принципово різними структурами. І питання не тільки у розбіжності кодів. Ми помічаємо несхожість „національних картин світу”, що у деяких випадках призвело до використання терміну „національна логіка”. У свій час Юрій Лотман відзначав, що навіть стандартний процес комунікації проходить у ситуації часткової розбіжності кодів, саме у цьому він бачив творчий характер спілкування, можливість появи нової інформації. Нову інформацією містить таке повідомлення, що не збігається з вихідним і не може бути з нього автоматично виведене.

По-третє, міжнародні комунікації відбуваються під значно жорсткішим і всебічним контролем ніж внутрішньодержавні й особистісні. Тому різко зростає їхня формальність (згадаємо етикетний дискурс).

По-четверте, міжнародні комунікації досить часто проходять в „агресивному” середовищі, що вимагає розробки систем захисту й контрпропаганди. При цьому, навіть у найбільш конфронтаційні періоди, міжнародні комунікації не зникають. Навпаки, держави шукають нові види контактів саме у цей період. У період „холодної війни” країни

продовжували здійснювати обмін в галузі культури, хоча й під суворим контролем.

Міжнародні комунікації інколи відбуваються у „замаскованому” вигляді. Це, наприклад, поширення зарубіжних фільмів, романів, інші прояви масової культури. Так, пісні Мадонни з погляду українського слухача – теж елемент міжнародних комунікацій. Тиск подібних способів комунікації був однією з причин розпаду Радянського Союзу. Радянські лідери не відчували своєї легітимності, що призвело до їхнього відходу від влади. Вони не відчували легітимності саме через появу нових прозахідних норм демократичного суспільства.

ООН і ЮНЕСКО постійно підкреслюють нееквівалентність міжнародних інформаційних потоків. Ще в 1957 році ЮНЕСКО звернула увагу Генеральної Асамблеї ООН на своєрідний інформаційний голод, що базується на невідповідності обміну між багатими країнами Півночі й бідними країнами Півдня. Населення останніх починає дивитися на світ чужими очима. Подібна невідповідність спостерігається також і у фільмах, і на радіо, і у книгах. Це викликає стурбованість ООН і ЮНЕСКО, тому що кількісна перевага обов'язково приведе до якісних змін.

Асиметрія у міжкультурній комунікації — помітні розбіжності в менталітеті, способах комунікативної поведінки, перцепції й світогляді у представників різних соціокультурних спільнот, які породжують комунікативні проблеми і труднощі. Часом характеризують як відмінності в міжкультурній компетенції учасників міжкультурної комунікації; неможливість урозуміти певні дії, поведінку, погляди, вірування носіїв ін. культури поза цілісним культурним контекстом.

Обумовлена належністю сторін до різних національних культур (з відмінними ціннісно-нормативними структурами, світоглядними моделями) і різних лінгвокультур; неспівпаданням вербального й невербального кодування смислів, розбіжністю національних комунікативно-дискурсивних стилів; історичними, політичними, мовними, етнопсихічними тощо чинниками.

Охоплює широке коло неспівмірностей — від гендерних і фізіологічних до когнітивних та емоційних.

Напрацьовано різні типології такої асиметрії. Виділяють, зокрема, **такі види:**

1) кількісну (різна міра зацікавленості сторін у комунікації одна з одною, нерівноцінний обмін інформацією) і якісну (різні принципи добору і змістовного наповнення інформації про учасників комунікації);

2) вертикальну і горизонтальну;

3) рольову і статусну;

4) вербальну й невербальну;

5) міжмовну (фонетичну, лексичну, граматичну), жестову, мімічну, пантомімічну, емоційну тощо.

Наслідками асиметрії у міжкультурній комунікації є непорозуміння, невдале й неефективне спілкування, неадекватна інформація учасників комунікації одне про одного, маніпуляція громадською думкою і поширення стереотипів, соціальне дистанціювання і відчуження, конфліктні форми взаємодії, міжкультурна некомпетентність тощо.

В умовах глобалізованого світу ефективна міжкультурна комунікація передбачає не тільки знання мови комуніканта чи міжнародної мови спілкування, але й культурологічну компетентність, розуміння особливостей ін. культурного середовища і культурного контексту взаємодії

Існує також вертикальна асиметрія комунікації, що дозволяє невеликій групі людей звертатися до всіх, реально нав'язуючи їм свої погляди. Більшість змушена займається лише пасивним сприйняттям інформації. Тому при побудові відкритого демократичного суспільства необхідно створювати можливості не тільки для вертикального обміну інформацією, а також і для горизонтального.

Для МК властива також кризова асиметрія. Дуже часто засоби масової інформації показують нам природні катаклізми, страйки, аварії. У результаті люди демонструють два варіанти поведінки: вони або відгороджуються від інформації, замикаючись у собі, або

надмірно збуджуються, втрачаючи можливість бачити реальні проблеми своїх країн.

Потрібно звернути увагу на зовнішню асиметрію, коли транснаціональні компанії починають визначати зміст культурних і розважальних програм у країнах, що розвиваються. Тоді поступово зникає стимул до створення власних програм, кінострічок, книг. Далі формується одноманітність смаків, стилів і змістовного наповнення культурного життя. Україна перебуває саме у такому стані, й дана проблема для нас так само актуальна, як і для багатьох інших європейських країн. Багато країн уже цілеспрямовано захищаються від іноземного впливу.

Загалом це є важливою проблемою, тому що багато разів задекларований вільний обмін інформацією, що захищає міжнародне співтовариство, і дотепер не забезпечується. Це важливо ще й тому, що розвиток країни та відповідних комунікаційних можливостей взаємозалежний. І саме це було причиною виникнення руху за новий світовий інформаційний і комунікативний порядок, що прагне зробити інформаційний обмін еквівалентним.

У систематику міжнародної комунікації підпадають не тільки реальні цінності, але й цінності символічні, котрими у першу чергу займаються публік рілейшнз. Однак ці символічні цінності в певних випадках визначають реальну політичну поведінку держав. Так, наприклад, до іміджу США входить певний ізоляціонізм, що показує її як країну, відмінну від європейських і таку, що стоїть на вищому щаблі розвитку. Зникнення СРСР із карти світу ще більше посилює статус США як супердержави.

У Великобританії у 1985 та 1995 рр. були проведені дослідження джерел інформації (внутрішньої й міжнародної). Так, у 1985 р. джерелами міжнародної інформації для жителів цієї країни були: телебачення – 62 %, газети – 23 %, радіо – 14 %, розмови з людьми – 1%. У 1995 р. ці джерела розподілилися такий чином: телебачення – 71 %, газети – 16 %, радіо – 11 %, розмови з людьми – 1%, інші – 1 %. При цьому, телебачення є домінуючим для жінок (75 %), для людей старше 65 (80 %) і для деяких соціальних класів. Для внутрішньої інформації картина інша (наведемо дані лише за 1995 р.): газети – 44 % (раніш – 55 %), телебачення – 33 %, радіо – 11 %, розмови з людьми – 9 %, інші – 3 %.

Виділимо два види інформації, різниця між якими найбільш помітна у випадку нерівноцінного обміну між більше й менше розвинутими регіонами. Це обмін технологічною інформацією й обмін соціокультурною інформацією, що виражає обмін стандартами життя. Є дві схеми обміну. У схемі А має місце максимум обміну технологічною інформацією й мінімум соціокультурною. У схемі Б максимально сприймається соціокультурна інформація, але зведена до мінімуму технологічна інформація. Визначення схеми, що є характерною для держави, дозволяє зробити висновки щодо перспектив її розвитку.

Переговори стають усе вагомішою складовою життя сучасної людини. Як відомо, вони виникають не у ситуації сильної ієрархічної залежності (типу армійської), а у разі потреби досягти згоди між двома автономними учасниками. В. Мاستенбрук визначає переговори як комбінацію двох факторів – власних інтересів і залежності від опонента.

Питання переговорів у західному світі вважаються значно важливішим елементом життя, у порівнянні, наприклад, з Україною, оскільки там серйозно ставляться до проблеми узгодження поведінки різних соціальних груп і інтересів. Ми ж звикли жити в умовах ієрархічного слова, коли думка людини, що займає „командне крісло”, визнається єдиною можливою й незаперечною. Наш подальший рух до демократичного суспільства усе сильніше буде вимагати умінь погоджувати інтереси різнорідних прошарків суспільства, різних організацій, кооперації на міжнародному рівні, де, як відомо, відсутні єдиноначальність і єдиним методом досягнення згоди є переговори.

Найбільш успішна модель переговорів була запропонована у межах Гарвардського проекту з переговорів. У цю систему переговорів були закладені чотири базисних пункти, все інше є ніби їхнім розширенням:

1. Розмежуйте учасників переговорів і предмет переговорів.
2. Зосереджуйтесь на інтересах, а не на позиціях.
3. Розробляйте взаємовигідні варіанти.

4. Наполягайте на використанні об'єктивних критеріїв.

Сама програма є наслідком спроби відійти від ідеї боротьби за виграш, при якій виграш однієї зі сторін автоматично означає програш іншої. Друга сторона, природно, також буде боротися за виграш, і конфлікт перейде в затяжну кризу. Але й м'який підхід, коли ми тільки відступаємо, не є результативним. У цьому випадку ми знову не дістанемо згоди, потрібної обом. Гарвардський проект розглядає ці два варіанти позиційних переговорів – м'який і жорсткий – як нецікаві. Пропонується особливий варіант, що ґрунтується на приведених вище базових принципах двох підходів. Він одержує назву – принципіві переговори.

Перед учасниками переговорів стоїть проблема ефективного спілкування. Рухаючись до мети, ми повинні прагнути до того, щоб зняти всі перешкоди, що заважають досягненню домовленості. У спілкуванні було виявлено певні проблеми-перешкоди, розуміння яких дозволяє поліпшити переговорний процес.

Комунікативна складова є однією з найважливіших у теорії переговорів. Усе спрямовано на те, щоб перевести конфліктну комунікацію на нові рейки. Саме звідси виникає така спеціалізація як переговори з терористами. Фахівці цього профілю беруть на себе велику частину навантаження у цій складній ситуації.

Проблема тероризму дуже серйозна для всіх країн. Із вісімдесятьох терактів спрямованих проти перших осіб держав, вчинених у світі за останній час, шістьдесят чотири досягли мети.

Слід зазначити, що переговори з терористами є повністю комунікативним процесом. Вони нас цікавлять як процес налагодження контакту й переконання людини в екстремальних умовах. Нам здається, що вони (контакт і переконання) можливі тільки завдяки посиленням на визначений символізм, як із боку терориста, так і з боку комуніканта.

З позиції міжнародних комунікацій переговори з терористами є спробою форсовано змінити символічний світ терориста, оскільки при цьому має місце спроба змусити його виконати умови, далекі від його очікувань. Символічна компонента є суттєвою і для міжетнічних конфліктів: виникає прагнення до оформлення визначених символів усієї групової легітимності й захищеності. Як такі символи найчастіше виступають території, що оточують природне середовище, яке при цьому розглядається не просто як джерело життєзабезпечення, а як невід'ємний культурний і духовний атрибут. Символічне значення процесів міжетнічної взаємодії має могутню реальну силу, коли воно „опановує масами”.

Московські конфліктологи наводять такі основні завдання переговорів із терористами:

- 1) Захист життя заручників.
- 2) Затримка терористів.
- 3) Повернення або захист майна.

При цьому не можна порушувати цю послідовність пріоритетів, щоб не завдати шкоди заручникам. Правила таких переговорів (з огляду оперування із символічним світом) залежать від типу людини, яка захопила заручників. Часто терористами є люди з психічними відхиленнями. Тому першим завданням стає з'ясування особливостей терориста, оскільки це визначає тип комунікації з ним. Допомогти переговорникам може класифікація, що умовно поділяє терористів на чотири психологічні типи особистості, кожний з яких має своє бачення світу. ФБР установило, що 52 % інцидентів із захопленням людей протікає з типом особистості, що характеризується як „ментальний розлад”. Цей тип у свою чергу можна подати як одну з таких чотирьох категорій:

- 1) Параноїдальна особистість.
- 2) Депресивна особистість.
- 3) Антисоціальна особистість.
- 4) Неадекватна особистість.

Параноїк фактично знаходиться поза контактами з реальністю. Він захоплює людей, щоб здійснити який-небудь видатний план. При цьому, він може одержувати від кого-небудь накази. Параноїки, як правило, мають достатньо високий інтелект. Тому не слід намагатися обдурити їх. Краще сприймати їхні висловлювання так, начебто вони є прийнятними й для вас.

Рекомендується також уникати суперечок із цією особою з приводу його уявлень, оскільки неможливо раціонально переконати його у неправильності його фантазій. Замість цього варто обговорювати їх. Важливим у переговорах є подолання відчуття страху бути підпорядкованим, що стає сильнішим від будь-яких матеріальних розрахунків. Реакцією на нього можуть бути фатальні вчинки.

Примусова дипломатія також є прикладом міжнародної комунікації. Використовується вона досить часто. Така дипломатія є захисною стратегією, при якій супротивника переконують у необхідності припинення розпочатої агресії. Це не залякування супротивника з метою запобігання майбутніх дій, адже агресію вже почато. Це спроби переконати опонента зупинити агресію за рахунок використання погроз, що можуть бути застосовні до нього.

Примусова дипломатія – це також один із різновидів розв’язання міжнародного конфлікту. Американський вчений А. Джордж проаналізував використання стратегії примусової дипломатії у таких ситуаціях як Кубинська криза, В’єтнам, Лаос, Нікарагуа, Перська затока і деяких інших. Усі ці ситуації, що здаються абсолютно несхожими й виглядають як випадковий збіг подій, насправді є професійно чіткими й відповідали задалегідь розробленим процедурам.

Якщо військові сили й використовуються при примусовій дипломатії, то у виді мінімізованого варіанта для наочної демонстрації можливих наслідків. Після чого супротивник повинен або припинити свої дії, або відмовитися від своїх планів.

А. Джордж висуває низку вимог до процесу ухвалення рішення в таких умовах. Політики повинні враховувати наступні аспекти:

1. Що саме жадати від опонента.
2. Як створити відчуття терміновості щодо виконання вимог.
3. Яку погрозу використовувати при невиконанні вимог.
4. Спіратися тільки на погрозу покарання, або запропонувати додаткові стимули, щоб зацікавити супротивника.

У свою чергу, ультиматум, пропонуваній супротивникові, у класичному вигляді повинний складатися з таких компонент:

1. Вимоги до опонента.
2. Обмежений час або відчуття терміновості щодо виконання вимог.
3. Погроза покарання за невиконання вимог, якій повірить опонент.

А. Джордж чітко виділяє два рівні комунікації, що мають місце у примусовій дипломатії: слова й дії. Обов’язковими для примусової дипломатії є різні види невербальної комунікації. Це можуть бути військові пересування, певна політична або дипломатична активність. Ультиматум, переданий опонентові, спрацьовує залежно від того, чи побачить опонент, які військові сили починають концентруватися, як політичними, дипломатичними засобами країна готується до застосування своєї погрози. Залежно від невербальної комунікації, вербальна дія може бути посилена або послаблена.

У реальній ситуації дії можуть бути посилені словами, або вони можуть компенсувати недієві слова, коли не вдалося сказати інакше. З іншого боку, слова можуть додатково пояснити деякі дії, які супротивник може розглядати як несуттєві. Дії потрібні обов’язково, щоб супротивник не розглядав погрозу як не варту уваги.

Основними, у випадку примусової дипломатії, необхідно визнати два питання: які діє потрібні від опонента й наскільки сильним є його небажання підкоритися. Ці два питання взаємозалежні: якщо вимагати щось дуже істотне, то небажання супротивника буде відповідно великим. Варто також враховувати думку опонента. Можливо з його точки зору втрати здаватимуться значно більшими, ніж із позиції іншої сторони. Наприклад, під час Кубинської кризи Дж. Кеннеді висував вимогу забрати ракети, і це було можливим. Деякі його радники вимагали поставити питання про ліквідацію режиму Фіделя Кастро або радянського впливу на Кубі. Такі вимоги були завищеними, і небажання М. Хрущова виконувати їх було досить сильним.

Аналізуючи всі можливі випадки примусової дипломатії, А. Джордж виділяє вісім складових процесу:

1. Тип провокації. Кризи залежать від типу провокації, що викликає конфлікт. Одні з них легше піддаються керуванню, інші – гірше.

2. Розміри й глибина конфлікту інтересів. У випадку, якщо конфлікт має значення „все або нічого”, досить нелегко знайти вихід.

3. Імідж війни. Якщо виникає реальна загроза війни, сторони намагаються знайти можливості запобігти їй. Це, наприклад, мало місце у випадку Кубинської кризи.

4. Тимчасовість напруги. Це досить важливий фактор, що має безліч вимірів. Наприклад, через певний час опонент може стати сильнішим або зміна погодних умов зроблять воєнні дії менш успішними, або згодом ситуація може вийти з-під контролю.

5. Однобічна або коаліційна примусова дипломатія. Для коаліції важливо знаходити об’єднуючі стимули, вимагати однакових дій. Коаліція дає змогу використовувати міжнародне несхвалення або надати більшу кількість ресурсів.

6. Сильне лідерство. Проведення примусової дипломатії у значною мірою залежить від статусу лідера у верхніх ешелонах влади.

7. Ізоляція ворога. Важко працювати з опонентом, який має військову й дипломатичну підтримку союзників.

8. Післякризові відносини з ворогом.

Загалом примусова дипломатія використовує такі комунікативні дії, як зміна переконань, примус, поступки. Щоразу лідери вирішують, яку комбінацію цих елементів використовувати й у якій послідовності. Кубинська криза мала всі три елементи: досить складним був елемент примусу, що перейшов наприкінці у поступки. Зате процеси переконання мали місце весь час. Дж. Кеннеді навіть сповільнював хід подій, щоб дати змогу розпочатися дипломатичній комунікації.

Примусова дипломатія не завжди буває успішною, адже вона є багатофакторною ситуацією. Зробити її ефективнішою дозволяють такі положення:

1. Якість вимог. Супротивник повинен чітко розуміти, про що йде мова.

2. Сила мотивації. Цей принцип важливий, але не є достатнім.

3. Асиметрія мотивації. Для перемоги необхідно мати сильнішу мотивацію, ніж опонент. Така асиметрії можлива, якщо вимагати дуже важливе для себе, але не таке важливе для опонента. Інакше необхідно запропонувати які-небудь позитивні стимули для опонента.

4. Відчуття терміновості в обох сторін.

5. Відповідна внутрішня й зовнішня підтримка. Високий рівень підтримки для таких важливих подій обов’язковий.

6. Незацікавленість опонента в ескалації. Це мало місце у Кубинській кризі.

7. Чіткі терміни врегулювання кризи. Це важливо як для сторони, що використовує примусову дипломатію, так і для опонента. Інакше такий примус може призвести до збільшення вимог.

Примусова дипломатія багато у чому є залежною від контексту, й усі вищезгадані положення не обов’язкові, вони у кожному випадку можуть виглядати по іншому.

Таким чином ми бачимо, що примусова дипломатія — це специфічна форма міжнародної комунікації. Вона може мати місце у ситуації тимчасової напруги, між миром і війною, коли опоненти ставляться агресивно один до одного. Тоді кожне слово, кожна дія стають подвійно символічними. З одного боку, вони повинні довести, що примус є можливим, з іншого – жодна зі сторін не бажає погіршення ситуації. Тут вербальна й невербальна комунікації взаємно доповнюють одна одну.

Значення культурних змін для взаємодії культур. Особливості міжособистісної комунікації під час міжкультурного спілкування.

Спілкування – складний багатоплановий процес встановлення та розвитку контактів між людьми, що породжується потребами спільної діяльності та передбачає обмін інформацією, вироблення єдиної стратегії взаємодії, сприйняття та розуміння людини.

В англomовній лінгвістичній літературі термін «**комунікація**» розуміють як обмін думками та інформацією у формі мовних або письмових сигналів, що є синонімом терміна «спілкування».

Слово «**спілкування**» позначає процес обміну думками, інформацією й емоційними переживаннями між людьми. У такому випадку дійсно немає відмінностей між спілкуванням і комунікацією. Саме так міркують лінгвісти, для яких спілкування – це актуалізація комунікативної функції мови в різних мовних ситуаціях.

У психологічній і соціологічній літературі спілкування та комунікація розглядаються як пересічні, але несинонімічні поняття. Термін «**комунікація**» використовується для позначення засобів зв'язку будь-яких об'єктів матеріального й духовного світу, процесу, передачі інформації від людини до людини (обмін уявленнями, ідеями, настановами, настроями, почуттями в людському спілкуванні), а також передачі та обміну інформацією в суспільстві з метою впливу на соціальні процеси. Термін «**спілкування**» розглядається як міжособистісна взаємодія людей при обміні інформацією пізнавального або афективнооціночного характеру.

Основні функції спілкування: контактна, покликана задовольнити потребу людини в контактi з іншими людьми; вплив, що виявляється в постійному прагненні людини впливати на свого партнера. Тому спілкування означає вплив, обмін думками, поглядами, впливами, а також узгодження або потенційний або реальний конфлікт. Поняття «спілкування» і «комунікація» мають спільні та відмінні ознаки.

Спільні ознаки: співвіднесеність з процесами обміну й передачі інформації і зв'язку з мовою як засобом передачі інформації.

Відмінні ознаки обумовлені відмінностями щодо змісту цих понять. Це пов'язано з тим, що вони використовуються в різних науках, які на перший план висувають різні аспекти цих понять.

За спілкуванням в основному закріплюються характеристики міжособистісної взаємодії. За комунікацією закріплюється додаткове значення – інформаційний обмін у суспільстві.

Спілкування – соціально обумовлений процес обміну думками і почуттями між людьми в різних сферах їхньої пізнавально-трудоваї і творчої діяльності, що реалізується за допомогою вербальних засобів комунікації.

Комунікація – це соціально обумовлений процес передачі й сприйняття інформації як в міжособистісному, так і в масовому спілкуванні різними каналами за допомогою різних вербальних і невербальних комунікативних засобів.

Міжособистісна комунікація – це процес одночасної взаємодії комунікантів і їхнього впливу один на одного. Зразок міжособистісної комунікації – це неформальна бесіда двох людей.

В основі міжособистісної комунікації лежать різні мотиви, цілі й завдання її учасників. У зв'язку з цим виокремлюють кілька моделей міжособистісної комунікації.

Лінійна модель розглядає комунікацію як дію, у межах якої відправник кодує ідеї та почуття в певний вид повідомлення і потім відправляє його одержувачу за допомогою будь-якого каналу (мова, письмове повідомлення тощо). Якщо одержувач отримав повідомлення, то комунікація вважається успішною. Ця модель враховує наступні важливі моменти комунікації:

а) вплив каналу, по якому отримано повідомлення, на реакцію одержувача (наприклад, освідчення в коханні, зроблене при зустрічі, в листі або по телефону буде сприйнято одержувачем порізно);

б) перешкоди, які спотворюють повідомлення (гучне приміщення, фізичний або емоційний стан людини).

Недолік цієї моделі в тому, що вона розглядає комунікацію як односпрямований процес, що йде від відправника до одержувача, тому вона підходить для опису письмової комунікації і впливу засобів масової інформації на одержувача.

Трансакційна модель представляє комунікацію як процес одночасного відправлення й отримання повідомлень учасниками комунікації.

Людина практично одночасно здатна отримувати і декодувати повідомлення іншої людини, реагувати на нього, й одночасно інша людина отримує наше повідомлення і відповідає на нього. Відповідно до цієї моделі, *комунікація* – це процес, в якому люди формують відносини, постійно взаємодіючи один з одним. Ця модель набагато краще описує процеси комунікації, ніж лінійна.

Інтерактивна (кругова модель) міжособистісної комунікації важливе значення віддає такому елементу як зворотній зв'язок. Зворотній зв'язок – це реакція одержувача на повідомлення, його відповідь відправнику. Отже, комунікація рухається по колу: відправник і одержувач повідомлення послідовно міняються місцями. Для опису процесів міжкультурної комунікації кругова модель особливо наочна.

Кругова модель складається з наступних елементів: відправник (джерело) – кодування – повідомлення – канал – декодування – одержувач – зворотний зв'язок. Цей процес включає різні перешкоди, «шуми», які заважають ефективній комунікації. Комунікація вважається ефективною, якщо передана інформація була зрозуміла так, як це задумував відправник. Тому комунікація – це не тільки передача, але розуміння інформації.

У процесі міжкультурного спілкування можуть виникати **комунікативні збої: перешкоди, бар'єри комунікації**. **Бар'єрами** називають фактори, які перешкоджають здійсненню комунікації (незнання іноземної мови, глухота або німота одного зі співрозмовників). **Перешкоди** – це фактори, які знижують якість комунікації (стереотипи, мовні помилки).

Комунікативні перешкоди:

1. З боку оточення: шум, погана видимість, які заважають сприйняттю звукових і візуальних комунікативних сигналів; фізична відстань (наприклад, коли виникає необхідність передавати інформацію по телефону або електронною поштою).

2. З боку учасників комунікації (відправника і одержувача): фізіологічні, мовні, поведінкові, психологічні та культурологічні.

Фізіологічні перешкоди: дефекти мови і слуху; порушення рухового апарату, які ускладнюють міміку й жестикуляцію; порушення зору, що заважають сприймати письмову мовлення, міміку, жести.

Мовні перешкоди: фонетичні, лексичні й граматичні помилки у процесі мовлення; порушення логіки висловлювання; неправильне сприйняття мовлення на слух; неправильне розуміння значення мовних одиниць; нерозуміння граматичних конструкцій; невміння сприйняти цілісність тексту; неправильний вибір стилю спілкування.

Поведінкові перешкоди: відмінність поведінки від комунікативної інтенції; невміння уважно слухати співрозмовника; розбіжність вербальних і невербальних сигналів; неправильна реакція на висловлювання співрозмовника.

Психологічні перешкоди: особистісні риси (нетовариськість, замкнутість, підозрілість); упередженість; вузькість кругозору; надмірна емоційність; завищена або занижена самооцінка; неповага до співрозмовника; орієнтація на конфлікт.

Культурологічні перешкоди: відмінність менталітетів і національних характерів; відмінність мовних картин світу; вплив культурних стереотипів, ціннісних орієнтирів; помилки в сприйнятті гумору; відмінності в комунікативних стратегіях і невербальній комунікації.

У процесі міжкультурної комунікації кожна культура представляє систему кодів, яка діє в повсякденних стосунках, впливає на соціальні та культурні норми тощо. Ці кодові системи культур, як правило, не збігаються або збігаються частково.

Істотну роль у процесі міжособистісної комунікації відіграють психологічні та соціальні характеристики акту спілкування.

До психологічних характеристик відносяться:

– **комунікативний намір** – це бажання вступити в спілкування з іншою людиною,

– **задум повідомлення** – це інформація, яку автор хоче передати одержувачу, проект, ідея майбутнього повідомлення;

– **мета повідомлення:** найближчі (отримання інформації, з'ясування позицій і думок, роз'яснення і критика, розвиток або припинення комунікації, підтримка або відторгнення партнера, спонукання до дії) і віддалені (встановлення в майбутньому хороших стосунків).

Соціальні компоненти комунікативного акту:

Статусна роль – це поведінка, запропонована людині її соціальним (віковим, статевим, посадовим тощо) становищем або статусом. Для того щоб вибрати правильну манеру поведінки й орієнтуватися в ситуації, на початку кожного комунікативного акту необхідне адекватне усвідомлення як власної соціальної ролі, так і ролі партнера.

Ситуативні ролі визначаються у процесі комунікації. У різних ситуаціях людина може бути лідером, намагатися контролювати весь процес комунікації; посередником, гнучкою людиною, готовою пристосуватися до будь-якої ситуації.

Стильові характеристики учасників комунікативного акту – це особливості їхнього мовного стилю. Є люди, які говорять тільки в одному стилі, вони не здатні виявляти мовну гнучкість. Люди з високим рівнем мовної компетентності, з одного боку, прагнуть зберегти свій стиль спілкування в різних ситуаціях, але, з іншого боку, можуть змінювати його залежно від обставин спілкування.

У процесі комунікації кожне повідомлення може бути інтерпретовано на двох рівнях: 1) що йдеться (рівень змісту); 2) як то кажуть (рівень відносин).

Рівень змісту кодується вербально, а рівень відносин - невербально. Різні культури надають різне значення цим рівням. Тому нетактовне зауваження, сказане не до місця або не так, часто може образити співрозмовника.

Афективне навантаження учасників МКК і її залежність від культурної дистанції

Одним зі специфічних аспектів міжкультурної комунікації є афективні реакції на ті чи інші елементи інших культур.

Взаємодія з незнайомими людьми, особливо з представниками аутгруп (зовнішніх груп), супроводжується великим психологічним напруженням, переживаннями і страхом, ніж зі знайомими людьми – членами інгруп. Проте в різних культурах члени інгруп по-різному ставляться до чужих. Тому ефективність міжкультурної комунікації залежатиме також і від цієї настанови.

Представники чужих культур легше встановлюють зв'язки з інгрупами в індивідуалістичних культурах, ніж у колективістських. Це пов'язано з тим, що колективістські культури вимагають від своїх членів такого злиття з групою, щоб та могла в разі потреби виступати єдиним фронтом. В індивідуалістичних культурах від людей вимагається поводитися так, як вони самі вважають за потрібне, навіть якщо їхня позиція не збігається з позицією групи.

Дослідження в Японії, США і Кореї встановили, що найменші труднощі в спілкуванні з незнайомими й іноземцями відчували американці, найбільші – японці й корейці.

Для колективістських культур характерне прагнення приєднатися до інгрупи, а в індивідуалістичних культурах все залежить від особистого забарвлення відносин. Коли відносини між людьми стають ближчими, значення групової приналежності партнера починає зменшуватися.

Щоб визначити, наскільки важко буде відбуватися контакт однієї культури з іншою, в культурній антропології було введено поняття **культурної дистанції** – рівня близькості або несумісності культур.

Представникам близьких культур легше адаптуватися до нової культури.

Поняття «культурна дистанція» фіксує відмінності між одними і тими ж елементами в різних культурах: клімат, одяг, їжа, мова, релігія, рівень освіти, матеріальний комфорт, структура сім'ї, звичаї тощо. Наприклад, євреї – вихідці з колишнього СРСР відчувають себе комфортніше в Німеччині, ніж в Ізраїлі, зокрема тому, що в Німеччині є більше кліматичних та природних відповідностей звичним умовам.

Насправді мало встановити культурну дистанцію і об'єктивно виміряти її. На **суб'єктивне сприйняття культурної дистанції** впливає безліч інших чинників:

- 1) наявність або відсутність воєн чи конфліктів, як в наш час, так і в історичному минулому;
- 2) ступінь компетентності людини в чужій мові й культурі;
- 3) рівність (нерівність) статусів партнерів і наявність у них спільних цілей у міжкультурному спілкуванні.

Тому суб'єктивно культурна дистанція може сприйматися як більш далека, ніж вона є насправді. Проте чи не краще буває і тоді, коли культура сприймається ближче, ніж вона є насправді.

Стрес і непевність, зумовлені МКК. Теорія редукції невпевненості

При міжкультурному спілкуванні ймовірність нерозуміння набагато зростає, оскільки приналежність комунікантів до різних культур часто порушує їхні очікування. Це викликає негативні емоції відносно партнера-комуніканта і всієї культури, яку представляє, призводить до невдачі весь процес спілкування.

При першому контакті з чужою культурою кожна людина має в своєму розпорядженні дуже малий обсяг інформації про нове культурне середовище, не має чітких уявлень про прийняті у цій культурі норми поведінки й тому переоцінює або недооцінює поведінку оточуючих.

У таких ситуаціях виникають, як правило, три основних типи невизначеності:

- когнітивна невизначеність – полягає в тому, що людина не може точно знати уявлень і настанов свого партнера;
- поведінкова невизначеність – коли людина не може передбачити поведінку свого партнера;
- емоційна невизначеність – психічний стан, при якому людина буде відчувати занепокоєння, що її неправильно розуміють, негативно оцінять, завдадуть шкоди її «Я».

Дослідження західних вчених з проблеми **комунікаційної невпевненості** дозволили зрозуміти – якщо невпевненість буде занадто великою, то люди будуть або уникати спілкування, або піклуватися насамперед про враження, яке вони відчувають до співрозмовника, і тоді перестануть думати про сам акт комунікації. Проте якщо занепокоєння і хвилювання не буде зовсім, то люди також перестають замислюватися про процес спілкування, зовсім не звертаючи уваги на свого співрозмовника і втрачаючи стимули нормальної комунікації. У цьому випадку люди, як правило, покладаються на відомі їм стереотипи і неправильно сприймають поведінку іншої людини.

Отже, ефективної комунікації повинен бути властивий певний оптимальний рівень невизначеності. Звести свою невпевненість в комунікації до цього рівня – першочергове завдання кожного комуніканта.

Стратегія редукції (скорочення) невпевненості

Наукове вирішення проблеми комунікативної невпевненості було зроблене за допомогою теорії редукції невпевненості. «...За допомогою спеціальних методів взаємини партнерів з міжкультурної комунікації можуть бути вдосконалені й змінені в кращу сторону. Ці методи передбачають зміну очікувань кожної конкретної людини від нової культури, скорочення когнітивної невпевненості і тривоги» (К. Бергер).

Вихідний пункт теорії К. Бергера полягає в припущенні, що індивіди хочуть більш точно знати, що їм чекати від спілкування з іншою людиною – винагороди, покарання, відхилення у поведінці, а також вміти правильно визначати початок і кінець акту комунікації.

Зменшення (редукція) невпевненості в цьому випадку буде полягати в побудові комунікантом пророкувань (до початку дії) й інтерпретації дій після їхнього здійснення.

Редукція невпевненості – двоєдиний процес, одночасно відбувається на когнітивному й емоційному рівнях.

Зменшення невизначеності – це когнітивний (пізнавальний) процес, контроль неспокою і невпевненості.

Зазвичай виділяють **три стратегії редукції невпевненості**:

- **пасивна** – спостереження за іншими без втручання у процес спілкування (порівняння, виявлення реакцій на будь-які стимули);

- **активна** – людина ставить запитання іншим людям про об'єкт свого інтересу, отримуючи необхідну інформацію для спілкування;

- **інтерактивна** – безпосередня взаємодія з партнером по комунікації, в ході якої ставлять запитання, йдуть спроби саморозкриття. Безумовно, це найоптимальніша стратегія поведінки.

Існує цілий ряд **факторів, які зменшують невпевненість і невизначеність** у контакті з представниками інших культур. До них відносяться:

- позитивні очікування в контакті з представниками інших груп;
- схожість між контактуючими групами;
- поради і зауваження з боку представників інших груп;
- більш тісні, особисті стосунки з представниками інших груп;
- краще знання мови групи, з якою знаходишся в контакті;
- здатність до самоспостереження;
- глибші знання про чужу культуру;
- терпимість до невизначеності;
- позитивні атрибуції (очікування) в міжкультурній комунікації, настанови на ефективність спілкування та адаптацію до чужої культури;
- приналежність до колективістських культур.

У результаті використання цих стратегій відбувається необхідна адаптація, а міжкультурна комунікація стає ефективною.

Питання до самопідготовки:

1. Розкрийте поняття «комунікативна асиметрія».
2. Охарактеризуйте подолання культурних стереотипів та міжкультурних перешкод.
3. Проаналізуйте етнічні, расові та культурні стереотипи.
4. Прокоментуйте різні підходи до успішного міжкультурного спілкування.
5. Надайте поради для міжкультурного спілкування.
6. Визначте, яка природа і сутність етноцентризму.
7. Назвіть і розкрийте основні етноцентристські й етнорелятивістські етапи.
8. Назвіть проблема інтерпретації явищ чужої культури.
9. Наведіть приклади культурної, етнічної й особистісної ідентичності та обґрунтуйте їхню роль у міжкультурній комунікації.
10. Прокоментуйте, у чому вбачається сенс принципу культурного релятивізму?
11. Проаналізуйте, чому система цінностей має загальнонаціональний компонент? Як людина засвоює цінності?
12. Визначте, які чотири сфери культурних цінностей прийнято виділяти? Якій сфері приділяється найбільша увага в міжкультурній комунікації?
13. Що таке орієнтація на людську природу; орієнтація на ставлення людини до природи; тимчасова орієнтація; орієнтація на діяльність; орієнтація на міжособистісні відносини?
14. З'ясуйте, які цінності української та іншої культур ви знаєте? Які цінності вашої рідної культури ви можете назвати?
16. Прослідкуйте, як змінюється особистість у процесі міжкультурного навчання?
17. Визначте, чи допомагає вивчення чужої культури краще пізнати рідну культуру?
18. Розкажіть, що нового ви дізналися про власну культуру, проживаючи в іншій країні?
19. Визначте, які етноцентристські етапи проходить людина, знайомлячись з чужою культурою?
20. З'ясуйте, який етнорелятивістський етап свідчить про сформованість міжкультурної компетентності?

Лекція 12. ВЕРБАЛЬНА КОМУНІКАЦІЯ ТА НЕВЕРБАЛЬНА КОМУНІКАЦІЯ, ЇЇ ПЕРЕШКОДИ В МІЖКУЛЬТУРНОМУ СЕРЕДОВИЩІ. КАТЕГОРІЇ НЕВЕРБАЛЬНОГО СПІЛКУВАННЯ.

[17, с. 80-100; 7, с. 41-73; 20].

1. Фізичне середовище, час, мова тіла, кінесика, окулесика, зоровий контакт; міміка, безпосередність поведінки, зовнішність і запах як категорії невербального спілкування.
2. Перешкоди, створювані зовнішнім виглядом і запахами в міжкультурному середовищі.
3. Вокаліка як категорія невербального спілкування. Колір, його використання в спілкуванні, перешкоди в сприйнятті кольору в міжкультурному середовищі.

Фізичне середовище, час, мова тіла, кінесика, окулесика, зоровий контакт; міміка, безпосередність поведінки, зовнішність і запах як категорії невербального спілкування.

У міжнаціональних та міжкультурних контактах, де «мова тіла» почасти може бути набагато зрозумілішою, ніж іноземна мова співрозмовника, важливу роль відіграють засоби невербальної комунікації – «безмовна мова», за визначенням Е. Холла.

Характерна особливість невербаліки полягає у тому, що у в більшості випадків вона виражає несвідоме (підсвідоме) людини. На відміну від звичайної мови, яка дана людині, щоб приховувати свої думки, невербаліка здатна викрити глибоко приховане. Здебільшого люди спроможні контролювати своє мовлення, а от стежити за власними жестами, мімікою, зміною кольору обличчя, спітнінням рук при сильному хвилюванні та іншими природними психофізіологічними процесами людини набагато важче.

Кожен народ має власну культуру невербального спілкування, тому одні рухи містять позитивне для нього смислове навантаження, а інші – негативне, або категорично заборонені. Характеризуючи невербаліку, слід брати до уваги особливості національного темпераменту загалом. Значна кількість жестів, звуків та актів поведінки в цілому інтерпретується носіями різних культур неоднаково.

Розгляд елементів невербальної комунікації допомагає краще зрозуміти способи, за допомогою яких виражається міжкультурний сенс спілкування. В цьому відношенні найважливішою особливістю невербальної комунікації є те, що вона здійснюється за допомогою всіх органів чуття: зору, слуху, дотику, смаку, нюху, кожен з яких утворює свій канал комунікації. На основі слуху виникає акустичний канал невербальної комунікації, по ньому надходить паравербального інформація. На основі зору складається оптичний канал, по якому надходить інформація про міміку і рухи (**кінесіку**) людини. Воно дозволяє оцінити позу і просторову орієнтацію комунікації (**проксеміку**). На основі дотику працює тактильний канал, на основі нюху - ольфакторний. До невербаліки також відносять розуміння і використання часу - **хронеміку**. Всі елементи невербальної комунікації тісно пов'язані один з одним, вони можуть взаємно доповнювати один одного і вступати в протиріччя один з одним.

Кінесика це сукупність жестів, поз, рухів тіла, які використовуються при комунікації в якості додаткових виразних засобів спілкування. Цей термін був запропонований для вивчення спілкування за допомогою рухів тіла. **Кін** - дрібна одиниця руху, з них складається поведінка, так само як мова складається з слів, словосполучень і фраз. Зчитуючи кіними, ми інтерпретуємо повідомлення, що передаються через жести і інші рухи тіла. Елементами кінесики є жести, міміка, пози і погляди, які мають як фізіологічне походження (наприклад, позіхання, потягування, розслаблення та ін.), Так і соціокультурне (широко розкриті очі, стиснутий кулак, знак перемоги тощо).

Порівняльне зіставлення поведінки представників різних культур дозволило встановити, що при спілкуванні люди різних культур використовують різноманітні види

дотиків до своїх співрозмовників. До такого роду дотиків вчені відносять перш за все рукостискання, поцілунки, погладжування, поплескування, обійми. Як показали спостереження і дослідження, за допомогою різних дотиків процес комунікації може набувати різного характеру і протікати з різною ефективністю. Склалося навіть особливий науковий напрям, що вивчає значення і роль дотиків при спілкуванні, яке отримало назву **такесики**.

Сенсорика це тип невербальної комунікації, що ґрунтується на чуттєвому сприйнятті представників інших культур. Поряд з усіма іншими сторонами невербальної комунікації ставлення до партнера формується на основі відчуттів органів почуттів людини.

Проксеміка - це використання просторових відносин під час комунікації. Даний термін був введений американським психологом Е. Холлом для аналізу закономірностей просторової організації комунікації, а також впливу територій, відстаней і дистанцій між людьми на характер міжособистісного спілкування. Спеціальні дослідження показали, що вони істотно відрізняються в різних культурах і є досить значимими для комунікації.

Хронеміка - це використання часу в невербальному комунікаційному процесі. Для спілкування час є не менш важливим фактором ніж слова, жести, пози і дистанції. Сприйняття і використання часу є частиною невербального спілкування і вельми істотно відрізняється в різних культурах.

Сенс висловлювання може змінюватися в залежності від того, яка інтонація, ритм, тембр були використані для його передачі. Мовні відтінки впливають на зміст висловлення, сигналізують про емоції, стан людини, його впевненості або невпевненості тощо. Тому поряд з *вербальними і невербальними засобами комунікації в спілкуванні використовуються і Паравербальні засоби*, які являють собою сукупність звукових сигналів, що супроводжують усне мовлення, додаючи в неї додаткових значень.

Вербальна комунікація Мова як елемент культури (теорія зв'язку мови, мислення і культури. Роль мови в міжкультурному спілкуванні)

Кожна культура має свою мовну систему, за допомогою якої її носії мають можливість спілкуватися один з одним. У науці різні форми мовного спілкування отримали назву вербальних засобів комунікації.

До найбільш відомих вербальних засобів спілкування відносяться насамперед людська мова, оскільки завдяки мові люди передають і отримують основну життєво важливу інформацію. Проте людське мовлення є лише тільки одним з елементів мови, і тому її функціональні можливості набагато менші, ніж всієї мовної системи в цілому. Значення мови в культурі будь-якого народу важко переоцінити. Кожна наука в цій оцінці підкреслює зазвичай свій аспект. У лінгвокультурологічній літературі значення мови найчастіше зводиться до наступних образних висловлювань:

- дзеркало культури, в якому відбивається реальний, навколишній світ людини і менталітет народу, його національний характер, традиції, звичаї, мораль, система норм і цінностей, картина світу;
- комора, скарбничка культури, оскільки всі знання, вміння, матеріальні й духовні цінності, накопичені тим чи іншим народом, зберігаються в мовній системі: у фольклорі, художній літературі, в усному й писемному мовленні;
- носій культури, оскільки за допомогою мови вона передається з покоління в покоління. Діти в процесі інкультурації, опановуючи рідну мову, разом з нею засвоюють і узагальнюють досвід попередніх поколінь;
- інструмент культури, який формує особистість людини, який саме через мову сприймає менталітет, традиції і звичаї свого народу, а також специфічний культурний образ світу.

Неминуча роль мови в процесах комунікації стала предметом наукового аналізу ще з початку Нового часу. Її вивчали Д. Віко, І. Гердер, В. Гумбольдт та інші вчені, заклавши тим самим основи лінгвістики. Але найбільші успіхи у вивченні мови і мовлення отримані у ХХ століття. Це сталося після того, як вчені змогли встановити нерозривний взаємозв'язок між

мовою, мисленням і культурою. Ініціаторами вивчення цього взаємозв'язку були американський культурний антрополог Ф. Боас і британський соціальний антрополог Б. Малиновський. У 1911 році Ф. Боас вказав на цей зв'язок, проілюструвавши його порівнянням двох культур через їхній словниковий склад. Істотний внесок у розуміння зв'язку мови й культури внесла відома лінгвістична гіпотеза Сепіра-Уорфа, яка стверджує, що мова – це не просто інструмент для відтворення думок, вона сама формує наші думки.

Щоб прийти до цієї ідеї, Б. Уорф (апелюючи до наукових розвідок свого вчителя Е. Сепіра) проаналізував не склад мов, а їхні структурні відмінності. Для цього вчений порівняв англійську мову й мову індіанського племені хопі. Наприклад, англійському висловлюванню «Він залишився на десять днів» в мові хопі є відповідник «Він залишився до одинадцятого дня».

Б. Уорф також з'ясував, що в мові хопі немає поділу на минулий, теперішній і майбутній час, які існують у більшості європейських мов. На прикладах такого типу Б. Уорф пояснює зв'язок культури і мови, стверджує, що по-різному говорять люди і по-різному дивляться на світ.

Гіпотеза Сепіра-Уорфа виходить з положення, що мова є основою тієї картини світу, яка складається у кожної людини й упорядковує (гармонізує) величезну кількість предметів і явищ, які спостерігаються нами в навколишньому світі. Адже будь-який предмет або явище стають доступними для нас тільки тоді, коли їм дається назва. Предметів або явищ, що не мають назви, для нас просто не існують. Давши назву, ми тим самим включаємо нове поняття в ту систему понять, яка існує в нашій свідомості. Ми вводимо новий елемент в існуючу для нас картину світу.

Мова не просто відображає світ, вона будує ідеальний світ у нашій свідомості, конструє іншу реальність, з якою людина має справу перш, ніж з предметами реальної дійсності. Людина бачить світ так, як вона говорить. Тому люди, що говорять різними мовами, бачать світ по-різному.

Поміркуємо? Німеччина німецькою мовою – Deutschland, англійською – Germany, іспанською – Alemania ... Чому? Зверніть увагу на мапу.

Алемани або аламани (від нім. alle manner – «усі люди», алем. Alemanne, нім. Alamannen, Alemannen) – давньогерманський союз племен, до якого увійшли німецькі племена з союзу **свевів і маркоманів**, який розпався, а також **ютунгів**, які прийшли з півночі. Пізніше стали відомі як шваби, які дали назву історичній області Швабія в Німеччині.

Мова алеманів стала основою для верхньонімецьких діалектів. Перша згадка про Алеманнію була в епоху римського імператора Каракалли (правив 211 – 217). Серед його титулів сучасники згадують і титул Аламаникус, тобто «переможець аламанив».

У римських джерелах назва цього народу частіше зустрічається саме в такій формі – Alamanni. Етимологічно етнонім походить від німецького «alle Mannen» – «все люди (мужі)» і відображає той факт, що племінний союз алеманів склався з німецьких племен різного походження.

В окремих романських мовах (зокрема, у французькій, португальській та іспанській, а також у східних мовах, звідки це слово запозичене з французької (перської, турецької, азербайджанської) слово «ал(е)ман» збереглося як загальна назва німців.

Сьогодні міжкультурні ситуації привертають до себе підвищену увагу. Окрім теоретичних, методологічних аспектів міжкультурної комунікації, Р. Д. Льюїс, С. Г. Тер-Минасова, К. Селліх, Т. Г. Стефаненко, Р. Гестеланд й інші вчені-дослідники зазначають про численні проблеми, труднощі, які ускладнюють процес взаємодії.

Процес міжкультурної комунікації ускладнюється різним співвідношенням вербальних елементів у спілкуванні представників різних культур. Виникає проблема співвідношення високої низькоконтекстуальних культур. Так, у низькоконтекстуальних культурах недостатньо тільки вислухати словесне висловлювання. Щоб зрозуміти його, необхідно точно уявляти собі, в якій ситуації воно було вимовлено, хто його сказав, кому і в

якій формі. Тільки з урахуванням усіх цих елементів формується повне і точне значення висловлювання, розкривається його зміст. У висококонтекстуальних культурах для розуміння досить одних тільки словесних висловлювань ...

Наприклад: у культурах західних народів мова сприймається незалежно від контексту розмови, тому її можна розглядати окремо від соціокультурного контексту, в процесі комунікації адресант і адресат розглядаються як два самостійних суб'єкта, чії відносини стають зрозумілими з їхніх усних висловлювань. В азіатських і східних культурах, для яких соціокультурний контекст має велике значення, слова вважаються складовою частиною комунікативного контексту в цілому, що включає також особисті якості учасників спілкування і характер їхніх міжособистісних відносин. Отже, в цих культурах вербальні висловлювання вважаються частиною комунікативного процесу, нерозривно пов'язаного з етикою, психологією, політикою і соціальними відносинами.

Розглядаючи будь-яку потенційно нестабільну проблему, можна виявити комунікативні помилки, які є стимулятором міжкультурної напруженості, непорозуміння.

Знайомлючись з іншою культурою виникає питання про те, чим відрізняється один народ від іншого. Як правило, згадуються мовні відмінності, відмінності в матеріальній культурі, а також специфічні норми поведінки, стандарти, атрибути поведінки, які проявляються у сфері спілкування.

Спілкування як складний соціальнопсихологічний процес взаєморозуміння між людьми, здійснюється за такими **основними каналами спілкування**:

- мовний (вербальний – від латинського слова усний, словесний);
- немовний (невербальний).

Мова як засіб спілкування одночасно є джерелом інформації і способом впливу на співрозмовника.

Структура вербального спілкування:

- значення і смисл слова, фрази;
- мовленнєві звукові явища;
- виражальні якості голосу.

Види мовленнєвої діяльності:

- усне мовлення;
- письмове мовлення;
- читання;
- слухання (аудіювання).

Форми вербальної комунікації

Діалогом називається форма мовлення, що складається з обміну висловлюваннями-репліками, характеризується ситуативністю (залежністю від обставин розмови), контекстуальністю (обумовленістю попередніми висловлюваннями), незначним рівнем організованості (незапланованим характером). Діалог зазвичай протиставляється монологу. Підвидом діалогу є полілог, що виникає за умов більшої кількості учасників.

Діалог вважають первинною, природною формою мовного спілкування. Генетично діалог належить до усно-розмовної сфери, для якої характерний принцип економії коштів словесного вираження. Інформативна повнота діалогічного мовлення значною мірою забезпечується інтонацією, мімікою і жестами. Він є складною організованою структурою, створеною спільною діяльністю комунікантів. Фахівці з комунікації називають такі **типи діалогу**:

- інформативний, що складається із запитань-відповідей комунікації і має на меті отримання інформації;
- прескриптивний, що містить прохання, наказ, обіцянку або відмову виконати будь-яку дію; обмін думками, який постає у вигляді спілкування дискусійного характеру між співрозмовниками з рівною комунікативною компетенцією;
- повсякденний, емоційне спілкування співрозмовників (скарги, хвастощі, захоплення, побоювання тощо) або інформаційно безцільна, але інтелектуальна розмова.

Стиль спілкування залежить від індивідуальних особливостей і особистісних рис людини, загальноприйнятих у культурі норм спілкування та поведінки людей. **Комунікативний стиль** – сукупність стійких і звичних способів поведінки, властивих цій людині, які використовуються нею у відносинах і взаємодії з іншими людьми. Комунікативний стиль – це індивідуальна стабільна форма комунікативної поведінки людини, яка виявляється в будь-яких умовах взаємодії з іншими людьми. Майстерність комуніканта проявляється в культурі його мовлення, умінні знайти найбільш точну і влучну для кожного конкретного випадку стилістичну форму мови ...

Стилі вербальної комунікації також істотно варіюються в різних культурах. У комунікативістиці зазвичай називають наступні групи стилів вербальної комунікації:

- прямий і непрямий (мета прямого стилю є висловлювання справжніх намірів і тому передбачає жорсткий стиль спілкування, що виключає умовності й недомовленість;

- непрямий стиль дозволяє приховувати і камуфлювати справжні бажання, цілі й потреби людини. Наприклад, цей стиль характерний для висококонтекстуальних культур Японії та Кореї. Турбота про збереження власного обличчя і обличчя співрозмовника в японському суспільстві вимагає від мовця використання неясного і навіть подвійного значення слів та висловлювань. Японці майже ніколи не брешуть, проте вони не прагнуть говорити вам правду. Традиції цього народу не допускають можливості відкрито сказати «ні». Коли потрібно сказати це слово, японці роблять вигляд, що не розуміють вас або не чують, або просто намагаються перевести розмову на іншу тему, висловлюючи безліч нічого не значущих фраз);

- майстерний або химерний (передбачає використання багатого, експресивного мовлення в спілкуванні. Наприклад, цей стиль набув значного поширення в культурах арабських народів Близького Сходу, де завдяки клятв і запевнень зберігається обличчя мовця, й обличчя його співрозмовника);

- короткий або стиснений (головна особливість полягає у використанні необхідного й достатнього мінімуму висловлювань для передачі інформації, крім лаконічності та стриманості цей стиль характеризується використанням пауз і виразного мовчання, паузи і недомовленості в розмові дозволяють говорити без образи співрозмовника, не втративши свого обличчя, цей стиль домінує в колективістських культурах, головною метою яких у процесі комунікації є збереження і підтримка групової гармонії. Наприклад, японці й китайці часто використовують у розмові мовчання, особливо при невизначеному статусі й ролі учасників розмови);

- інструментальний (орієнтований на мовця і на мету комунікації, спирається на точну інформацію, щоб досягти поставлених цілей спілкування, дозволяє людині утвердити себе в процесі комунікації, підтримати власне обличчя, а також зберегти почуття автономії і незалежності від співрозмовника. Цей стиль спілкування переважно представлений у культурах, які характеризуються високим ступенем індивідуалізму. Наприклад, в європейських культурах і в США люди прагнуть подати себе за допомогою вербального спілкування, через розмовну мову показати і затвердити своє індивідуальне «Я». Цей стиль спілкування особливо поширений у Данії, Нідерландах і Швеції), він афективний (має протилежну спрямованість процесу комунікації: цей стиль орієнтований на слухача і сам процес комунікації. Для досягнення поставлених цілей цей стиль передбачає пристосування учасників до самого процесу спілкування, до почуттів і потреб співрозмовника.

- При афективному стилі людина змушена бути обережною у своїй промові, уникати ризикованих висловлювань. Для цього вона активно користується неточними висловлюваннями й уникає прямих тверджень або заперечень. Якщо обидва співрозмовники дотримуються цього стилю, то постійно виникають ситуації непорозуміння та інтерпретації висловленого. Наприклад, афективний стиль вербальної комунікації характерний для японського стилю спілкування.

Головною своєю метою він ставить досягнення розуміння співрозмовниками один одного. Вони повинні проявляти інтуїтивну чуйність до значень, що губиться між рядків.

Слова, вербальні висловлювання служать лише натяками на реальний зміст, тому ніхто з партнерів не очікує, що слова і вислови будуть сприйняті як точні факти, що відображають реальність).

Особливості вербального етикету (мовна тенденція) і невербального етикету (культурно-поведінкова тенденція)

Перспективним напрямом у вивченні міжкультурної комунікації в сучасному суспільстві стала поява і розвиток тенденцій, спрямованих на вивчення особливостей вербального етикету (мовна тенденція) і невербального етикету (культурно-поведінкова тенденція).

Етикетні ситуації, в основному тісно пов'язані з повсякденним спілкуванням, яке різноманітне і може широко варіюватися залежно від різних факторів.

Вербальність етикетних ситуацій може залежати від статі, віку, походження, місця зустрічі, часу доби та / або року, роду діяльності, соціального статусу тощо.

Етнічний етикет у певного народу передбачає в кожному конкретному випадку суворе дотримання норм, правил поведінки.

Основний зміст путівника в лабіринтах вербальної міжкультурної комунікації передбачає наступні сім характеристик:

1. Ставлення до темпу мовлення, пауз, мовчання, притаманних різним культурам. Наприклад, мовчання в різних культурах можна інтерпретувати по-різному.

2. «Говорити без пауз – значить володіти поганими манерами», – так вважають араби .. Давньокитайське прислів'я говорить: «Хто знає – мовчить, а хто не знає – говорить. Для «слухаючих культур» Східної Азії мовчання у відповідь на запитання не означає нічого поганого, оскільки мовчання не рівнозначне припиненню комунікації, а навпаки, воно є найважливішою частиною соціальної взаємодії. У США не люблять пауз у розмові й сприймаються вкрай негативно, можуть дратувати співрозмовника.

3. Частота використання в мовленні певних мовних формул, зворотів, словосполучень, запитань. Як прийнято звертатися до свого співрозмовника: за прізвищем, зазначати титул, звання, ввічливі префікси, прикладки тощо (сан – в Японії, менеджер Кім – в Кореї, синьйор Гарсія – в Іспанії, містер – у США тощо). Якою формулою вербального вітання має супроводжуватися вітання або прощання, напуття, побажання тощо.

4. Стандартні або «допустимі» теми ведення розмов, підтримки бесіди.

5. Існують стандартні теми для бесід і їхньої підтримки, прийняті в кожній культурі. Наприклад, в арабській культурі, стандартними темами є останні новини, здоров'я і благополуччя співрозмовника, його рідних.

6. Заборонені або закриті теми. Важливим моментом в ефективній міжкультурній комунікації є дотримання в спілкуванні допустимих тем розмови. Виникає досить складна ситуація, пов'язана з необхідним дотриманням етнічних норм і правил. На Близькому Сході не прийнято торкатися релігійних тем, зачіпати інтимні й особисті теми. Забороненими темами є все, що суперечить цій культурі, законам моралі й уявленням про пристойність.

7. Використання забороненою лексики, інвективи й евфемізмів. У жодній культурі ви не зустрінете права або дозволу на використання образливих слів або висловлювань. Вважається неприпустимим використання нецензурних слів і лексики, які можуть образити, зачепити почуття, образити гідність співрозмовника. «... Коректність мови виражається у прагненні знайти нові способи мовного вираження замість тих, які зачіпають почуття й гідність індивідуума, порушують його людські права звичною мовною безтактністю й / або прямотиністю щодо расової та статевої приналежності, віку, стану здоров'я, соціального статусу, зовнішнього вигляду тощо».

8. Використання загальноприйнятих метафор. Загальноприйняті метафори, міфи, легенди, анекдоти, до використання яких слід ставитися дуже обережно. Те, що є цінністю в одній культурі, може сприйматися абсолютно неоднозначно в іншій.

9. Відмінності, пов'язані зі статусом і соціальною диференціацією. Відмінності, пов'язані зі статусом, статево-віковою тощо диференціацією у вербальних вітаннях. Хто

вимовляє першим вітання (сидить або стоїть, старший або молодший за віком, бос або підлеглий, клієнт або менеджер, жінка або чоловік).

Основні вимоги, необхідні для дотримання вербального етнічного етикету:

- Звертати увагу на темп мови, мовчання, паузи, інтонації, прийняті в тій чи іншій культурі.

- Ураховувати поширені вербальні формули. Стандартні теми і способи підтримки бесіди. У достатній мірі слід володіти інформацією про те, які питання або відповіді входять в обов'язковий мінімум спілкування.

- Знати, які теми не слід зачіпати під час бесіди, про що не слід запитувати, згадувати тощо. Що вважається забороненим і непристойним.

- Не слід також забувати про те, як те, що ми сказали, може бути сприйнято в етнічній картині іншої людини. Як те чи інше поняття живе в реальності світу, що вивчається в іншій культурі.

- Виробити позитивну світоглядну настанову на оточуючий нас світ, намагатися розуміти дивовижний і різноманітний внутрішній світ носіїв мови, їхньої культури, історії, особливості світосприйняття, традиції тощо.

- Міжкультурна вербальна комунікація є загадковим, але надзвичайно цікавим процесом. Ефективна вербальна міжкультурна комунікація не є легким і доступним механізмом взаємодії в міжкультурних контактах.

Невербальна комунікація

Невербальна комунікація – це обмін невербальними повідомленнями між людьми, а також їхня інтерпретація. Вона можлива, оскільки за всіма цими знаками й символами в кожній культурі закріплено певне значення, зрозуміле оточуючим. Проте, за необхідності їм легко надати сенс, зрозумілий лише обізнаним (звичайний кашель може легко стати сигналом, який попереджає про появу начальства).

Невербальні повідомлення здатні передавати інформацію (про особу комунікатора, його темперамент, емоційний стан у момент комунікації), з'ясувати його особистісні властивості та якості, комунікативну компетентність, соціальний статус, отримувати уявлення про його особу і самооцінку. Через невербальні засоби ми дізнаємося про ставлення комунікантів один до одного, їхню близькість чи навпаки, типи їхніх стосунків (домінування – залежність, прихильність – нерозташування), а також динаміку їхніх взаємовідносин.

Невербальна комунікація сприяє передачі інформації про відношення учасників комунікації до самої ситуації: наскільки вони комфортно відчують себе в ній, чи цікаве їм спілкування або вони хочуть скоріше вийти з неї. Невербальні засоби можуть доповнювати вербальне повідомлення: якщо ви посміхаєтесь і говорите: «Привіт, як справи?», то ці дві дії доповнюють одна одну. Доповнення означає, що невербальні елементи роблять мовлення виразнішим, уточнюють і пояснюють його. Ваша посмішка при зустрічі з другом, коли ви говорите йому, що дуже раді побачитися з ним, доповнює мовне повідомлення. Мова краще розуміється, якщо вона супроводжується жестами.

Невербальні елементи можуть суперечити вербальним повідомленням: якщо ви не дивитися в очі своєму співрозмовнику і говорите: «З вами дуже приємно розмовляти», то таку невербальне дію спростовує ваше позитивне вербальне повідомлення. Спростування означає, що невербальна інформація суперечить словам людини. Якщо ви говорите, що раді когось бачити, але при цьому такі похмурі, говорите сухо і холодно, ваш співрозмовник напевно засумнівається у вашій щирості. Через неусвідомленість і спонтанності невербальної поведінки, яке погано контролюється свідомістю, воно може спростовувати сказане. Навіть якщо людина контролює свою першу реакцію, через деякий час виявляється його справжній стан.

Невербальні вчинки можуть замінювати вербальні повідомлення: дитина може вказати на іграшку замість того, щоб сказати: «Хочу цю іграшку». Заміщення означає використання невербального повідомлення замість вербального. Можна, перебуваючи в галасливій аудиторії, жестами показати своєму приятелю, що ви запрошуєте його вийти і

поговорити. У магазині можна жестом вказати продавцю на товар.

Невербальні дії можуть служити регуляторами вербального спілкування. Регулювання є використання невербальних знаків для координації взаємодії між людьми. Для підтримки бесіди часто використовують знаки, які замінюють слова: жести, зміна пози, дотик до когось тощо. Наприклад, за кивком голови, погляду, за інтонацією або нахилу тулуба ми можемо зрозуміти, що прийшла наша черга вступити в розмову. Невербальну дію може повторювати вербальне повідомлення: прохання говорити тихіше, супроводжувана дотиком вказівного пальця до губ.

Невербальні елементи спілкування використовуються для того, щоб повніше, точніше і зрозуміліше висловити свої думки, почуття, емоції. Це є загальним для всіх культур, проте тим чи іншим невербальним знакам у різних культурах надається різне значення. Отже, для спілкування з представниками інших культур необхідно знати і розуміти невербальні форми спілкування, властиві конкретній культурі.

Глибокий і ґрунтовний розгляд невербальної комунікації досягається через розкриття її основних форм і способів, до яких відносяться:

- кінесика – сукупність жестів, поз, рухів тіла;
- такесика – рукостискання, поцілунки, погладження, поплескування й інші дотики до тіла партнера з комунікації;
- сенсорика – сукупність чуттєвого сприйняття, що ґрунтуються на інформації від органів чуття;
- проксемика – способи використання простору в процесі комунікації;
- хронеміка – способи використання часу в процесі комунікації.

Кінесика – це сукупність жестів, поз, рухів тіла, які використовуються в комунікації як додаткові засоби вираження спілкування. Цей термін був запропонований для вивчення спілкування за допомогою рухів тіла.

«**Кін**» – найдрібніша одиниця руху тіла людини, зчитуючи яку, можна інтерпретувати передані через жести та інші рухи повідомлення.

З «**кінем**» складається поведінка людини так само, як людська мова з послідовності слів, пропозицій, фраз. **Кінеми** виконують роль доповнення або заміщення мовних повідомлень.

Кінесика вивчає рухи, які зорозво сприймаються, виконують регулятивну функцію в спілкуванні. Це не тільки рухи особи й тіла, але й оформлення зовнішності, хода, почерк тощо. Елементами кінесики прийнято вважати жести, міміку, пози і погляди, які мають як фізіологічне походження (наприклад, позіхання, потягування, розслаблення тощо), так і соціокультурне (широко розкриті очі, стиснений кулак як знак перемоги тощо).

Проте більша частина жестів культурно обумовлена, вони є символами і носять договірний характер. Їх можна класифікувати в такий спосіб:

- жести-ілюстратори – описово-образотворчі й виразні жести, які супроводжують мова і поза мовним контекстом втрачають сенс. З їхньою допомогою мовець намагається більш глибоко розкрити сенс висловлювання, більш детально розкриваючи його зміст. Наприклад, жести-ілюстратори мають властивість посилюватися, коли збільшується ентузіазм мовця чи коли здається, що слухач не розуміє мовця;
- конвенційні жести або емблеми використовуються при вітанні або прощанні, запрошенні, забороні, образі тощо. Вони можуть бути прямо переведені в слова, вживаються свідомо і є умовними рухами. Часто їх використовують замість слів, які ніяк висловити вголос. Тому всі непристойні жести потрапляють до цієї категорії;
- модальні жести – жести схвалення, незадоволення, іронії, недовіри, невпевненості, незнання, страждання, роздуми, зосередженості, розгубленості, сум'яття, пригніченості, розчарування, відрази, радості, захоплення, подиву. Вони висловлюють емоційний стан людини, його оцінку навколишнього, ставлення до предметів і людей, сигналізують про зміну активності суб'єкта в ході комунікації;
- жести, що використовуються в різних ритуалах (християни хрестяться, мусульмани

в кінці молитви проводять двома долонями по обличчю зверху вниз тощо).

Фахівцям відомо близько 1000 різних стійких положень, які здатне виконувати людське тіло. У комунікативістиці для спілкування називають **три групи поз**:

- **включення або виключення із ситуації спілкування** (відкритість чи закритість для контакту). При готовності до спілкування людина посміхається, голова і тіло повернені до партнера, тулуб нахилений вперед. Закритість досягається схрещуванням на грудях рук, сплетеними в замок пальцями, закидання «нога на ногу», відхиленням спини назад тощо;

- **домінування або залежність**. Домінування проявляється в «нависанні» над партнером, поплескуванні його по плечу, руці, що лежить на плечі співрозмовника, залежність – у погляді знизу вгору, сутулості;

- **протистояння або гармонія**. Протистояння проявляється в наступній позі: стиснуті кулаки, виставлене вперед плече, руки в боки. Гармонійна поза завжди синхронізована з позою партнера, відкрита і вільна.

Рухи тіла допомагають людині висловлювати свої почуття й наміри. Так, людина проявляє до свого співрозмовника більшу відкритість, якщо стоїть до нього обличчям, а не боком. Неприязнь у сидячої людини проявляється в напрузі тіла, й, навпаки, розслаблення тіла і нахил вперед висловлюють симпатію. У процесі комунікації рухи тіла можуть також використовуватися для виявлення бажання закінчити або почати розмову.

Проксемика позначає просторові параметри, які використовуються в комунікації як супровідні, зокрема, це територія, де відбувається спілкування, дистанція між співрозмовниками; спосіб їх розташування, локалізація сторонніх осіб, предметів, явищ природи тощо. Термін введений американським лінгвістом Е. Холлом з метою аналізу впливу проксемики характер міжособистісного спілкування в різних культурах і субкультурах.

Е. Холл виділив **чотири зони комунікації** (дистанції між співрозмовниками):

- інтимну (до 45 або 60 см) для друзів, близьких людей;
- особистісну (від 45 до 120 см) – відстань, яку тримає індивід у спілкуванні з іншими людьми;
- соціальну (від 120 до 360 см) – дистанцію між співрозмовниками в формальному і світському спілкуванні;
- публічну (від 3,5 м) – дистанцію комунікації на публічних масових заходах.

Утрючання незнайомого співрозмовника до інтимної зони свого партнера по спілкуванню, останній відчуває тривогу, дискомфорт, формує негативне ставлення до партнера; при віддаленні від нього може виникати думка про байдужість, холодність, небажання спілкуватися. Американські дослідники Дж. Бургун і Дж. Хейл розробили **теорію очікування безпеки**, яка регулює відстань між партнерами комунікації. Локалізація співрозмовників відносно один одного обумовлена національними традиціями, структурою комунікативного акту, станом здоров'я, соціальним статусом, характером, ставленням тощо.

Хронеміка охоплює часові параметри, які використовують у комунікації як супроводжувальні, зокрема, тривалість спілкування, тимчасові показники реплік діалогу, регламентованість часу спілкування, сприйняття часу партнерами комунікації (запізнення, точність, обов'язковість, дотримання регламенту) тощо.

Дослідження хронеміки різних культур дозволяють виокремити дві основні моделі використання часу: монохронну й поліхронну. При монохронній моделі час представляється у вигляді дороги або довгої стрічки, розділеної на сегменти. Цей поділ часу на частини призводить до того, що людина в певній культурі воліє одночасно займатися тільки однією справою, а також виокремлює час для справи і для емоційних контактів. У поліхронній моделі немає такого суворого розкладу, людина може займатися кількома справами одночасно. Час сприймається у вигляді пересічних спіральних траєкторій або у вигляді кола. Виключенням є культури, в мовах яких взагалі немає слів, що відносяться до часу (наприклад, у північноамериканських індіанців).

Такесика має термінологічний еквівалент «гаптики», введений дослідником Г.

Крейдлін, який зазначав, що дотик є однією з основних перцептивних здібностей людини. Функціями дотику він вважав дружби дружби, інтимного ставлення до адресата, встановлення контакту з ним, вказівка на статусну роль у комунікації. Значущими під час спілкування є показники місця, способу, тривалості, міцності дотику, наявності сторонніх осіб при тактильній взаємодії.

Паравербальна комунікація

Сенс висловлювання може змінюватися залежно від того, які інтонація, ритм, тембр були використані для його передачі. **Паравербальні засоби** – це сукупність звукових сигналів, що супроводжують усне мовлення, доповнюючи його додатковим значенням. Прикладом може бути **інтонація**, що сигналізує нам про запитальний характер пропозиції, сарказм, відразу, гумор тощо. Тобто при паравербальній комунікації інформація передається через голосові відтінки, яким у різних мовах надається певний сенс. Тому сказане слово ніколи не є нейтральним. Те, як ми говоримо, іноді важливіше самого змісту повідомлення.

Дія паравербальної комунікації базується на використанні механізму асоціацій людської психіки. **Асоціації** – здатність нашого інтелекту відновлювати минулу інформацію завдяки свіжій інформації, яка у конкретний момент приймається людиною, тобто коли одне уявлення викликає інше. Ефект у цьому випадку досягається завдяки тому, що промовець створює загальне інформаційне поле взаємодії, яке допомагає співрозмовнику розуміти партнера. Засобами досягнення ефективної комунікації служать наступні **характеристики людського голосу**:

- **Швидкість мови.** Жвава манера говорити, швидкий темп мовлення свідчать про імпульсивність співрозмовника, його впевненість у своїх силах. І, навпаки, спокійна повільна манера мовлення вказує на незворушність, розсудливість, ґрунтовність мовця. Помітні коливання швидкості мовлення виявляють недолік врівноваженості, невпевненість, легку збудливість людини.

- **Гучність.** Велика гучність мовлення властива, як правило, щирим спонуканням або хизуванням і самовдоволенням. Мала гучність вказує на стриманість, скромність, такт або брак життєвої сили, слабкість людини. Помітні зміни в гучності свідчать про емоційність і хвилювання співрозмовника. Як показує комунікаційна практика, посилення емоційності мовлення в інших випадках сприяє відсутності логічних доказів.

- **Артикуляція.** Ясна і чітко вимовна слів свідчить про внутрішню дисципліну мовця, його потребу в ясності. Незрозуміла, нечітка вимовна свідчить про поступливість, невпевненість, млявість волі.

- **Висота голосу.** Фальцет часто притаманний людині, у якої мислення і мовлення більше ґрунтуються на інтелекті. Грудний голос є ознакою підвищеної емоційності. Високий пронизливий голос є ознакою страху і хвилювання.

- **Режим мовлення.** Ритмічне говоріння означає багатство почуттів, врівноваженість, гарний настрій. Строге циклічне говоріння показує сильне усвідомлення пережитого, напруження волі, дисципліну, педантичність. Незграбно-уривчаста манера мовлення служить вираженням тверезого, доцільного мислення.

Призначення паравербального комунікації полягає в тому, щоб викликати у партнера ті чи інші емоції, відчуття, переживання, які необхідні для досягнення певних цілей і намірів. Такі результати зазвичай досягаються за допомогою паравербальних засобів спілкування, до яких відносяться: **просодика** – це темп мовлення, тембр, висота і гучність голосу; **екстралінгвістика** – це паузи, кашель, зітхання, сміх і плач (тобто звуки, які ми відтворюємо за допомогою голосу).

Паравербальна комунікація ґрунтується на тональних і тембрових особливостях мови та їхнього використання в культурі. На цій підставі можна виділяти тихі й голосні культури. У Європі, наприклад, американців засуджують за їхню манеру говорити занадто голосно. Ця риса викликана тим, що дуже часто для товариських американців не має ніякого значення, слухають їх чи ні. Для американців набагато важливіше показати свою компетентність і відкритість. На відміну від них англійці дотримуються зовсім іншої думки:

вони вважають, що не слід втручатися в чужі справи. Тому у них особливо розвинена здатність спрямовувати свою промову на партнера і при цьому враховувати не тільки рівень шуму, але й відстань. **Культурно-специфічні особливості паравербальної комунікації** виражаються і в швидкості мовлення. Так, наприклад, фіни говорять відносно повільно і з довгими паузами. Ця мовленнєва особливість створила їм імідж людей, які довго думають і неквапливо діють. До швидко говорячих культур належать носії романської мови (французи, румуни, молдавани, цигани). За цим показником німці займають середнє позицію, проте швидкість мовлення вища в Берліні й нижча на півночі Німеччини.

Наступним засобом паравербального комунікації є **манера**, з одного боку, говорити багатослівно, а з іншого, лаконічно, не використовуючи надто багато слів. У багатьох культурах часто зміст сказаного має другорядний характер. Високо цінується така манера в арабів, у мові й літературі яких зміст і значення сказаного не є головним. Там перевага віддається грі слів. Різні слова можуть вживатися в одному і тому ж значенні. Араби дуже люблять висловлювати одну і ту ж думку різними словами.

Питання до самопідготовки:

1. Схарактеризуйте компоненти моделі передачі інформації з позицій вербальної комунікації.
2. Прокоментуйте, які ви знаєте відмінні характеристики говоріння і слухання як видів мовленнєвої діяльності?
3. Назвіть перешкоди ефективного устного мовлення, наведіть власні приклади.
4. Назвіть властивості, види і функції письма як виду комунікації.
5. Визначте, синтез яких мовних умінь необхідний для обробки отриманої інформації та її подальшого використання?
6. Схарактеризуйте фізіологічні та культурноспецифічні основи невербальної комунікації.
7. Роз'ясніть, як впливають на характер міжособистісного спілкування культурні норми і стереотипи культурного простору?
8. Розкажіть, чому час є не менш важливим фактором для успішної комунікації, ніж слова, жести, пози і дистанція?
9. Охарактеризуйте, які додаткові виразні засоби спілкування досліджує кінесика? У чому полягає їхня важливість для комунікації?
10. Схарактеризуйте особливості тактильної поведінки в контактній і дистантній культурах.
11. Розшифруйте подані жести, запишіть їх відповідними реченнями: – Потирання за вухом. – Відтягування комірця. – Чухання потилиці. – Доторкання до носа. – Пальці у роті. – Потирання рук. – Скласти руки навхрест.
12. Опишіть ситуацію словесно. Чи вдалася розмова, про що вона могла бути? Чи можна точно передати ситуацію, не чуючи жодного слова з розмови між підлеглим та начальником? Ви начальник, сидите в центрі кабінету за столом. Зайшов ваш підлеглий, на що ви встали і сіли на бокове крісло біля нього. Ви дивитеся йому прямо у вічі. Підлеглий при цьому почав терти очі, дивиться в сторону, відповідаючи на ваші запитання. Потім ви встали над ним, дивитеся зверху вниз поперек окулярів.

Змістовний модуль IV. КУЛЬТУРНО-ПОЛІТИЧНА СОЦІАЛІЗАЦІЯ ОСОБИСТОСТІ.

Лекція 13. КУЛЬТУРНІ ЗАСАДИ ПОЛІТИЧНОЇ ПОВЕДІНКИ ТА ПОЛІТИЧНОЇ УЧАСТІ. ПОЛІТИКО-КУЛЬТУРНІ АСПЕКТИ СОЦІАЛЬНОГО КОНФЛІКТУ.

[3, с. 74-91; 7, с. 55-72; 20].

1. Зміст та форми політичної участі.
2. Політичне функціонування.
3. Політична поведінка.
4. Вплив соціального конфлікту на стан та розвиток культури.
5. Типи та функції соціального конфлікту.

1. Зміст та форми політичної участі

Політична участь та політичне функціонування - невіддільні складові політичної діяльності. Поняття політичної діяльності включає два аспекти: теоретичний та практичний. Перший діє у сфері політичної свідомості, другий - у сфері керівництва й управління суспільством. Звідси розглядають *два рівня політичної діяльності: перший, нижчий - політична участь та другий, вищий - політичне функціонування.*

Під політичною участю розуміють включення індивідів та соціальних спільнот у процес політичної життєдіяльності за допомогою вироблених на практиці форм політичного впливу.

Політична участь класифікується як індивідуальна та колективна; стихійна та свідома; законна та нелегальна тощо.

До форм політичної участі можна віднести: електоральну поведінку (діяльність по делегуванню повноважень); активістську діяльність, спрямовану на підтримку кандидатів та партій у виборчих кампаніях; відвідування мітингів та участь у демонстраціях; участь у діяльності партій та груп інтересів.

Найбільш розгорнуту класифікацію типів політичної участі запропонував А. Марш. До *ортодоксальної політичної участі* він відніс звичайну політику, голосування, діяльність у лобістських групах та групах формальних інтересів. *Неортодоксальна політична участь (пряма дія, політична непокора, групова непокора)* виявляється в бойкотуванні та участі у страйках, несанкціонованих діях, пов'язаних з висловленням вимог та спрямованих проти політичної системи, політичних злочинів тощо.

Політичні злочини - це тип політичної діяльності з використанням нелегітимного насильства.

Політичний злочин за А. Маршем - це участь у незаконних демонстраціях, ушкодження майна, насильство, захоплення заручників або приміщень, саботаж, партизанські дії, вбивства, революції, війни, викрадення. Згідно з запропонованим підходом, можна стверджувати, що ортодоксальна участь забезпечує стійкість та функціонування політичної системи, а також ставлення вимог до неї, виражених у законних формах.

Політичну участь можна класифікувати згідно зі ступенем активності та форми участі (табл. 1).

Таблиця 1

Ступінь участі	Припустима форма участі	Неприпустима форма участі
<i>Активна</i>	Участь у виборних органах; лобістська діяльність; організаційна діяльність; участь у політичних партіях та організаціях; участь у політичних демонстраціях та інших політичних акціях	Насильство; підкуп посадових осіб; дезорганізація
<i>Пасивна</i>	Участь у голосуванні; покора закону	Знехтування закону; порушення закону

Політичну участь часто розділяють на *автономну та мобілізаційну. Автономна участь - це* свободна добровільна політична діяльність людей. *Мобілізаційна участь* носить

примусовий характер. Стимулами політичної активності виступають жах, адміністративне примушення, традиції, тощо.

У кожному суспільстві, в будь-якій політичній системі присутні елементи того чи іншого типу політичної участі. В *тоталітарних та авторитарних режимах домінує мобілізаційний тип участі*.

Демократіям більшою мірою властивий є *автономний тип*, хоча присутні й фрагменти мобілізаційної поведінки.

Так, наприклад, у виборчих кампаніях активно використовується маніпулювання свідомістю.

2. Політичне функціонування

Другий, вищий рівень політичної діяльності репрезентує **політичне функціонування**.

Політичне функціонування - це професійна політична діяльність, спрямована на розробку правових норм, а також функціонування політичних інститутів, пов'язане з управлінням суспільством та підтримкою власної дієздатності.

До різновидів політичного функціонування належать: діяльність глави держави та уряду; депутатська діяльність; муніципальна діяльність; партійний менеджмент; діяльність політології, ідеологій тощо. Серед **стилів** політичного функціонування виділяють популізм, етатизм, консерватизм, радикалізм, демократизм. Домінування певного стилю залежить від цілої низки факторів, серед яких одне з головних місць посідає культурологічний.

3. Політична поведінка

Політична поведінка пов'язана з діяльністю політичного суб'єкта та визначає передусім стиль участі суб'єкта в політичному житті, тобто сукупність методів і засобів його політичної практики, компетентність, моральність тощо.

Поняття „*політична поведінка*” однопорядкове з такими поняттями, як „*політична активність*” та „*політична участь*”.

Під **політичною поведінкою** розуміють будь-яку форму участі у здійсненні влади або протидії їй здійсненню. Це поняття розкриває структуру й механізм політичної діяльності. Виявляється вона у багатьох **формах**: участі у формальних організаціях і масових рухах, залученості до різних елементів політичної системи чи свідомому відмежуванні від них, активної публічної маніфестації своїх поглядів, політичної апатії.

Найбільш загальну типологію політичної поведінки здійснив М. Вебер. Залежно від ступеня участі людей у здійсненні влади він розрізняв **три типи політичної поведінки**: *політики за випадком* (більшість громадян країни), *політики за сумісництвом* (ведуть діяльність лише в разі необхідності, наприклад у роботі представницьких органів) і *політики за професією* (професійно займаються і вона є для них головним засобом існування).

Поширеною є також типологія політичної поведінки, запропонована польськими дослідниками. Вони розрізняють два основних типи: *відкритий* (політична дія) та *закритий* (політична бездіяльність, або іммобільність).

У політичній поведінці як колективній дії залежно від ступеня активності її учасників можна виокремити такі **основні групи**: *лідери* – очолюють політичні організації і рухи; *послідовники* - підтримують висунуті лідерами цілі як такі, що відповідають їхнім інтересам; *активісти* - є посередниками між лідерами й послідовниками, організують учасників політичного руху, постачають лідерам інформацію про його розвиток; *лідери думки* - справляють на політичну організацію чи рух, політичне життя в цілому не організаційний, а інтелектуальний вплив. Це, наприклад, публіцисти, письменники, поети, відомі актори й журналісти, ведучі популярних теле- радіопрограм та ін.

Політична участь виявляється у різноманітних формах політичної поведінки. До найбільш поширених **форм** належить *електоральна поведінка*. Вона зумовлюється, перш за все, соціальними та культурологічними факторами. Найпоширенішою є участь: у *виборах, референдумах, плебісцитах, суспільно-політичних рухах, роботі політичних партій*.

У структурі політичної поведінки та участі певне місце займають протестуючі форми.

Політичний протест - це прояв негативного відношення до політичної системи в цілому, її окремих елементів, норм, цінностей, прийнятих політичних рішень у формі відкритої демонстрації. До протестуючих форм поведінки належать: мітинги, демонстрації, страйки, пікетування, масові та групові насильницькі акції.

Серед насильницьких форм політичної поведінки окреме місце посідає тероризм.

Політичній участі протистоїть такий тип політичної поведінки, як *абсентеїзм* (ухилення від участі у політичному житті, втрата інтересу до політики та політичних норм, політична апатія). Абсентеїзм присутній у кожному суспільстві, однак, його зростання свідчить про серйозну кризу легітимності політичної системи, її норм та цінностей.

5. Вплив соціального конфлікту на стан та розвиток культури

Складність та багатогранність громадського життя відображається в різноманітних за характером формах взаємодії соціальних сил. Однієї з таких форм взаємодії є **соціальний конфлікт**.

Конфлікт (від лат. *conflictus* - серйозна розбіжність чи суперечка, що супроводжуються ускладненнями, боротьбою) — зіткнення, протиборство різних соціально-політичних сил, суб'єктів політики в їхньому прагненні реалізувати свої інтереси і наміри, пов'язані насамперед з боротьбою за здобуття влади, її перерозподіл, зміну свого політичного або соціального статусу, з політичними перспективами розвитку суспільства.

Конфлікт - це форма відносин між суб'єктами соціальної дії, цілі й інтереси яких реально чи приблизно не сумісні. Ідея конфліктності, внутрішньої суперечливості громадського життя одержала визнання з XIX ст. Представники різних теоретичних шкіл розходяться в розумінні походження, ролі окремих конфліктів, методах її врегулювання. Вони єдині у твердженні, що конфлікт, так само як і консенсус, - це нормальне явище суспільства. Як і будь-яке нормальне соціальне явище, конфлікт не можна сприймати тільки негативно, хоча з точки зору встановленою порядку конфлікти можуть нести погрозу, хаос та небезпеку.

Соціальний конфлікт - це основне джерело динаміки суспільних процесів. Якби в суспільстві зберігалася повна згода між його членами, історичний розвиток важко було б собі уявити. Там, де немає конфліктів зупиняється прогрес соціальних змін.

Західні політологи визнають, що сама проблема суспільних конфліктів започаткована К. Марксом. Саме він вказав на те, що конфлікти, що формуються між продуктивними силами і виробничими відносинами, між окремими класами, виконують основну роль у розвитку суспільства. Однак у марксистській теорії дослідження соціальних конфліктів було обмежено тільки конфліктами між антагоністичними класами. Більш того, широке поширення одержало твердження, що після зникнення у суспільстві антагоністичних класів зникне і проблема конфліктів. Однозначно і вичерпано відповісти про причини соціальних конфліктів на дане запитання практично неможливо, тому що для кожного виду, рівня є власні причини. Крім того, не можна не враховувати, що в одному випадку ці причини можуть привести до конфлікту, в іншому - ні. При з'ясуванні причин того чи іншого соціального конфлікту необхідно враховувати цілий комплекс обставин: політичні інтереси, соціальний престиж, ідеологічні, національні, релігійні, вікові фактори і т. ін.

Основними **джерелами** конфлікту в суспільстві за винятком тих, котрі є результатами міжнародної діяльності суспільств, є розшарування суспільства, поділ його на соціальні і національні групи, шари, класи. Основне протиріччя між продуктивними силами і виробничими відносинами даного суспільства економічно "задають" протиріччя, що відбиваються в основних соціальних структурах, елементах суспільства і що виявляються:

а) у боротьбі між соціальними шарами, групами, класами, які мають організовані чи стихійні форми й економічні чи політичні цілі. Така боротьба можлива як між організаціями, так і усередині організацій;

б) протистоянні між поколіннями (у родинях, організаціях), обумовленому віковою диференціацією суспільства і наявністю інтересів різних вікових груп, що розрізняються і суперечать один одному;

в) боротьбі між етнічними групами суспільства, які розрізняються і суперечать одна одній специфікою субкультур різних расових і національних меншин, їхнього економічного становища в суспільстві;

г) суперечної діяльності різних релігійних громад (конфлікти на релігійній основі);

д) у боротьбі носіїв різних традиційних цінностей за релігійними, національними та субкультурними факторами.

Дуже важливим є філософсько-психологічний аналіз політичних, і особливо міжетнічних конфліктів. Конфлікт як феномен у структурі соціуму виступає, як багатогранне явище: у ньому в єдиний вузол сплітаються всілякі за змістом і характером соціальні зв'язки, як матеріальні, так і духовні, економічні, політичні, моральні, правові, котрі піддаються логічному аналізу, раціональному осмисленню, їхньому вираженню в логіко-понятійній формі. Але також присутні такі зв'язки і відносини, які у раціональних формах важко збагнути.

Пізнання соціальних конфліктів вимагає особливих, нових понятійних засобів. Найбільш прийнятним для дослідження конфліктів є *екзистенціально-комунікативний підхід*, що на відміну від раціоналістичних методів, орієнтованих на пошук сутності і змісту пізнаваних феноменів, *спрямований на впровадження, внесення змісту в конфліктну ситуацію, прояснення для учасників конфлікту їхнього дійсного положення в конфліктному соціокультурному просторі*. У розпаленому конфлікті зміст вже відсутній, це ситуація безглузда і зупинити конфліктне зіткнення можна тільки шляхом придбання суб'єктами змісту, які беруть участь у ньому, що розуміється в даному випадку як думка, сполучення думок. Це доцільно в силу того, що між людьми завжди більше загального, ніж того, що їх роз'єднує.

Останнім часом спостерігається тенденція щодо зростання кількості конфліктів глобального рівня, в основі яких лежать особливі причини. Глобальні конфлікти сьогодні - це не тільки протистояння, що приводить до "традиційної" міжнародної суперечці, а часом і війні. Виникають і зовсім нові джерела конфліктів. Найважливішими з них є погіршення стану природного середовища у світових масштабах, діяльність мультинаціональних підприємств, протиріччя між розвинутим і світом, що розвивається, і т. ін.

6. Типи та функції соціального конфлікту

Докладне дослідження соціальних конфліктів у західній політології і соціології розпочалося після другої світової війни. У дослідженні цієї проблеми із самого початку виникло **два напрямки**:

перший - традиційні, класичні теорії, що підходять до основ конфлікту головним чином із правової, філософської, історичної і загально соціологічної точок зору, тобто в основному пропонуючи філософію конфлікту (Моргантау, Кеннан, Франкель). Такий напрямок сильніше всього представлений у теорії міжнародних конфліктів;

другий напрямок носить більш прагматичний характер. Він ґрунтується на структурно-функціональних теоріях, на математизовано-формалізованому підході щодо конфліктів (К. Боулдинг, О. Рапопорт, Каплан, К. Райт, Г. Гецков, Д. Зингер, П. Сорокин та ін.).

Найбільш відомим і впливовим представником загальної теорії конфліктів вважається відомий американський вчений, фахівець із загальної теорії систем Боулдинг. Він спробував створити загальну модель конфліктів, зафіксувати її за допомогою формалізованого апарату таким чином, щоб вона була придатна для кожного окремого випадку. Автор вважає, що суспільні конфлікти відповідно до **рівня організованості сторін** поділяються на *три великі групи*: на *рівні індивідуума, групи й організації*. Класифікацією трьох організаційних рівнів обумовлена така *типологія*:

- 1) конфлікти між особистостями;
- 2) прикордонні конфлікти між ізольованими в просторі групами;
- 3) екологічні конфлікти між пересічними в просторі групами;
- 4) конфлікти між гомогенними організаціями (державами);
- 5) конфлікти між гетерогенними організаціями (між державою і церквою);

- 6) конфлікти між індивідумом і групою (у родині);
- 7) конфлікти між особистістю і організацією (у державі);
- 8) конфлікти між групою й організацією.

За надмірним узагальненням цієї типології губиться суспільно-історична природа конфліктів. Крім того, при класифікації конфліктів можуть бути узяті й інші підстави.

Так, залежно від **сфери прояву** розрізняють *економічні, соціальні, політичні конфлікти, конфлікти в духовному житті суспільства, міждержавні* конфлікти. Залежності від **інтенсивності**, рівня антагонізму відносини між конфліктуючими сторонами можуть бути двох типів:

- а) *радикально конфліктними, якщо відсутній який-небудь загальний інтерес;*
- б) *частково конфліктними, коли, незважаючи на зіткнення, сторони мають який-небудь загальний інтерес.*

Конфлікти розрізняються між собою і за **легальністю існування** (відкриті і латентні), за **спрямованістю розвитку** (суб'єкт - мета), за **швидкістю** (динамікою протікання), за **типами** (когнітивні і мотиваційні), за "**механізмом**" їхнього дозволу, за **складністю та важливістю** (головні і другорядні, прості і складні) і т. ін.

Когнітивними називаються конфлікти, що відбивають протилежні чи суперечливі точки зору на події, факти. Вони відбуваються у формі дискусій, суперечок, диспутів, мітингів, зборів, полеміки на сторінках газет та журналів і т. ін. Якщо одна зі сторін конфлікту не застосовує методи насильства, обмеження життєвих інтересів іншої сторони, якщо дискусія ведеться цивілізовано, то звичайно не виникає небезпеки переходу цього типу конфліктів у мотиваційні, в основі яких лежать зіткнення корінних інтересів сторін.

За типологією конфліктів Роберта Даля конфлікти підрозділяються на:

- *біполярні* (двобічні) і *мультиполярні* (багатобічні) - залежно від числа конфронтуючих учасників конфліктів;
- *кумулятивні і перехресні* - залежно від подібності чи розходження складу учасників конфліктів; конфлікти, що ведуть до *поляризації і сегментації* залежно від ступеня чи рівня антагонізму учасників.

При цьому під поляризацією розуміється глибокий розкол суспільства на дві протилежні одна одній групи, антагонізм між якими згладити мирними засобами не надається можливим. Сегментація за Р. Далем - це дроблення суспільства на ряд шарів і груп за різними інтересами і цінностями, що конфліктують між собою, але при цьому стабільність суспільства гарантована системою взаємних поступок, переговорів, консультацій тощо.

Конфлікти можна **типологізувати** на різних підставах, наприклад, за **характером протиріч** (антагоністичні і неантагоністичні), **внутрішні і зовнішні** (залежно від їхнього відношення до соціальної системи); за **сферами прояву** (економічні, політичні, духовні, міжнаціональні, міжнародні).

Конфлікти класифікуються:

- **за часом дії:** *затяжні чи швидкоплинні;*
- **за інтенсивністю:** *слабкі чи сильні;*
- **за масштабами дії:** *локальні чи регіональні;*
- **за формами прояву:** *мирні і немирні;*
- **за рівнем відкритості і ступеня розвитку:** *латентні і відкриті;*
- **за кількістю учасників:** *багатосуб'єктні, чи мультиполярні, і двосторонні, чи біполярні;*
- **за ступенем та характером нормативної регуляції:** *системні чи несистемні, інституалізовані чи неінституалізовані;*
- **за наслідками:** *позитивні чи негативні, конструктивні чи деструктивні.*

Можна типологізувати конфлікти **на основі аналізу внутрішнього соціального середовища:** *усередині родини* (між чоловіками, між чоловіками і дітьми); *між родинами; між*

родами; між територіальними громадами (села, міста і т. д.); між регіонами; між керівниками і працівниками; між різними категоріями працівників усередині колективу; між політичними партіями; між представниками різних конфесій (релігійні конфлікти); між представниками різних ідеологій; конкурентна боротьба в рамках однієї галузі; конкурентна боротьба між різними галузями; расові конфлікти; суперництво між окремими народами, що може виявлятися в різних галузях, зокрема, у боротьбі за сфери впливу, ринки і т. ін.; конфлікти між різними культурами; "холодна війна", тобто війна без застосування зброї; боротьба між Сходом і Заходом або Північчю (розвинуті капіталістичні країни) і Півднем (країни "третього світу").

Будь-який конфлікт, як правило, має визначені **стадії свого розвитку**: початок, схована (латентна форма); відкрита форма, чи стадія протистояння; після конфліктний етап.

Початкова, латентна (схована) стадія містить **три основних етапи ескалації конфлікту**: розуміння виникнення об'єктивної конфліктної ситуації (усвідомлення хоча б одним із суб'єктів своїх інтересів у цій ситуації); усвідомлення перешкоди для задоволення інтересу (усвідомлення своїх інтересів і відповідно перешкод іншою стороною); негативна відповідь на початку однією зі сторін конкретних дій.

У відкритій, основній формі конфлікту можна виділити кілька головних різновидів наступальних дій: політичні відозви, погрози; активне створення перешкод і заподіяння непрямої шкоди; дії, спрямовані на захоплення й утримання спірного об'єкту; підпорядкування і захоплення суб'єкта (об'єкта); насильство, нанесення прямого фізичного ушкодження.

Фазами після конфліктного етапу можуть бути: тупик, застосування насильства та мирне врегулювання. Мирний засіб регулювання конфлікту містить такі заходи, як переконання, політичний і фінансово-економічний тиск, застосування закону. Немирний — характеризується ескалацією напруження, погрозами, відкритими зіткненнями, фізичною участю, локальними сутичками і, нарешті, громадянською війною.

У сучасній політології велике значення надається аналізу різних видів і структури політичного конфлікту як основи для розробки методик його запобігання.

Структура політичного конфлікту складається з:

- умов його виникнення і протікання;
- учасників, сторін конфлікту, їхніх дій щодо досягнення своїх цілей і їхнього рангу, що виражає їхню силу і положення в політичній системі суспільства;
- засобів і способів, використуваних конфліктуючими сторонами для створення конфліктної ситуації і її дозволу;
- образу даної конфліктної ситуації, що склалася в її учасників і третіх (нейтральних, незацікавлених і зацікавлених) суб'єктів;
- характеру конфлікту;
- просторово-тимчасових параметрів;
- етапів і інтенсивності протікання; наслідків і результатів.

Можна виділити **конфлікти в суспільствах**, що трансформуються, для яких характерні значна гострота і швидкість протікання, наявність суттєвих протиріч між регіонами і центром, особлива роль національно-етнічного і релігійного факторів, пріоритети національного і "місцевого", самосвідомості, недостатній рівень демократичної політичної культури, досвіду дозволу конфліктів.

Доцільне виділення окремо **регіонального та геостратегічного конфлікту**. Такий конфлікт відбиває складні і суперечливі процеси і полягає в гострій і принциповій боротьбі між прихильниками різних соціально-політичних орієнтацій в регіоні, який займає ключове, геополітичне положення. Специфіка цього конфлікту звичайно виражається в значних масштабах жертв і руйнувань, а також у підвищеному, геополітичному значенні для ряду закордонних чи країн навіть усього світу.

З метою мирного розв'язання конфліктів бажано враховувати і **мистецькі фактори**:

а) інституціональний фактор - існування чи відтворення в суспільстві інституту для ведення переговорів: погоджувальні комісії, конституційного суду і т. ін.;

б) консенсуальний фактор - наявність згоди між сторонами з приводу спільного рішення;

в) кумулятивний фактор - чим менше кількість учасників конфлікту, тим імовірніше шанс його мирного врегулювання;

г) фактор історичного досвіду — залучення на свою сторону сил і традицій мирного врегулювання конфлікту;

д) фактор рівноваги сил - обидві сторони повинні мати рівні права і повноваження під час розв'язання конфліктної ситуації;

е) психологічний фактор - перелік суб'єктивних особливостей учасників конфлікту;

є) соціокультурний і етнічний фактори - цивілізаційне, національно-етнічне та соціокультурне середовища, у яких відбувається конфлікт і впливи на їхню специфіку.

З приводу **функцій конфліктів** існує кілька точок зору, що визнають конфлікт як:

а) нормальне суспільне явище;

б) неминуче зло, що суперечить природному стану суспільства.

Перша точка зору сформована *двома підходами* щодо природи конфлікту:

перший: конфлікт є механізмом інтеграції суспільства, тому що його дозвіл на шляхах узгодження інтересів, компромісів веде до стабілізації суспільства.

другий: не всі конфлікти можуть бути компромісно розв'язні в рамках даної суспільної системи, а отже, можуть вести до поляризації груп і, у кінцевому рахунку, до повного витиснення однієї зі сторін конфлікту.

Представники, що розглядають конфлікт як нормальне явище в суспільстві, звичайно називають такі функції конфлікту:

а) створення умов для формування соціально необхідного стану рівноваги, соціальної стабільності суспільства. При цьому мається на увазі відносний і тимчасовий стан, оскільки в ньому виникають і чекають свого рішення нові конфлікти;

б) гарантія розвитку суспільства шляхом розкриття протилежних інтересів, створення можливостей для їхнього наукового аналізу і насамперед визначення необхідних змін; переоцінка (завдяки рішенням конфліктів) колишніх цінностей і норм, визначення цінностей і норм, яких вимагає зміна суспільства і посилення лояльності членів даної структурної групи.

Зрозуміло, що конфлікт також має дисфункціональні наслідки, які з часом можуть виявлятися з більшою силою, чим функціональні. Наприклад, який-небудь військовий конфлікт аж ніяк не завжди підсилює інтеграцію суспільства, навпроти, може загрожувати їй. Конфлікт може несприятливо вплинути і на необхідну зміну відносин у суспільстві, підсилити опір владі тощо.

Як вже відзначалося, **одним з видів соціальних конфліктів є політичний конфлікт**, за допомогою якого одна група намагається нав'язати свою політику іншим. Найважливішою умовою продуктивного аналізу і дозволу політичних конфліктів є їхнє своєчасне розкриття. Розкриття конфліктів може відбуватися гласно (ЗМІ, мітингами, зборами, парламентами тощо) і негласно. Обидва засоби розкриття характерні для будь-яких типів політико-правових режимів. Однак спостерігається визначена залежність засобу розкриття конфліктів від політичної культури суспільства. Жоден режим "не полюбляє" конфліктів і прагне до аналізу їхніх причин і прийняттю рішень "за закритими дверима". Але демократичні суспільства відрізняються прагненням розглядати конфлікти під час відкритих дискусій, надаючи можливість зіставлення всіх позицій. Практика показує, що конфлікти, розв'язані напівгласно, вузьким колом, можуть виявитися невіршеними, тому що угода, досягнута за спинами суспільства, що конфліктує, малоефективна.

Один з ведучих представників англосаксонської політології Д. Аптер, виходячи з теорії рівноваги суспільства, вважає, що існує *три ступені розвитку суспільних конфліктів: зіткнення переваг* (кооперація); *зіткнення інтересів* (конкуренція); *зіткнення основних цінностей* (справжній конфлікт).

Задача політиків, вчених, на думку Д. Аптера, полягає в трансформації конфліктів цінностей у конфлікти інтересів, ще краще, - у зіткнення переваг, тобто конкуренцію чи кооперацію. Для реалізації цієї мети використовуються різні методи: переговорний процес, посередництво, роз'єднання сторін тощо. При цьому необхідно дотримуватися низки умов. По-перше, згода про правила ведення переговорів у рамках, в яких діють досягнуті домовленості, обов'язкові для обох сторін. Звідси важлива домовленість і про санкції за порушення досягнутих угод. По-друге, надзвичайно небезпечна ідеологізація конфлікту, уведення його в більш широкий і глобальний ціннісний контекст.

Говорячи про механізм і шляхи дозволу політичних конфліктів, необхідно пам'ятати, що вони значною мірою залежать і від специфіки, виду конфлікту. Одна справа - конфлікт між політичними групами, політичними партіями, інше - між окремими державами чи групами держав.

Особливо складними як за своєю суттю, так і у засобах дій є **міжнаціональні конфлікти**. В їхню основу покладені різні причини: економічні, територіальні, ідеологічні, релігійні, прагнення відновити історичну справедливість, бажання використовувати їх як засіб утримання влади, як інструмент політичного гегемонізму. Основними методами вирішення міжнаціональних конфліктів, як і інших видів політичних конфліктів, є переговори і компроміси, засновані на законності та консенсусі. У цьому плані при дозволі міжнаціональних конфліктів необхідно виходити із загальних вимог, норм, умов, особливостей компромісу і консенсусу.

На встановлення консенсусу істотний вплив мають традиції, що існують у даному суспільстві. Цивілізовані країни схильні до розумних компромісів. У суспільствах, що мають тоталітарні чи авторитарні традиції, такої схильності може і не виявитися. Але якщо необхідність змін усвідомлюється соціальними групами, верствами даного суспільства, то успіх консенсусу багато в чому залежить від того, що саме рішення пропонується традиційно легітимно. Якщо суспільні верстви не усвідомили необхідності змін, то пропонувані рішення, можуть відкидатися.

Питання до самопідготовки:

1. Назвіть форми політичної участі. Які класифікації політичної участі ви знаєте?
2. Чим автономна політична участь відрізняється від мобілізаційної?
3. Розкрийте взаємозалежність між типом політичного режиму та домінуванням певних форм політичної поведінки.
4. Розкрийте зміст поняття "політичне функціонування". Хто може бути його суб'єктом?
5. Дайте визначення поняттю „соціальний конфлікт”. Яке значення мають конфлікти у розвитку культури?
6. Назвіть та охарактеризуйте основні форми, типи та види конфліктів.

Лекція 14. ПОЛІТИЧНЕ РІШЕННЯ. КУЛЬТУРА ПРИЙНЯТТЯ. КУЛЬТУРНО-ПОЛІТИЧНА СОЦІАЛІЗАЦІЯ ОСОБИСТОСТІ.

[З с. 91-106; 17, с. 82-101; 20].

1. Політичне рішення як форма політичної діяльності
2. Стадії, учасники, форми політичних дій. Прямі дії в політиці
3. Технології та методи прийняття політичних рішень
4. Місце політичної соціалізації в становленні особистості

5. Форми та види політичної соціалізації
6. Інститути політичної соціалізації
7. Типи і моделі політичної соціалізації

1. Політичне рішення, як форма політичної діяльності

Особливістю будь-якої форми політичної діяльності, серцевиною усього процесу політичного функціонування, що забезпечує виконання політичною системою її головних функцій, є прийняття і реалізація політичних рішень. Рішення є засобом узгодження інтересів, розв'язання назрілих проблем суспільства. Від їхньої якості залежить сила і ефективність влади, успіх її регулювальної діяльності.

Політичне рішення - свідомий вибір одного з не менш двох можливих варіантів політичної дії.

Політичне рішення як момент політичного процесу і як продукт діяльності певних політичних суб'єктів (насамперед керівних центрів) виступає у двох іпостасях. Для тих, хто його приймає, рішення є *усвідомленим вибором напрямку і способу дії*, а для тих кому воно адресоване, рішення є *директивною вказівкою*, яку належить виконувати.

Прикладом політичних рішень можуть бути закони, накази, розпорядження, постанови тощо. Вони є такими: *загальнодержавні, регіональні та місцеві; колегіальні та одноосібні; стратегічні і тактичні*. Існують також *оперативні рішення*, які приймають для залагодження якихось гостро актуальних поточних проблем.

Залежно від *впливу* на політичну систему політичні рішення можуть бути *функціональними* або *дисфункціональними*. Перші стабілізують існуючі відносини, а другі навпаки - порушують їхню рівновагу. З деяких важливих питань рішення взагалі не приймається і тоді інтереси певних груп не задовольняються.

Підготовка та прийняття політичного рішення є складний процесом, що складається з ряду елементів, які можна назвати **стадіями або етапами**:

- I** - постановка або виявлення соціальної проблеми, що вимагає рішення;
- II** - формулювання можливих альтернатив вирішення проблеми;
- III** - обговорення або порівняльний аналіз існуючих альтернативних рішень;
- IV** - прийняття рішення, тобто вибір оптимальної альтернативи в якості плану дії.

Прогрес прийняття рішення має власні суб'єкти. Ними виступають безпосередньо індивіди, громадяни, члени громадських організацій або їхні представники у виборних органах влади, політичні професійні та інші громадські організації, до компетенції яких, у відповідно до конституції або статуту, входить розробка та прийняття рішення.

Політичні рішення можна розподілити **за типами**:

- закони та постанови вищих органів влади;
- рішення місцевих органів влади; рішення, прийняті безпосередньо громадянами;
- рішення вищих органів політичних партій та громадських організацій;
- рішення місцевих органів політичних партій та громадських організацій.

Різні типи політичних рішень характеризуються різним рівнем інтеграції соціальних інтересів. *Завданням політичного рішення*, що приймається на самому вищому рівні у системі влади, є гармонізація різнорідних класових та групових інтересів, загально-соціальних, тим часом як рішення місцевого рівня складаються з поєднання локального класового інтересу із загально соціальними інтересами, тобто є взаємопов'язаними.

2. Стадії і учасники процесу прийняття політичних рішень

Основні фази циклу прийняття політичних рішень: ситуація при прийнятті рішення → центр рішень → процес прийняття рішення → політичне рішення → процес впровадження рішення → ситуація при прийнятті рішення.

Наступна таблиця, в основу якої покладено аналіз політичних рішень польським політологом А. Бонардом, дає інформацію про типових учасників процесу прийняття:

№ з.п.	Стадія	Політичні дії	Рівень політичної діяльності	Суб'єкти (учасники) процесу
I	Артикуляція інтересів і підготовка громадської думки	Фіксація вимог у документах; мобілізація громадської думки; організація маніфестацій, демонстрацій, пікетувань	Масовий	Індивіди. Соціальні групи, групи інтересів. Політичні партії, громадсько-політичні організації, об'єднання
II	Аналіз проблеми і підготовка проекту рішення	Експертні оцінки ідей і розроблення альтернативи, політичні дискусії	Експертний, державний	Групи радників, науковці, спеціалізовані комісії представницьких органів
III	Прийняття рішення	Формулювання проблеми, політична дискусія (дебати) голосування або досягнення загальної згоди (консенсусу), видання наказу, розпорядження	Громадсько-політичний, державний	Громадсько-політичні організації, партії, структури державної влади (законодавчої та виконавчої)
IV	Виконання рішення	Примусовий вплив, переконання, вмовляння (агітація), маніпуляція, добровільна згода	Державний, громадсько-політичний, суспільний	Державна адміністрація та органи державного примусу громадсько-політичні організації, громадяни

Заявлення вимог. Вихідним пунктом процесу прийняття рішень виступають сигнали про незадоволені потреби суспільства, які передають у центри прийняття рішень. У будь-якій політичній системі є канали передання зареєстрованих потреб і інтересів. Вимоги можуть бути явними, прихованими, загальними, частковими, у формі угоди тощо.

Підготовка рішення. *Підготовка рішення* - стадія, в якій беруть участь різні співпрацюючі організації, експерти із залученням зацікавлених сторін, урахуванням їхньої думки. Це фактично підготовка самого акту вибору.

Фактори, що впливають:

- а) пропозиція альтернативних курсів політики;
- б) передбачення можливих наслідків кожного з альтернативних курсів;
- в) психологічна підготовка суб'єктів прийняття рішення до ризику, урахування фактору передбачуваності;
- г) аналітичні політичні технології.

Прийняття рішення. *Прийняття рішення* - це сам акт вибору. Він може здійснюватися одноосібно і колективно. Відповідно існують директивні технології одноособового прийняття рішення та технології колективного прийняття рішення.

Здатність приймати рішення можна віднести до найнеобхідніших якостей політичного діяча, що є одним з факторів ефективності політичної діяльності.

Найбільшу шкоду під час прийняття рішення може принести брак інформації, її блокування або спотворення, а також односторонній авторитетний тиск із боку влади чи

впливових заінтересованих груп. Негативно відбивається на якості рішень, порушення професійними політиками правил професійної етики при обговоренні проблеми прийняття рішень, бо тоді зростає роль емоцій, посилюється ірраціональність процесу, втрачається відчуття, що є головним у даній проблемі і вибір яких дій у подальшому сприяє її оптимальному вирішенню, яка альтернатива може бути найкращою. Ще гірше, коли допускається відхід від вимог суспільної моралі, ігнорування таких норм, як чесність, правдивість, справедливість. Це може зробити рішення неавторитетним або й зовсім нелегітимним, тобто таким, яке ніхто не підтримує і не збирається виконувати інакше, як під примусом.

Реалізація рішення. На цій стадії важливе значення відіграють норми права, оскільки на їхній основі діють органи влади і державної адміністрації.

Для ефективного прийняття рішення суб'єкт, що приймає рішення повинен:

- а)** урахувати ставлення до проекту рішення тих груп, інтересам яких воно відповідає;
- б)** не нехтувати інтересами інших і передбачати їхню поведінку в разі прийняття саме такого рішення;
- в)** знати позицію безпосередніх виконавців (адміністрації);
- г)** урахувати зовнішні обставини, що можуть вплинути на його впровадження у життя (міжнародне становище, фінансові можливості тощо).

До необхідних позитивних якостей політичного рішення, що полегшують його виконання, слід віднести: *легітимність, моральність, компромісність*.

Сильною є не та влада, яка, затуливши рота опонентам та залякавши населення репресіями, може зробити все, що захоче, а та, яка вміє з'єднати різні погляди і бажання людей у своїх рішеннях та, обпершись на зацікавлені сили, домагається неухильного виконання прийнятих рішень.

3. Технології прийняття політичних рішень

Рішення можуть прийматися *одноосібно та колективно*. Американський психолог А. Джорджа, на підставі діяльності американських президентів ХХ ст. дійшов висновку про існування *трьох моделей та технологій прийняття одноосібного рішення: формальної, змагальної та колегіальної*.

Формальна технологія прийняття політичного рішення характеризується ієрархічною побудовою системи комунікації, чіткими і відпрацьованими процедурами проходження інформації і прийняття рішень. Нею користувалися свого часу американські президенти Г. Трумен, Д. Ейзенхауер, Р. Ніксон, Ш. де Голль, лідери СРСР. Вона ефективна у кризовій ситуації, оскільки її перевага - економія часу. Вона має певні негативні елементи: багатоступеневість та ієрархічність. Крім того, вона не сприяє обговоренню проблем.

Змагальна технологія сприяє відкритому обговоренню політичної проблеми і появи альтернативних проектів її вирішення, що є позитивною рисою технології. Серед негативних можна назвати такі: потребує багато часу, уваги, затрат політичного лідера, породжує ризик деформації інформації заради досягнення мети (Ф. Рузвельт).

Колегіальна технологія є найдемократичнішою. Вона потребує колективної діяльності пошуку оптимального рішення. Недоліком є виникнення „групового мислення”, яке не враховує несприятливу інформацію, іноді ізолює політичного лідера від експертів (Дж. Кеннеді).

У практиці прийняття *колективних (групових)* політичних рішень найчастіше використовують дві технології: *технологію консенсусу і технологію голосування за принципом більшості*.

Використання *консенсусу* (згоди всіх) можливо лише тоді коли інтереси учасників значною мірою збігаються, коли є якісь цінності й цілі, що об'єднують усіх учасників процесу. Цей принцип є головним у прийнятті політичних рішень ООН, у дипломатичних переговорах, політичних співтовариствах тощо.

Технологія *голосування за принципом більшості* зводиться до уточнення різниці в позиціях учасників дебатів, а потім встановлення, за яку з позицій висловлюється більшість. Серед недоліків: домінування більшості та зневага до позиції меншості.

Політичне рішення є продуктом діяльності одних політичних суб'єктів (передусім керівних центрів) і спонукою до діяльності інших. Його сутність полягає у виборі напряму та способу політичних дій. Обґрунтованість вибору, урахування у ньому суспільно-політичної ситуації і інтересів різних соціальних груп робить рішення дійовим, а владу ефективною.

4. Місце політичної соціалізації в становленні особистості

Доля будь-якого суспільства значною мірою залежить від того, яких саме соціально-політичних цінностей, норм і правил життєдіяльності дотримуються його члени. Люди не народжуються з готовою сумою знань про соціальні закони розвитку і політичної участі - це знання здобувається і перевіряється ними протягом усього життя. *Процес прилучення індивідів до існуючих соціальних норм і культурних цінностей називається соціалізацією*. З огляду на важливість цього процесу соціалізацію можна визначити як процес цивілізації суспільства.

Поняття *соціалізації* було введено в науковий обіг наприкінці ХІХ ст. американським соціологом Ф. Гіддінгсом і французьким соціопсихологом Г. Тардом. Вони розуміли під ним *“процес розвитку соціальної природи людини і формування особистості під впливом соціального середовища”*. На межі 50-60-х рр. ХХ ст. за аналогією з цим поняттям було сформульовано і поняття *“політичної соціалізації”*, під яким розуміється процес сприйняття і засвоєння індивідами відповідних політичних цінностей, норм і правил поведінки в даному суспільстві й активному відтворенні ними політичних знань і досвіду, здійснюваних у спілкуванні і діяльності.

Політична соціалізація - процес засвоєння визначених політичних знань, цінностей і норм, передачі і придбання політичного досвіду, накопиченого попередніми поколіннями людей, що дозволяють особистості стати повноправним учасником політичного життя суспільства, орієнтуватися в складних суспільних процесах, робити свідомий вибір у політиці.

Під політичною соціалізацією слід розуміти всю сукупність процесів становлення політичної свідомості і поведження особистості, прийняття і виконання політичних ролей, прояву політичної активності. Це поняття ширше, ніж політичне виховання чи освіта, тому що включає не тільки цілеспрямований вплив на особистість пануючої ідеології і політичної лінії, але і власну політичну активність суб'єкта.

У результаті процесу політичної соціалізації індивідуум прилучається до політичної культури, формує свою політичну орієнтацію і позицію. Зміни в моделі політичної культури також здійснюються за допомогою політичної соціалізації.

Політична соціалізація має місце в будь-якій країні і при будь-яких формах правління, оскільки правлячі кола прагнуть популяризувати серед громадян сприятливі для керівництва норми політичного поведження й участі в політиці.

Процес політичної соціалізації націлений на рішення таких головних завдань: передачу новим членам суспільства основних елементів його політичної культури і свідомості; створення сприятливих умов для нагромадження членами співтовариства необхідного політичного досвіду, для політичної діяльності і творчості всіх бажаючих; перетворення відповідних елементів політичної культури як необхідної умови змін.

Особливий інтерес до змісту і можливих наслідків процесу політичної соціалізації обумовлений двома новими явищами. По-перше, процес соціалізації став більш помітним і визначеним за рахунок розширення системи шкільної освіти в усьому світі. Технологічна революція, відкриваючи можливість створення сучасної системи шкільної освіти, одночасно зробила функціонально необхідним відносно вирівнювання досвіду соціалізації, якій піддаються діти всіляких верств населення. У силу цього політичні лідери мають можливість

передачі політичних цінностей широким шарам молоді за допомогою визначеного числа каналів, якими можна маніпулювати. По-друге, це служить поширенню “духу участі” у суспільному житті серед членів усіх сучасних політичних систем. Незалежно від реального розподілу фактичної влади, лідери змушені теоретично обґрунтовувати своє право на керівництво підтримкою з боку тих, хто виявляється залежним від прийнятих ними рішень. Символічно поширення “духу участі” знаменує собою зміну статусу індивідуума, позбавленого офіційних посад: з “суб’єкта” він перетворюється в “громадянина”.

Процес політичної соціалізації протікає безупинно протягом усього життя індивідуума. В світі нагромадження соціально-політичного досвіду відбувається постійна видозміна, зміцнення відповідних позицій і діяльності індивідуума.

Політична соціалізація може приймати **форму явної** чи **прихованої** передачі досвіду. *Явна* включає безпосередню передачу інформації, почуттів, цінностей, наприклад вивчення суспільних дисциплін. *Прихована* - передачу неполітичних настанов, що впливають на політичні відносини, на прийняття політичних рішень або поведінки.

Процес політичної соціалізації має історичний характер, що визначається специфікою цивілізаційного розвитку, розміщенням соціальних і політичних сил, особливостями політичної системи, а також своєрідністю сприйняття всіх цих факторів кожним індивідуумом. Політична соціалізація має визначену класову, політичну, моральну, естетичну й етичну спрямованість, ставить своїм завданням формування потенційного “виборця” з визначеною політичною культурою і спрямованістю.

5. Форми та види політичної соціалізації

Зміст і особливості політичної соціалізації залежать від багатьох факторів: - впливу макросередовища (характеру епохи, міжнародних відносин, держави, нації, класу, інших соціальних груп, політичної культури суспільства); - мікросередовища (інституціональних і неформальних спільнот, школи, родини, окремих особистостей); - внутрішніх генетично заданих факторів; самовиховання.

Процес політичної соціалізації здійснюється завдяки різним посередникам:

- *установам* (родині, школі, інституту, підприємству),
- *групам спілкування* (родичам, знайомим, групам по інтересах),
- *засобам масової інформації* (періодичним виданням, радіо, телебаченню, комп’ютерним інформаційним системам).

Доцільно виділяти політичні фактори соціалізації: характер і тип державного устрою, політичні інститути, партії і рухи, а також неполітичні: родина, групи однолітків, навчальні заклади, робота, культура, наука, мистецтво, національні традиції, засоби масової інформації (як інструмент комунікації). У реальному житті політичні і неполітичні фактори переплетені, роблять складний, багатобічний і багатфакторний вплив на людину.

Розглядаючи процеси політичної соціалізації, необхідно звертати увагу на вік і індивідуальні особливості кожної людини, на оточуюче його соціальне середовище, на політику, що проводиться державними установами, на діяльність суспільно-політичних партій і організацій, а також на рівень і особливості політичної культури.

Процес і установи політичної соціалізації:

Таблиця 3

Установи	Групи спілкування	Етапи	ЗМІ
Родина	Родичі	Дитячий	Мова
Школа	Знайомі	Юнацький	Преса
Інститут	Групи по інтересах	Молодіжний	Інтернет
Підприємство	Співробітники	Зрілий	Телебачення

Цивільне дозрівання людини чи прилучення її до політики відбувається поетапно. Воно починається вже в ранньому віці, коли через родину, найближче оточення, ЗМІ, дитина отримує перші уявлення про політику, про правильне чи неправильне поведіння, вчинки. Вважається, що дитина проходить чотири етапи первинної соціалізації:

політизація — усвідомлення дітьми існування зовнішньої (стосовно родини) влади;

персоналізація — розуміння дітьми політичної влади через їхні фігури, що персоналізують;

ідеалізація — приписування політичним діячам винятково позитивних якостей;

інституалізація — поворот у свідомості дітей до більш безособового, деперсоніфікованого уявлення про владу.

З психологічної точки зору в процесі свого дозрівання дитина проходить три фази когнітивно-морального розвитку. На доконвенціональному рівні виявляється егоцентризм, а потім індивідуалізм. На конвенціональному рівні усвідомлюється зв'язок індивідуума із суспільством. На постконвенціональному рівні виробляється моральна оцінка, що дозволяє інтегруватися в суспільство і критикувати його.

Отже, із самого раннього віку людина випробує вплив процесу соціалізації, що тим ефективніше, ніж вільніше його поле діяльності. Дитина відкриває для себе роль влади; у родині і школі - це батько, мати, вчитель; він на досвіді довідається про конфлікти і способи їхнього дозволу; він вчиться коритися або повставати; намагається прилучитися до норм функціонування тієї групи, якій належить чи відходить від неї. Цей своєрідний “дополітичний” досвід поповнюється зростаючою інформацією про історію його країни, про політичних діячів, про активні періоди політичного життя. Політична соціалізація рухається різними шляхами, залежно від соціокультурного середовища (системи), належності до того чи іншого покоління, класовій приналежності і навіть анкетних даних індивідуума. Під впливом настроїв і поглядів, що переважають у родині, політичні переваги, норми, цінності “закладаються” часто на все життя, відрізняються стійкістю.

6. Інститути політичної соціалізації

Значна частина політичного виховання і навчання дітей триває в школі, період проходження в який складає вторинний етап політичної соціалізації. За цей час відбувається вивчення і засвоєння учнями основних загальноприйнятих політичних цінностей і поглядів, одержання ними початкового досвіду соціальної практики, особливо через участь у діяльності молодіжних організацій. Черговий етап політичної соціалізації припадає на вік від 16 до 30 років. Вступаючи в цей період свого розвитку, молоді люди одержують право брати участь у виборах і бути обраними в різні представницькі органи, що впливає на їхнє відношення до політики. Вони також одержують більш глибокі пізнання в галузі політики завдяки навчанню в інституті, наступній професійній діяльності та т. ін.

Політична соціалізація продовжується й у зрілому віці. На їхнє політичне поведіння, крім загальних факторів, значною мірою впливають життєвий досвід, наявність дітей, політичні орієнтації, що вже устоялися. Вони можуть глибоко розуміти мінливі і суперечливі суспільні події, вносити необхідні коректування у свої політичні погляди і поведіння.

Фактори, що соціалізують, впливають і на людей пенсійного віку. Деякі з них починають жвавіше, чим колись, цікавитися політичними подіями. Багато пенсіонерів одержують визначене задоволення від можливості хоча б мінімальної участі в суспільному житті, передачі свого політичного, життєвого досвіду молоді.

У процесі політичної соціалізації зростає роль засобів масової інформації. Сучасні ЗМІ здатні впливати на максимальне число людей у короткий проміжок часу. У відомому сенсі ЗМІ — найкоротший шлях політичної соціалізації.

У політичній соціалізації важливі всі складові, усі посередники. В різних країнах ці посередники можуть розрізнятися за ступенем впливу на даний процес. Так, скрізь спостерігається тенденція до підвищення ролі телебачення і комп'ютерних технологій у політичній соціалізації.

7. Типи і моделі політичної соціалізації

Типи і моделі політичної соціалізації: *гармонійний тип* політичної соціалізації характеризується психологічно нормальними відносинами людини з інститутами влади, що породжують його раціональне і поважне відношення до правопорядку, держави, своїх цивільних обов'язках; *гегемоністський тип* характеризується негативним відношенням людини до будь-якої соціальної і політичної систем, крім "своєї"; *плюралістичний тип* - визнання людиною рівноправності з іншими громадянами, їхніх прав і свобод і характеризуючий його здатність змінювати свої політичні пристрасті, переходити до інших ціннісних орієнтирів; *конфліктний тип*, що формується на основі міжгрупової боротьби і протистояння взаємозалежних інтересів і тому вбачає мету власної політизації в збереженні лояльності до своєї групи і її підтримки.

Результатом політичної соціалізації є визначена структура особистості, політичні цінності якої є стійкими елементами, що трансформуються в переконання й настанови. У людині споконвічно не закладені ні консервативні, ні демократичні, ні ліберальні, ні анархістські погляди. Вони формуються протягом тривалого процесу під впливом розглянутих вище факторів. При цьому визначальну роль грає безпосередній життєвий і політичний досвід громадянина, що дозволяє йому зіставити пропоновані різними посередниками й агентами політичні теорії і концепції з відповідними життєвими реаліями.

Справжнім суб'єктом політичних відносин, особистість може стати тільки в демократичному суспільстві, де людині надані широкі політичні права, свободи і можливості для задоволення своїх політичних потреб. Політична демократія - це найважливіша політико-юридична передумова суб'єктності особистості, що створює формальні умови для розкриття політичних потенцій кожного громадянина. При цьому важливе значення мають знання людей про політику, їхній політичний досвід, орієнтації, вміння організуватися.

У цілому, перетворенню індивіда у свідомий і активний суб'єкт політики сприяє така система політичної соціалізації, що не тільки надає йому мотивації до активності і створює можливості участі в політичному житті, але й одночасно з цим забезпечує індивіда необхідними знаннями і навичками практичної діяльності, формуючи в нього здатності до розуміння політичної дійсності і самовизначення в ній на основі адекватного відношення до політичних реалій.

Питання до самопідготовки:

1. Що таке політичне рішення? Яке місце воно посідає у політичному процесі?
2. Яка головна відміна політичних рішень від управлінських та адміністративних?
3. Охарактеризуйте основні стадії та учасників процесу прийняття політичних рішень.
4. Які технології прийняття політичних рішень Вам відомі? У чому полягають їхні переваги та недоліки?
5. Дайте визначення поняттю „політична соціалізація” та охарактеризуйте її форми та види.
6. Назвіть та охарактеризуйте основні інститути політичної соціалізації.
7. В чому полягають основні результати політичної соціалізації?

Лекція 15. ПОЛІТИКА І РЕЛІГІЯ. МИСТЕЦТВО В ПОЛІТИЧНОМУ ЖИТТІ СУСПІЛЬСТВА. НЕТРАДИЦІЙНІ ФОРМИ ПОЛІТИЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ.

[З с. 106-139; 17, с. 102-114; 20].

1. Релігія як чинник культурно-політичного життя суспільства
2. Держава та церква: основні моделі взаємодії
3. Державно-церковні відносини в Україні
4. Література як фактор суспільно-політичного розвитку
5. Роль образотворчого мистецтва та архітектури у становленні політичної культури суспільства: зворотній зв'язок

6. Вплив кіно та театру на культуру політичного життя суспільства
7. Форми політичної діяльності та політичної поведінки
8. Культурні витоки сучасних форм політичної поведінки
9. Тероризм як форма політичної діяльності

1. Релігія як чинник культурно-політичного життя суспільства

Проблема взаємозв'язку релігії та політики завжди вважалася актуальною. Поява таких яскравих і непрогнозованих феноменів, як “теорія визволення”, “моральна більшість” у США, релігійно-політичних рухів у Польщі, на Філіппінах і в низці ісламських країн в останній чверті ХХ ст., спонукали дослідників звернути увагу на цю проблему.

Релігія стає серйозним чинником політичного життя не тільки мусульманських країн, де іслам набирає виразні риси політичної доктрини, а й дедалі більшою мірою впливає на суспільно-політичні процеси країн Північної та Латинської Америки, Південно-Східної Азії та Східної Європи.

Наприкінці 90-х рр. ХХ ст. Інститут соціального розвитку ООН дійшов далекосяжного висновку, що “останні 20 років ознаменувалися відродженням впливу релігії на політику в багатьох регіонах світу. Точка зору, відповідно до якої поширення урбанізації, освіти, економічний розвиток, науковий раціоналізм і соціальна мобільність супроводжуватимуться суттєвим ослабленням соціально-політичних позицій релігії, виявилася не досить обґрунтованою”.

Сьогодні, спочатку обережно, а потім дедалі впевніше говорять, що “алергічна дитина” західної цивілізації, а саме - відмежування релігії від політики міжнародної, теж має “переріст” в релігійно-міжнародні відносини. Все частіше говорять про крах ідеологій минулого століття - комунізму, фашизму, соціал-демократії, анархізму і про “велике повернення” релігії.

Тим часом змістовний зв'язок між релігією та політикою протягом двох останніх століть змінився принципово. Релігія перестала бути священним знаряддям виправдання влади й божественною санкцією здійснюваної нею політики. Влада, стаючи все автономнішою, сприяє розриву політики і релігії. Але це розрив у старому розумінні.

В європейському контексті - *християнство* дедалі менше виступає у вигляді структур і інституцій, організованих за образом і подобою політичної влади. Християнство демократизується, воно знає, що Бог не лише караючий, а й люблячий, і прагне вирватися з рівня страху на рівень розуміючої віри. Схоже, лише один постулат демократії християнство прийняти не може: воно не може погодитися з тим, що народ є вищим джерелом влади. Християнство намагається довести демократіям і тільки співвідносити себе з тим, хто виходить за межі повсякденного людського досвіду. Тільки спрямувавши свої поривання на щось фундаментальне від того, що перебуває в занепащеному світі, політики можуть - ні, не побудувати рай на землі, але, за глибокими словами Володимира Соловйова, уникнути на ній пекла.

2. Держава та церква: основні моделі взаємодії

Ще позаминулого століття деякі християни почали усвідомлювати, що умови, у яких церква вже не забезпечує монархії сакральну легітимність і виводить її права та обов'язки з божественних повелінь, декламує інші форми християнської участі в політиці.

Для католиків початком розвитку таких форм стає енцикліка Римського Папи Льва XIII *Rerum Novarum* (1891), де визначається реальність соціально-політичної боротьби і порушується проблема здорової соціальної політики. Духівництво й миряни починають брати активну участь у суспільно-політичних рухах, розвиваються християнські профспілки, а згодом і партії, надзвичайно швидко прогресує соціальна католицька думка. Після II Ватиканського собору, що приділив особливу увагу природі і цілям політичного суспільства, відносинам між політичним суспільством і церквою, система поглядів католицької церкви на взаємовідносини між релігією та політикою набирає сучасного вигляду.

Цілком визначеною стає також концепція ставлення до політичних партій, яка базується на **чотирьох основних принципах**:

1) партії не повинні висувати католикам умовою вступу до своїх лав компроміси в царині совісті; при цьому католицькі політичні партії розглядаються як більш близькі до християнства і церкви;

2) якщо у певній країні немає партії, ворожої до католицької доктрини й моральних принципів, католики вільні приєднатися до будь-якої з них;

3) якщо політична партія відстоює принципи, що суперечать католицькому віровченню й моральним принципам, католикам забороняється брати участь у її діяльності й голосувати за неї;

4) якщо платформи всіх існуючих партій вочевидь суперечать католицькій віросповідальній і моральній доктринам, католики можуть об'єднатися у власну політичну партію або сформувати партію в союзі з іншими християнами.

Ця партія повинна бути неконфесійною чи клерикальною, а політичною, відповідальною за добробут, духовне і моральне здоров'я всієї нації. Те, що вона називається християнською, означає не церковну належність, а сповідування партією християнських принципів. “Ми належимо до людей, казав у середині минулого століття від імені християн нобелівський лауреат Ф. Моріак, - котрих любов до Христа і надія на прихід Його царства не відмежували від переживань людства, від повсякденних дій, що називаються політикою”.

Загалом католицьке розуміння взаємовідносин між християнством і політикою можна визначити як заклик до активних, навіть наступальних акцій християн у соціально-політичній сфері, де християни покликані діяти відповідно зі своїми релігійними переконаннями й уявленнями про справедливість та загальне благо.

Православна богословська та соціальна думка також давно, глибоко та наполегливо шукала християнські виправдані принципи взаємин християнства і політики. Цей пошук почався ще за Володимира Соловйова, переконаного в тому, що православ'я, як досконала форма християнства, є духовним началом життя, що полягає в моральності дій у всіх сферах. На самому початку минулого століття православні мислителі вже формулювали ідеї співзвучності християнства не на деспотичному автократизму татарсько-турецького типу, а на демократичній республіці. Відтоді дискусія про політичну спрямованість православ'я розгортається між прибічниками й супротивниками ідей демократії, лібералізму і, згодом, прав людини.

Після 1917 р. ця дискусія стала неможливою, позаяк вимушено звелася до обговорення проблеми виживання церкви під натиском тоталітарної держави. Вона відновлюється лише наприкінці 80-х рр. ХХ ст. І якщо подивитися на документи, ми не знайдемо в них і натяку на записи до відмови від політичної діяльності. “Основи соціальної концепції Російської Православної Церкви” (2000 р.) - найбільш масштабне й усебічне православне осмислення соціальних, моральних і політичних викликів християнству з боку сучасного світу, досить конкретно визначає форми, рамки й умови участі єпископату, духовництва й мирян у політичному процесі. Більше того, участь православних мирян у діяльності органів влади, політичних організацій, якщо вона не суперечить віровченню церкви, її моральним нормам, проголошується однією із форм місії церкви в суспільстві”. Вітаючи участь мирян в управлінні державою та політичними процесами, концепція попереджає їх про необхідність максимальної духовної та моральної чутливості, оскільки більшість політичних рішень приймається на користь однієї частини суспільства, водночас зачіпаючи його частину. Участь мирян у політичних партіях здійснюється самостійно й не ототожнюється з позицією церкви. При цьому вища церковна влада не повинна давати спеціального благословення на політичну діяльність мирян.

З усіх відомих релігій лише **іслам** з самого початку виникнення став ідеологічним і політичним обґрунтуванням створення соціально-економічного і державного ладу. Всі органи керування, що здійснюють функції державної влади і права в так званих

мусульманських державах, санкціонувалися ісламськими (шаріатськими) законами. („Дар-уль-Ислам” - Країна, Будинок Ісламу).

За традицією ісламу, люди не створюють закони, а застосовують божественні закони на практиці. Вільна від релігії юриспруденція неприйнятна для мусульманства. Влада може бути виконавчою, але не законодавчою, таким чином, не може бути між ними протиріч. Тому можна говорити, що Коран - конституція мусульманських країн.

Соціальна доктрина ісламу розглядає державний лад як установлений понад, і приватну власність оголошує недоторканою.

З огляду на величезні соціально-політичні зміни, що відбуваються у світі, мусульманські ідеологи намагаються показати, що іслам є важливим стимулятором будівництва справедливого державного ладу. Його зміст зводиться в остаточному підсумку до того, що на основі навчання ісламу про державу, політику, економіку, право робляться спроби створити тип держави, відмінний від західного.

Політична доктрина ісламу, що походить від шаріату, містить ще один принцип - заперечення передачі влади в спадщину чи її придбання. Умови обрання правителя мають включати такі основні моменти:

- а) він повинен бути обраний народом;
- б) одержати моральну санкцію більшості віруючих.

Практика показує, що надмірне використання класичних ісламських догматів сприяє виникненню вкрай консервативних течій в ісламі. Саме вони служать теоретичною базою ісламського максималізму і заважають розвитку спокійного ліберального релігійного раціоналізму в мусульманських країнах. Але в основі будь-якої доктрини ісламської користі лежить ідея єдності духовної і світської влади, тому держава світського типу завжди буде знаходитися в руслі ісламу.

Таким чином, ми спробували показати взаємовплив політики й основних світових релігій. Цей зв'язок дуже мобільний, підданий щоденним змінам, вплив політики на релігію дуже часто приводить до кон'юнктурних змін у самій церкві.

3. Державно-церковні відносини в Україні

Державно-церковні відносини в Україні можуть бути розглянуті в ряді питань:

- законодавче забезпечення діяльності релігійних організацій;
- дотримання існуючого законодавства; визначення суб'єктів правових відносин; повернення культових будівель;
- упереджене ставлення місцевої влади до певних деномінацій; присутність церкви у школі та армії;
- питання статусу релігійних навчальних закладів;
- неорелігії у соціально-депресивній атмосфері України;
- надання контролюючих функцій органам державної влади (Держкомрелігії); визначення відповідних вихідних днів.

Церкві знову запропонували відчувати себе “інститутом громадянського суспільства”, але діалог церкви, насамперед усього православного, та держави є утопічним. Церква відстоює своє незаперечне право оперувати власними категоріями, які не завжди розуміють світські особи, причетні до політики.

Розкол в українському православ'ї з'явився своєрідною транскрипцією кризи в суспільстві: змішання понять суверенності в церкві і державі зовсім різні і їхнє змішання привело до проблем в українському православ'ї.

Проблема розколу усе менше мусується, відійшла на задній план великої політики, але вона є й у її рішенні - багато в чому суть єдності українського народу.

Взаємини церкви та релігії в історії набували вкрай різноманітних форм: теократичні монархії, де влада і релігія злиті воєдино, демократичні держави, де принципом взаємодії церкви і держави стає їхня автономність, а одним з головних прав особистості стає право

сповідати будь-яку релігію чи бути атеїстом. XX ст. з його тоталітарними режимами породило і таку дивовижну форму взаємин як примусовий атеїзм, що став державним світоглядом, обов'язковим для всіх громадян.

Розглядати взаємини політики і релігії дуже складно, там не існує абстрактних держав і народів і „релігії взагалі”. Ми зробили лише скромну спробу показати наявність взаємозв'язку і взаємовпливу.

Мистецтво - невід'ємна складова поняття культури. Згідно з системним підходом, кожне суспільство складається з певної кількості підсистем (сфер): економічної, правової, духовної, політичної. Усі ці підсистеми характеризуються притаманними лише їм структурою, функціями, цінностями, нормами, цілями тощо. Кожна з підсистем людського суспільства може зберігати життєздатність і функціонувати лише за умови, що всі інші бездоганно чи хоча б задовільно виконуватимуть свої функції. Отже, *культура, як сфера духовного життя людей тісно пов'язана з політикою, економікою, правом.*

Сьогодні саме культура перетворюється на фактор, який стрімко змінює навколишнє середовище. Культура і мистецтво є невичерпним джерелом соціальних перетворень та інновацій.

В історії людства можна відокремити епохи, коли соціально-політичний розвиток був уповільнений, ледве відчутний (Стародавній Китай, Стародавній Єгипет тощо). Починаючи з XIX ст., коли в різних країнах світу соціальні революції безперервно змінювали одна одну, на людину обрушився каскад змін. Це призвело до того, що, починаючи з XX ст., відбувся розрив соціального та культурного циклів. Темпи культурних змін стали значно прискореними. Сьогодні протягом життя одного покоління можуть по черзі змінитися декілька культурних епох. Планування нововведень у політичній, економічній, соціальній сферах неможливо без врахування позначеного феномену. Таким чином, культура, мистецтво, література, сьогодні набувають статусу найважливіших факторів соціально-політичних процесів.

4. Література та культурно-політичний розвиток

Роль літератури у соціально-політичному житті суспільства у всі часи історії людства була надзвичайно вагомою.

Література - (лат. *Lit(t)eratura*, буквально - *написане*), *твори писемності, які мають суспільне значення.* Частіше під літературою розуміють художню літературну продукцію. Саме у цьому значенні література є явищем мистецтва (“мистецтво слова”). *Література естетично виражає суспільну свідомість і формує її.*

Інструментом літератури виступає мова. Мова стала одним з вирішальних чинників процесу етногенезу. Будь-яка форма, будь який вияв культури так або інакше пов'язані з етносом, бо поширені серед одного, багатьох або всіх етносів. Механізм існування етнічних спільнот усіх тинів, їхня просторова стабільність, часова спадкоємність, спираються головним чином на зв'язки, які загалом можна назвати інформаційними. На відміну від генетичної інформації, яка передається в генній формі, культурні інформаційні зв'язки існують у вигляді різних форм комунікацій.

Особливо важливими для людей є мовні комунікації у формі наслідування, які вимагають тісного контакту у просторі й часі. Крім цієї інформації в синхронному (горизонтальному) плані існує ще інформація в діахронному (вертикальному) плані. Це вся культурна традиція народу, його спадщина, що передається з покоління в покоління в *мовній (усній або письмово-літературній)*, а також матеріальній і поведінковій культурі.

Умовою поступового формування етносів була щільність інформації як у синхронному, так і в діахронному плані. Комунікації у первісних колективах засновані на взаєморозумінні усної мови для всіх їхніх членів. За відсутності писемності синхронні інформаційні зв'язки були щільнішими в межах локальних груп, а загальноплемінна й міжплемінна інформація передавалася вкрай рідко. Лише з появою соціально розширеного суспільства та з виникненням **писемності** зростає й інтенсивність комунікації. Саме в цей

період формуються стародавні народності. Процес етногенезу на цьому не зупиняється, він триває протягом усієї первісної, а також давньої і ранньосередньовічної історії, але інтенсивність його зменшується.

Отже, поява мови належить до найважливіших феноменів культури.

Майже кожне слово у свідомості первісної людини володіло великою силою. Назвати ім'я людини, звіра, духу вже значило позвати його. В магічних ритуалах, заклинаннях слово визначало сутність явищ та речей.

Художня література як різновид мистецтва виникає на ґрунті усної **народної творчості**, шляхом усвідомлення ролі особистості в історичному процесі. Властивості художньої мови, що відрізняють її від звичайної, не є випадковими. Колиш вони мали цілком практичне значення: образні речення, повтори, ритм допомагали легше запам'ятати зміст міфів, легенд, молитв тощо. Так, ще при своєму зародженні художнє слово стало знаряддям колективної пам'яті.

Водночас одним з головних джерел як художньої літератури, так і колективної свідомості виступає **міфологія**. Невипадково, генезис суспільної свідомості проходив у руслі поступової раціоналізації первісних міфологічних уявлень. У своєму виникненні *політична свідомість та політична культура* повсюди у стародавніх народів на Сході та Заході сходять до міфологічних витоків та оперує міфологічними уявленнями про місце людини у світі. Згідно з міфами космос, на відміну від хаосу, є впорядкованим присутністю та зусиллями богів. Земні порядки (в тому числі і порядок людських стосунків) є часткою (і наслідком) загальносвітового, космічного порядку. Одна з головних ідей і тем стародавніх міфів - *божественне періоджерело існуючих соціальних та політико-правових порядків*. Різноманітні версії зв'язку земного та божественного на свій лад віддзеркалюють своєрідність того соціально-політичного устрою та порядків, що фіксуються у міфі, та надають їм світоглядне виправдання.

Таким чином, міфологічна версія божественного походження земної влади і порядку виконує роль загальнообов'язкової моделі та водночас панівної ідеології, яка не має конкуренції.

Посередництво між світом людей та світом богів взяли на себе жерці. Саме ця соціальна група у країнах Стародавнього Сходу виконувала роль носія інформації, знань, стояла у витоків писемності. Жерці та пророки займали панівне місце у соціально-політичній системі перших держав в історії людства. В деяких з них, наприклад у Месопотамії, функцію верховного жерця виконував правитель. Пророк - це той, устами якого Бог чи боги говорять з народом. Слово пророка - незвичайне, воно спирається на засоби, вироблені ще у давні часи шаманами, чаклунами, магами. Не випадково, поет та письменник, яким його уявляє європейська культура, зберігає в собі риси чаклуна і пророка.

Величезний стрибок у розвитку культури зумовило виникнення *писемності*, яка, фіксуючи розвиток культури у часі і просторі, робить її досягнення незворотними. *Розвиток писемності - необхідна умова до цивілізації*. Писемність пройшла досить довгий шлях розвитку і заклала підвалини для багатьох культурних надбань, зокрема у сфері мистецтва слова.

На час появи писемності мистецтво слова пройшло довгий та складний шлях, який схематично виглядає так: міф - казка - епос.

Перші писемні літературні пам'ятки - єгипетські та шумерські - датуються III тис. до н.е. У II тис. до н.е. почали свій шлях індуська та китайська літератури, на початку I тисячоліття - єврейська та іранська. Давньо-східні тексти, які сьогодні сприймаються як літературні, були або часткою богослужіння, або державними документами, або використовувались при навчанні. Література Стародавнього Єгипту, Ассирії, Вавилону - це література школи і храму. Давньо-китайська та давньо-індуська літератури невіддільні від філософії. Давньоєврейська література стала основою європейської та мусульманської культур.

Література античної Греції була так чи інакше пов'язана з міфом. Епос - найбільш ранній жанр давньогрецької літератури. У класичну епоху, коли життя зосередилося у полісах, кожний з яких був окремою державою зі своєю системою правління, армією тощо, на людину було накладено суворі та певні обов'язки. Усі вільні громадяни полісу обов'язково повинні були брати участь у політичному та громадському житті. Виникає протиріччя між особистим та спільним. Так в Античній Греції зароджується драма.

Починаючи з III ст. до н. е., із завоювань Олександра Македонського, грецька культура стає домінуючою на території Середземномор'я. Заслуга римлян полягає у відкритті, що література не є замкненою у тій мові, на якій вона написана. Саме це відкриття і зробило можливою європейську літературу, точніше національні літератури європейських країн, що виникали на зразок античної. У бурхливий період громадянських війн та становлення імперії у Римі розквітає політична публіцистика. З посиленням імперських тенденцій та виникненням культу особистості римських імператорів пов'язаний розвиток історичної літератури, поезії, сатири.

На межі старої і нової ери античне суспільство переживало глибоку духовну кризу. Після перемоги християнства та загибелі імперії римська література стала головною охоронницею усієї античної культури у Європі. Латинська мова стала спільною у середньовічній та ренесансній Європі.

Християнство - це фундамент, на якому підноситься будинок цивілізації Середньовіччя. Церква панувала у сфері духовного життя суспільства практично безроздільно. В руках служителів церкви політика, право, мистецтво та література залишались прикладними галузями теології. Тому не випадково, що тривалий час література середньовічного Заходу була клерикальною. Пізніше, у XI—XIII ст., коли розвиток феодалних відносин вступив у нову добу, сформувалася лицарська література. У XII-XIII ст., слідом за піднесенням міст, виникла міська література, яка віддзеркалювала погляди ремісників та торговців. Таким чином, літературний процес середньовіччя відображає соціально-політичні зміни, боротьбу між папством та феодалами (в першу чергу монархами) за панівне місце у суспільстві.

У добу Ренесансу головні зміни проходили у сфері свідомості, освіти та творчості. В межах старого світу народжувалася нова людина. Історія людських справ стає головною мірою часу. Якщо раніше поширеними були твори з теми "Про презирство до світу", то з часом їх змінюють трактати іншого змісту - "Про гідність людини". Центр Всесвіту зміщується в умах у напрямку особистості. Ідея антропоцентризму є центральною у творі "Володарі" Н. Макіавеллі. Ідеальний правитель - це могутня, всевладна людина, яка панує над світом та над власною долею. Для Макіавеллі буття - це соціум, а Бог у цьому бутті - Володар. Політика стає засобом вияву свободи особистості. Стихія мовної творчості - це справжня стихія гуманізму Відродження. Жанрами, у яких виразила себе гуманістична та натурфілософська ренесансна свідомість є новела та сонет. Ренесансний роман зміщує події та точку зору на них із героїчного минулого у буденне сьогодення, що надає йому трагічного або трагікомічного звучання. Утопічна віра героя співвідноситься з досвідом реальності (Дон Кіхот, Гамлет). В епоху Ренесансу з'являються перші гуманістичні соціальні утопії (Мор, Кампанелла). Однак, народившись з мрією про моральну гідність людини, про гармонію особистості та суспільства, епоха закінчується розчаруванням. Народжується новий жанр - *есе*, закладаються традиції інтелектуальної прози.

Невирішені трагічні протиріччя, що бачили літератори пізнього Ренесансу, у XVII ст. набули перспективи позитивних рішень. У межах ідеології абсолютизму герой літературних творів знайшов певний громадянський та етичний ідеал. Однак пізніше, у середині XVII ст., все чіткіше виявлялося протиріччя між дворянською державою та суспільством. Гуманістичний ідеал вже не міг виражатися у виконанні обов'язку перед державою, він отримав перш за все етичну форму. Так, головним змістом драми XVII ст. стає розкриття внутрішнього світу героя (Расін, Корнель).

Доба переходу від феодалізму до капіталізму пройшла під знаком Просвітництва, яке було зумовлено наступними ідеологемами: установлення “царства розуму”, шляхом утворення суспільного договору; політична свобода; громадянська рівність. Процес генезису капіталізму, започаткований успіхом буржуазних революцій у Голландії та Англії, набув необоротного характеру, став визначальним чинником у подальшому розвитку європейської культури. Суспільним героєм проголошується “громадянин” - ідеалізований буржуа, нібито здатний поступитися особистими інтересами заради загального блага. Прагнення дійсно відповідати ідеалу стало родючим ґрунтом для конфліктів між почуттям і розумом, пристрастями та обов'язками. Перемагає раціоналізм, що ставить індивіда над суспільством, яке жорстко підпорядковується його волі й розуму. Так народжується концепція “волі до життя”. Письменників доби Просвітництва поєднувало прагнення наблизити літературу до життя, зробити її дієвим чинником формування суспільної моралі. Подеколи література розглядалася як поле конструювання суспільно-політичного ідеалу (Вольтер, Руссо, Дідро тощо). Тому література Просвітництва мала публіцистичний характер, несла високі громадянські ідеали, пафос ствердження позитивного героя. Серед жанрів провідну роль відіграють сатиричний і сімейно-побутовий роман, “роман виховання”, філософська повість, сатирико-моралістичне есе, драма. В цілому творчість письменників-класицистів тісно пов'язана з поточним політичним життям в країні.

Починаючи з ХІХ ст. в багатьох країнах Європи література займає домінуюче місце серед мистецтв. ХІХ ст. - це епоха розвитку промисловості, буржуазної держави, наукового прогресу, нової системи цінностей. У ХІХ ст. склалася світова система капіталістичного господарства, світового ринку. Вперше з'являється розуміння суспільства як певного цілісного організму, формується так звана масова культура. Орієнтирами культури, домінантами суспільної свідомості стають користь, добробут, комфорт. Надії та страх, прогрес цивілізації та регрес культури, романтичний герой та маленька кумедна людина, романтизм і песимізм - ось ведучі мотиви літературних творів ХІХ ст. Ведучими літературними стилями епохи виступають романтизм (Скотт, Байрон, Гюго), критичний реалізм (Стендаль, Бальзак, Діккенс, Гоголь, Достоевський, Толстой). Особливе місце займає література у соціально-політичному житті Російської імперії ХІХ ст. Починаючи з епохи романтизму поет бере на себе місію громадянина та пророка. З появою соціалістичної ідеї російська література перетворюється на ідеологічний полігон.

Головна тема літератури ХІХ ст. - конфлікт духовного та матеріального, який приводить до розлому внутрішнього світу людини. Страхом проникнута вся західноєвропейська література кінця ХІХ ст. На межі ХІХ-ХХ ст. спостерігаються три тенденції культури. Перша - розвиток прогресу, зростання цивілізованості, які сприяють мілітаризації політики. Це світ людини - тирана. Друга - страх від вбивства Бога, страх від самопочуття себе Богом, страх від вседозвілля. Це - світ переляканої людини. Третя - це світ абсурду, гри, в якій ідея перетворюється на свою протилежність. Це світ людини - гравця, заснований на мовних логічних конструкціях. Абсурд стає головною рисою культури ХХ ст. Письменник ХХ ст. звертає свій погляд не на навколишню реальність, а у внутрішній світ, який людина відтворює сама. Серед жанрів домінують поезія та інтелектуальний роман.

Величезні можливості слова у віддзеркаленні та виразі внутрішнього світу людини дозволяють відтворювати картини ідейних суперечностей, соціальних та політичних конфліктів, боротьбу моральних та політичних принципів.

Які функції виконує література у суспільстві? По-перше, література є джерелом інформації. І хоч художня література створюється звичайно не з метою повідомлення інформації, вона робить це часто з більшим успіхом, ніж наукова. Образ впливає сильніше і тому краще запам'ятується, ніж безпристрасна інформація. В епоху реалізму літературу порівнювали з природною наукою, що вивчає взаємодію особистості та суспільства.

По-друге, література передає те, що не здатна наука передати емоційний досвід. Спираючись на фантазію читача, література змушує його відчувати і такі емоції, в яких доля йому відмовила. Література дає зразки поведінки, розширює межі духовного життя людини,

дозволяє прожити не одне життя, а безліч. Література сприяє засвоєнню певної системи цінностей.

По-третє, література та мистецтво взагалі - це один із засобів освідомлення та освоєння світу. Якщо наука досліджує область фактів, то література - область оцінок та смислу. Нам потрібно знати не тільки "що" існує, але й "навіщо", а також "добре це чи погано".

Література споріднена людині. Вона спирається на такі людські властивості, як фантазія, здатність створювати образи у своїй свідомості, вміння передавати ці образи іншим. Тому немає суспільства, у якого б не виникло свого мистецтва, в тому числі й словесного. Однак література не тільки створюється суспільством. Вона й сама формує його. Будь-яке суспільство відрізняє "своїх" та "чужих". Така єдність оцінок - одна з складових, що підтримують єдність суспільства. Не буде перебільшенням ствердження, що поняття Європи взагалі існує завдяки книгам. Протягом століть європейці читали Біблію та античних класиків - ці книжки й об'єднали європейські етноси у єдину цивілізацію.

Література забезпечує й єдність будь-якої соціальної верстви. Цитати з класичної або сучасної поезії, Біблії або Корану, текстів пісень рок-груп або туристичного фольклору, з одного боку підказують нам, до якого прошарку належить співрозмовник, а з іншого, вказують на "своїх", на тих, хто може розпізнати цитату.

Таким чином, література здатна формувати суспільство. Вона вміщає базові для даного суспільства уявлення про світ, про місце людини у Всесвіті, про добро та зло.

Однак часто література безпосередньо втручається в життя суспільства. Література може переконувати, роз'яснювати будь-які ідеї. Таке використання художнього слова не є явищем новим. Ми знаходимо його і у Біблії, і у античних авторів. Часто в історії література виконувала агітаційну роль. Серед бажаючих поставити художнє слово собі на службу були королі й революціонери, атеїсти й віруючі. Імена Цицерона, Августина Блаженного, Т. Мора, Т. Кампанеллі, Жан-Жака Руссо, Вольтера, А. Міцкевича, Г. Чернишевського, Т. Шевченка, М. Горького, М. Островського, А. Солженіцина тощо є підтвердження тому.

З особливою наочністю цей феномен виявився у тоталітарних режимах ХХ століття. Художність чисельних літературних творів доби соціалістичного реалізму замінялася лояльністю. Водночас будь-який аполітичний, але справжній, внутрішній незалежний твір перетворювався на агітацію проти режиму, а це, в свою чергу, теж приховувало небезпеку. Опозиція режиму часто заміняла художність. "Когда поэзия получает непомерный авторитет и обременяется несвойственными ей функциями - это ведь не от хорошей жизни... Поэзия может не больше, но и не меньше того, что она может... Ей не заменить ни духовного учительства, ни философского познания, ни, наконец, гражданского действия" (С. Аверинцев).

5. Роль мистецтва у становленні культури політичної діяльності. Зворотній зв'язок

Мистецтво - діяльність, яка естетично відображає реальність у художніх образах. Мистецтво - це особлива форма суспільної свідомості і водночас - віддзеркалення соціального буття. Призначення мистецтва - у задовольненні однієї з вищих потреб людини - художній, яка, в свою чергу, інтегрує інтелектуальні, емоційні, моральні, естетичні потреби. Мистецтво як практично-духовний спосіб освоєння реальності органічно поєднує в собі пізнання і оцінку, відтворення і прогностичне моделювання, ідеальне і реальне, в результаті чого впливає на свідомість та життєву практику особистості.

Мистецтво супроводжує всю історію людства. Для первісної людини мистецтво водночас було й актом пізнання, й магічним обрядом, й вихованням трудових навичок, й засобом згуртування колективу. Мистецтво, таким чином, старше за землеробство, науку, державу.

З виникненням перших цивілізацій, з зародженням державної форми суспільного устрою роль мистецтва не тільки не зменшується, а, навпаки, починається його розквіт.

Єгипет вперше дав світу монументальну кам'яну архітектуру. Піраміди свідчать про чітку організацію давньоєгипетського суспільства, що дало змогу збудувати ці гігантські штучні холми лише за час життя одного правителя. Головною особливістю мистецтва Давнього Єгипту є те, що воно було примушене обслуговувати потреби релігії та влади. Мистецтво встало на службу інтересам владної верхівки. Архітектурні споруди та монументальна скульптура прославляла царів та аристократію. Як наслідок, строга канонічність стала головним гальмом у подальшому розвитку єгипетського мистецтва.

Зовсім інакшу роль виконували образотворче мистецтво та архітектура в античній Греції. Провідні тенденції культурного розвитку Еллади: від всееллінської солідарності, демократизму до полісної самосвідомості вільного громадянина, знайшли адекватне втілення у різних сферах та формах культурної діяльності. Так, Новий Акрополь став утіленням нового суспільного й художнього ідеалу еллінського світу. Розвиток архітектури Греції завжди супроводжувався розвитком скульптури. Адже скульптурність найточніше відповідала змісту давньогрецького світосприймання. В замкненому, цілісному й самовпорядкованому космосі античних греків дуже великого значення набуває все наочне та статуарне на противагу надмірному й безмежному. Закони й гармонія макрокосму, що втіленні в гармонії та законівідповідальності мікркосму людської істоти - це і є грецька антична скульптура.

Держава-поліс періоду класики пильно дбала про культурне життя своїх громадян. Афіни класичної пори - це місце, де мистецтво, філософія, наука стали невіддільним компонентом повсякденного і політичного життя. Політика стала життєвим обов'язком кожного громадянина.

Мистецтво доби еллінізму, коли грецький поліс, втративши свої головні засади (економічну незалежність, політичну свободу, самоврядування) перетворюється на звичайну адміністративну одиницю, яка цілком залежить від центральної влади, характеризують світськість (адже найбільшими замовниками були царі і багатії), патетика (адже вони вимагали уславлення), інтерес до побутових тем. Видатними пам'ятками архітектури стають не тільки нові культові споруди, а й самі новозбудовані міста: Олександрія, Антіохія та ін. Вони виникли як осередки нової греко-македонської державної влади. Особливого значення набувають житлове й цивільне будівництво. В елліністичній скульптурі переважає патетичний стиль.

У цілому культурне процвітання елліністичного світу постійно супроводжувалося ознаками кризи та занепаду. Вичерпувалися традиційні засади грецького соціуму. На історичну арену виходила нова сила - Рим. На розвиток давньоримської культури вирішальний вплив мали давньогрецькі зразки; поляризації суспільства; виникнення й поширення християнства. У республіканський період, коли йде процес становлення римської культури, складаються основні типи римської архітектури. Військові споруди, дороги, мости та акведуки свідчать про розквіт інженерної думки. При становленні імперії, а також у процесі перетворення імперії у єдину систему, наймасовішою й найрадикальнішою формою романізації стає заснування нових міст. Імператорський період в історії Риму - період розквіту мистецтва містобудівництва. Втіленням могутності та історичного значення імператорського Риму стали тріумфальні споруди, що прославляли воєнні перемоги. Винаходом римлян вважається особливий тип амфітеатру, який вмщав до 50 тис. глядачів (Колізей). Однак культура імперії поступово перетворювалася на культуру еліти й була свідомо орієнтована на вузьке коло освічених та пов'язаних з правлячою верхівкою людей. Оскільки офіційна державність позбавляється суспільного змісту, його набували організаційні форми повсякденності, такі як колегії. Серед художніх надбань Риму майже перше місце посідає скульптурний портрет, в якому виявився особливий інтерес до проблеми особистості та її долі, уявлення про конкретно-історичний характер рядової людини - громадянина Римської держави, що усвідомлює своє значення як самоцінної особистості. З III ст. н.е. починається криза античної культури. Римська імперія ще існує, однак з

прийняттям християнства антична культура поступово зживає себе. Вже у II ст. починається певний перехід до культури середньовіччя.

Найважливішою особливістю середньовічної культури є світогляд, заснований на християнській вірі. Доля мистецтва у епоху Середньовіччя досить складна й драматична. Спочатку мистецтво взагалі виходило за межі християнської культури, а згодом монахи надали йому значення як Біблії для неписьменних. Головна функція мистецтва - тлумачення та ілюстрація біблейських сюжетів. Однак мистецтво не може виконувати тільки прикладну роль, тому поступово сформувалося нове його розуміння - створення й відображення внутрішнього духовного простору людини, світа та Бога. Середньовіччя стає добою розквіту храмової архітектури, живопису.

Образотворче мистецтво займає домінуюче місце у культурному просторі епохи Відродження. Художники Ренесансу надають особливе значення досягненню максимальної точності та чіткості зображення. Все чіткіше виявляється психологічний момент живописних персонажів. Більшість сюжетів взято із Біблії, але вони повинні показати, що глибини біблейських тем доступні кожному, і що саме у почутті неземного прихована повнота світобуття. Якщо італійський Ренесанс пройшов під знаком антропоцентризму та гуманізму, то Північне Відродження своїм розквітом завдячне ідеям реформації. Через політичні та релігійні мотиви в мистецтві Північного Відродження переважає етична складова, а естетичні елементи відіграють меншу роль, ніж в італійському. Для італійців людина - героїчна особистість, піднесена на п'єдестал. Художники Півночі зображають людину у звичайних умовах. Звідси - жанровий характер північного мистецтва доби Ренесансу. Суспільні та політичні протиріччя часів зламу феодальних структур зумовили трагічний, іноді вкрай песимістичний характер творів багатьох представників Північного Відродження (Босх, Дюрер, Грюневальд, Брейгель).

Реформація дає потужний поштовх виникненню буржуазної цивілізації і національних держав. Європа вступає в епоху буржуазних революцій. Мистецтво цієї пори логічно вписалося в контекст Просвітництва. В його естетичних вимогах і критеріях повно відображені антифеодальний пафос Просвітництва, його філософські, соціальні й моральні засади, своєрідне розуміння "природної людини", природи, розуму. Всіх митців Просвітництва відрізняла активна суспільна позиція. Підґрунтями Просвітництва стає архітектура та образотворче мистецтво бароко й рококо. їхній світський характер став звичайним аргументом у боротьбі з мистецтвом релігійним. Чутливою до соціально-політичних змін виявилася **музика**. Композитори епохи бароко (Гендель, Бах, Глюк, Гайдн, Моцарт) відобразили у своїх творах драматизм подій, бурхливі пристрасті, динамічний розвиток, різкі контрасти часу. У пошуках ідеалу людини, яка б відповідала новим реаліям, відбувається активне звернення до таких понять як духовна природа, довершеність, краса. Стилзація під античне мистецтво внесла в художню палітру героїзацію та романтизм. Уявлення про світле й розумне суспільство, обіцяне просвітителями, диктувало ідеал простий й піднесений. Розуміння простоти як виразу людської самодостатності утверджували реалістичні пошуки багатьох митців XVIII-XIX ст.

Культура першої половини XIX ст. - це епоха класики та романтизму. В середині століття новою тенденцією в мистецтві стає **реалізм**. Завершується епоха повною зміною уявлення людини про своє місце у світі. Ідеї гуманізму перетворюються у свою протилежність. Ідея цілісності людини перед Богом перетворилася на відчуття могутності без Бога. Ідея Лютера про труд як найвищу форму покаяння перед Богом в ідею Маркса про труд перед суспільством. В XVIII-XIX ст. Бога намагалися замінити суспільством. В XX ст. Бога змінює людина-тиран.

Від революцій соціальних суспільство перейшло до революцій у мистецтві. Імпресіонізм стає революцією у живописі. Кардинально змінюється мета художника. Художник вже виступає не як простий майстер копіювання, але як мислитель, що сам створює свій світ. Експресіоністи йдуть далі, вже намагаються зобразити не тільки

суб'єктивний погляд художника на реальність, а світ почуттів. Абстракціонізм, з його пошуками простору, перетворив світ у логічну загадку. Водночас тоталітарні режими 20-30 рр., повертають образотворче мистецтво до класичних канонів. Монументальна скульптура, живопис, графіка стають знаряддям ідеологічної пропаганди. Соціально-політичні реалії другої половини ХХ ст. відтворилися у тенденціях культури постмодернізму. *Постмодерн* - це почуття хаосу та руйнування культури, до якої людина так звикла. Постмодерн - це і час створення копій, і час зародження нових форм культури. Отже, пізнання, створення й спілкування є головними функціями мистецтва.

Процес пізнання світу невіддільний від особистості художника. Тому мистецтво є формою самопізнання людства. Але мистецтво не тільки пізнає. Воно ще й створює. Кожний художній твір - це певний матеріальний предмет. У цьому розумінні мистецтво - це ремесло, майстерність, а митець - майстер, ремісник. Однак художник звертається до публіки, він бажає бути почутим. Тому мистецтво - це спілкування, це обмін не тільки ідеями, але й почуттями. Отже, мистецтво володіє колосальною силою навіяння, є могутнім засобом виховання, формування світосприймання, впливу на свідомість мас. Тому мистецтво завжди буде виконувати роль дійового чинника соціально-політичних процесів. Як частина художньої культури, мистецтво є стрижнем духовної культури в цілому. Воно є образним літописом та пам'яттю людства. Розвиваючись у взаємозв'язку із іншими, в тому числі й політичними, формами суспільної свідомості, мистецтво, в свою чергу, сприяє включенню особистості у суспільно-політичні процеси.

6. Вплив кіно та театру на культуру політичного життя суспільства

Театр - різновид мистецтва, в основі якого покладено художнє відображення життя, яке здійснюється через виконання акторами драматичного дійства. Театр - мистецтво синтетичне та колективне, це - і творчість, і виробництво.

Мистецтво сцени народилося у глибокій давнині. У різні часи змінювалися функції театру: від розваги до виховання та проповіді. Великі можливості театру по силі впливу на суспільну свідомість людства постійно експлуатувалися впродовж історії.

В античній Греції театр вважався державною справою. За організацію вистав відповідав архонт - вища посадова особа міста. Саме він надавав дозвіл на постановку певної п'єси.

В епоху середньовіччя театр визначали як *Theatrum Mundi*, що означало "світ у театрі". Сценічний простір розглядали як модель світу, де розігрується, повторюється таїнство творіння.

В епоху Відродження на театр були покладені завдання виправлення пороків. Через засудження низьких зразків природи та помилок суспільство спонукалося до гідного життя.

Високо цінувалося мистецтво сцени в добу Просвітництва. Завдання театру - очищення навів та заохочення добродетності. У ХІХ ст. театр розглядався як кафедра, як університет.

Під час тиранії та цензури театр стає не тільки кафедрою, але й трибуною. Саме зі сцени звучали заклики до свободи та опору. У роки революцій ХХ ст. з'явився лозунг "Мистецтво - зброя" (особливо популярний у 20-ті рр.). І театр почав виконувати ще одну функцію - пропагандистську.

Кращі театральні вистави завжди чутко реагували на історичні зміни. Театр є дзеркалом, у якому віддзеркалюються соціально-політичні процеси та людина. Однак митці театру - творці, і тому вони здатні не тільки зрозуміти сучасну ситуацію, але й передбачати майбутнє. В історії людства не одноразово здійснювалися пророцтва, що звучали зі сцени.

З появою **кіно** театру провіщали смерть. Але мистецтву, яке відтворюється у просторі й часі на очах у глядачів, суджено довге життя.

Поява кінематографу була зумовлена об'єктивними причинами. На межі XIX-XX ст. світ вступає у період кардинальних соціально-політичних змін. Процес урбанізації спричинив появу величезної аудиторії, яка потребувала доступних розваг. Театр і література, живопис і музика вимагали від “споживача” певної інтелектуальної підготовки, якою не володіла переважна більшість колишніх селян - теперішніх мешканців міст. Саме тому кіно стає наймасовішим з мистецтв. Масовість забезпечила йому життєздатність та динамізм розвитку.

Специфіку кіно як мистецтва складає його тісний зв'язок з розвитком техніки. З одного боку, її розвиток остаточно розширює можливості першого. З іншого, кіно стає галуззю промисловості і торгівлі.

Художні можливості кіно важко переоцінити. Завдяки поєднанню літератури, зображення й звуку, воно поєднує елементи інших видів мистецтв. Кінематографічний твір характеризує наочність, видовищність, доступність. За короткий строк кіномистецтво пройшло великий шлях, збагатив свої виразні можливості.

Кіно володіє виключною силою впливу на широкі верстви населення. У витоків йому відводилася виключно розважальна функція. Однак, в країнах, де до влади прийшли тоталітарні режими, держава встановила монополію на кіновиробництво. Кіно перетворюється на знаряддя пропаганди, виховання, освіти. Невипадково, В. І. Ленін назвав кіно найважливішим із мистецтв. Водночас кіно виконує функцію опору системі. Так, поява видатних творів польського, чеського, угорського кіномистецтва припадає на роки панування у цих країнах комуністичної ідеології. Знаковою подією перебудови у СРСР став фільм Т. Абуладзе “Покаяння”.

Процес формування суспільства споживання перетворює кінематограф Західної Європи і, перш за все США, на об'єкт кіноіндустрії. Сьогодні, в епоху глобалізації, кінематограф поділяється на масовий та елітарний, що стикається з процесом поляризації суспільства і світу в цілому.

Отже, кіно віддзеркалює реалії соціально-політичних процесів і водночас формує масову свідомість.

7. Форми політичної діяльності та політичної поведінки

Найбільш поширені **форми політичної діяльності**: *гегемонія, плюралізм, компроміс, консенсус, блок, спілка, конфронтація, політичний екстремізм, конфлікт, війна*. Політичний конфлікт та війна, причинами яких частіше за все бувають політичні непорозуміння, не завжди можуть бути традиційними формами політичної діяльності. Вони скоріше є нетрадиційними, бо виникають лише тоді, коли всі інші форми вже вичерпані. Хоча з часом, коли людина звикає до всього нетрадиційного, воно стає традиційним.

Політичні конфлікти, як форма виявлення культурно-політичної кризи.

Політична культура суспільства впливає на засоби політичної поведінки. Це сукупність політичних цінностей норм, знань, емоцій, почуттів та зразків поведінки, від яких залежить стабільність соціуму та політичної системи.

Важливішою функцією політичної культури є формування у громадян лояльного відношення до влади. Успішне виконання цього завдання знижує імовірність гострих конфліктів в суспільстві.

За П. Сорокіним головним чинником соціального світу в суспільстві є наявність в даному суспільстві ціліснішої твердої системи основних цінностей і відповідних до них норм поведінки. Основні цінності мають гармоніювати з системою та між собою. Мінімум вбивств та насильства випадає на періоди загального впливу однієї системи цінностей. Стійка система цінностей спонукає більшість групи індивідів прийняти існуючу нерівність як законну. Якщо в системі загальносуспільних цінностей починається дисбаланс, він приводить до суспільної та політичної кризи, загострення яких може привести до соціальної революції.

Соціальна революція є результатом глибокої кризи ціннісно-нормативної системи суспільства. З виникненням ціннісної кризи починається трансформація політичних цінностей та норм, які існують в суспільстві. У наслідок цього вони (норми) не можуть забезпечувати легітимність існуючого політичного режиму. Значна частина громадян втрачає віру в його законність, звичку підкорятись його наказам та розпорядженням. Найбільш крайньою реакцією на кризу легітимності є політична відчуженість індивідів та груп.

Особистість відчуває конфлікт між своїми базисними політичними цінностями та цінностями політичної системи в умовах, коли система не ефективна в тому, щоб згладити цей конфлікт.

Деякі суб'єкти займають пасивну позицію, але деякі намагаються вирішити їх за допомогою політичної активності певним чином. Ця активність інколи виявляється в політичному радикалізмі або екстремізмі. Що, в свою чергу, виливається у політичний конфлікт. Прихильники останнього відчувають повну недовіру до політичної системи та норми поведінки, звертаються до різноманітних антисистемних форм політичної діяльності.

Сьогодні існують *різноманітні погляди на природу конфлікту*. Виникло навіть декілька шкіл, які займаються вивченням цього феномену. У вивчені конфліктів можна виділити *два основних напрямки*:

а) функціоналізм - головна увага приділяється проблемі стабільності та стійкості (Е. Дюркгейм, Т. Парсон, Н. Смелзер);

б) структуралізм - головне місце посідає проблематика конфлікту, як пояснення більшості соціальних процесів та змін в суспільстві (К. Маркс, М. Вебер, Р. Дарендорф).

На думку Т. Парсона, кожне суспільство - відносно стійка добре інтегрована структура, кожен елемент суспільства має певну функцію, тобто вкладає щось у підтримку стійкості системи, функціонування соціальної структури ґрунтується на ціннісному консенсусі членів суспільства, яке забезпечує стабільність та інтеграцію. Якщо стабільність порушується, виникає конфлікт.

Р. Дарендорф вважає, що кожне суспільство змінюється в кожній своїй точці і в кожній точці проникнуте розбіжностями та конфліктом, кожен елемент суспільства робить свій внесок в його дезінтеграцію та зміни, кожне суспільство основане на тому, що одні члени суспільства примушують підкорятись інших. Хто може впоратись із конфліктом шляхом його визнання той бере під свій контроль ритм історії.

Англійський соціолог Е. Гіденс дає таку трактовку поняття конфлікт: під конфліктом мається на увазі реальна боротьба між діючими людьми чи групами, незважаючи на те, які витоки цієї боротьби, і засоби, які мобілізуються кожною з сторін.

О. Здравомислов, аналізуючи проблематику політичного конфлікту відмічає, що під ним треба розуміти постійно діючу форму боротьби за владу в конкретному суспільстві. На

думку Б. Краснова конфлікт – це зіткнення протилежних інтересів, різного роду політичні ускладнення, боротьба ворожих по відношенню один до одного сторін. Дуже цікавою є точка зору О. Галкіна, який виділяє три типи інтересів, що детермінують конфліктну ситуацію: консервативна модель (зацікавленість в збереженні діючої політичної системи), конформістська модель (терпиме відношення до суспільного строю, політичних інститутів та їхніх рішень), критична модель (в основі - негативне відношення до та сприйняття певного устрою, в тому числі політичної системи).

Л. Козер обґрунтував ідею позитивної функції конфлікту, який є своєрідним страхувальним клапаном системи, котрий дозволяє приводити соціальний організм до умов, що змінюються. Конфлікт за Козером - це боротьба за цінності та обмежені ресурси, статус та владу, у якій завданням опонента є нейтралізація, обмеження або знищення свого супротивника.

Існує ще одне визначення політичного конфлікту, яке, на нашу думку, є найбільш об'ємним та таким, що розкриває сутність цього явища: **політичний конфлікт** - це засіб взаємодії сторін, коли їхні інтереси не збігаються. Він присутній, коли дві чи більше сторін відчують, що їх інтереси несумісні, при цьому вони виявляють ворожість, або переслідують свої інтереси діями, які шкодять іншим сторонам. У політичному конфлікті сторонами виступають політичні групи або держави. Важливим компонентом політичного конфлікту є **боротьба за владу**.

Розрізняють **об'єктивні та суб'єктивні причини** виникнення конфліктів:

а) об'єктивні: зниження рівню життя, демографічні зміни, матеріальний потенціал збройних сил;

б) суб'єктивні: етнонаціональний склад сторін, їхні світосприйняття. Дуже часто суб'єктивні фактори стають об'єктивними.

Конфлікти поділяються за принципом інтересів, що зачеплені, а саме:

а) ресурси: територія, гроші, джерела енергії;

б) влада: розподілення функцій влади, контроль та участь в прийнятті політичних рішень;

в) ідентифікація: належить до культурних соціальних та політичних груп;

г) статус: віра або недовіра відносно того, що до групи або індивіда ставляться з достатньою повагою та поважають їхні традиції та громадянські позиції;

д) цінності: в системі виконавчої влади, релігії та ідеології.

Крім того, конфлікти поділяють на: **латентні** або **скриті** - коли конфлікт існує, але сторони не відчують несумісність інтересів; **проявлені** - коли нерозпізнані протилежні інтереси стають усвідомленими; **мирні** (без насильства, можуть мати позитивний характер, коли враховуються потреби сторін, регулюються за допомогою законів); **жорсткі** (коли виходять за рамки мирних).

Також політичні конфлікти розподіляють на **два стани: стихійні** (революція, анархія) та **упорядковані** або **інституалізовані** (що регулюються через загальні механізми, законодавчо або через вибори).

У сучасній конфліктології визначають **ступені напруженості** конфлікту: *гармонія, міцний мир, стабільний мир, нестабільний мир, криза, війна, постконфліктна криза, постконфліктний мир, стабільний мир*. Інколи ситуація відображує кілька стадій одночасно. Градація за стадіями має велике значення для установаження та підтримки політичної гармонії.

Оскільки конфліктів, як складової частини суспільного життя неможливо уникнути, важливо впливати на них правильно, щоб вони приводили до прогресу, а не до деградації.

Велике значення має також вміння **розв'язувати** ці конфлікти. Одним з методів розв'язання є **консенсус**, або метод групового прийняття рішень. Група дискутує, вносить поправки та доповнення доти коли кожен з учасників конфлікту не буде згоден з рішенням. Перевагою цього методу є те, що більшість не давить на меншість. Рішення вдовольняє інтереси всіх. Але при великих конфліктах, де багато принципових питань, де глибокі протиріччя та спостерігається загострення ситуації, більш ефективні невеликі диспути.

У світовій практиці існують інші **стратегії впливу на політичний конфлікт**:

- а) запобігання конфлікту шляхом дипломатичних переговорів;
- б) керування конфліктом, де головне - контроль над кризою;
- в) розв'язання - мирний взаємоприйнятний засіб повністю завершити або зменшити ступінь конфлікту;
- г) трансформація конфлікту, коли переглядається природа конфлікту.

8. Культурні витоки сучасних форм політичної поведінки

Культурно-політичні конфлікти в Україні: причини виникнення та засоби їхнього розв'язання: якщо розглядати конфлікт як мотивацію соціально-політичної діяльності, то в Україні існують всі ознаки високого конфліктогенного потенціалу суспільства. Для характеристики конфліктів, які торкаються держави як основного інституту політичної системи використовують поняття **політична криза** — *стан політичної системи суспільства, який виражається в загостренні та заглибленні конфліктів, в різкому підсиленні політичної напруги.*

Історично в Україні склалось декілька моментів, які привели до створення **культурно-політичної кризи** - *такого стану суспільства, коли культурні розбіжності стають перешкодою на шляху до загальнонаціональної ідентифікації та об'єднання.*

Серединне розташування України між Сходом та Заходом створює постійну напругу в пошуках культурної самоідентифікації. Співіснування між несхожими типами культур визначило специфіку ролі й місця України в міжнародних та етнополітичних процесах.

Традиційно українська цивілізація протягом багатьох століть мала аграрний характер. Але в 20-ті рр. ХХ ст. відбувся різкий стрибок до індустріалізації. Сільськогосподарське спрямоване суспільство не встигло перейти на новий рівень через скорочені темпи індустріалізації. Таким чином, виникло протиріччя між новими продуктивними силами, технічно освіченими кадрами та старими виробничими відносинами, орієнтованими на живу людську силу.

У 70-ті рр. ХХ ст. - відбувся новий стрибок до кібернетизації виробництва. Цей процес потребував підготовки нових науково-інженерних кадрів. За умов планової економіки ці висококваліфіковані спеціалісти, які вже створили інтелектуальну еліту суспільства, були не потрібні. Вони не могли розвиватись ні матеріально, ні духовно в межах існуючих реалій радянського суспільства.

Після розпаду СРСР відбулася переоцінка культурних цінностей. Почалася боротьба за ресурси та розподіл влади, яка не закінчилась й досі. В нових економічних та політичних умовах представники радянської інтелігенції не змогли реалізувати себе. Сформувався прошарок незадоволених людей, які не змогли сприйняти реалії сьогодення. У них за часів СРСР склався стереотип негативного ставлення до приватної власності, приватного підприємництва, вороже ставлення до країн Заходу. Для них характерні деякі особливості

менталітету, зокрема: максималізм, недисциплінованість, інертність, зайва мрійливість. Ці риси призводять до виснажливого, а іноді й небезпечного розладу суспільно-політичного життя, до кримінальних злочинів, бунту, нігілізму тощо.

До цього слід додати різницю у міжрегіональному менталітеті між жителями Східної та Західної України. На нього впливають (та ще довго впливатимуть) міжконфесійні проблеми. Тому не дивно, що на Україні склалася унікальна ситуація, коли наявні всі фактори соціального конфлікту, але він не відбувається. Причиною всьому є те, що суспільство деморалізовано, зруйнована символічна підсистема політичної культури, особливо її світоглядна функція. Суспільство не може адекватно реагувати на коливання інтересів певних соціальних груп. Відсутність спільних цінностей не дозволяє регулювати та захищати традиційними шляхами групові інтереси. Люди не довіряють суспільству, не зацікавлені в ньому, відчужені від соціуму і тому ігнорують офіційні норми та цінності.

Таким чином, є наявність конфлікту норм культури. Що є визначальною ознакою **соціальної анемії**. Цей термін ввів у науковий обіг Дарендроф для позначення такого стану суспільства, коли соціальні норми втрачають дієвість внаслідок економічної та політичної кризи. Нерозвиненість політичних відносин в минулому позначилась зараз на низькому рівні політичної культури. Саме це заважає нам вийти із стану глибокої політичної кризи.

Для подолання цього становища необхідно формувати високу політичну культуру - це, в свою чергу, забезпечуватиметься розвитком політичних відносин, підвищенням їхнього рівня, створенням належних умов для політичного життя, доступом до політичної інформації. Гласність діяльності влади, демократичні свободи разом з одночасним встановленням свободи економічного життя закладають підвалини для формування високої політичної культури.

9. Тероризм як форма політичної діяльності та боротьби

Проблему формування поняття „*тероризм*” до сих пір не вирішено. Деякі фахівці вважають, що „тероризм” не є поняттям, яке пов'язано з чітко визначеними і ясно ідентифікованими діями. Щодо іто слова „терор”, то воно запозичене з латини, де „terror” означає „страх”, „жах”. У своєму сучасному значенні поняття „терор” з'явилося наприкінці XVIII століття. Його понятійне оформлення належить до періоду Великої французької революції. Саме тоді діячі революції висунули гасло „Хай терор постане на порядку денному!”

З появою наприкінці XIX століття опозиційних організацій, що почали практикувати систематичні замаху на життя державних і політичних діячів, поняття „терор”, „тероризм” починають використовувати як характеристику специфічного виду політичної боротьби. Поняттям „тероризм” стали позначати діяльність опозиційних організацій, що практикували тактику політичних вбивств, а поняття „терор” закріпилося за репресивними діями держави.

Протягом першої половини XX ст. тероризм стає обов'язковим компонентом будь-якого соціально-політичного або військового протистояння. Більш того, терористичні організації набувають значного впливу і ваги в політиці окремих країн і цілих регіонів. Сьогодні ми можемо спостерігати лише зростання політичної активності терористичних організацій. За даними ЦРУ, в період з 1968 по 1986 рр. у світі було скоєно 6714 акцій міжнародного тероризму. Якщо у 1970 р. теракти були скоєні у 48 країнах, у 1975 р. - в 57, у 1980 - в 76, а у 1981 році - в 91 країні. До 1995 р. тероризм охопив понад 100 країн світу, а кількість терактів наблизилась до 25 000.

Проблему формування поняття „тероризм” досі не вирішено. Крім того, тероризм має багато спільного з іншими формами соціального протесту і насильства: агресією, збройною боротьбою, військовими конфліктами різного ступеня інтенсивності, партизанськими війнами, диверсіями.

Тому цілком зрозумілою є велика кількість визначень тероризму, яка існує в сучасній політичній науці. Українські дослідники О. Змієвський та В. Тарабрін визначають, що поняття тероризму дуже складне та багатопланове. Воно торкається психологічних, історичних, правових та інших суспільних проблем. Невипадково міжнародному співтовариству досі не вдалося виробити загальноприйнятого юридичного визначення цієї проблеми, хоча сутнісне наповнення цього феномену для всіх зрозуміле.

Тероризм - це метод впливу шляхом здійснення теракту задля досягнення певних цілей, за якого жертва теракту не є об'єктом даного методу впливу.

У підготовленій в 1986 р. доповіді групи боротьби з тероризмом при віце-президенті США наводиться таке визначення даного феномену. Логічна схема визначень тероризму є вкрай простою. Вона, як правило, конструюється із суб'єкта тероризму; насильства як засобу впливу; об'єкта; мети, що переслідує об'єкт. У розширеному варіанті у визначенні з'являються додаткові елементи, і його логічна схема виглядає так: суб'єкт тероризму використовує насильство або загрозу його застосування як засіб впливу на об'єкт для досягнення поставлених перед собою задач.

Щоб дати чіткі дефініції тероризму, необхідно окреслити властиві лише йому форми насильства. Коли терорист підриває бомбу чи захоплює літак, він вчиняє насильство, яке лишається без відповіді, тобто таке, що має односторонню спрямованість. Таким чином, суб'єкт насильства не може стати об'єктом в момент здійснення теракту. Необхідно також врахувати, що тероризм складається з окремих елементів, що визначають його - терористичних актів. **Терористичний акт** - це дія, що набуває різноманітних форм насильства (або загроза його застосування), особливістю якої є те, що об'єкт насильства не може стати суб'єктом.

Також необхідно зауважити, що при здійсненні терактів терористи можуть переслідувати як цілі, що пов'язані з жертвами терактів, так і цілі, що з ними не пов'язані - вони лише засіб для виконання вищої мети. Мета терориста завжди вища за брутальне вбивство. Він вбиває для того, щоб цим вбивством вплинути на якийсь політичний процес чи певний суб'єкт політичних відносин.

Питання до самопідготовки:

1. Як Ви вважаєте, автономність церкви і держави благо для релігії і політики?
2. Яка Ваша думка про зв'язок ісламу з міжнародним тероризмом?
3. У чому причини розколу православ'я в Україні?
4. Які функції виконує мистецтво у житті людини та суспільства?
5. Чим відрізняються функції культури та образотворчого мистецтва у сфері формування суспільної свідомості?
6. Як тип політичного режиму впливає на модель відносин “митець - публіка” та “митець - влада”?
7. Дайте визначення поняттю „політичний конфлікт”. Назвіть та охарактеризуйте основні шляхи розв'язання політичного конфлікту.
8. В чому, на вашу думку, полягають причини культурно-політичної кризи в Україні. Які можна запропонувати шляхи її подолання в Україні?
9. Дайте визначення поняттю „тероризм”. Охарактеризуйте сучасний стан розвитку тероризму у світі.

РЕКОМЕНДОВАНІ ДЖЕРЕЛА:

Основна література:

1. Конституція України від 28 червня 1996 року № 254к/96-ВР. [Електронний ресурс] «Законодавство України». URL: <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/254k/96-вр>
2. Закон України «Про культуру» від 14 грудня 2010 року № 2778-VI. [Електрон. ресурс] «Законодавство України». URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2778-17>
3. Культура і влада: Навчальний посібник для студентів гуманітарних спеціальностей закладів вищої освіти / Оборський Г. О., Чістякова І. М., Кривдіна І. Б., Кудлай І. В., Озернюк Г. В., Татакі Д. Д., Шевченко Б. Г., Білоусов О. С., Волкова І. В., Чернов Т. О., Мікуліна Т. В. К.: Каравела, 2019. 148 с.
4. Бацевич Ф. С. Основи комунікативної лінгвістики: Підручник. Київ: Видавничий центр «Академія» 2004. С. 344.
5. Блавацький С. Стереотипізація образу українців в західних медіа / Сергій Блавацький // Сучасна медіа культура: контент, концепції, перспективи (українсько-польський досвід) / колективна монографія: [Й. Лось, С. Гавронський, Т. Лильо, М. Уліта та ін.]; Львів : ЛНУ імені Івана Франка, 2012. С.360-367.
6. Богдан С. П. Мовний етикет українців: традиції і сучасність / С.П. Богдан. К.: 2001. 302 с.
7. Гаврюшенко О. А. Історія культури : навч. посібник / О. А. Гаврюшенко, В. М. Шейко, Л. Г. Тишевська). К. : Кондор, 2004. 763 с.
8. Зотов В. М. Українська та зарубіжна культура. Словник культурологічних термінів : навч. посіб. для вузів / В. М. Зотов, А. В. Клімачова, В. О. Таран; Мін-во освіти і науки України, Запоріж. юрид. ін.-т Дніпропетровськ. держ. ун-ту внутр. справ. К. : Центр учб. літ., 2009. 262 с.
9. Історія української культури : навчальний посібник / за ред. В. П. Мельника, М. В. Кашуби, А. В. Яргися. Львів : ЛНУ ім. І. Франка, 2012. 482 с.
10. Історія української та зарубіжної культури : навч. посібник / За ред. С. М. Клапчука. К. : Знання-Прес, 2007. 358 с.
11. Історія світової та української культури: підручник для ВНЗ. / В. А. Греченко та ін. К. : Літера ЛТД, 2010. 480 с.
12. Історія української та зарубіжної культури: Навч. посіб. / С. М. Клапчук та ін. 6-те вид., випр. і доп. К.: Знання-Прес, 2007. 358 с.
13. Козловська Г. В. Актуальність проблем міжкультурної комунікації в сучасних умовах / Г. В. Козловська. Київ. : 2005. 176 с.
14. Козуб Л. С. Специфіка міжкультурної комунікації в текстах усних засобів масової комунікації / Л. С. Козуб. Київ. : 2000. 110 с.
15. Культурологія. Курс лекцій для студентів усіх форм навчання / Під ред. А. Г. Баканурського. Одеса: АО БАХВА: Наука і техніка, 2003. 160 с.
16. Манакін В. М. Мова і міжкультурна комунікація: навч. посіб. / В. М. Манакін. К.: ВЦ «Академія», 2012. 159 с.
17. Мілютіна К. Л., Максимов М. В. Психологія міжкультурної комунікації. Київ, 2014 URL: http://www.uaped.com/files/psychology_verstka_small-1.pdf
18. Політологія. В 2 Т. Кн. 1. Політика і суспільство / А. Колодій, В. Харченко, Я. Климаська, Я. Космина. К.: Ельга-Н, Ніка-Центр, 2000. 584 с.
19. Почепцов Г. Г. Теорія комунікації / Г. Г. Почепцов. К.: ВЦ «Київський університет», 1999. 308 с.
20. Українська та зарубіжна культура: Навч. посіб. / М. М. Закович, І. А. Зязюн, О. М. Семешко та ін.; За ред. М. М. Заковича. К. : Т-во Знання, КОО, 2000. 622 с.
21. Українська та зарубіжна культура: Навч. посіб. / Кордон М. В. К. : ЦУЛ, 2002. 507 с.
22. Українська та зарубіжна культура. Словник культурологічних термінів: Навч. посіб. / В. М. Зотов, А. В. Клімачова, В. О. Таран. К.: Центр учбової літератури, 2009. 264 с.

Додаткова література

23. Бацевич Ф. С. Українсько-російський словник термінів міжкультурної комунікації / Ф. С. Бацевич, Г. Ю. Богданович. Саки: Фелікс, 2011. 284 с.
24. Голубовська І. О. Етнічні особливості мовних картин світу: монографія / І. О. Голубовська. К.: Логос, 2004. 284 с.
25. Данилюк І. В. “Мовні конфлікти” та конструювання етнічної і національної ідентичності // Соціальна психологія, Київ, 2005. № 3 (11), С. 43-51.
26. Жайворонок В. В. Знаки української культури: словник-довідник / В. В. Жайворонок. К.: Довіра, 2006. 703 с.
27. Зінченко А. Концептуальні ідеї розуміння сутності феномена «комунікативна толерантність» / А. Зінченко // Педагогіка формування творчої особистості у вищій і загальноосвітній школах. Запоріжжя, 2009. Вип. 3(56). С. 213–219.
28. Зленко А. М. Дипломатія і політика. Україна у процесі динамічних геополітичних змін. Харків, 2003.
29. Кучмій О. П. Міжкультурні комунікації: структура і динаміка процесів // Культура народів Причорномор'я. 2003. № 37.
30. Козловська Г. В. Актуальність проблем міжкультурної комунікації в сучасних умовах / Міжнародний науковий форум: соціологія, психологія, педагогіка, менеджмент. Вип. 7 : збірник наукових праць. Київ : Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова, 2011. С. 42-51.
31. Лазарчук О. Стереотипи і образи України крізь призму британського тижневика «The Economist»/ Оксана Лазарчук // Сучасна медіа культура: контент, концепції, перспективи (українсько-польський досвід) / колективна монографія: [Й. Лось, С. Гавронський, Т. Лильо, М. Уліта та ін.]; Львів : ЛНУ імені Івана Франка, 2012. С. 232-140
32. Махній М. Етноеволюція: науково-пізнавальні нариси. К. : Blox.ua 432 с.
33. М'язова І. Ю. Особливості тлумачення поняття «міжкультурна комунікація» / І. Ю. М'язова // Філософські проблеми гуманітарних наук. 2006. № 8 . С. 108–113.
34. Панов М. І. Політологія. Академічний курс: підруч. для студ. юрид. спец. вищ. навч. закл. / М. І. Панов, Л. М. Герасіна, В. С. Журавський та ін. 2-е вид., переробл. і доповн. К.: Вид. Дім “Ін Юре”, 2006. 520 с.
35. Пожуєв В. І. Інформаційно-комунікативні технології як один з найважливіших факторів формування суспільства / В. І. Пожуєв // Гуманітарний вісник Запорізької державної інженерної академії. Запоріжжя: Вид-во ЗДІА, 2012. Вип. 49. С.5-16.
36. Політична енциклопедія / ред. кол. : Ю. Левенець, Ю. Шаповал та ін. К.: Парлам. вид-во, 2011. 808 с.
37. Хоменко Т. ЗМІ в контексті міжкультурного діалогу доби глобалізації / Тетяна Хоменко // Вісник Львівського Університету. Серія Журналістика. 2007. Вип. 30. С.62-67
38. Яцимірська Марія Моделі міжкультурної персвазії в Інтернеті / Марія Яцимірська // Сучасна медіа культура: контент, концепції, перспективи (українсько-польський досвід) / колективна монографія: [Й. Лось, С. Гавронський, Т. Лильо, М. Уліта та ін.]; Львів : ЛНУ імені Івана Франка, 2012. С. 280-294.

Інформаційні ресурси

1. Офіційний сайт Верховної Ради України - <http://www.rada.gov.ua/>
2. Президент України - <http://www.president.gov.ua/>
3. Офіційний сайт Кабінету Міністрів України «Урядовий портал» <http://www.kmu.gov.ua/>
4. Міністерство закордонних справ - <http://mfa.gov.ua/ua>
5. Європейський союз - <http://eeas.europa.eu/>
6. Організація з безпеки та співробітництва в Європі - <http://www.osce.org/>

7. www.countries.ru/library/intercult/mkk.htm
8. Організація Об'єднаних Націй - <http://www.un.org/>
9. Північно-атлантичний союз - <http://www.nato.int/>
10. Європейський союз - <http://eeas.europa.eu/>
11. Організація з безпеки та співробітництва в Європі - <http://www.osce.org/>
12. Організація за демократію і економічний розвиток – ГУАМ - <http://www.guam.org.ua/node/240> ; <http://guam-organization.org/>
13. Рада Європи - <http://www.coe.int/web/portal/home>
14. Міжнародний валютний фонд - <https://www.imf.org/external/index.htm>
15. "Україна-Європейський Союз"- офіційний сайт. <http://ukraineeu.mfa.gov.ua/>
16. МЗС України – <http://www.mfa.gov.ua/mfa/map.htm>
17. Угода про створення Співдружності Незалежних Держав [Електронний ресурс]. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/cdi-bin/aws/main.cdi?nreg=997-077>

Бібліотеки України:

1. Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського. URL: <http://www.nbuv.gov.ua/>
2. Національна парламентська Бібліотека України - URL: <http://www.nplu.org/> ; <http://www.nplu.kiev.ua/>
3. Одеська національна наукова бібліотека URL: <http://www.odnb.odessa.ua/>
4. Електронна бібліотека: URL: <http://www.info-library.com.ua/>
5. Наукова бібліотека ім. М. Максимовича Київського національного університету ім. Тараса Шевченка URL: www.library.univ.kiev.ua (дата звернення: 03.08.2020).
6. Наукова бібліотека Національного університету “Києво-Могилянська академія” URL: <http://www.ukma.kiev.ua/ukmalib>
7. Національна бібліотека Франції URL: <http://www.bnf.fr/>
8. Національна Парламентська бібліотека України URL: <http://www.nplu.kiev.ua/>
9. Німецькі бібліотеки URL: <http://www.ddb.de/>